E. H. Carr

Mellan Lenin och Stalin

1954

Original: *The Interregnum*. Översättning: Pierre Frühling (1979)

Sidhänvisningar anges vanligen till tryckta böcker. När det gäller nätversioner är det för det mesta inte meningsfullt att ange sidnummer, eftersom inte är sidindelade (om de inte är i PDF-format). För att underlätta användning av sådana källor har ibland det aktuella avsnittet specificerats på annat sätt, t ex genom att ange i vilket kapitel-avsnitt som det refereras till. När det gäller *Mellan Lenin och Stalin,* dvs aktuell bok, ges däremot ofta sidhänvisningar till föreliggande PDF-utgåva.

Lägg märke till att boken var färdigskriven 1954, vilket bl a betyder att en hel del av Lenins texter (bl a hans s k testamente) fortfarande inte var publicerade officiellt i Sovjetunionen – det var först efter 1956 som detta skedde. Det påpekas ibland i noter nedan. Men vi har tagit oss friheten att använda de officiella svenska översättningarna till dessa texter.

OBS:

- När det anges att det finns svenska översättningar, så finns de flesta på denna webbplats (det gäller i synnerhet texter av Lenin och Trotskij), även om det inte ges några länkar till desamma. Det gäller t ex bd. 1 och 3 av Carrs *Ryska Revolutionen 1917-1923*.
- 1955 recenserade Isaac Deutcher de 4 första delarna av Carrs arbete. Se: E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker.

Förord 1
Del I. Saxkrisen 2
1. Avvaktans tid 2
2. Arbetarklassens läge 23
3. Krisen bryter fram 50
4. Saxen sluter sig 68
Del II. Den kapitalistiska världen 86
5. Ockupationen av Ruhr 86
6. Curzons ultimatum 93
7. Kommunism och tysk nationalism 98
8. Bulgarien och bönderna 107
9. Fiaskot i Tyskland 113
10. Erkännande 138
Del III. Trojkan vid makten 144
11. Trojkan tar över 144
12. Spänningar och slitningar 165
13. Kampanjen mot Trotskij 174
14. Lenins död 193
Appendix: De 46:s plattform 207
Förkortningar och ordförklaringar 212

Förord

I förordet till första volymen av *Ryska Revolutionen 1917-1923*, som publicerades 1950,[*] uttryckte jag min avsikt att, i fullbordandet av detta arbete, fortsätta med projektets andra avsnitt under titeln *Maktkampen 1923-1928*. Närmare eftertanke och mer ingående granskning av materialet har fått mig att i flera avseenden ändra denna plan. För det första föreföll de sista månaderna av Lenins sjukdomstid och de första veckorna efter hans död, tiden från mars 1923 till maj 1924, utgöra ett slags mellanperiod – ett vapenstillestånd eller interregnum[**] i parti- och statsangelägenheter. En period då kontroversiella beslut så långt möjligt undveks eller uppsköts. I min nya plan upptar denna period en separat volym som nu publiceras under titeln *Mellan Lenin och Stalin*, Sovjet 1923-1924.[***] Vidare fann jag, att även om perioden från 1924 till 1928 på många sätt utgör en enhet, så var det lämpligare att dela upp den i två delar. Slutligen verkade den titel jag ursprungligen föreslagit för denna period alltför banal och dessutom oriktig i förhållande till de grundläggande frågor som kampen omfattade. Enligt min nuvarande plan kommer projektets tredje del att heta Socialism i ett land, 1924-1926. Den kommer att omfatta perioden från sommaren 1924 till de första månaderna 1926 och uppta 2 volymer.[1] Proklamerandet av ”socialismen i ett enda land” kommer att ge tillfälle till en del reflektioner, som jag tycker är lämpliga på detta stadium, vad gäller relationen mellan bolsjevikrevolutionen och det materiella, politiska och kulturella arvet från Rysslands förflutna.

Än en gång måste jag uttrycka en fortsatt tacksamhetsskuld till många av de som hjälpt mig i de tidigare stadierna av mitt arbete. De viktigaste källorna för mitt material har åter varit British Museum och biblioteken vid London School of Economics och Royal Institute of International Affairs. Jag har också kunnat använda biblioteken vid School of Slavonic Studies of the University of London och Institute of Agrarian Affairs of Oxford University. Vidare Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine vid Paris Universitet, samt biblioteken vid International Labour Office i Genève och International Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam. Det var på sistnämnda institut jag fann ett maskinskrivet exemplar av den hittills opublicerade ”de 46:s plattform”, från vilken jag har gjort den översättning som finns i denna bok. Jag vill uttrycka mitt varma tack till bibliotekarierna och personalen på alla dessa institutioner för deras ovärderliga hjälp, och för det outtröttliga tålamod med vilket de har tagit emot och tillfredsställt de stora krav jag ställt.

Till skillnad från när jag arbetade på de tidigare böckerna om Sovjetunionen har jag denna gång tyvärr inte haft möjlighet att besöka USA. Men jag står i stor skuld till fru Olga Gankin vid Hoover Library and Institute i Stanford för hennes aldrig sviktande vänlighet att besvara mina mycket envisa förfrågningar och att tillhandahålla information från bibliotekets rika och delvis ännu outforskade tillgångar. Få forskare verkar hittills ha arbetat med Trotskij-arkiven vid Houghton Library of Harvad University. Inte heller har, så vitt jag vet, någon systematisk redogörelse gjorts över vad de innehåller. Detta är ett mycket allvarligt tomrum i vår kunskap om den ryska historien.

Jag riktar ett särskilt tack till: Isaac Deutscher, Stalins och Trotskijs biografiskrivare, både för att ha läst och kritiserat en stor del av mitt manuskript och för att han givit mig tillgång till anteckningar han gjort vid ett besök i Trotskij-arkiven år 1951; till Heinrich Brandler som för mig har berättat sina personliga minnen från händelserna 1923; till Maurice Dobb och H. C. Stevens som lånat mig böcker och skrifter jag annars skulle gått miste om. Vidare till fru Degras som än en gång frivilligt har läst korrektur, och till Dr. Ilya Neustadt som har sammanställt indexet — två särskilt betungande uppgifter vars utförande ställer både författaren och hans läsare i stor tacksamhetsskuld till dem.

5 januari 1954 E. H. Carr

---

[*] Svensk översättning 1970 på Bo Cavefors Bokförlag: E. H. Carr, *Ryska Revolutionen 1917-1923*. (tre volymer.)

[**] ”Interregnum”: mellanregering, interimsregering; period av tronledighet; period då det inte finns någon självklar och allmänt erkänd härskare eller ledare.

[***] Det engelska originalets titel är *The Interregnum, 1923-1924*.

[1] Den kom i själva verket att uppta tre volymer.

Del I.
Saxkrisen

1. Avvaktans tid

På vintern 1922-23, efter två år av NEP,* kunde ett anmärkningsvärt uppsving skönjas i den sovjetiska ekonomin. Ett uppsving som delvis berodde på en naturlig återhämtning efter världskrigets och inbördeskrigets långa och svåra prövningar, delvis på 1922 års utmärkta skörderesultat och delvis på den nya politik som hade inletts i mars 1921. Produktionen hade stigit brant såväl inom jordbruket som inom landsbygdsindustrin och hantverket, mindre brant inom konsumtionsvaruindustrin, och hittills knappast alls inom den tunga industrin. Medan bönderna var de som främst gynnades av NEP, hade industriarbetarna befriats från tvångsarbete och deras eländiga levnadsstandard hade i viss mån stigit. Både inrikes- och utrikeshandeln utvecklades, grunderna till ett skattesystem och en fungerande statsbudget hade lagts och de första stegen tagits mot skapandet av en stabil valuta. Inget av detta var å andra sidan utpräglat socialistiska målsättningar. Ekonomins struktur var kapitalistisk eller förkapitalistisk, med undantag för de nationaliserade industrierna. Och dessa hade tvingats att anpassa sig till en halv-kapitalistisk omgivning genom den skyldighet som pålagts dem att driva sin verksamhet enligt kommersiella principer. NEP:s framgångar hade uppnåtts genom att anlita kapitalistiska metoder och förde med sig två följder som marxister alltid hade betraktat som kapitalismens karaktäristiska gissel — omfattande arbetslöshet och våldsamma prisfluktuationer. Det problem som alltsedan 1917 envist hade följt den segerrika revolutionen i hälarna, och som fanns inneboende i själva försöket att genomföra en övergång till socialismen i ett bondesamhälle, var dess beroende av stödet från bönderna.

1921 föreföll en tillfällig lösning ha funnits i NEP; alliansen med bönderna hade svetsats så säker att den skulle hålla ända tills den proletära revolutionens utbredning till Europa skulle komma de kämpande ryska arbetarna till hjälp. Men vid tiden för Lenins slutliga tillbakadragande från scenen ifrågasattes för första gången detta antagande på allvar. Åter uppdykande ekonomiska problem, huvudsakligen orsakade av våldsamma förändringar av marknadspriserna, öppnade en ny klyfta mellan industrin och jordbruket, mellan arbetarna och bönderna, och ifrågasatte NEP-kompromissens hållbarhet.

Vi har tidigare påpekat vissa motsägelser i den inställning till NEP som finns i uttalanden från partiet och Lenin själv, uttalanden som handlar om böndernas dubbla roll: de var arbetarklassens nödvändiga allierade, men samtidigt också det sista hindret på vägen mot socialismen. [1] Lenin hade vid ett tidigt stadium av NEP varit fullt medveten om NEP:s inneboende motsägelser:

> Det finns nu fler motsättningar i vår ekonomiska verklighet än det fanns före den nya ekonomiska politiken: Partiella, små förbättringar i den ekonomiska situationen bland några skikt av befolkningen, bland de få; fullständig oförmåga att få ekonomiska resurser att stämma överens med oumbärliga behov hos resten, hos de många. Dessa motsättningar har blivit större. Och det är förståeligt att, så länge som vi genomgår en snabb förändring, så är det omöjligt att på en gång undgå dessa motsättningar.[2]

När Lenin vid den elfte partikongressen på våren 1922, under tryck från dem som hade uppe-

---

* NEP = Nya Ekonomiska Politiken, inledd i mars 1921, avlöste den s. k. krigskommunismen. Krigskommunismen hade varit en följd av inbördeskriget och präglats av tvång och sträng statlig centralisering och reglering. Med NEP tilläts åter privat handel och (viss) privat företagsamhet, och böndernas spannmål tvångsrekvirerades inte längre av staten. (Se vidare *Ryska Revolutionen*, del 2.)

[1] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 307-313.

[2] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 71.

hållit sig vid NEP:s katastrofala följder för industrin, tillkännagav slutet på ”reträtten”,[3] så var en naturlig slutsats att det inte skulle bli några fler eftergifter till bönderna. Ändå talade han med yttersta eftertryck om nödvändigheten av att ”återupprätta alliansen”,[*] att komma till ”den ruinerade, utarmade, eländigt hungrige” småbondens hjälp — ”om inte kommer han be oss dra åt helvete”.[4] Vid sitt tal på Kominterns[**] fjärde kongress i november 1922 — hans näst sista offentliga tal — talade Lenin både om den upprättelse som bönderna hade fått och om behovet av statliga bidrag till den tunga industrin (”om vi inte kan skapa dessa bidrag är vi förlorade”).[5] I sitt allra sista tal en vecka senare talade han om att ”reträtten” ännu pågick, och tillade öppenhjärtigt:

> Var och hur vi nu måste förändra, anpassa och omorganisera oss så att vi efter reträtten kan börja en orubblig marsch framåt — det vet vi ännu inte.[6]

I en av sina senaste artiklar, skriven i januari 1923, beskrev han Sovjetsamhället som ”grundat på samarbetet mellan två klasser, arbetarna och bönderna”, och angav vad han betraktade som partiets viktigaste uppgift:

> Om allvarliga klassmotsättningar uppstår mellan dessa två klasser, så är en splittring oundviklig. Men i vårt sociala system finns inga bestämda och oundvikliga grunder till en sådan splittring, och huvuduppgiften för vår centralkommitté och centrala kontrollkommission, och för partiet som helhet, är att uppmärksamt hålla utkik efter de förhållanden ur vilka en splittring skulle kunna uppstå och föregripa dessa. Ty i sista hand kommer vår republiks öde att bero på huruvida bondemassorna går med arbetarklassen och förblir trogna sitt förbund med denna klass, eller om de tillåter ”nepmännen”,[***] dvs den nya borgarklassen, att avskilja dem från arbetarna, att splittra dem från arbetarna.[7]

Medan Lenin således 1922 hade framträtt för att kräva att man skulle återuppta marschen mot socialismen, så var hans sista uppmaning att alliansen med bönderna måste bibehållas till varje pris. Så länge som kompromissen höll var allt bra. Men i varje kris som gjorde kompromissen omöjlig utan ytterligare eftergifter till den ena eller andra sidan, skulle vilken handlingsinriktning som helst kunna stödja sig på lämpliga citat från Lenin.

De första kristecknen började framträda på vintern 1922-23 då bytesförhållandet mellan jordbruks- och industriprodukter. som hitintills varit till de förras fördel, sakta men säkert förändrades till industriprodukternas förmån. Efter krigskommunismens umbäranden och fasor hade NEP givit bönderna tillfälle att ta igen vad de förlorat. Detta skedde genom att man av stadsbefolkningen tog ut ett högt pris för böndernas produkter. Jordlagen från maj 1922, som befästes genom den nya jordabalken vid årets slut, gav bönderna säkra arrendevillkor.[8] Och de åtgärder som vidtogs för att återupprätta ett konventionellt finansväsende och stabilisera valutan lovade bönderna skydd gentemot penninginflationen, vars kostnader tidigare hade tyngt dem hårt. Efter den framgångsrika skörden 1922 hade bönderna det bättre än någonsin sedan revolutionen och var, som Lenin noterade, nöjda med sin lott.[9] Visserligen

---

[3] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 310-311.

[*] Det ryska ordet är här *smytjka*, vilket betyder ”länk”, ”allians”, ”samarbete” och ”harmoni”. Carr använder ömsom ”länk”, ömsom ”allians”; jag har mer genomgående föredragit ”allians”.

[4] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 231.

[**] Kommunistiska Internationalen, bildad år 1919. Samma som Tredje Internationalen. Den Andra Internationalen hade fallit sönder inför första världskrigets utbrott, då den internationella socialdemokratins majoritet intog en nationalistisk ståndpunkt och inte motarbetade kriget. I Tyskland stödde t. ex. socialdemokratins majoritet den egna borgarklassens imperialistiska strävanden Första världskriget.

[5] *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 331-332, 354-356.

[6] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 362.

[***] De som skodde sig på NEP, främst privata handelsmän och vissa företagare.

[7] Lenin, *Sotjinenija*, xxzii, 405. Lenins ”testamente” betonade också enigheten mellan arbetare och bönder som den huvudsakliga grund på vilken partiet vilade. (Se början av kapitel 11 nedan.)

[8] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 325, 332-333.

[9] Se ibid., sid. 331-332.

hade utjämnandet av jordinnehav och resurser mellan olika kategorier av bönder, som hade satts igång efter Oktoberrevolutionen och intensifierats genom krigskommunismens rekvisitioner, nu vänts till sin motsats. NEP:s inneboende tendens att driva på social och ekonomisk skiktning bland bönderna fortsatte utan hinder. Vid ena änden av skalan sjönk alltfler fattigbönder under självförsörjningsnivån och tvingades hyra ut sin jord eller sälja sin arbetskraft för att kunna leva. Vid skalans andra ände producerade kulakerna* stora överskott till marknaden. Utbredningen bland bondebefolkningen av bruket att arrendera ut mark och anställa arbetskraft, något som hade hållits under kontroll under revolutionens första år, var symptom på denna skiktning.[10]

Enligt statistik sammanställd vid slutet av 1923 av Vserabotzemles, jordbruksarbetarnas fackförbund, anställde 400.000 bönder (eller 2 procent av det totala antalet) 600.000 arbetare,[11] Bägge siffrorna utgör säkert en allvarlig underskattning. Men proportionen mellan arbetsgivare och anställda visar att processen ännu inte hade gått så långt. För ögonblicket låg bilden av framgångsrika och belåtna bönder, som för alltid hade lämnat rekvisitionernas och krigskommunismens fasor bakom sig, ganska nära sanningen, och argumenten för att låta NEP vara föreföll fortfarande oantastliga. Mot slutet av 1922, efter årets utmärkta skörd, hade Sovjet för första gången sedan revolutionen exporterat en mindre kvantitet säd. Kraftfulla krav restes nu på att man skulle hejda det fortgående prisfallet på säd genom att befrämja exporten. Narkomfin,* som vid denna tid var den främste förkämpen för böndernas intressen och samtidigt var angelägen att bygga upp Gosbanks** reserver av utländsk valuta, uttalade sig kraftfullt till förmån för säd-export. I december 1922 utfärdade den tionde Allryska kongressen av sovjeter, på Narkomfins tillskyndan, en rekommendation om att öka exporten av säd och råvaror.[12] Den 17 januari 1923 kungjorde ett dekret att bönderna skulle tilldelas

---

* *Kulak* = rik bonde. Ordet betyder egentligen ”knytnäve” och användes som skällsord om dessa bönder, vilka ofta uppträdde som hårdhänta penningutlånare och ockrare.

[10] S. Strumilin, *Na Chozjaistvennom Fronte* (1925), sid. 230-61, innehåller en noggrann statistisk studie av dessa processer, ursprungligen publicerad i april 1923. En detaljerad analys av bondebefolkningen i en provins i Ukraina (Odessa), publicerad i den fackliga landsorganisationens dagstidning *Trud*, visade att av 577 000 hushåll hade 11 000 ingen odlad mark alls; ytterligare 162 000 hade inga djur och kunde inte odla tillräckligt för att vara självförsörjande. Ytterligare 137 000 hade ett djur; deras situation var osäker. Bönder som inte var självförsörjande kunde inte finna sysselsättning i städerna (arbetslösheten inom industrin var värre i Ukraina än någon annanstans, se sid. 29 nedan). Inte heller på kollektivjordbruken, vilka inte befann sig i något blomstrande tillstånd; och ej heller på sovchoserna (se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 176-177, 325-326), vilka var mer eller mindre övergivna, endast sysselsatte 3 000 arbetare i hela provinsen och hyrde ut huvuddelen av sin mark. För dessa bönder fanns därför inget annat val än att bli *batraks*, dvs lönearbetare på mer välmående bönders mark. I korthet ”finns en skarp åtskillnad mellan ’starka’ och ’svaga’ hushåll; de ’svaga’ hushållen förgås och upptas i batraks led” (*Trud*, 26 september 1923). Vid den trettonde partikongressen ett år senare klassificerade Kamenev — uppenbarligen citerande en redogörelse från den centrala statistikbyrån — bondebefolkningen på följande sätt: 63 procent var fattigbönder, utgjorde 74 procent av det totala antalet hushåll, stod för 40 procent av den uppodlade arealen och ägde 50 procent av djuren. 23 procent var mellanbönder, utgjorde 18 procent av hushållen, stod för 25 procent av den uppodlade arealen och ägde 25 procent av djuren. 14 procent var rikebönder, utgjorde 8 procent av hushållen, stod för 34 procent av den uppodlade arealen och ägde 25 procent av djuren. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924, sid. 408-9.) Exempel på hur lagens begränsningar av rätten att hyra arbetskraft kringgicks genom sådana knep som fiktiva äktenskap eller adoptioner, eller genom arbete som ersättning för förskott av säd eller utsäde, ges i L. Kristman, *Klassovoije Rasslojenije v Sovetskoj Derevne* (1926), sid. 163-4.

[11] *XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* (1924), sid. 47; statistiken angav också 100 000 arbetare på sovjetjordbruk, 100 000 inom skogsbruk och 100 000 inom specialiserad jordbruksproduktion (frukt, grönsaker, etc.). För en redogörelse om Vserabotzemles, se *Trud*, 2 december 1923. Förbundet bildades 1920 för arbetare på sovjetjordbruk eller på arteller och kommuner (dessa senare uteslöts senare), men blev aldrig en verkningsfull organisation. (Artellerna var ett ett slags produktionskooperativ med lång tradition i Ryssland. De förekom i stor omfattning redan före 1800-talets mitt, och inte bara bland bondebefolkningen. Ö. anm

* Folkkommissariatet för finansväsendet.

** Sovjetunionens statsbank. (”Statsbanken”.)

[12] *S”ezdy Sovetov v Dokumentach*, i (1959), 227.

utsäde i rekordstor omfattning. Dekretet beskrev en utökning av den uppodlade arealen som ”grunden inte bara för böndernas utan för hela landets välfärd”. Ett annat dekret utlovade jord ”i gränsregioner där det finns överflöd på mark” till jordbrukande immigranter.[13]

Industrin var ett svårare problem än jordbruket. Detta huvudsakligen därför att medan jordbruket, genom 1922 års gynnsamma skörd, hade uppnått omkring 3/4 av den genomsnittliga förkrigsproduktionen på samma areal, så hade industrin under samma period bara nått upp till något mer än 1/4 av sin produktion från före kriget.[14] Vad som hänt med jordbruket under NEP hade, vare sig det var välkommet eller inte, inte exakt varit vad som förutsetts. Det som hade hänt med industrin var dock långt mer komplext och gåtfullt. Industrin utgjordes av tre kategorier. Den första bestod av landsbygdsindustri och mindre, hantverksmässig produktion på landsbygden. Denna kategori hade fått del av det uppsving som NEP givit jordbruket, och hade sedan 1921 återhämtat sig i mycket snabbare takt än fabriksindustrin, och i viss mån på dennas bekostnad.[15] Denna utveckling tenderade dock endast att göra landsbygden mer självförsörjande, till att stärka kulakerna på landsbygden och till att förstöra ”alliansen” mellan bönderna och arbetarklassen, mellan land och stad; en allians NEP egentligen avsåg att befästa. Den andra kategorin av industri bestod av fabriksindustri som producerade konsumtionsvaror för marknaden. Genom bildandet av halv-monopolistiska syndikat hade denna industri på sommaren 1922 återhämtat sig från den föregående vinterns razbazarovanie-kris,[16] men stod nu på randen till en ny kris på grund av den prisinflation som bildandet av syndikat medförde. Den tredje kategorin bestod av tung industri som producerade kapitalvaror eller förnödenheter och tjänster som var viktiga för ekonomin i dess helhet, dvs huvudsakligen inte direkt för enskild konsumtion. De viktigaste delarna i denna kategori utgjordes av metallurgisk, verkstads- och kemisk industri, samt gruvindustri och kommunikationer. En viktig skillnad mellan de två kategorierna storindustri var de sätt på vilka de finansierades. Alltsedan bankväsendet återupplivades vid slutet av 1921,[17] hade konsumtionsvaruindustrin finansierats av Gosbank och Prombank[*] enligt kommersiella principer och i kraft av sin förmåga att ge vinst. Den tunga industrin och kommunikationerna, som gick med förlust och inte kunde få bankkrediter, fortsatte att finansieras genom direkta subventioner från staten. Med dessa betalade de sina löner eller köpte råvaror och utrustning.[18] Utan sådana subventioner skulle produktionen av varor och tjänster av grundläggande betydelse för ekonomin i dess helhet ha avstannat.

Även om således bägge kategorier av storindustri var indragna i krisen 1923, så var deras villkor mycket olika. Alltsedan hösten 1921 hade konsumtionsvaruindustrin ständigt anbefallts att tillämpa principerna för *chozrastjet*,[**] och hade varnats att dess effektivitet skulle mätas i dess förmåga att ge vinst. Tack vare de frikostiga krediterna och den monopolsituation som hade upprättats genom syndikaten, hade konsumtionsvaruindustrin lyckats höja priserna och

---

[13] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 4, art. 73; No. 10, art. 128.

[14] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 25; för siffror om industriproduktionen, se Y. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), sid. 515

[15] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 333-37, 347-9.

[16] Ibid., sid. 349-53. (Denna kris utlöstes av att industrin hade skriande brist på kapital för att fortsätta sin produktion. För att lösa detta problem inriktade man sig på att snabbt sälja ut de färdiga varor man hade i lager. I detta syfte satte industrierna bl. a. upp egna små affärer och marknadsstånd, samt anställde ibland egna gårdfarihandlare. Detta plötsliga och stora utbud av industriprodukter ledde dock till att priserna på dessa kraftigt sjönk, och industrins finansiella situation förvärrades. Samtidigt steg priserna på (de knappa) jordbruksprodukterna kraftigt. Denna kris speglade i grunden de problematiska relationerna mellan stad och land, och var på sätt och vis ett förspel till 1923 års ”saxkris”. (Se längre fram i denna bok.) Ö. anm.)

[17] *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 398-400.

[*] Banken för industri och handel.

[18] Under budgetåret 1922-23 var de statliga subventionerna till den tunga industrin fortfarande större än bankkrediterna till den övriga industrin. Under de påföljande åren var förhållandet det omvända. (Y. Rozenfeld, ibid., sid. 412.)

[**] Ekonomisk eller affärsmässig bokföring, redovisning.

ge kraftiga vinster. På sommaren 1923 hade den ökat sin produktion, byggt upp sina lager och återställt sitt arbetande kapital. Mot detta kunde knappast någon anklagelse riktas, eftersom det officiella dekret som definierade konsumtionsvaruindustrins ställning, utfärdat strax innan den tolfte partikongressen, hade beskrivit den som företag vilka arbetar ”med målsättningen att ge vinst”.[19] Så sent som i juli 1923 utfärdade Vesencha[*] en order som upprepade och närmare utarbetade dekretets åligganden, och som talade om vinstgivandet som ”den ledande principen för företagens verksamhet”.[20] Det var emellertid just denna politik som ledde, eller kraftigt bidrog, till saxkrisen.

För den tunga industrin var läget långt allvarligare. Ännu 1922 hade den knappast alls återhämtat sig från de två föregående årens låga produktionsnivå.[21] Den drabbades i högre grad än konsumtionsvaruindustrin av de huvudsakliga svagheter som var de direkta följderna av världskriget, revolutionen och inbördeskriget: Föråldrade och utslitna fabriker; brist på råvaror; den alltid så begränsade kvalificerade arbetskraften hade skingrats och de allmänna omkostnaderna kraftigt stigit.[22] Så länge inbördeskriget varade hade ingen verklig omorganisering för att ta hänsyn till de ändrade förhållandena varit möjlig. Och under NEP:s första stadier hade villkoren varit ogynnsamma för centraliseringsåtgärder. Till en början, och även efter det att trusterna hade bildats, bestod därför den tunga industrin av ett stort antal fabriker som var och en endast utnyttjade en liten del av sin kapacitet.[23] För den tunga industrin som producerade kapitalvaror låg inga av de åtgärder öppna som, när väl den första chocken var över, hade gjort det möjligt för konsumtionsvaruindustrin att anpassa sig till kommersiella villkor och möta åtminstone en del av de omorganiserings- och rationaliseringsproblem som en växande marknad ställde. Här var behovet av rationalisering mer trängande än någon annanstans. Det första steget mot den tunga industrins räddning skulle vara att koncentrera den minskade produktionen i de minst föråldrade och minst ineffektiva fabrikerna. Men detta skulle innebära massavskedanden av kvalificerade arbetare, av arbetare som utgjorde kärnan i det klass-medvetna proletariatet och bolsjevismens främsta bålverk inom arbetarklassen. Partiledarna ryggade länge tillbaka inför användandet av den hänsynslösa men nödvändiga operationskniven.[24] I februari 1923 bildade Vesencha en kommission för koncentration av

---

[19] *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 346.

[*] Högsta rådet för folkhushållningen

[20] *Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 7(10), juli 1923, sid. 37-8. Vid den trettonde partikonferensen i januari 1924 lästes denna av Rykov upp som ett exempel på den felaktiga politik som var förhärskande 1923. (*Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov*) (1924), sid. 9-10.) Dess upphovsman var Pjatakov.

[21] *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 350-2, 354-5.

[22] Vid Sormovo mekaniska verkstäder sjönk mellan år 1913 och 1922 antalet arbetare som var direkt sysselsatta i produktionen från 6 497 till 3 708; under samma period steg antalet övriga arbetare från 4 187 till 6 121 och antalet tjänstemän från 1 230 till 2 188. Andelen övriga arbetare och tjänstemän jämfört med arbetare i produktionen steg från 83 procent år 1913 till 224 procent år 1922. (*Trud*, 3 februari 1923.) I alla större industrier, med undantag för den kemiska industrin (där ökningen var mindre), beräknades andelen tjänstemän jämfört med arbetare ha fördubblats sedan 1913. (*Trud*, 25 oktober 1923.)

[23] Siffror för första kvartalet 1923 ges i Y. Rozenfeld, a.a., sid. 222-3. Läget var bäst i Moskva, där fabrikerna inom verkstadsindustrins trust arbetade med 38 procent av sin kapacitet. Motsvarande siffra för den mekaniska trusten i Petrograd var 11 procent, och Putilov-verkstäderna i Petrograd arbetade med endast 4,3 procent av sin kapacitet. (Petrograd hette fram till 1914 S:t Petersburg; efter Lenins död döptes staden åter om, nu till Leningrad. Ö. anm.) Inom konsumtionsvaruindustrin var läget bättre, även om — enligt den siffra som gavs på den tolfte partikongressen — industrin i sin helhet endast utnyttjade 30 procent av sin kapacitet. (*Dvenadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 339.)

[24] I syfte att rationalisera beslöts i januari 1923 att stänga Putilovs mekaniska verkstäder i Petrograd, ett av de starka bolsjevikfästena från 1917. Zinovjev vädjade dock till politbyrån och fick i sista minuten till stånd ett upphävande av beslutet. (L. Trotsky, *The Real Situation in Russia*, u. å. [1928], sid. 276-7.) Sex månader senare hävdade STO:s tidning att trots den trängande nödvändigheten att minska höga kostnader, så ”fick arbetslösheten inte ökas” under rationaliseringen av Petrograds mekaniska industri. (*Ekonomitjeskaja Zjizn*, 17 juni 1923.) Kort därefter rapporterades Petrograds mekaniska trust gå med förlust, av vilken 90 procent hänförde sig till Putilov-

industrin.[25] Men effektiva åtgärder för en koncentration krävde också, på kort sikt, ytterligare kapitalutgifter och höjda krav på statsbudgeten. Det fanns ingen möjlighet att slippa undan dessa invecklade ekonomiska svårigheter. Den tunga industrin kunde inte återhämta sig i den efterblivna sovjetiska ekonomin — där man inte kunde vänta sig kapitalackumulation genom frivilligt sparande — utan statliga ingripanden och krediter, och utan en radikal omorganisering vars omedelbara följder tvunget skulle slå hårt mot industriarbetarna. Från alla sidor sett var NEP:s resultat mycket oroande för industrin. NEP hade stimulerat sådana primitiva och efterblivna lokala industrier som i varje avancerad ekonomi tenderar att trängas ut; den hade helt och hållet misslyckats att hjälpa den tunga industrin, själva nyckeln till industriell framgång. Genom NEP hade konsumtionsvaruindustrin vidare kunnat överleva endast genom åtgärder till själv-hjälp, åtgärder som tyngde bönderna hårt och som i långa loppet tvunget måste förstöra balansen mellan stad och land; den balans som det egentligen var NEP:s huvudsakliga målsättning att befrämja.

För handeln och distributionen var läget inte mindre oroande än för industrin. Här var läget oroande ur två synvinklar. För det första hade NEP öppnat dörrarna för den mängd privata affärsmän som under krigskommunismen nödtorftigt hade dragit sig fram på illegalt vis. Den hade vidare uppmuntrat tillkomsten av många fler, så att största delen av detaljhandeln nu leddes av privata affärsmän, större och mindre nepmän, vilkas kraft och stora resurser under den fria marknadens villkor drev bort statliga handelsorgan och kooperativer från stora delar av fältet. Siffror sammanställda tidigt år 1924 visade att 83,4 procent av detaljhandeln låg i privata händer, 10 procent blev över till kooperativen och bara 6,6 procent till statliga organ och institutioner.[26] Även statliga truster använde ofta nepmän som ombud i sina affärer sinsemellan. Statliga truster var kända för att erbjuda högre rabatt till privata handlare än till statliga institutioner; och Gosbank anklagades ibland för att favorisera privata handlare vid fördelningen av krediter.[27] Det hördes även klagomål om att trusterna och andra statliga ekonomiska institutioner skyddade sina nepmän-ombud från Narkomfins skatteindrivare genom att, med hänvisning till ”affärshemligheter”, vägra att avslöja de utbetalningar som gjorts till dem.[28] Sådana företeelser var, hur abnorma de än kan förefalla vid första anblicken, bara att vänta. När väl chozrastjet och oinskränkt konkurrens blivit dagens uppgift, åtnjöt den tränade och erfarne köpmannen alla fördelar gentemot de nyligen bildade och byråkratiskt besjälade statliga handelsinstitutionerna, och även gentemot kooperativen. Detta särskilt som de senares effektivitet och oberoende hade undergrävts i den långa kampen med myndigheterna. Man medgav att varupriserna på den privata marknaden i allmänhet var lägre än i de statliga affärerna, och Lezjava, ordförande i kommissionen för inrikeshandeln (Komvnutorg), tillämpade ett välkänt ryskt ordspråk på de privata handelsmännen: ”Jag struntar i om han så är en skitstövel, bara han levererar varorna.”[29]

Den andra anledningen till oro var såväl den privata som den offentliga distributionsapparatens höga kostnader och låga effektivitet. Distributionens ineffektivitet berodde på samma orsaker som den låga produktiviteten inom industrin: Att råda bot på den förstörelse och desintegration som hade orsakats av världskrigets, revolutionens och inbördeskrigets på varandra följande ödeläggelser var, både mänskligt och materiellt sett, ett styvt arbete. Index

---

fabriken. (*Trud*, 23 augusti 1923.) I ett tal den 29 december bekräftade Rykov att såväl denna fabrik som de mekaniska verkstäderna i Brjansk hade hållits igång ”av politiska skäl”. (*Pravda*, 3 januari 1924.)

[25] Y. Rozenfeld, a. a., sid. 224-5.

[26] *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 404. Å andra sidan hade regeringen den ledande ställningen inom grosshandeln. Av handelns totala volym uppgav Zinovjev att 36 procent låg i regeringens händer, därmed lämnande 64 procent till det privata kapitalet. (Ibid., sid. 93.)

[27] Z. Atlas, *Otjerki på Istorii Denezjnogo Obrasjtjenija v SSSR (1917-1925)* (1940), sid. 185.

[28] *Vtori S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 158.

[29] *Trud*, 5 oktober 1923; *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 15 oktober 1923. Om Komvnutorg, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 385-6.

över gross- och detaljhandelspriser, baserade på motsvarande priser från 1913, visade att marginalen dem emellan hade ökat med ungefär 20 procent sedan 1913 och att skillnaden ökade ytterligare under 1923.[30] Medan Narkomfin fortsatte att anklaga trusterna och syndikaten för de höga priserna på industrivaror, så var mellanhänderna folkets syndabockar. Under år 1923 var tidningarna fulla av uppenbarligen välgrundade klagomål över antalet mellanhänder som varorna passerade på sin väg från fabrik till konsument, och över de vinster och den provision som varje mellanhand tog ut. Eftersom ett återupplivande av handeln var en viktig förutsättning för NEP, var det helt logiskt att den nya ekonomiska politikens första kris skulle ta formen av en priskris.

Den kritik mot den rådande ekonomiska politiken som alltmer enträget började höras under vintern 1922-23 koncentrerade sig, även om den fortfarande i stor utsträckning var suddig och föga formulerad, först och främst på nödvändigheten av att hjälpa den tunga industrin. Den 25 januari 1923 ägnade STO:s[*] tidning, *Ekonomitjeskaja Zjizn*, en ledande artikel åt att kräva budgetbesparingar (i vilken sektor lämnades diskret osagt) för att få loss medel till att hjälpa den tunga industrin. En talesman för industrin protesterade den 10 mars 1923 i *Trud* mot talet om fortsatta statsingripanden till böndernas förmån, på industrins bekostnad: Industrin ”behöver inte en minskning av det statliga skyddet, utan tvärtom en ökning av det”. Men sådana begäran-den ledde, så snart de gick längre än till vaga generaliseringar, till slutsatser som var oförenliga med den officiella partilinjen. Detta eftersom de endast skulle kunna tillgodoses genom att ytterligare öka mängden pappersvaluta, eller genom att öka böndernas skattebörda. År 1923 blev en tid av ständig och bitter kamp mellan Narkomfin — som nu var bestämt inriktad på att åstadkomma en finansiell reform och en balanserad budget, och som därför hade beslutat sig för att till varje pris skära ner statsbidragen till industrin — och dem som menade att återuppbyggandet av den tunga industrin genom en samtidig koncentrations- och expansionsprocess, åtgärder som bägge innebar kapitalkostnader, i det långa loppet var enda vägen till ekonomisk återhämtning och framåtskridande mot socialismen. Eftersom återuppbyggandet av den tunga industrin nödvändigtvis berodde på planeringens utveckling, så tenderade den sistnämnda synpunkten att finna sina mest uttalade förkämpar inom Gosplan,[**] dit också Trotskij under lång tid hade satt sitt hopp.[31] Gentemot Narkomfins krav på besparingar replikerade Gosplans talesmän skarpt, att endast sådana besparingar var lovvärda som inte orsakade ”stagnation i ekonomin och allvarliga svårigheter i dess återuppbyggnad genom ytterligare försämring av kommunikationsväsendet och den tunga industrin”, samt att en sund politik med förskott till industrin nu felaktigt offrades för finansiella hänsyn.[32] Å andra sidan mötte kampanjen för att öka exporten av säd, som kraftigt stöddes av Narkomfin med det dubbla syftet att dels hjälpa bönderna och dels bygga upp reserver av guld och utländsk valuta, motstånd inom Gosplan. Majoriteten inom Gosplans presidium försvarade här sina positioner och höll orubbligt fast vid linjen med billiga livsmedel och planerad utveckling av industrin. Strumilin redogjorde övertygande för argumenten mot sädexport. Han frammanade faran av att Sovjet åter skulle ges sin tidigare status av ”den borgerliga västvärldens jordbrukskoloni”, med ett krossande av den sovjetiska industrin och ett förnyat sovjetiskt beroende av den kapitalistiska världen som följd. Det påpekades att det bara var de välbärgade bönderna — inte fler än 15 till 20 procent av samtliga — som hade säd att sälja och skulle gynnas av en prisstegring. Den stora massan av bönder var antingen nätt och jämnt

---

[30] Se tabellen i L. Jurovskij, *Na Putjach k Denezjnoi Reforme* (2:a uppl., 1924), sid. 75 (citerad på sid. 41 nedan). En annorlunda beräkning (ibid., sid 85) visar en ännu större skillnad. Den engelska översättningen av denna bok, under titeln *Currency Problem of the Soviet Union* (1924) är något förkortad, men innehåller ett kompletterande kapitel.

[*] STO = Rådet för arbete och försvar.

[**] Statliga planeringskommissionen, organ för planering av ekonomin.

[31] *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 423-7.

[32] *Ek. Zjizn*, 24 april 1923 (artikel av V. Smirnov); 19 maj 1923.

självförsörjande, eller behövde själva köpa säd. Hursomhelst var det en ”elementär sanning” att en sund utveckling av jordbruket var beroende av industrins expansion.[33] Men dessa teoretiskt kraftfulla argument av långsiktig karaktär hade föga tyngd när de politiska ledarna stod inför det trängande behovet att förse bönderna med tillräckligt starka motiv för att producera till stadsbefolkningens försörjning, och förhindra att prisnivån blev ännu ogynnsammare för dem. Ökade möjligheter till export av säd verkade, under NEP:s förhållanden, vara det lämpligaste och effektivaste medlet för att uppnå denna livsviktiga målsättning.

Vederhäftiga kritiker inom partiet av den ekonomiska politiken fanns under de första månaderna av 1923 inom två grupper. Den första gruppen intresserade sig för NEP:s skadliga effekter på den tunga industrin, och försökte först och främst mildra dessa effekter genom en utökning av statsbidragen — om nödvändigt genom att beskära de förmåner som NEP hade givit bönderna, eller genom att öka deras börda. Den främste teoretikern inom denna grupp var Preobrazjenskij. Denne var alltid ivrig att visa på NEP:s motsägelser och brister,[34] och hade så tidigt som i december 1921 kritiserat Lenin för hans beskrivning av krigskommunismen som ett misstag. Denna felaktiga teminologi, hade Preobrazjenskij då hävdat, skulle senare kunna leda till missuppfattningar beträffande revolutionens mål.[35] Vesenchas vice ordförande Pjatakov var gruppens skickligaste företrädare inom den ekonomiska administrationen. Trotskij stod nära gruppens ståndpunkter, men delade dem inte helt. Han hade helhjärtat accepterat NEP, ja, han hade faktiskt varit den förste som föreslog denna politik.[36] Men han insisterade på att NEP:s målsättning var ”arbetarstatens användande av det kapitalistiska samhällets metoder, tillvägagångssätt och institutioner för att bygga, eller bereda vägen för, en socialistisk ekonomi”,[37] och var på förhand benägen att välkomna varje åtgärd som betydde ett slut på ”reträtten”. Denna inställning var förbunden med hans krav på nödvändigheten av planering, ty planering var villkoret för ett återupplivande av den tunga industrin och således för ett förnyat framåtskridande mot socialismen.[38] Det var ingen tillfällighet att Trotskij på vintern 1922-23 hade blivit industrins talesman i politbyrån, där han vid mer än ett tillfälle drev kravet på en mer generös kreditpolitik.[39] Det fanns därför rikligt med material tillgängligt för dem som 1923 började anklaga Trotskij för att ”undervärdera” bönderna. Detta även om anklagelsen inte var helt riktig i den form i vilken den gjordes, och senare antog proportioner som inte alls motsvarade det korn av sanning som den innehöll. Inom den andra gruppen var Krasin den viktigaste partirepresentanten, men denna grupp åtnjöt antagligen också brett stöd bland tjänstemän och direktörer inom industrin.[40] Denna grupp betraktade det som omöjligt eller inte önskvärt att avtvinga bönderna ytterligare överskott, och hoppades istället på utländska krediter. Gruppen accepterade inte bara NEP helt och fullt, utan ville också föra NEP vidare till vad som föreföll vara den logiska slutsatsen: en mer försonlig

---

[33] S. Strumilin, a. a., sid. 215-17; den artikel där dessa åsikter framfördes publicerades ursprungligen i april 1923.
[34] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 327-30, 422-5.
[35] *Vserossiiskaja Konferentsija RKP (Bol'sjevikov)*, No. 2 (20 december 1921), sid. 20.
[36] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 314.
[37] *Dvenadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 282.
[38] Vid den tolfte partikongressen sade Trotskij: ”Om vi inte arbetat efter en ekonomisk plan, som vi kontrollerade, bekräftade och förändrade medan den genomfördes, så skulle våra kommunikationer och vår tunga industri förpassats till sophögen. Naturligtvis skulle den tunga industrin ha återuppstått genom marknaden inom 10 eller 20 år, men då som privatkapitalistisk industri.” (Ibid., sid. 307.)
[39] Trotskijs not på den här punkten till politbyrån, från den 13 februari 1923, finns i Trotskij-arkiven, T 778. Stöd till industrin fanns också underförstått i Trotskijs insisterande vid denna tid på en mer omfattande planering och för större befogenheter åt Gosplan. (Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 423-7.)
[40] I partikretsar komprometterande för Krasin var det faktum att hans åsikter stämde så nära överens med uppfattningarna hos en grupp före detta borgerliga professorer och ekonomer, vilka fortfarande undervisade vid sovjetiska universitet. Under 1922 gav denna grupp ut åtskilliga nummer av en tidskrift kallad Ekonomist, som fortfarande tolererades som lärd tidskrift. Dess huvudtema var omöjligheten av att återupprätta den sovjetiska ekonomin utan utländsk hjälp baserad på en återgång till kapitalistiska principer. Krasins åsikter verkar vid denna tid inom partiet ha betraktats som användbara för export, men togs i övrigt inte särskilt på allvar.

inställning gentemot de kapitalistiska staterna. Svagheten med detta förslag var att erfarenheterna från konferenserna i Genève och Haag hade klargjort de strama villkor på vilka man kunde få krediter, och att Lenin, genom att han mot Krasins råd hade förkastat Urquhart-överenskommelsen,[41] verkade ha avvisat denna politik.

Sådant var läget när skyndsamma förberedelser gjordes för den tolfte partikongressen under veckorna efter Lenins andra allvarliga slaganfall den 9 mars 1923.[42] Under de preliminära diskussionerna i politbyrån berörde Trotskij sina ”meningsskiljaktigheter i den ekonomiska frågan” gentemot majoriteten, men fann de andra medlemmarna ovilliga att diskutera dem, eller ens att erkänna deras existens.[43] Tiden var inte mogen; själva frågeställningarna var ännu inte helt klara, och så länge som Lenin kanske skulle kunna återhämta sig tillräckligt för att delta i partidebatten ville ingen driva det hela till ett avgörande. Liksom tidigare förbereddes resolutionsförslag i huvudfrågorna, som skulle föreläggas kongressen, av politbyrån och bar dess samlade tyngd. Man bestämde att huvudrapporten om centralkommitténs politik under det gångna året skulle avges av Zinovjev, samt att Trotskij skulle lägga fram en särskild resolution om industrin och Kamenev en om beskattningen av bönderna. De överenskomna texterna hade vissa nyansskillnader, men varje öppen sammanstötning undveks. Grundläggande ekonomiska frågor diskuterades på kongressen av andra partimedlemmar och i viss utsträckning även av ledarna. Men den tidigare överenskommelsen inom politbyrån om att avstå från radikala och kontroversiella beslut begränsade debattens omfattning.

Trots denna inskränkning sparade dock inte partiledningen på krafterna för att göra försvaret av bönderna, och av den ”allians” mellan arbetarklassen och bönderna som upprättats genom NEP, till kongressens grundtanke. Strax före kongressen förkunnade den officiella ekonomiska tidningen att exporten av säd, och nödvändigheten av att lindra böndernas skattebörda, var två av kongressernas viktigaste frågor.[44] Med en symbolisk gest bereddes 30 bönder, som inte var partimedlemmar, plats i kongressalen.[45] Zinovjev själv gjorde sig, som partiets viktigaste talesman, till deras förkämpe. Han tillbakavisade ivrigt anklagelsen om ”bondeavvikelse”; om den politik som partiets centralkommitté förde var en avvikelse, så var själve Lenin, NEP:s stamfader, dess upphovsman. Bönderna var grunden för allt. De fick inte beskattas för hårt; exporten av säd måste uppmuntras för att höja sädpriserna; den nationella frågan måste ses utifrån böndernas i gränsregionerna synvinkel; den administrativa apparatens kostnader måste minskas; till och med den anti-religiösa propagandan måste föras så ”att den inte förargar bönderna”.[46] I ett avsnitt föreföll han erkänna NEP:s sårbarhet genom att göra en

---

[41] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 471-4. (Se också sid. 390-1 i samma bok. Leslie Urquhart var gruvingenjör och hade tillbringat många år i Ryssland. Nu var han styrelseordförande i Russo-Asiatic Consolidated, ett bolag som (före revolutionens exproprieringar) hade exploaterat och ägt ett stort gruvområde i Uralbergen. Detta område stod för 60 procent av Rysslands produktion av bly. Den s. k. Urquhart-överenskommelsen handlade om detta bolag nu skulle få koncessioner för att återuppta gruvdriften, och i så fall på vilka villkor. Ö. anm.)

[42] Om dessa förberedelser, se sid. 153-154 nedan.

[43] L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, 227-8; i L. Trotskij, *Stalin* (1946), sid. 366, har de blivit till ”allvarliga meningsskiljaktigheter”. Ett år senare hänvisade Rykov till det hela som ”en liten diskussion som inte gick utöver centralkommitténs gränser” (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 6.) För en redogörelse för relationerna mellan partiledarna strax före den tolfte partikongressen, se sid. 152-153 nedan..

[44] *Ek. Zjizn*, 16 april 1923.

[45] *Dvenadtsati S''ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 416.

[46] Två av kongressens resolutioner nämnde vikten av att inte förolämpa de troendes religiösa känslor. (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 514, 521.) En artikel i *Pravda*, 8 maj 1923, behandlade religionens djupa rötter bland bondebefolkningen och nödvändigheten av ”stor försiktighet, stor skicklighet” i utrotandet av dem: ”annars kommer vi inte att uppnå något annat än skapandet av nya legender”. Ett cirkulär från den fackliga landsorganisationens centralråd föreskrev fackföreningarna ”att uppträda med absolut tolerans och takt gentemot medlemmarnas religiösa övertygelser och inte stöta bort dem från facket genom att förolämpa deras religiösa känsla med tanklösa och taktlösa attacker”. (*Trud*, 9 juni 1923). Förändringen i den anti-religiösa propagandans inriktning kan vara förbunden med en händelse, omnämnd av Trotskij, som bör ha inträffat sent år 1922. Enligt

halvt skämtsam åtskillnad mellan ”den nya ekonomiska politiken” och ordet ”NEP”, en åtskillnad som väckte bilden av ”repmannen och hans otrevliga drag”. Talets kärna var dock ett försiktigt utlåtande till förmån för status quo.

> Det enda viktiga, kamrater, är att vi måste fortsätta att betrakta NEP på ett korrekt sätt. Att vi klart måste förstå att NEP är en fråga om alliansen med bönderna, inte med nepmännen, och att vi måste inse att vi måste göra motstånd mot alla som i detta ser en så kallad ”bonde-avvikelse”.[47]

Den första resolutionen förklarade att ”jordbruket kommer för lång tid att förbli grunden för Sovjets ekonomi” och förordade export av säd för att höja sädpriserna och ”stimulera bönderna att öka den odlade arealen”. Än en gång betonades vikten av ”alliansen mellan arbetarklassen och bönderna”. Industrin måste själv ordna upp sin situation: ”Den statliga industrins specifika betydelse i landets hela ekonomi kan endast ökas gradvis och genom organisering för att höja industrins lönsamhet, etc.”.[48] I ett tal späckat med Lenincitat förklarade han att frågan om ”de inbördes relationerna mellan Sovjets bönder och arbetarklass” var ”den proletära diktaturens grundläggande fråga under den nuvarande perioden”. Jorddekretet från den 26 oktober/8 november 1917[*] hade varit den första ”pakten” dem emellan. Införandet av naturaskatten under NEP var den andra. Lenins sista publicerade artikel och en rapport av Frunze från provinsen Ivanovo-Voznesensk angående ”böndernas allvarliga missnöje med Sovjetmaktens politik” citerades för att stödja förslaget om att böndernas börda måste lindras. De konkreta förslagen var att omvandla naturaskatten till penningtermer för att göra den enhetlig, och att höja sädpriserna genom att stimulera export av säd. Detta beskrevs av Kamenev som ”det sista slaget mellan kapitalism och kommunism” — att utkämpas inte på inbördeskrigets slagfält, utan ”inom bondeekonomins ramar”.[49] Ett kortare och mer detaljerat tal av Sokolnikov gav en del siffror. Beskattningen av bönderna beräknades under innevarande år ge 390 miljoner guldrubel. För nästa år, 1923-24, föreslogs en höjning till 400 miljoner, men eftersom man förväntade en ökning av den uppodlade arealen med 16 till 18 procent, så skulle detta betyda en minskning av kraven på den enskilde bonden.[50] Resolutionen innehöll beslutet att lätta böndernas skattebörda genom att erbjuda dem att antingen betala in natura eller i pengar; genom att sammanföra alla befintliga skatter till ”en enda jordbruksskatt”; samt genom att ta lokala och individuella förhållanden i beaktande vid fastställandet av taxeringen. Tjänstemännen föreskrevs särskilt att på ett vänligt sätt för bönderna förklara nödvändigheten av och syftet med skatten.[51]

Mellan dessa imponerande uttalanden å böndernas vägnar av Zinovjev och Kamenev, som gjordes vid början respektive nästan vid slutet av kongressen, framförde kritikerna sina klagomål. Dessa talade vid debatten om Zinovjevs rapport och om Trotskijs rapport om industrin. I ett tal fullt av personliga beskyllningar, som klart vände kongressen emot honom, föreslog Larin en höjning med 20 procent av böndernas skatter för att säkra en riktig resursfördelning mellan jordbruk och industri. Detta var industrins ståndpunkt i naken och extrem form. Krasin talade för industrins sak ur en annorlunda synvinkel. I en färsk artikel i *Pravda*, som hade väckt både uppmärksamhet och förbittring, hade han protesterat mot för mycket statsingripanden inom industrin och krävt ”ett maximum av produktion och ett minimum av

---

L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, 213, utnämnde Stalin Jaroslavskij till Trotskijs ställföreträdare inom departementet för anti-religiös propaganda. Detta som ett steg för att undandra detta departement Trotskajs kontroll, och när Lenin hade återvänt till arbetet uttryckte han sitt ogillande över denna utnämning.

[47] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 23-26, 32-39.

[48] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 472-3.

[*] 26 oktober anger datum enligt den Julianska kalendern; 8 november enligt västerländsk kalender. Mellan den 25 oktober/7 november 1917 och 1 februari/14 februari 1918 övergick Ryssland successivt till den västerländska kalendern.

[49] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 388-412.

[50] Ibid., sid. 420.

[51] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 488-91.

kontroll".[52] I sitt tal vid kongressen ställde han sig skeptisk till att man med inhemska resurser skulle kunna hjälpa bönderna eller utveckla industrin, och fortsatte med att sätta sitt hopp till utländska lån och koncessioner. Svagheten i hans ståndpunkt var att medan ingen bestred att dessa hjälpmedel var önskvärda, så trodde få att de var möjliga på villkor som det var tänkbart för regimen att acceptera.[53] Preobrazjenskij, vars åsikter om industrins och jordbrukets relativa betydelse var motsatta dem som företräddes av Zinovjev, begränsade sig till att beklaga frånvaron av något som helst principbeslut om NEP:s framtid, och övergick sedan till att angripa Krasins linje om kapitulation inför utländsk kapitalism som den större faran.[54] Oppositionen mot den ekonomiska politik som lagts fram av politbyrån och som presenterats av Zinovjev, hade i huvudsak ebbat ut innan Trotskij reste sig för att ge sin rapport om industrin.

Trotskij började med att förklara att hans rapport inte var ämnad att redogöra för det gångna årets framsteg inom industrin, utan istället skulle ha "en vägledande karaktär". Den visade sig emellertid snarare vara analyserande än "vägledande". Trotskij hindrades helt klart av sin motvilja mot att utmana politbyråns majoritet, och av sitt accepterande av den kompromiss som mest var en överenskommelse om att inte öppet visa några meningsskiljaktigheter. De slutsatser som borde varit resultatet av hans analys var rakt motsatta Zinovjevs, men dessa slutsatser drogs inte av Trotskij — åtminstone inte på ett sådant sätt att hans opposition klargjordes. Icke desto mindre var talet en fullständig och långtgående redogörelse för Trotskijs ståndpunkter vid denna tid. NEP:s grundläggande syfte var enligt hans definition tvåfaldigt: att öka landets produktivkrafter och att organisera dessa krafter på ett sådant sätt att landet drevs fram på den socialistiska vägen.[55] Utbytet av produkter mellan jordbruket och industrin, som NEP var ämnad att befrämja, betydde på industrisidan produktion av konsumtionsvaror. Detta hade medfört en snabb produktionsökning inom den landsbygdsindustri och fabriksindustri (i synnerhet textilindustrin) som betjänade familjernas konsumtion. Tung- och mellanindustrin hade knappt gjort några framsteg alls, och det privata kapitalet lockades heller inte att investera i dessa industrier. Den kommande periodens uppgift var att sprida det uppsving NEP hade givit den lätta industrin till den tunga industrin, och att "till socialismens kvarn föra så stor del som möjligt av det vi provisoriskt kallar mervärde skapat av vårt lands hela arbetande befolkning".[56]

När Trotskij hade nått denna avgörande punkt lämnade han den för en utvikning som kom att göra hans tal berömt medan resten bekvämt glömdes bort. Han visade ett diagram över förhållandet mellan priserna på jordbruks- och industriprodukter sedan föregående sommar. De två kurvorna sammanföll och korsade varandra i september 1922, men skiljde sig sedan från denna punkt alltmer åt, så att diagrammet fick formen av en öppen sax.[57] Saxens skänklar visade de snabba prisförändringarna sedan hösten 1922 till industrins förmån, vilka mot-

---

[52] *Pravda*, 24 mars 1923. Martynov, nyligen omvänd från mensjevismen, replikerade (ibid., 4 april 1923) att denna begäran under de senaste åren hade hörts från "företagare av alla färger och tendenser", och att Krasins grundläggande misstag var en önskan att ersätta politisk handling med ekonomisk administration, innan klassmotsättningarna hade utplånats. I en ytterligare artikel frågade Krasin sarkastiskt huruvida "alliansen" med bönderna kunde åstadkommas genom "fortsatt ödeläggelse av vår tunga industri" (ibid., 15 april 1932)

[53] *Dvenadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 101-4, 116-19. Krasin upprepade sin begäran i ett andra tal (ibid., sid. 351-5). Och i en intervju i *Trud*, 17 april 1923, försvarade han kraftigt export av säd.

[54] Ibid sid 130.

[55] Ibid., sid. 282-3.

[56] Ibid., sid. 285-91

[57] Diagrammet, baserat på siffror Trotskij fick från Komvnutorg, återges i *Dvenadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 393. Ett liknande diagram i M. Dobb, *Russian Economic Development since the Revolution* (2:a uppl., 1929), sid. 222, baserat på Gosplanekonomen Strumilins beräkningar, inför några förbättringar (och sätter i förbigående skärningspunkten till augusti i stället för september 1922) som stör "saxens" tidigare så enkla konturer. De allmänna slutsatserna är dock desamma.

verkade och upphävde de prisförändringar till jordbrukets förmån som hade inträtt efter införandet av NEP.[58] Enligt Trotskijs diagram låg industripriserna i mars 1923 på över 140 procent jämfört med 1913 års priser, medan priserna på jordbruksprodukter hade sjunkit till under 80 procent.[59] Och skillnaden fortsatte att växa med stormsteg. Krisens karaktär hade för en tid dolts av den ännu tilltagande penninginflationen, eftersom de oerhörda ökningarna av alla priser i gångbara rubel ar mer iögonfallande än den mindre men viktigare skillnaden i prisernas ökningstakt för olika varor. Trotskijs tal och diagram innebar att många delegater för första gången blev klara över krisens natur. Demonstrationen gjorde det möjligt för honom att som utgångspunkt för sina praktiska slutsatser ta den punkt i den ekonomiska situationen där böndernas ivrigaste anhängare lättast kunde inse nödvändigheten av statliga ingripanden. Prisstegringarna på industriprodukter slog mot hela grundvalen i den aktuella ekonomiska politiken genom att hota beröva bönderna det bättre utbyte som NEP hade sökt ge dem för deras produkter, och genom att de visade det bedrägliga i antagandet att detta utbyte skulle kunna säkras genom att marknaden fick styra. Dessa radikala slutledningar drogs dock ännu inte — inte heller av Trotskij själv. Men att termen ”saxkrisen” kom att användas för hela den ekonomiska krisen 1923 var inte helt malplacerat, även om våldsamma prisförändringar bara var en del av krisens symptom.

Trotskij fortsatte nu till sina slutsatser. Dessa hade i förväg överenskommits inom politbyrån och fanns med i resolutionsförslaget. Den första slutsatsen, som nu var helt obestridd, var att befrämja exporten av säd. Den andra, som alla i princip accepterade, även om dess tillämpning var svår och kontroversiell, var att höja industrins effektivitet genom koncentrationsåtgärder och nedskärning av de allmänna omkostnaderna — en process som var förbunden med utvecklandet av en strängare och mer noggrann bokföring. Problemet med arbetslösheten behandlades som sekundärt. Trotskij medgav att ”nödvändigheten att avskeda manliga och kvinnliga arbetare” var ett ”svårt, mycket svårt problem”, men trodde att det var ett mindre ont än den ineffektiva produktionens ”dolda arbetslöshet”. Lönefrågan innebar ”inga principiella svårigheter” och avfärdades i ett enda avsnitt med hänvisning till en kommission som nyligen hade sammanträtt under Rykovs ordförandeskap, och som hade undanröjt begynnande ”missförstånd mellan företagarna och fackföreningsmedlemmarna”.[60] Den enda uttryckliga rekommendationen på detta område var att utjämna lönerna mellan tung och lätt industri, så att den senares större framgångar skulle gynna hela arbetarklassen. Mer kinkig var den starkt kontroversiella frågan om industrins finansiering. Industrins program fastställdes av Vesencha under överinseende av STO. Den ”finansiella Pumpen” skulle därför ligga i Vesenchas händer och krediter ges av Prombank, som i själva verket var en speciell gren av Statsbanken. Detta skulle garantera att industrin skulle ges krediter inte med utgångspunkt från dess förmåga att ge omedelbar vinst, utan utifrån utsikterna för flera år framåt.[61]

---

[58] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 347-53.

[59] Strumilins mer noggrant avvägda siffror gjorde skillnaden ännu större, och angav procentsiffror på 169 respektive 60 för februari månad. (S. Strumilin. a. a., sid. 212.)

[60] Se sid. 42-43 nedan.

[61] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 294-304. Angående Prombank, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 399-400. Dess förste direktör, Krasnosjtjekov, arresterades i september 1923 för finansiella förseelser. En redogörelse för hans förseelser finns i *Pravda*, 12 februari 1924. Kort före sin arrestering föreslog Krasnosjtjekov att Gosbank skulle berövas sina kreditfunktioner och att industrins finansiering uteslutande skulle anförtros Prombank. (*Ek. Zjizn*, 7 september 1923.) Bankens första rapport, som gavs ut på sommaren 1923, visade att banken mellan november 1922 och maj 1923 huvudsakligen hade varit intresserad av att hålla sitt kapital intakt, att dess debiteringar för förskott hade varit omåttligt höga, och att de förskott den hade givit nästan uteslutande varit till den lätta industrin (ibid., 23 augusti 1923 (supplement)). Vid en konferens i Moskva i juni 1923 för Prombanks direktörer och lokala representanter fördes faktiskt en plan på tal för att göra Prombank till centrum för finansieringen av den tunga industrin (ibid., 22 juni 1923); men denna plan kan inte ha haft stora möjligheter till framgång eftersom Prombank var helt beroende av Gosbank, som i sin tur var nära förbunden med Narkomfin.

Trotskij avslutade sitt tal med en lång framställning av planeringens principer, som han själv kanske betraktade som den viktigaste delen av sina slutsatser, men som de andra säkerligen såg som en teoretisk och utopisk epilog. Han började med att försöka visa hur en planhushållningsekonomi oundvikligen växte fram ur rådande behov och praktik. Planhushållningens grunder hade redan lagts genom tre faktorer som inte kunde underkastas marknadens lagar — den Röda armén (”armén är en planhushållningsekonomi”), kommunikationsväsendet och den tunga industrin (”som under vårt styre arbetar antingen för kommunikationsväsendet, eller för armén, eller för andra delar av den statliga industrin”). På detta område innebar planhushållningen ingenting annat än nödvändigt förutseende och samordning av behoven. Trotskij påminde om att den nionde partikongressen, under krigskommunismens avlägsna dagar, hade antagit idén om ”en enda enhetlig ekonomisk plan”,[62] och definierade så planhushållningens tre utvecklingsstadier: Först ”produktionsmedel för att producera produktionsmedel”, sedan ”produktionsmedel för att producera konsumtionsvaror” och slutligen ”konsumtionsvaror”. Planhushållningens uppgift var att till sist övervinna NEP:

> Vår nya ekonomiska politik infördes i seriöst syfte och för lång tid, men inte för alltid. Vi införde den ”nya” politiken i syfte att, på dess egen grundval och i stor utsträckning med dess egna metoder, övervinna densamma ... Till sist skall vi utsträcka denna planhushållningsprincip till hela marknaden, och på så vis uppsluka och eliminera denna. Våra framgångar på den nya ekonomiska politikens grundvalar leder oss, med andra ord, automatiskt närmare dess avveckling, till dess ersättande av den *nyaste* ekonomiska politiken, som kommer att vara en socialistisk politik.

Men hur skulle man skrida fram mot planhushållning? Trotskij citerade ett yttrande från en rapport till kongressen om den statliga industrin i Moskvaregionen: ”Arbetarklassen, som är vid makten, kan när klassens intresse så kräver ge industrin kredit på bekostnad av arbetarnas löner.” ”Med andra ord”, fortsatte Trotskij, ”så kan det förekomma tillfällen då staten inte betalar full lön, eller bara betalar hälften, och ni arbetare ger er stat kredit på bekostnad av era löner.” Om arbetarna inte var beredda att tjäna mervärde åt arbetarstaten, så fanns det ingen väg fram till socialismen. Efter att således bestämt ha tagit avstånd från de angrepp som, i arbetarklassens namn, gjordes mot partiledningen, avslutade Trotskij med ett tillägg om de oundvikliga umbärandena under en period av ”ursprunglig socialistisk ackumulation”.[63]

Talet hade famnat vida omkring och debatten som följde blev osammanhängande. Ingen annan av de främsta ledarna deltog i denna debatt. Och ingen av de delegater som yttrade sig sade något som spetsade till ämnet, utom den gamle bolsjeviken och arbetaren Tjubar. Han anmärkte vresigt att medan arbetarna och bönderna skulle ”ge sin stat kredit” genom att avstå från en del av sina löner, så ville många av de specialister som anställts under NEP bara ”lägga beslag på något som skulle hjälpa dem att mera säkert etablera sig som besuttna”. Också Ljadov, en annan gammal bolsjevik, spetsade till frågan genom att envist tala för den tunga industrin och vilja ”befria” den från ”NEP:s makt”.[64] Efter några smärre ändringar, gjorda av den förslags-ställande kommittén, antogs resolutionen enhälligt av kongressen. Resolutionen inleddes med att slå fast att ”endast industrins utveckling kan skapa en orubblig grundval för proletariatets diktatur”, men tillade omedelbart därefter detta förbehåll:

> Trots det faktum att jordbruket fortfarande befinner sig på en låg teknisk nivå, så är det av främsta betydelse för hela Sovjetunionens ekonomi.[65]

---

[62] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 413-15.

[63] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 306-22; avsnittet om planering har redan citerats i *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 427-8.

[64] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 343, 359.

[65] Denna mening lades till när det resolutionsförslag som godkänts av politbyrån lades fram inför centralkommittén strax före kongressen. Trotskij motsatte sig den, med motiveringen att den var irrelevant i en resolution om industrin, men blev nerröstad. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov*) (1924), sid. 6-7) Enligt L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, 229, kom förslaget från Kamenev och var det första steget i kampanjen för att misskreditera Trotskij vad beträffade hans påstådda åsidosättande av bönderna.

Hur länge denna situation skulle vara berodde i hög grad på ”händelseutvecklingen utanför Sovjet, dvs först och främst på revolutionens gång i öst och väst”. Men vad gällde de åtgärder som skulle vidtas på hemmaplan, och som försiktigt sades ha ”en gradvis karaktär”, så stannade resolutionen huvudsakligen på de allmänna principernas fasta grund. Å ena sidan berodde ett uppsving för den statliga industrin på jordbrukets utveckling, eftersom ”det nödvändiga arbetande kapitalet endast kan skapas av jordbruket i form av ett överskott på jordbruksprodukter jämfört med vad som konsumeras på landsbygden”. Å andra sidan ”är skapandet av mervärde inom den statliga industrin en fråga om liv eller död för Sovjetmakten. dvs för proletariatet”; och industriell utveckling är ”en förutsättning för att vårt jordbruk skall utvecklas i socialistisk, och inte kapitalistisk, riktning”. I ett viktigt avsnitt berördes ett av NEP:s huvudsakliga problem, dock utan att någon lösning angavs:

> De inbördes relationerna mellan lätt och tung industri kan inte lösas med enbart marknadens metoder, eftersom detta i själva verket skulle leda till att den tunga industrin hotades med undergång inom de närmaste åren, med utsikten att den senare skulle återupprättas genom marknadens spontana verksamhet, men då grundad på privat ägande.

Slutsatserna från Trotskijs tal om sädexporten, om rationalisering och finansiering av industrin samt om planhushållningens principer blev vederbörligen upptecknade — ibland dock i litet vagare ordalag än de talaren hade använt. De som förkunnade att krediter var universalbotemedlet för industrin fick ingen särskild uppmuntran. ”Klagomål om *bristen på arbetande kapita*l” var ett bevis på att staten hade lagt fler industrier under sin ledning än vad som på ett lönsamt sätt kunde bibehållas under det rådande ekonomiska läget; den enda lösningen låg i ”en radikal *koncentration av produktionen* till de tekniskt bäst utrustade och geografiskt bäst belägna företagen”. Principen om enmansledning fick en eftertrycklig välsignelse.[66] Handels- och distributionsapparatens otillräcklighet uppmärksammades, liksom nödvändigheten av att höja dess effektivitet och minska dess kostnader. Men ingenting mer radikalt rekommenderades än att de berörda departementen skulle studera frågan. Resolutionen som helhet behöll mer karaktären av principdeklaration än av praktiskt-politiska beslut.[67]

Den tolfte partikongressen blev en nästan total seger för anhängarna av status quo. Trotskij hade analyserat den tunga industrins problem, men tvärstannat inför radikala lösningar som skulle varit en direkt utmaning av politbyråns majoritet. Han hade gjort intryck på delegaterna med ”saxproblemet”, men hade inte sökt skildra det som en grundläggande kris eller som symptom på en djupgående sjukdom. Molnen på horisonten var ännu inte tillräckligt stora eller hotande för att få ledarna att inse den annalkande faran. Ingen maning till skyndsam handling utfärdades av kongressen. När kongressen var över utfördes dess viktigaste konkreta rekommendationer genom regeringsapparaten. Organiserandet av exporten av jordbruksprodukter anförtroddes ett bolag som grundades för detta syfte, med namnet Eksport-chleb och som arbetade under Vnesjtorgs[*] kontroll.[68] Under det år som avslutades den 30 september 1923 exporterades 44 miljoner pud[**] säd, varav 28 miljoner till Tyskland.[69] Ett långt dekret

---

[66] Om denna resolution, se sid. 26-27 nedan.

[67] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 476-88.

[*] Folkkommissariatet för utrikeshandeln.

[68] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 37, art. 394; Eksportchleb fick fyra månader senare monopol både på säd och mejeriprodukter. (Ibid., No. 95, art. 954.)

[**] Pud = ryskt viktmått motsvarande 16,38 kilo.

[69] *Ek. Zjizn*, 1-2 oktober 1923; det årliga genomsnittet för sädexport mellan år 1900 och 1914 uppgick till över 50 miljoner pund. (Ett pund, eller skålpund, motsvarar 0,454 kilo. Ö. anm.) En överenskommelse som den sovjetiske handelsrepresentanten i Berlin hade ingått med en tysk finansgrupp om inköp av säd, stadfästes av Sovnarkom den 17 juli 1923. (*Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No.7(10), juli 1923, sid. 49.) (Sovnarkom = Folkkommissariernas råd. Ö. anm.) Andra uppköpare av säd var Finland, Skandinavien och Storbritannien.

från den 20 maj 1923 föreskrev införandet av ”en enda jordbruksskatt”, som skulle ersätta inte bara de skatter som införts under NEP, utan också den ”allmänna medborgarskatt” som hade införts i februari 1922;[70] vidare det som fanns kvar av tvångsarbete samt all lokal beskattning förutom den som föreskrevs av landsbygdsdistrikt och byar. Skatten skulle liksom tidigare beräknas i råg-enheter, men betalning kunde ske antingen in natura eller i reda pengar.[71] Vad beträffar industrin behövdes ingen särskild lagstiftning för att genomföra kongressens vaga direktiv; och ingenting förefaller ha blivit gjort.[72] Omorganiseringen av kommissariaten vid SSSR:s[*] bildande på sommaren 1923, utnyttjades till att återinsätta Rykov som Vesenchas ordförande istället för den svage och ineffektive Bogdanov.[73] Pjatakov, som var en skicklig administratör och alltid var redo att trycka på för den tunga industrins krav, förblev dock Vesenchas dominerande personlighet.

Under de första månaderna av 1923 hade den sovjetiska ekonomin, under NEP:s påverkan, börjat uppvisa många av den kapitalistiska modellens välbekanta kännemärken. Varje del av ekonomin kämpade för att handla självständigt och endast tillgodose sina egna intressen, med antagandet att detta skulle leda till maximal framgång för ekonomin i dess helhet. Den huvudsakliga samordnande styrningen utövades av de finansiella myndigheterna genom penning- och kreditpolitik. Det var ingen tillfällighet att det enda område på vilket man vid denna tid förde en aktiv och framåtsyftande politik var det finansiella. NEP:s finansiella sida, som var den som mest hade avlägsnat sig från den ursprungliga uppfattningen, hade 1923 blivit dess mest konstruktiva och minst omstridda del. När väl drömmen om att pengarna skulle försvinna hade bleknat bort i och med införandet av NEP, bestred ingen längre åsikten att pengarna inte kunde fylla sin uppgift om valutan sjönk i värde och blev nästintill värdelös. Här krävdes helt klart effektiv handling. Efter en kort strid mellan ”varu-rubeln” och ”guld-rubeln”, under vilken en del anhängare av den förra förespråkade en stabilisering av valutan genom ett prisindex och inte med hjälp av guld,[74] bestämde man sig för en valuta baserad på guld. Detta beslut hade skrivits in i resolutionerna från partikonferensen i december 1921 och från den elfte partikongressen i mars 1922.[75] Skapandet av valutan *tjervonets* i november 1922, motsvarande tio guldrubler och stödd på guld och utländsk valuta, hade setts som ett livsviktigt framsteg, och vikten av en finansiell reform för att upprätta en stabil valuta blev till en oantastlig del av partidoktrinen. Denna nya inställning uttrycktes väl i ett långt cirkulär utfärdat av STO till regionala och provinsiella ekonomiska myndigheter strax före den tolfte partikongressen. När Lenin hade uppehållit sig vid vikten av att under NEP bibehålla kontrollen över de ”styrande höjderna” inom ekonomin, hade han syftat på de nationaliserade industrierna — den framtida socialistiska ekonomins kärna och det bålverk från vilket kapitalismens attacker framgångsrikt kunde besegras. STO:s cirkulär anammade nu detta bekanta uttryck och gav det en bredare tolkning:

> Handels- och finansorganisationer och -byråer får (under NEP) en utomordentlig praktisk betydelse

---

[70] Om denna skatt, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 396-8.

[71] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No, art. 451; senare under året begränsades den del av skatten som kunde betalas in natura till 50 procent eller mindre, beroende På vilken provins det gällde. (Ibid., No. 90, art. 886, 887.)

[72] Nio månader senare klagade Trotskij över att ”vid den tolfte partikongressen hade frågor om planerad ledning av ekonomin bara diskuterats formellt” och över att ”de medel och metoder som angavs i den tolfte kongressens resolution tills helt nyligen knappt alls hade tillämpats”. (L. Trotskij, *Novyi Kurs* (1924), sid. 4,)

[*] SSSR = De Socialistiska Sovjetrepublikernas Union.

[73] På kongressen angreps Bogdanov hårt av Trotskij för sin ”fatalism” och tendens till ”buddistisk filosofi”. (*Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 370-72.)

[74] Den främste förkämpen för detta projekt var Strumilin, Gosplans ledande ekonom, som hävdade att den österrikiska förkrigsvalutan hade upprätthållits på denna grund. (S. Strumilin, a. a., sid. 103-10.) Sådana planer förespråkades också av en del västliga ekonomer, i synnerhet av amerikanen Irving Fisher, som ofta citerades i den sovjetiska litteraturen vid denna tid.

[75] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 394-96. Partikonferenserna var mindre, mindre allmänt representativa och mindre auktoritativa än partiets kongresser.

> (kooperativ, statliga affärer, Statsbanken, etc.). Om vi inte griper tag i de styrande höjderna här, kommer vi inte att kunna behålla det ekonomiska livets roder i våra händer.[76]

Den grundläggande roll som Lenin under NEP hade givit de ”styrande höjderna” inom den tunga industrin utsträcktes här till de ”styrande höjderna” inom finans och handel. Denna utvidgning av begreppet kan knappast ha varit annat än medvetet gjord, och den var hursomhelst betydelsefull.

Utgivningen av tjervonets vid slutet av 1922 hade varit det första steget mot en stabilisering av valutan, eller rättare mot skapandet av de förhållanden under vilka valutan skulle kunna stabiliseras. För att uppnå detta resultat skulle det dock vara nödvändigt att ge Narkomfin och dess byråer större befogenheter än de för tillfället hade. Upprättandet av en stabil valuta kunde inte åstadkommas utan mer omfattande statliga ingripanden än vad som hade varit avsikten under den första perioden av NEP, och krävde ett upphävande av en del av de åtgärder som då hade vidtagits. I samband med mildringen av de statliga regleringarna, något som hyllats som NEP:s huvudinnehåll, hade man under år 1922 tagit tillfället i akt att legalisera handel med guld, ädla metaller och utländsk valuta. En handel som även om den dittills varit strängeligen förbjuden, ändå ofta hade bedrivits illegalt.[77] Denna legalisering skedde för att ge statliga institutioner och kooperativ möjlighet att betala och ta emot betalning i gammal rysk guldvaluta[78] och för att upprätta börser öppna för statliga institutioner, kooperativ och privata handelsmän som betalade inkomstskatt på hög nivå; börser på vilka transaktioner vanligen utfördes med tjervonetssedlar, utländsk valuta eller utländska växlar, sovjetiska statens obligationer, aktier eller handlingar i företag registrerade på sovjetiskt område, samt med ädla metaller.[79] Resultatet av dessa åtgärder var återupplivandet av en penningmarknad, en guldmarknad och en fondbörs. För att ge tjervonets monopolställning som legalt betalningsmedel, blev det nu nödvändigt att begränsa en del av den frihet som således tidigare hade medgivits. Det första steget blev tillsättandet av vad som kallades en ”särskild valutakommission” genom ett dekret av den 6 februari 1923. Denna bestod av representanter från Vnesjtorg, Vesencha, Gosbank, Komvnutorg* och Tsentrosojuz**, under ordförandeskap av Narkomfins företrädare. Kommissionen hade befogenhet att bevilja tillstånd som berättigade institutioner eller personer att handla på börserna, liksom att — till institutioner som inte hade denna rättighet — ge tillfälliga tillstånd att förvärva utländsk valuta. Syftet var att begränsa användandet av utländsk valuta till utrikeshandeln, och förhindra att den blev ett inhemskt cirkulationsmedel.[80] Den 16 februari 1923 utfärdades så ett allmänt dekret ”Om valutaoperationer”. Detta dekret förbjöd kategoriskt användandet av gammal rysk valuta (med undantag för utlandstransaktioner) eller utländsk valuta som betalningsmedel. Transaktioner i utländsk valuta begränsades till börserna, och inskränktes således till de institutioner och personer som fått tillstånd av den särskilda valutakommissionen. Innehav av utländsk valuta måste deponeras på löpande räkning hos Gosbank, som hade förköpsrätt på valutan innan den kunde ges till någon annan institution eller person.[81] Dessa bestämmelser, som gav Gosbank fullständig kontroll över alla innehav av och all handel med utländsk valuta, var ett exempel på NEP:s paradoxala följder. De svepande förbud som i namn av socialistiska principer hade införts under krigskommunismen, men som aldrig systematiskt hade tillämpats eftersom man saknat redskap för något sådant, ersattes nu av bestämda regleringar dikterade av praktiska behov. Men även om dessa regleringar till formen var mindre betungande, så tillämpades de klart striktare och gav

---

[76] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 22, art. 258, sid. 404-5.
[77] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 28, art. 318
[78] Ibid., No. 48, art, 604.
[79] Ibid., No. 48, art, 858.
[*] Kommissionen för inrikes handel.
[**] Allryska centralförbundet av konsumtionsföreningar.
[80] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 11, art. 133.
[81] Ibid., No. 15, art. 189.

egentligen de centrala myndigheterna en långt verksammare makt än de hade haft under den föregående perioden. Denna tendens hos NEP att vederlägga sig själv genom att skapa förhållanden som gjorde en starkare kontroll nödvändig, kom således först till uttryck på finansernas område.

Under de sex första månaderna år 1923, medan hela den sovjetiska ekonomiska politiken präglades av avvaktan, togs inga nya steg i riktning mot en finansiell reform. I mars hade t. o. m. Sokolnikov haft en tid av tvekan. I en artikel i *Pravda* upptäckte han ”symptom på återhämtning” för den sovjetiska rubeln, tog bestämt avstånd från jämförelsen mellan rubeln och den franska revolutionens *assignats*,* och förklarade att ”vår industri och handel behöver en stabil Sovjetmakt mer än en stabil valuta”.[82] Under hela året upprätthölls ett fungerande dubbelt valutasystem. Tjervonets kom gradvis alltmer i cirkulation, sida vid sida med den sovjetiska rubeln (familjärt, och nu något nedlåtande, kallad *sovznak*). Sedelpressarna fortsatte att arbeta och mängden sovznak i cirkulation växte stadigt med en fjärdedel eller tredjedel varje månad. Den totala utgivningen ökade från strax under två miljarder rubel (enligt 1923 års värde) den 1 januari 1923 till fyra och en halv miljarder den 1 april, och till nio miljarder den I juli.[83] Belopp växlades lätt från den ena valutan till den andra, till priser som speglade sovjetrubelns (sovznaks) fortskridande värdeminskning. Växelkursen mellan de två valutorna angavs regelbundet i tidningarna. Men sedelpressarnas förmåga att fylla hålet i skattkammaren var nu nästan uttömd.[84] Det totala värdet av sovznak i cirkulation, mätt i tjervonets och köpkraft, fortsatte långsamt att stiga från januari till april 1923. Därefter började det sjunka, något som de mest frenetiska ökningar av antalet sedlar inte kunde hejda.[85] Medan alla var överens om att de två valutorna inte kunde fortsätta att existera sida vid sida, så var det sätt på vilket den gamla valutan slutligen skulle elimineras eller bytas mot tjervonets fortfarande en omstridd fråga. I december 1922 hade den Allryska kongressen av sovjeter optimistiskt uppmanat till ”en begränsning i utgivningen av papperspengar för att täcka budgetunderskott”.[86] Narkomfin hade en plan redo för att stoppa utgivningen av sovjetrubeln, stabilisera den vid dess aktuella värde i tjervonets och på så sätt upprätta en enda stabil valuta.[87] Med undantag för de finansiella renlevnadsmännen var emellertid ingen redo att ta konsekvenserna av att omedelbart avskaffa utgivningen av sovjetrubel som källa till statsinkomster. Och den tolfte partikongressen, som inte hade någon praktisk lösning på problemet inom synhåll, förbigick frågan under tystnad.

Trots detta bakslag fortsatte de krafter att verka som året innan hade satts i rörelse, och framsteg gjordes. När väl tesen om en valuta på guldmyntfot hade godtagits, blev det nödvändigt att bygga upp reserver i guld och stabil utländsk valuta som säkerhet. Ty ingenstans trodde man hårdare på den ortodoxa doktrinen om en guldreserv till stöd för valutan än bland dem som ledde Narkomfins politik. Detta gjorde Narkomfin till förkämpe för en positiv handelsbalans, något som passade väl ihop med jordbrukarnas krav på ökad export av säd. Under hela denna period stödde Narkomfin och Gosbank kraftigt dem som insisterade på att den

---

* Anvisningar som utfärdades av den franska regeringen 1789 för att betala statens fordringsägare. De gällde som inteckningar i den egendom som konfiskerats av staten och betraktades som allmänt betalningsmedel. På grund av den enorma utgivningen blev de nästan värdelösa och inlöstes 1797 till endast en bråkdel av sitt nominella värde.

[82] *Pravda*, 10 mars 1923.

[83] L. Jurovskij, *Na Putjach k Denezjnoi Reforme* (2:a uppl., 1924), sid. 84.

[84] I en artikel i *Ek. Zjizn*, 22 mars 1923, förutsåg Strumilin helt riktigt att ”netto-’vinsten’ från sedelutgivningen” inom några veckor ”kommer att förvandlas till en nettoförlust inte bara för ekonomin och befolkningen i dess Bethet, utan för finansdepartementet i synnerhet”.

[85] 85 L. Jurovskij, a. a., sid. 86; värdet av den sammanlagda utgivningen av sovznak uttryckt i tjervonets steg från 113 miljoner den 1 januari 1923 till 148 miljoner den 1 april. Till första juli sjönk den åter till 118 miljoner, och den 1 januari 1924 var den 58 miljoner.

[86] *S”ezdy Sovetov v Dokumentach*, i (1959), 236.

[87] Z. Atlas, *Otjerki po Istorii Denezjnogo Obrasjtjenija v SSSR (1917-1925)* (1940), sid 203.

ekonomiska politikens grundtanke var att uppnå försoning med bönderna. Det viktigaste resultatet under dessa månader var dock att tjervonets blev allmänt kända, accepterades i de affärs- och finansinstitutioner till vilka deras cirkulation till en början hade begränsats som användbart och nödvändigt hjälpmedel, samt började få ett stabilt värde uttryckt i priser. Det ursprungliga syftet med utgivningen av tjervonets, som det uttrycktes i det dekret från den 11 oktober 1922 i vilket valutan lagfästes,[88] hade varit att ”stärka Gosbanks rörliga fonder för kommersiell verksamhet”. Till en början behandlades tjervonets främst som värdeenhet hos Gosbank för att ge krediter till industrier eller handelsföretag, och var inte tänkta att användas vid vanliga transaktioner.[89] Men denna begränsning hotade snart att omintetgöra det syfte för vilket den nya enheten hade skapats. Den 25 januari bemyndigade Narkomfin att tjervonets-sedlar till aktuell växelkurs skulle godtas vid skattebetalningar. Detta höjde tjervonets' status, även om de ännu inte fått karaktär av reguljärt betalningsmedel. Följande månad gav Narkomfin vidare Gosbank rätt att göra betalningar i tjervonets, dock endast med kundens samtycke.[90] Även om tjervonets ännu inte hade status av lagligt betalningsmedel, så ökade under dessa förhållanden utgivningen stadigt under de första månaderna av 1923. Den 1 januari hade sedlar till ett värde av strax över i miljon tjervonets ”givits ut” (dvs överförts från Gosbanks utgivnings- till dess bankavdelning), av vilka endast 350.000 var i cirkulation. Under de följande tre månaderna tredubblades utgivningen, något som även upprepades under kvartalet därpå. Den första juli hade den totala utgivningen ökat till 9.600.000 tjervonets, av vilka 7 miljoner var i cirkulation.[91] Fastän dess legala status var oförändrad, så hade tjervonets, inom de gränser där de var i cirkulation, nu gradvis blivit en erkänd och tillförlitlig valuta.

Tjervonets' huvudsakliga uppgift var att tjäna som stabil värdeenhet. Det ursprungliga villkor som fastställdes för att bibehålla dess stabilitet var en 25-procentig täckning i ädla metaller; och under hela 1923 gjorde Gosbank tjervonets dubbelt säker genom att hålla en täckning på 50 eller nästan 50 procent i guld eller utländsk valuta baserad på guldmyntfot.[92] Tack vare denna försiktighet och den publicitet det hela gavs, bibehöll tjervonets (med smärre förändringar) under hela året sin ställning gentemot pund och dollar. Mindre tillfredsställande var dess oförmåga att bibehålla sin köpkraft på hemmamarknaden. Denna förblev något så när stabil fram till maj 1923, men sjönk sedan brant mellan maj och oktober. Tjervonets' värde var då väsentligt lägre uttryckt i prisindex för detaljhandeln än för grosshandeln.[93] Värdeminskningen berodde uppenbarligen på framväxten av en allvarlig försäljningskris. Den krympande marknaden förmådde inte längre absorbera den snabbt växande utgivningen av tjervonets. Tjervonets värde sackade således alltmer efter den teoretiska ”varv-rubelns” värde — en faktor som kom att bli viktig i kontroversen om lönerna.[94] Under denna period steg därför de inhemska priserna inte bara uttryckt i den i värde konstant sjunkande sovznak, utan också (fastän naturligtvis i långt mindre grad) uttryckt i de nya och stabila tjervonets. Denna företeelse förbryllade finansmän och ekonomer och ledde till en dispyt som återspeglade konflikten mellan Narkomfins och industrimännens politik. Narkomfins talesmän tillskrev det hela, inte utan viss rätt, trusternas och syndikatens självska handlande med att driva upp priserna. Industrins talesmän lade skulden på ledningarna för Narkomfin och Gosbank, som förhastat hade ökat utgivningen av tjervonets i en snabbare takt än vad som var försvarligt

[88] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 401.
[89] Så sent som på hösten 1923 sades 75 procent av de tjervonets som var i cirkulation innehas av trusterna. (*Ek. Zjizn*, 1-2 oktober 1923.)
[90] L. Jurovskij, a. a., sid. 72-3.
[91] Ibid., sid. 71.
[92] Siffrorna finns i ibid., sid. 74. När utgivningen ökade, ökade även innehavet av utländsk valuta och de utländska valutornas andel av den sammanlagda täckningen.
[93] Ibid., sid. 75. Skillnaden mellan de två indexen återspeglade det faktum att skillnaden mellan grosshandels- och detaljhandelspriserna var avsevärt större än 1913, det år som användes som bas för beräkningen.
[94] Se kap. 4, ”Saxen sluter sig”.

med hänsyn till marknaden.[95] Detta argument bekräftades senare av det faktum att efter oktober 1923, när utgivningen av tjervonets begränsades (genom att under årets sista kvartal inte ökas med mer än 20 procent), så stabiliserades priserna i tjervonets och förblev tämligen konstanta under en lång period. Argumentet var dock till föga hjälp för dem som lade fram det, ty en begränsning i utgivningen av tjervonets medförde automatiskt en minskning av krediterna till industrin.

För att slutföra den politik som påbörjats med införandet av tjervonets, var det emellertid nödvändigt att övervinna systemet med dubbel valuta; antingen genom att dra in sovznak, eller genom att stabilisera den uttryckt i tjervonets. Detta krävde i sin tur att finansdepartementets beroende av utgivning av pappersvaluta måste upphöra, och budgeten balanseras genom en minskning av statens utgifter och en ökning av dess inkomster. Vad gällde det förstnämnda, så var en minskning av personalen både inom industrin och inom regeringsdepartementen ett uppenbart sätt att lätta trycket på budgeten. I mars 1923 utfärdades en instruktion om att till maj göra färdig en plan ”syftande till en planerad minskning av departementens personal med så mycket som 25 procent”.[96] Inga så drastiska åtgärder genomfördes dock; och en kommitté utsedd av Sovnarkom[*] för att genomföra budgetbesparingar förmådde inte göra mer än att minska ett budgetunderskott för den första hälften av budgetåret 1922-23 på 294 miljoner rubel till 221 miljoner för årets andra hälft.[97] Ständiga uppmaningar om besparingar i de offentliga utgifterna fortsatte att utfärdas (”The Soviet Kopek will take care of the Soviet Ruble” var rubriken på en ledare i *Ekonomitjeskaja Zjizn* den 23 april 1923). Det blev dock snart uppenbart att en minskning av industrins subventioner och krediter, något som tvunget skulle leda till antingen minskad produktion eller lägre reallöner för industriarbetarna, förblev den enda potentiella källan till rejäla budgetbesparingar.[98] På inkomstsidan utfärdades i januari 1923 nya taxor för den inkomstskatt som införts föregående höst, taxor som steg brant vid höga inkomster: Den som hade en inkomst på över 5.000 rubel (enligt 1923 års värde) per månad betalade i skatt 1.630 rubel på 5.000, plus 80 procent på inkomsten därutöver. Dessa taxor visade sig dock tydligen vara för höga, och minskades drastiskt i ett dekret från maj 1923.[99] Beskattningen av industrin, som 1922 endast uppgick till 3 eller 4 procent av nettoproduktionen, beräknades 1923 ha stigit till 10-12 procent.[100] Men källorna till nya statliga inkomster var begränsade så länge som den allmänna politiken uteslöt varje betydande ökning av böndernas skattebörda.[101] Inte heller den offentliga upplåningen gjorde

---

[95] Denna anklagelse upprepades av Preobrazjenskij vid den trettonde partikonferensen i januari 1924. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 37.)

[96] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 19, art. 237.

[*] Folkkommissariernas råd.

[97] *Ek. Zjizn*, 30 juni 1923.

[98] Om försöket att genomföra budgetbesparingar på bekostnad av lönerna inom industrin, se sid. 41-42 nedan.

[99] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 4, art. 80; No. 43, art. 457; om det ursprungliga införandet av inkomstskatt, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 39697. I november 1923 beskrev Sokolnikov skatten som en skatt med ”en utomordentligt exakt klasstruktur”; vid den tiden togs den ut på inkomster på 75 tjervonets-rubel i månaden och däröver — en gräns långt över industriarbetarnas löner. (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 87.)

[100] S. Strumilin, *Na Chozjaistvennom Fronte* (1925), sid. 225-26.

[101] En inkomsthöjande åtgärd från denna tid som blev mer uppmärksammad än någon annan, och mer än dess egentliga betydelse gav anledning till, var ett dekret från januari 1923 som tillät tillverkning av sprit upp till en styrka av 20 %° i statliga fabriker, samt försäljning av denna sprit i butiker och inrättningar med särskilda tillstånd. (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 6, art. 100.) Denna nya vodka kallades tillgivet för *rykovka*, antingen det nu var för att Rykov var inblandad i utfärdandet av dekretet, eller för att han tillskrevs begivenhet på sprit. Avskaffandet av den statliga tillverkningen och försäljningen av vodka efter krigets utbrott 1914 var en åtgärd från tsar-regeringen som fick mycket publicitet och åtnjöt ett vidsträckt gillande. Under sju eller åtta års tid var spriten nästan försvunnen från landsbygden. Efter inbördeskriget och hungersnöden, och i och med 1922 års utmärkta skörderesultat, böljade det ske olaglig destillering i stor skala av hemgjord sprit (samogonka), i huvudsak gjord på potatis, såväl för egen konsumtion som för försäljning. (Ett diagram över denna process i ett distrikt i provinsen Tver finns i A. Bolsjakov, *Sovetskaja Derevnya za 1917-1924 gg.* (1924), sid. 84-90.) När det

det möjligt att överbrygga klyftan mellan utgifter och inkomster. I mars 1923, följande det föregående årets framgångsrika exempel, tillkännagavs ”ett andra inhemskt statligt sädlån” på 30 miljoner pund råg, som skulle återbetalas vid årets slut.[102] Detta var dock snarare ett knep för att underlätta och tidigarelägga inbetalningarna till staten än att öka dem.[103]

På sommaren 1923 stimulerade tjervonets växande cirkulation och popularitet, samt förbättringarna i budgetläget, Narkomfin till att inleda sin länge förberedda kampanj för att leda den finansiella reformen till dess logiska avslutning. Vid TsIK:s[*] möte i juli 1923, på vilket man stadfäste SSSR:s konstitution,[104] målade Sokolnikov upp en optimistisk bild av nationens finanser. ”Normala” utgifter på sammanlagt 1.050 miljoner guldrubel under innevarande budgetår skulle uppvägas av inkomster genom skatter och från statliga företag. ”Extraordinära” utgifter för att täcka underskottet inom kommunikationsväsendet (140 miljoner), inom industrin (120 miljoner) samt jordbrukets behov, till ett sammanlagt belopp på 320 till 350 miljoner, måste fortfarande täckas genom penningutgivning. Men utgående från att underskottet inom kommunikationsväsendet nästa år kunde minskas till 50 miljoner och ifrån att industrin genom en ökad och effektivare produktion skulle kunna klara sig själv, så verkade det nu möjligt att se fram emot den dag då man inte längre skulle behöva ta sin tillflykt till sedelpressarna. Stödd på dessa beräkningar föreslog Sokolnikov djärvt att man skulle fastställa ett legalt maximum för utgivningen av sovznak på 15 miljoner rubel per månad från den 1 augusti 1923.[105] Preobrazjenskij tvivlade på dessa utsikter, och upprepade sin välbekanta invändning att valutastabilitet var omöjlig utan verklig ekonomisk planering.[106] Ingen egentlig opposition fanns dock, och TsIK antog en resolution som godkände Narkomfins ansträngningar ”för en minskning av improduktiva utgifter och skärpt sparsamhet i användandet av offentliga medel, för en begränsning av sedelutgivningen och en reglering av det fiskala systemet”. I resolutionen beslöts vidare att utgivningen av sovjetrubel från den 1 maj skulle begränsas till ett värde av 30 miljoner guldrubel i månaden, och från den 1 augusti till ett värde av 15 miljoner i månaden. Budgeten för det räkenskapsår som började 1 oktober 1923 skulle göras upp med strikt hänsynstagande till denna gräns. Ett betydelsefullt avsnitt i resolutionen försökte jämka samman planhushållningens och marknadens skilda principer, och bevisa att den finansiella reformen låg lika mycket i bägges intresse.

> Alla dessa åtgärder av finansiell karaktär skall befrämja införandet i De Socialistiska Sovjetrepublikernas Unions ekonomi av de oundgängliga grunderna för en sammanhängande planerad utveckling, och kan utöva ett särskilt kraftfullt och långvarigt inflytande på utbredningen av landets

---

blev uppenbart att hårda straff inte var effektiva som avskräckande medel, var det naturligt att de finansiella myndigheterna, som desperat letade efter nya inkomstkällor, skulle försöka återuppliva det gamla vodka-monopolet och få inkomster av en last som annars skulle tillfredsställas i olaglighet och med privata vinster. Stämningen var emellertid starkt emot en sådan åtgärd. Enligt en oemotsagd uppgift i Trotskijs brev av den 8 oktober 1923 (se not 48 i kapitel 3 nedan), önskade politbyråns majoritet ett fullständigt återupprättande av spritmonopolet, men avskräcktes av det starka motståndet inom centralkommittén och bland de vanliga partimedlemmarna; införandet av rykovkan var en kompromiss. Några år senare förklarade Stalin att ”centralkommitténs medlemmar, däribland jag själv, hade vid denna tid ett samtal med Lenin, vilken erkände att om vi inte fick de nödvändiga lånen från utlandet, så skulle vi öppet och direkt behöva ta vår tillflykt till vodka-monopolet som en tillfällig åtgärd av undantagskaraktär”. Detta uttalande gjordes inför utländska delegater och ledde till slutsatsen att ”en del av ansvaret för vodka-monopolet vilar på våra västeuropeiska vänner”. (Stalin, *Sotjinenija*, x, 232-34. Någon annan vittnesbörd om Lenins personliga deltagande i beslutet finns inte.

[102] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 24, art. 278; om råg-lånet år 1922, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 398-99.

[103] A. Bolsjakov, a. a., sid. 98-100, beskriver den stora efterfrågan bland bönderna på 1923 års lån (1922 års lån hade utnyttjats endast av ett fåtal välbärgade bönder); det som lockade var att lånebevisen kunde användas vid skattebetalningar.

[*] TsIK = Allryska centrala exekutivkommittén (för sovjeternas kongress).

[104] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 437-38.

[105] *Vtoraya Sessiya Vserossiiskogo Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta X Sozyva* (1923), sid. 107-18.

[106] Ibid., sid. 161-62.

handel och jordbrukets marknadskapacitet.[107]

Tärningen föreföll nu vara kastad och riktningen fast angiven. I partiets ekonomiska språkrör prisades besluten för att de gav ”vårt finansdepartement ny styrka i dess kamp för en verklig budget och för en upprensning av vårt penningväsende”.[108] Vid slutet av juli togs ytterligare steg mot upprättandet av den nya valutan. Ett dekret utfärdades som, även om det ännu inte gjorde tjervonets till enda lagligt betalningsmedel, gjorde det möjligt inte bara att göra upp kontrakt för större kommersiella transaktioner i tjervonets, utan också att genomdriva betalning med tjervonets i sådana kontrakt. Växlar som inte innehöll några bestämda föreskrifter om betalningsmedel kunde lösas in antingen i tjervonets eller sovjetrubel, enligt gäldenärens val; men växlar som föreskrev betalning i tjervonets kunde endast lösas in med sådana.[109] Budgeten för 1923-24 skulle inte längre göras upp i förkrigsrubel (som budgeten för januari—september 1922) eller i guldrubel (som 1922-23 års budget), utan i tjervonets. Jämsides med denna förändring utfärdade Vesencha under augusti och september 1923 dekret som föreskrev alla truster, syndikat och andra institutioner under dess kontroll, att hålla sina tillgångar uteslutande i tjervonets, samt att låta sina räkenskapsår börja den 1 oktober för att på så vis sammanfalla med budgetåret.[110] För en tid verkade det som om Narkomfins ansträngningar för att driva bort sovjetrubeln och upprätta tjervonets som den enda och stabila valutaenheten — något som hade misslyckats under våren — nu skulle krönas med framgång. I detta läge kom dock höstens kris, som själv delvis berodde på Narkomfins åtgärder, än en gång att skingra dessa förhoppningar och medföra ett ytterligare uppskjutande av återvändandet till ett renlärigt finansväsende.

[107] *Postanovlenija Vtoroi Sessii Vserossiiskogo Tstentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta X Sozyva* (1923), sid. 16-18; resolutionen omtrycktes i form av de två dekreten i *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 66, art. 636, 637.
[108] *Ek. Zjizn*, 5 juli 1923. En ledande artikel (ibid., 15 juli 1923) bar rubriken: ”Är det inte tid för att övergå till en enda allmänt obligatorisk värdemåttstock?”.
[109] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 90, art. 882.
[110] *Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 8 (11), augusti 1923, sid. 21-24; No. 9 (12), september 1923, sid. 33.

2. Arbetarklassens läge

Endast gradvis blev industriarbetarna medvetna om den sänkta status som NEP gav dem i den sovjetiska ekonomin. Till en början hade de dragit fördel av de minskade spänningar och den allmänna ekonomiska återhämtning som hade inletts genom NEP. De hade befriats från tvångsarbetets spöke, deras löner steg stadigt under större delen av 1922 och deras levnadsstandard hade, även om den var eländig nog t. o. m. jämfört med 1914, gott och väl stigit över krigskommunismens svältnivå. Införandet av NEP hade varit en eftergift ät bönderna. Men det verkade fortfarande vara onödigt taktlöst att fråga på vilkas bekostnad denna eftergift hade gjorts; försäkringarna om att det som var bra för bönderna också var bra för ekonomin i dess helhet var fortfarande tillräckligt rimliga för att bli trodda. Det var först på vintern 1922-23 — när saxkrisen hotade vid horisonten, när en balanserad budget och en stabil valuta blivit finanspolitikens ledstjärnor och omsorg om bönderna blivit grundtanken i varje officiellt tal från de främsta ledarna — som industriarbetarna långsamt blev medvetna om sin förändrade ställning. Medan de under krigskommunismen överallt hade hyllats som den proletära diktaturens särskilda hjältar, så löpte de nu risken att bli NEP:s styvbarn. Under den ekonomiska krisen 1923 ansåg varken den officiella politikens försvarare, eller de som i namn av industriell utveckling kritiserade den officiella linjen, det nödvändigt att behandla industriarbetarnas klagomål och intressen som en fråga av större vikt. Bönderna hade ersatt industriarbetarna som den officiella politikens viktigaste målgrupp. Industriarbetarnas undanskymda plats kunde i sista hand spåras tillbaka till industrins katastrofala nergång och flykten av arbetare från städerna och fabrikerna under hungersnödens och inbördeskrigets år — den process av ”proletariatets upplösning” vars första symptom Bucharin hade upptäckt så tidigt som i mars 1918.[1] Men under den period av ekonomiskt uppsving som följde på införandet av NEP fanns två specifika orsaker som mer direkt hade bidragit till att försvaga industriarbetarnas ställning: företagsledarnas ökade befogenheter och inflytande, samt tillväxten av den redan omfattande arbetslösheten.

Att industriarbetarnas intressen i och med NEP i viss mening skulle ha underordnats böndernas var oundvikligt; detta fanns inneboende i den nya politikens natur och syfte. Men vad som inte så lätt hade kunnat förutses, var att NEP skulle försvaga industriarbetarnas ställning inte bara i förhållande till bönderna, utan också i förhållande till industrins direktörer och ledare. Detta föreföll desto mer abnormt som den storskaliga fabriksindustrin, som sysselsatte en hög andel av samtliga industriarbetare, inte på något sätt fick sin status förändrad under NEP, utan förblev i offentlig ägo och administration. Redan under krigskommunismen hade många av de gamla fabriksägarna eller direktörerna åter dykt upp, i skepnad av ”specialister” och ledare inom den nationaliserade industrin.[2] Men vid den tiden betraktades borgerliga specialister ännu som ett nödvändigt ont och en obehaglig motsägelse. De befattningar som innebar det formella ansvaret och den formella makten reserverades därför vanligen för oantastliga proletärer, eller i varje fall för partimedlemmar — en kategori i vilken de borgerliga specialisterna vid denna tid sällan upptogs. I och med NEP förändrades denna bild, gradvis, men i grunden. Statistik insamlad från de större trusterna och syndikaten under senare delen av 1923 visade att. medan år 1922 65 procent av den ledande personalen officiellt hade klassificerats som ”arbetare” och 35 procent som ”icke-arbetare” (av vilka endast en på sju var partimedlem), så hade dessa förhållanden ett år senare blivit nästan exakt omvända: endast 36 procent var ”arbetare”, medan 64 procent var ”icke-arbetare” av vilka nu nästan hälften var partimedlemmar.[3] Två betydelsefulla processer var således igång: Industrins ledning återgick i

[1] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 218.
[2] A. a., sid. 206-212.
[3] Siffrorna citeras i en artikel av Larin i *Trud*, 30 december 1923, ur *Torgovo-Promysjlennaja Gazeta*, 2 december 1923; ett uppenbart tryckfel i tabellerna har korrigerats. Artikeln avslutades med krav på fackföreningskontroll över utnämningen av företagsledare. En annan uppsättning siffror över 88 stora truster,

händerna på före detta borgerliga direktörer och specialister, och en större andel av dessa förvärvade partimedlemskapets rang och säkerhet.

Deras ökade status och inflytande hade sin naturliga motsvarighet i stigande löner. Så länge som specialisterna, under krigskommunismens tidiga dagar, var utsatta för en misstro som höll deras inflytande inom snäva gränser, så övervakades och begränsades också ivrigt deras löner. (Även om dessa ändå låg högt över lönen för en vanlig arbetare eller tjänsteman.) Under NEP försvann gradvis dessa begränsningar. Införandet av NEP inom industrin uppmuntrade en återgång till kapitalistiska organisationssätt och tankebanor. Genom att betona nödvändigheten av inbördes oberoende och decentralisering, och genom att byta ut *glavki* mot truster[*] som organiseringens största enheter, hjälpte NEP till att förvandla dem som ledde och styrde viktiga industrikoncerner från byråkrater till industrins verkliga ledare. *Chozrastjet* var uppgiften för dagen; och de som visste hur man skulle göra vinster kunde nu frigöra sig från den misstro de tidigare utsatts för, och åter bli respekterade.

Missförhållandet med de höga lönerna började dock väcka uppmärksamhet. I augusti 1922 utfärdades ett dekret med det uttalade syftet att hindra ”slösaktighet i användandet av offentliga medel” och skapa ”en närmare överensstämmelse i löner mellan de som sysselsätts i intellektuellt respektive manuellt arbete”. Dekretet föreskrev att ett lönemaximum skulle fastställas för alla anställda inom statliga institutioner och företag, samt inom företag som fick statliga subventioner. Betalningarna av bonus på vinsterna (s. k. *tantièmes*) utöver lönemaximum berördes dock inte.[4] Därefter utfärdades regelbundet dekret som fastställde ett månatligt lönemaximum[5], och under hela 1923 höjdes gränsen varje månad, detta för att ta hänsyn till valutans sjunkande värde.[6] Dessa restriktioner påverkade dock inte ”personliga” löner godkända av STO, löner som de högsta specialisterna hade och om vilka ingående information inte yppades.[7] Många historier berättades om direktörernas och specialisternas extravaganta anspråk — de var industrins motsvarighet till handelns nepmän.[8] Att förmå specialister till att

---

visade att den 1 januari 1924 var 91 procent av styrelseordförandena inom dessa industrier partimedlemmar och 51 procent arbetare, men av alla direktörer var endast 48 procent partimedlemmar och 35 procent arbetare (*Trud*, 27 juni 1924). Trycket på att reservera poster för partimedlemmar och arbetare var starkast i toppen.

[*] *Glavki* var underavdelningar av Vesencha och organiserade hela landets industri branschvis i en ganska stelbent och hårt centraliserad organisation. Införandet av *truster* var (bl. a.) ett försök till decentralisering, och till att ge de enskilda industrierna, branscherna och provinserna varierande grad av självständighet gentemot de centrala statliga organen. Omorganiseringen blev problemfylld och ledde till många konflikter på olika områden och nivåer. (Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 94-95, 101, 201-206.)

[4] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 49, art. 617.

[5] För januari 1923 var maximum 1.500 rubel per månad (1923 års värde). (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 3, art. 41.) Den längsta lagstadgade månadslönen för januari 1923 varierade från 44 till 22 rubel beroende på region och kategori. (Sbornik Dekretov, *Postanovlenii, Rasporyazjenii, i Prikazov po Narodnomu Chozyaistvu*, No. 1 (4), januari 1923, sid. 86-87.) Alla kvalificerade, och även de flesta okvalificerade, arbetares verkliga löner överskred vid denna tid den lagstadgade minimilönen (se not 81 nedan), men skillnaden mellan lönerna för arbetare och tjänstemän var icke desto mindre slående.

[6] Se till exempel *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 12, art. 164; No. 23, art. 271; No. 31, art. 350. I juni 1923 fastställdes gränsen i varu-rubel till I50 i månaden (*Sbornik Dekretov, Postanovlenii, Rasporyazjenii, i Prikazov po Narodnomu Chozyaistvu*, No. 6 (9), juni 1923, sid. 104). Vi denna tid räknades 10 varurubel som en arbetares ”normala” månadslön.

[7] Ibid., No. 4 (7), april 1923, sid. 107. Partiets medlemmar begränsades av partimaximum, och förutsattes ej få sådana personliga löner. Denna regel hölls dock uppenbarligen inte, ty i juli 1924 gjordes ett försök att åter genomdriva den (ibid., No. 10, juli 1924, sid. 86-87).

[8] Mikojan berättade för den trettonde partikonferensen i januari 1924 om en specialist som, när han hade erbjudits en post på en fabrik i Kuban, förutom diverse penningbonus utöver maximilönen, hade krävt: En fullt möblerad lägenhet på fyra rum med värme, el och badrum; häst och vagn för sig själv och sin familj; två månaders semester per år och ett sommarställe på två rum vid Svarta Havet för sin familj; samt tillåtelse att hålla en ko på fabriksområdet. Kooperativet som ledde fabriken godtog dessa villkor — men för sent, ty specialisten hade under tiden fått ett mer attraktivt erbjudande i Moskva. Sådana företeelser sades vara helt normala. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 79.)

ta arbete på avlägsna platser visade sig vara mycket svårt,[9] och ett dekret från juli 1923 erbjöd därför särskilda lockbeten till specialister som tog sådana arbeten.[10]

Redan på hösten 1922 hade dessa processer lett till uppkomsten av ett nytt drag i NEP:s utseende — en löst organiserad men inflytelserik grupp som kom att bli känd som ”de röda direktörerna” eller ”de röda industrimännen”. Trots sitt övervägande borgerliga ursprung och sina borgerliga förbindelser, var de nu erkända medlemmar av Sovjethierarkin. De hade en ärbar plats i partiet och utövade ett allt starkare inflytande inte bara inom industrins styrelse, utan också i beslut om industripolitiken, vars framgång i hög grad berodde just på deras ansträngningar. Bildandet av syndikaten på våren 1922[11] hade varit industrimännens första reaktion på marknadsförhållanden som var ogynnsamma för industrin; det var från detta system av truster och syndikat som byggts upp genom NEP som den nya gruppen hämtade sin makt och prestige. Enskilda industrier hade nyligen återupplivat bruket att hålla kongresser för att diskutera sina problem och önskemål. I september 1922 bildades en ”tillfällig byrå” bestående av representanter för olika industrier, med syfte att bilda ett permanent gemensamt organ för industrin i dess helhet — ett ”kongressernas råd”. Projektet hade Vesenchas välsignelse och man beslöt att före årets slut hålla en konferens för att skapa detta ”kongressernas råd”.[12] Det mål man hade i sikte beskrevs av *Trud* som ”en samordning av de röda industrimännens politiska aktivitet och ett mer konsekvent uppmärksammande av arbetslivsfrågor”. En av den nya organisationens uppgifter var uppenbarligen att ge myndigheterna industrimännens syn på den arbetslagstiftning som då förbereddes.[13] Organisationen fick snart tillräckligt med myndighet för att kunna fördöma de industrimän som inte följde dess föreskrivna politik för att ”bryta den industriella solidaritetens front”.[14]

Vid det laget började fackföreningarna bli oroliga. Även under krigskommunismens dagar hade anställandet av borgerliga specialister väckt konstant misstro inom fackföreningskretsar, och Lenin hade behövt använda allt sitt inflytande för att kunna införa principen om ”enmansledning” inom industrin trots fackföreningarnas häftiga motstånd.[15] Förbättringen under NEP av direktörernas och specialisternas ställning kunde inte annat än öka denna fientlighet. I augusti 1922 inledde *Trud* en kraftig attack mot direktörernas nya ”enade front”, vilken anklagades för att syfta till ”att reducera fackföreningarnas roll”, åtskilt vad gällde anställande och avskedande av arbetare, och för att eftersträva ”‘frihandel’ i frågor som gäller anställning och avsked”. Artikeln slutade med en retorisk fråga:

> Har våra direktörer gått så långt i sin roll som ”herrar” att de föredrar oorganiserade arbetare framför organiserade och disciplinerade fackföreningsmedlemmar?

Några få dagar senare slog ännu en artikel fast att de nya direktörerna hade återgått till arbetsgivarnas traditionella inställning gentemot sina arbetare: ”våra direktörer, till och med de bästa av dem, har varit underbart snabba i att anamma våra tidigare kapitalistiska ägares eder och bruk”.[16] Fackföreningarna befann sig i ett dilemma. Att bekämpa specialisternas och direktörernas makt var att öppet motsätta sig partiets politik. Och att ta ställning för dem innebar att åsidosätta arbetarnas intressen och uttrycka förakt för deras misstro. Till en början var tendensen att välja det senare alternativet. *Trud* klagade över ”för mycket ‘samman-

---

[9] Detta var föremål för klagomål i en artikel av Lomov i *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 20 april 1923.
[10] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 69, art. 673.
[11] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 352-353.
[12] *Trud*, 13 september 1922. Krasnosjtjekov inledde mötet som Vesenchas delegat. Det bör ha varit ett av hans sista offentliga framträdanden.
[13] Ibid., 29 september 1922. Om arbetslagstiftningen, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 370-372. Bland dess anmärkningsvärda bestämmelser var de vida befogenheter som gavs arbetsgivare och företagsledare att avskeda otillfredsställande arbetare.
[14] *Ek. Zjizn*, 15 oktober 1922.
[15] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 211-216.
[16] *Trud*, 15, 17 augusti 1922.

växande' i toppen", som ledde till "ett avskiljande av fackföreningarna från massorna" och noterade även "en särskild envishet" i motståndet mot arbetarnas krav hos just de "företagsledare som nyligen kommit från fackföreningsarbete".[17] Dessa nya företeelser i företagsledningens organisering, som kom vid en tid då fackföreningarna för första gången hotades av början till massarbetslöshet, kunde inte tillåtas passera utan motstånd. När industrimännen i december 1922 höll sin konferens för att bilda det permanenta "kongressernas råd", sammanträdde också fackföreningarnas centralråd. Tomskij hänvisade till en plan som sades ha gjorts upp av Mezjlauk till industrimännens konferens, och som bland annat förkunnade att industrin "genomgår en allvarlig kris därför att den möter en offensiv på lönefronten" och att det av denna anledning var nödvändigt att bygga upp "en industriell front" och "en industrimännens kollektiva organisation". Tomskij hotade ilsket med "en fackföreningsfront mot de röda industrimännen", och påminde dem om att det under proletariatets diktatur inte var de, utan arbetarna, som ägde fabrikerna. Med detta som bakgrund protesterade landsorganisationens centralråd på förhand mot varje försök "att ändra etablerade former för de inbördes relationerna mellan ekonomiska organ och fackföreningarna i riktning mot att begränsa de senares rättigheter". Rådet antog också en särskild resolution om det föreslagna kongressernas råd:

> Den fackliga landsorganisationens centralråd har intet att invända emot att det, under Vesenchas ledarskap, bildas ett kongressernas råd för industrin, ett råd med rådgivande uppgifter och som ska förbereda kongresser för industrin. Men rådet förkastar kategoriskt idén om att bilda ett permanent fungerande kongressernas råd för industrin, handeln och transportväsendet vilket, som en "social-korporativ organisation", å ena sidan skulle ställa sig i motsättning till organen för statlig administrering och kontroll av industrin (Vesercha, Nar-komput[*]), och å andra sidan till fackföreningarna; ett råd som således skulle basera sitt program och handlande på i grunden osunda principer.[18]

Dessa eftertryckliga protester verkade dock ha föga effekt. "Kongressernas råd för industrin, handeln och transportväsendet" bildades som tänkt var.[19] Karaktären av dess verksamhet kan kanske bedömas utifrån ett klagomål som en månad senare förekom i den officiella ekonomiska tidskriften över att "många av våra röda industrimän är mer benägna att följa minsta motståndets lag genom att försöka minska beskattningen eller sänka lönerna, än att ta sig an det minutiösa och besvärliga arbetet med att omorganisera hela produktionsprocessen".[20] Landsorganisationens tidning upprepade ånyo den traditionella tesen att under "övergångsperioden från kapitalism till kommunism" — medan klasser fortfarande existerade och klasskonflikter förekom — så var det partiets, fackföreningarnas och Sovjetstatens plikt att stödja arbetarnas sak i deras kamp mot andra klasser. Tidningen publicerade också en teckning som visade en röd industriman, med cigarr i munnen och alla de övriga kännetecken som sovjetisk konst vanligen gav kapitalister, sittande i en vagn dragen av en arbetare och som klagade över att "arbetslagstiftningen" stod i vägen för ett uppsving inom industrin.[21] Men industrins behov var alltför tvingande. De röda industrimännens makt befästes av dekretet från 10 april 1923 om trusternas organisering, som inte bara betonade deras självständighet, utan också gjorde ett särskilt föranstaltande om betalning av bonus beräknad som procent på vinsterna (s. k. *tantièmes*).[22] Genom den rapport om industrin som framlagts av Trotskij inför den tolfte partikongressen och som blivit enhälligt antagen, definierades några dagar senare, i ett avsnitt som rekommenderade enmansledning inom industrin, direktörernas uppgifter och plikter: De

---

[17] Ibid.. 25 augusti, 13 september 1922.
[*] Folkkommissariatet för kommunikationsväsendet.
[18] Ibid., 26 december 1922.
[19] En redogörelse för rådets bildande och dess tidiga historia finns i en artikel av Smilga i *Ek. Zjizn*, 2 augusti 1923. Under 1923 publicerades åtskilliga nummer av en tidskrift kallad *Predprijatie* (Företaget), som citeras i *Trud*, 3 januari 1924.
[20] *Ek. Zjizn*, 25 januari 1923.
[21] *Trud*, 29 mars 1923.
[22] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 346-347.

måste vara noga med att inte få arbetarna emot sig genom att ställa för höga krav, men också med att inte ”följa minsta motståndets lag i frågor om arbetsproduktivitet, löner, etc.”. Arbetarna måste fås att förstå att ”den direktör som strävar efter vinst tjänar arbetarklassens intresse lika mycket som den fackföreningsarbetare som strävar efter att höja arbetarnas levnadsstandard och skydda deras hälsa”. Den direktör som ”visar sin duglighet genom framgång i arbete” skulle kunna räkna med oreserverat ”skydd och stöd” från partiets organ.[23] I en resolution som ägnade arbetarnas och fackföreningarnas krav föga uppmärksamhet, var denna fördelning av tonvikten betydelsefull.

En smärre förändring på sommaren 1923 gav belägg för de ”röda industrimännens” stigande status. Då SSSR konstituerades i juli, och Narkomtrud* omorganiserades som ett av de ”förenade” kommissariaten, togs tillfället i akt att ombilda Narkomtruds kollegium genom att ”introducera nya medlemmar, huvudsakligen representanter för industrin”. Detta var, förklarade Schmidt, ämnat att förbättra relationerna mellan kommissariatet och industrimännen. En av de nya representanterna från industrin sattes som ansvarig för den del av kommissariatet som hade hand om arbetsmarknaden och arbetskraftens organisering.[24]

Den andra och mer avgörande orsaken till industriarbetarnas försvagade ställning var ökningen av den redan utbredda arbetslösheten. NEP:s arbetsmarknadspolitik liknade en kapitalistisk sådan på det sätt den, medvetet eller omedvetet, använde sig av arbetslöshet som ett instrument för arbetsdisciplin och ledning. Orsakerna till arbetslöshetens utbredning under NEP var många. Demobiliseringen efter inbördeskriget medförde en allmän oordning inom industrin vid en tidpunkt då betonandet av chozrastjet och av nödvändigheten att ge vinst, samt kravet på budgetbesparingar och en balanserad ekonomi, överallt skapade ett starkt tryck för att avskeda överflödiga arbetare.[25] Den tunga industrin hade knappast alls återhämtat sig från den situation av sammanbrott och sönderfall i vilken den hade lämnats vid slutet av inbördeskriget, och föreföll under NEP ha föga utsikter till att få det statliga stöd i stor skala som var oumbärligt för att den skulle kunna återupplivas. Konsumtionsvaruindustrin hade drabbats av förluster under razbazarovanie-krisen 1921-22, under syndikatens ledning återhämtat sig under det följande året, men trycktes ån en gång ner genom ”försäljningskrisen” på sommaren 1923. Från sommaren 1922 och framåt var massarbetslöshet ständigt förekommande i den sovjetiska ekonomin. De vittgående statliga ingripanden som skulle ha varit nödvändiga för att råda bot på detta skulle ha varit svåra att förena med det sätt på vilket NEP:s anda och inriktning uppfattades vid denna tid. Man gjorde till och med mindre för att lindra arbetslöshetens umbäranden än i de västliga kapitalistiska länder som stod inför liknande problem vid samma tid. Tack vare allvaret i arbetslöshetskrisen återupptogs vid slutet av 1922 publicerandet av sysselsättningsstatistik; och även om fullständiga siffror inte är tillgängliga så kan krisens omfattning och utveckling därför något så när korrekt bedömas.[26]

---

[23] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 484-486.

[*] Folkkommissariatet för arbete (arbetskraften och arbetslivet).

[24] *Trud*, 13 juli 1923.

[25] En beräkning gjord i januari 1924 visade att avsked av överflödiga arbetare var orsaken till 47 procent av all arbetslöshet. (*Statistika Truda*, No. 5, 1924, sid. 6.)

[26] När Schmidt vid den femte fackföreningskongressen i september 1922 för första gången riktade uppmärksamheten mot arbetslöshetsproblemet, tillstod han att han inte hade några fullständiga siffror. (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossiiskogo S”ezda Professional'nych Sojuzov* (1922), sid. 84.) Den (något oregelbundna) månatliga tidskriften *Statistika Truda*, som hade inställt utgivningen vid slutet av 1919, kom i december 1922 åter ut, då som organ för ”byrån för arbetskraftsstatistik inom landsorganisationens centralråd, den centrala statistiska förvaltningen och Narkomtrud”. Dess arbetslöshetssiffror för 1922 och 1923 baserades på rapporter från 52 provinshuvudstäder (inklusive Moskva och Petrograd), och senare från 70 arbetsförmedlingar. Senare publicerades mer kompletta uppgifter som godtogs som officiella. Dessa samlades påpassligt i *Voprosy Truda v Tsifach i Diagrammach, 1922-1926 gg.* (1927). All statistik baserades på listor från arbetsförmedlingarna, vilka vid denna tid var dåligt organiserade och otillförlitliga. Det klagades ofta över att listorna innehöll namnen på många

Enligt vad som senare godtogs som officiell statistik, steg det totala antalet arbetslösa stadigt från en halv miljon i september 1922 till och en och en kvarts miljon vid slutet av 1923, och var ännu högre 1924.[27] De siffror som var tillgängliga på denna tid var märkbart lägre, och under hela 1923 var Sovjetledarna inte snara att inse problemets storlek. Rykov, som var vice ordförande för Vesencha, erkände i januari 1924 att han till sin förvåning just hade fått veta att det fanns ”omkring en miljon arbetslösa”; och Schmidt, folkkommissarien för arbetslivet, upprepade några dagar senare samma uppskattning.[28]

En orsak till — eller ursäkt för — att Sovjetledarna till en början uppmuntrades att betrakta den växande arbetslösheten utan större oro, var att den hårdast drabbade två kategorier som endast åtnjöt ringa förståelse inom parti- och fackföreningskretsar. Av 540 000 registrerade arbetslösa vid arbetsförmedlingarna den 1 december 1922 var 166.000, eller en tredjedel av samtliga, ”Sovjetarbetare” (dvs. kontorspersonal eller andra tjänstemän som avskedats från statliga institutioner). 104.000 var okvalificerade manuella arbetare, manliga och kvinnliga, som i hög grad utgjordes av den tillfälliga arbetskraft av bönder som strömmat in till städerna från landsbygden under hungersnöden 1921-22.[29] Bland kvalificerade industriarbetare och reguljära fabriksarbetare var arbetslöshetens omfattning fortfarande relativt liten.[30] Problemets allvar förringades under lång tid även av påståendet att de arbetslösa främst var småborgerliga element som aldrig, eller bara för korta perioder, hade haft arbete som industŕarbetare.[31] Detta argument stöddes av det faktum att det totala antalet arbetare inom industrin, trots den ökande arbetslösheten, endast sjönk mycket litet under 1923 och till och med steg inom de flesta större industrier.[32] Men detta var inte helt övertygande. I ett samhälle där rörligheten mellan fabrik och landsbygden var långt större än i de mer utvecklade och socialt skiktade kapitalis-

---

personer som aldrig hade arbetat i städerna, eller bara arbetade där tillfälligt (innefattande före detta borgare som tillfälligt anställts inom statsdepartementet). Å andra sidan är det mer än troligt att de vanligt förekommande försöken att rensa ut dessa ”falska sökanden” från listorna ibland ledde till att man uteslöt arbetare som verkligen var arbetslösa. En del arbetslösa verkar vidare inte alls ha registrerat sig. (En artikel i *Trud*, 13 januari 1923, klagade över att, medan arbetsförmedlingarnas register var fulla av ”falskt arbetslösa”, så vände sig kvalificerade arbetare som var utan arbete direkt till arbetsgivare och företagsledare för att få arbete och undvek arbetsförmedlingarna.) De slutliga siffrorna underskattar kanske fortfarande verkligheten, men visar ändå tillräckligt på krisens allvar.

[27] Summorna för kvartalen under denna period var:

september 1922	503.000	september 1924	1.060.000
december 1922	641.000	december 1923	1.240.000
mars 1923	824.000	mars 1924	1.369.000
juni 1923	1.050.000	juni 1924	1.342.000

(*Voprosy Truda v Tsifrach i Diagrammach, 1922-1926 gg.* (1927).) Den långsammare ökningen mellan juni och september 1923 förklaras av den vanliga utvandringen av arbetare till landsbygden under skördetiden.

[28] *Triadtsataja Konferentsija Rossijskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 13; *XI Vserossiiskij S"ezd Sovetov* (1924), sid. 103. Mer ingående siffror för januari, som publicerades i juni 1924, visade fortfarande bara 111.000 registrerade arbetslösa i Moskva, 134.000 i Petrograd och 780.000 vid de övriga arbetsförmedlingar från vilka uppgifter hade lämnats. (*Statistika Truda*, No. 5 (14), 1924, sid. 5.) Detta låg väl mycket under den summa på en och en fjärdedels miljon som man senare medgav. Å andra sidan hade *Ek. Zjizn* redan den 22 november 1923 satt antalet arbetslösa den I september 1923, ”enligt de mest försiktiga beräkningarna”, till en miljon. Och på den dag då Rykov höll sitt tal, rapporterade *Trud* att antalet arbetslösa den 1 december 1923 hade nått upp till 1.200.000.

[29] *Voprosy Truda*, No. 2, 1923, sid. 24. Enligt *Statistika Truda*, No. 1, december 1922, sid. 2, var 30 procent av de arbetslösa i Moskva den 1 november 1922 ”sovjetarbetare” och över 20 procent var okvalificerade arbetare. Av de manliga arbetslösa var 35 procent ”sovjetarbetare”.

[30] På basis av uppgifter som sades täcka 90 procent av fackföreningsmedlemmarna, rapporterades så sent som i juli 1923 antalet arbetslösa fackföreningsmedlemmar uppgå till 381.000. (*Statistika Truda*, No. 9, 1923, sid. 16.) Det totala antalet arbetslösa översteg redan vid denna tid en miljon.

[31] Detta påstående upprepades ständigt i officiella publikationer från denna tid, t. ex. i *Trud*, 4 juli 1923, där det hävdades att ett stort antal av de registrerade arbetslösa var ”typiska icke-arbetare sysselsatta med handel och spekulation som belägrade arbetsförmedlingarna för att uppnå en legaliserad ställning som arbetare”. Se också Schmidts uttalande som citeras nedan.

[32] *Statistika Truda*, No. 1 (10), sid. 1-4. Trots detta var antalet arbetare inom industrin bara något över hälften av det totala antalet från 1914. (Ibid., No. 6, 1923, sid. 3.)

tiska ekonomierna, och där arbetarna i långt mindre utsträckning var organiserade än i dessa, orsakade rationaliseringar och förändringar i industrins struktur lätt en situation där ny arbetskraft drogs in i industrin utifrån, medan dittills anställda arbetare blev avskedade. Denna process var delvis motsatsen till flykten från städerna och fabrikerna — den ”proletariatets upplösning” — som hade varit utmärkande för krigskommunismens svältdagar.[33] De tidigare urbana arbetarna strömmade nu, lockade av de bättre villkoren under NEP och av industrilönernas stegring under hela 1922, tillbaka till städerna och ökade trängseln på den oelastiska arbetsmarknaden.[34]

Under hela första hälften av 1923 växte krisen sakta i styrka. Även om de kvalificerade industriarbetarna i stor utsträckning inte drabbades av den, så utgjorde de okvalificerade tillfällighetsarbetarna en så stor andel av den sovjetiska arbetskraften att deras öde inte helt kunde ignoreras. En samtida berättelse i pressen om en typisk scen vid en arbetsförmedling i Moskvas industriella förstäder uppenbarar den verkliga omfattningen av den urbana arbetslöshetens elände under våren 1923: En stor folkmassa av arbetslösa män kvinnor slogs och kämpade för att komma in när dörrarna öppnades, ty bara de som kom in först kunde hoppas på att få något av de fåtaliga arbeten som fanns.[35] När den våg av framgångar för konsumtionsvaruindustrin, som följde på bildandet av truster och syndikat 1922, hade uttömt sig självt och på sommaren 1923 gav vika för ”försäljningskrisen”, och då inga framsteg gjordes i återupplivandet av den tunga industrin, spred sig den omfattande arbetslösheten snabbt till att omfatta även fabriksarbetarna. Trotskijs rapport om industrin inför den tolfte partikongressen i april och kongressens resolution hade bägge medgivit — rapporten uttryckligen och resolutionen underförstått — att rationaliseringen av industrin skulle medföra omfattande avskedanden av överflödiga arbetare.[36] I juni 1923 rapporterade den fackliga landsorganisationens centralråd ”en relativ ökning av arbetslösheten bland män jämfört med kvinnor och en ökning av antalet arbetslösa kvalificerade arbetare”.[37] Några veckor senare skrev Narkomtruds främste representant i Ukraina att ”ökningen av arbetslösheten drabbar industriarbetarna” och att den sannolikt skulle öka än mer genom ”den oundvikliga omorganiseringen” av en del truster. Rapporten fortsatte:

> Arbetslösheten håller på att bli kronisk; dess karaktär är förbunden med läget i vår ekonomi och är oundviklig så länge vi inte tillräckligt förmår stimulera utvecklingen av vår industri.[38]

Vid landsorganisationens centralråds sammanträde i september hävdade Schmidt än en gång att 62 procent av de arbetslösa var antingen ”borgerliga element” eller okvalificerade arbetare, och att kvinnorna var i majoritet i bägge kategorier. Han upprepade vidare anklagelsen att förteckningarna över arbetslösa var fulla av ”falska” sökanden ”handelsmän från Sucharevka” och daglönare. Dock medgav han att kvarvarande 38 procent utgjorde ”de arbetslösas verkliga kärna vilken vi måste ägna all vår uppmärksamhet”.[39] Efter sommaren 1923 kunde arbetslöshetsproblemets allvar kanske förringas, men dess existens kunde inte längre ignoreras.

Den statliga administrativa apparaten under NEP-perioden var inte alls rustad för att gripa sig an en kris av denna karaktär. En del konventionella åtgärder vidtogs. Den 15 december anslog

---

[33] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 218-220.
[34] ”Inflödet från byarna till städerna” var en av de förklaringar till arbetslöshetskrisen som Rykov gav inför Kominterns femte kongress i juni 1924. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. å.), ii, 538-539.)
[35] *Trud*, 9 maj 1923.
[36] Se sidorna 13, 15-16 ovan.
[37] *Trud*, 26 juni 1923.
[38] Ibid., 20 juli 1923.
[39] Ibid., 28 september 1923. Om ett ytterligare försök av Schmidt att skilja på de olika kategorierna arbetslösa, se *Voprosy Truda*, No. 10-11, 1923, sid. 19. I januari 1924 angav han siffrorna till 38 procent sovjetarbetare, 26 procent okvalificerade arbetare från landsbygden och endast 24 procent kvalificerade arbetare. (*XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* (1924), sid. 103-104.) Men en av dessa siffror — antagligen den sista — är bevisligen felaktig.

Sovnarkom 500 miljoner rubel (enligt 1922 års värde) till beredskapsarbeten för att lindra arbetslösheten.[40] En rapport som omfattade första kvartalet 1923 omtalade att 1.500.000 pud råg och 1.600.000 rubel (enligt 1923 års värde, vilket var en tusendel av rubelns nominella värde från år 1922) hade fördelats till beredskapsarbeten, och hävdade att mellan 4 och 5 procent av det totala antalet arbetslösa hade sysselsatts genom dessa.[41] Men t. o. m. detta blygsamma påstående var uppenbarligen överdrivet, ty andelen arbetslösa som i maj 1923 sysselsattes på detta sätt i Moskva och Petrograd var mindre än 1 procent.[42] I Jaroslav var den särskilda kommissionen för beredskapsarbeten, som var knuten till arbetsförmedlingen, ”tillfälligt oförmögen att fortsätta på grund av penningbrist”. I Petrograd sades att ett genomsnitt på 1.000 arbetare per dag sysselsattes i beredskapsarbeten under första hälften av 1923, men att antalet i juli, på grund av organisatoriska svårigheter, hade sjunkit till 666.[43] Inte heller var lönerna sådana att de befrämjade någon annan inställning till beredskapsarbetena än att de var en slags ersättningsform för öppen fattigvård. Med den ”normala” månadslönen på 10 varu-rubel som bas, begränsade ett direktiv från Narkomtrud lönen för okvalificerade arbetare som sysselsattes i beredskapsarbete till 40 procent av detta belopp; för kvalificerade arbetare till 60 procent och för arbetare med särskilda kvalifikationer till 80 procent.[44] Så tidigt som i maj 1923 medgav landsorganisationens tidning att man inte kunde hoppas mycket på beredskapsarbeten, och förespråkade en organiserad mobilisering av de arbetslösa till skörden.[45] I september 1923 hävdade slutligen Schmidt, folkkommissarien för arbetslivet, att 4.500.000 guldrubel hade använts till beredskapsarbeten för att suga upp 5 eller 6 procent av det totala antalet arbetslösa, och förkastade inför landsorganisationens centralråd hela planen i ovanligt eftertryckliga termer:

> Det är omöjligt att göra mycket åt detta på grund av statens bedrövliga finansiella läge ... Det är mer praktiskt att använda de enorma summor som organiserandet av beredskapsarbeten kräver till att stödja industrin ... Vi kan inte organisera beredskapsarbeten av något slag, med undantag för kommunala arbeten i Moskva och Petrograd, och det är därför olämpligt att sätta beredskapsarbeten i system och skriva in dem i en resolution från den fackliga landsorganisationens centralråds sammanträde. Vi är inte tillräckligt rika för att genomföra dem.[46]

Mer lovande var till en början försöken att stödja *arteller* eller kooperativ av arbetslösa arbetare, eftersom artellen länge hade varit ett utmärkande drag i ryskt ekonomisk liv och föreföll representera en genuin form av självhjälp.[*] En rapport från oktober 1923, som skiljde mellan ”produktiva” arteller sysselsatta med olika former av småindustri, och ”arbetar”-arteller som hyrde ut sina medlemmars arbetskraft, samlade redogörelser från 42 städer för 116 ”produktiva” arteller (som sysselsatte 12.000 arbetare) och 173 ”arbetar”-arteller (som sysselsatte 18.000 arbetare). Men långt ifrån att kunna lösa arbetslöshetsproblemet, så blomstrar dessa organisationer själva ”i tider av ekonomisk framgång och genomgår kriser i tider av depression”.[47] Den framgång som artellerna hade uppnåddes genom löner som låg under de reguljärt anställda arbetarnas redan så usla löner. I juli 1923 protesterade byggnadsarbetarnas fackförenings centralkommitté energiskt mot arbetarartellerna som, även om de omhuldades av

---

[40] *Voprosy Truda*, No. 2, 1923, sid. 28. Dekretet finns inte med i den officiella sammanställningen, vilket vanligen är ett tecken på att det inte gavs någon större vikt.
[41] *Trud*, 13 maj 1923. Rågen var inte avsedd för direkt hjälp eller för betalning in natura. Den såldes för 1.300.000 guldrubel, vilka krediterades fonden. Dessa förskott behandlades inte som anslag utan som krediter till berörda ekonomiska organ, krediter som skulle betalas tillbaka efter en period som varierade mellan sex och aderton månader. (Ibid., 24 oktober 1923.)
[42] Ibid., 23 maj 1923.
[43] Ibid., 9 mars, 15 juli 1923.
[44] Ibid., 8 september 1923.
[45] Ibid., 23 maj 1923.
[46] Ibid., 28 september 1923.
[*] *Artellerna* var ett slags produktionskooperativ med lång tradition i Ryssland. De förekom i stor omfattning redan före 1800-talets mitt, och inte bara bland bondebefolkningen.
[47] *Trud*, 24 oktober 1923.

arbetsförmedlingarna, representerade ”den mest råa och hänsynslösa exploatering av arbetarna” som varken skyddades av kollektivavtal eller av arbetslagstiftningen i allmänhet. Ungefär vid samma tid klagade också fackliga funktionärer över att artellerna i Petrograd ”oundvikligen urartar till små privata företag för att exploatera de arbetslösas arbetskraft”.[48] Officiellt förklarades att en av anledningarna till att använda sig av artellerna var att detta ”avsevärt förbilligar produktionen”.[49] Något senare berörde landsorganisationens tidning än en gång de ”avvikelser” som hade förekommit i de arbetslösas arteller på grund av att de hade ”erövrats av marknaden”, men talade emot ett ovillkorligt avskaffande av dem.[50] Artellerna fortsatte att existera, men betraktades med fortsatt ogillande från fackföreningarna och de organiserade arbetarna. Och som redskap för att bekämpa arbetslösheten övergavs de snabbt.

De sociala försäkringarna mot arbetslöshet, som hade legat nere under krigskommunismen, hade återupprättats på hösten 1921. Vid årets slut fastställde ett dekret bidragsnivån till mellan en sjättedel och hälften av rådande löner, beroende på arbetarens kvalifikationer, och överlät fastställandet av den maximala tiden för arbetslöshetsunderstöd till Folkkommissariatet för sociala försäkringar (Narkomsobes) i samverkan med Narkomtrud.[51] De föreskrifter som den 31 januari 1922 utfärdades av Narkomsobes krävde anmälan inom sju dagar när man blivit arbetslös och, från okvalificerade arbetare och kontorsanställda (dock inte från kvalificerade arbetare), bevis på tidigare arbete under en period av tre år. Med den tidens förhållanden kan endast få personer ha kunnat uppfylla dessa krav om de strikt tillämpades; och föreskrifternas syfte var uppenbarligen att begränsa arbetslöshetsunderstödet till den lilla minoriteten av kvalificerade industriarbetare.[52] I arbetslagstiftningen från november 1922 sades att tiden för utbetalning av arbetslöshetsunderstöd inte skulle begränsas till en kortare period än sex månader, och Sovnarkom gavs handlingsfrihet att fastställa den minsta period av tidigare arbete som krävdes för att kunna göra anspråk på understöd. Vid samma tid överfördes administrerandet av arbetslöshetsförsäkringen från Narkomsobes till Narkomtrud — ett tecken på att den skulle behandlas som ett särskilt arbetsmarknadsproblem snarare än som ett välfärdsproblem.[53]

Genom massarbetslöshetens ökning under senare delen av 1922 tvingades man som orealistisk överge tanken att alla som förgäves sökte arbete i städerna skulle få arbetslöshetsunderstöd. Av det totala antalet registrerade arbetslösa i januari 1923 fick i Moskva 26 procent understöd, i Petrograd 14 procent och i 12 andra större industricentra var siffran 11 procent. Utanför dessa städer var andelen som fick understöd utan tvekan ännu lägre.[54] Samma månad företog arbetsförmedlingen i Moskva en omregistrering av alla bokförda arbetslösa med avsikt att avlägsna ”falska sökanden”.[55] Detta exempel följdes av arbetsförmedlingar över hela landet och blev en av 1923 års brännande frågor. Enligt en rapport i fackföreningstidningen ”tolkade en del arbetsförmedlingar omregistreringen som en tillfällig konstlad minskning av arbetslösheten genom att i stor skala avlägsna alla ‘man kunde göra sig kvitt’ ur registren”. På några platser genomfördes minskningar med från 60 till 70 procent, men dessa

---

[48] Ibid., 11, 15 juli 1923.
[49] Ibid., 24 oktober 1923.
[50] Ibid., 14 december 1923.
[51] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. I, art. 23. Om de tidigare dekreten, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 372, not 158. En sammanfattande redogörelse för arbetslöshetsförsäkringens historia och arbetssätt fram till 1924 finns i *Sotsialistitjeskij Chozjaistvo*, No. 3, 1924, sid. 215-229.
[52] Föreskriften citeras i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 3 (73), 11 februari 1924. Originaltexten har inte varit tillgänglig.
[53] *Sobranie Uzakonenii*, 1922. No. 70, art. 903, par. 186-187; No. 81, art. 1049.
[54] *Statistika Truda*, No. 3 (12), 1924, sid. 7. Enligt *Trud*, 13 december 1923, mottog i februari 1923 10,9 procent av alla arbetslösa understöd.
[55] *Ek. Zjizn*, 18 januari 1923.

uppvägdes snart av nytillkomna.[56] Klagomål hördes över att fackföreningarna insisterade på att kontorsarbetare från industrier skulle registreras som ”Sovjetarbetare” och på sätt effektivt uteslutas från att kunna få understöd.[57] Nya instruktioner från Narkomtrud den 11 juni 1923 mildrade obetydligt de villkor på vilka man kunde få understöd. ”Intellektuella arbetare med höga kvalifikationer som har särskild utbildning, såsom ingenjörer, agronomer, läkare, lärare, etc.” fick samma ställning som kvalificerade arbetare: de var berättigade till understöd utan att behöva bevisa en period av oavbruten anställning. Okvalificerade arbetare blev berättigade till understöd i kraft av ett års kontinuerlig anställning (istället för tre).[58] Dessa mildringar verkar dock inte ha lett till någon väsentlig utbredning av understödet. Andelen arbetslösa som fick understöd steg till 15 procent i april och sjönk i juli tillbaka till 12 procent.[59] Men eftersom ökningen uppvägdes av den kraftfulla utrensningen av ”falska sökanden” är det tveksamt huruvida en större andel av de faktiskt arbetslösa verkligen fick understöd.

Vad som dock verkligen ökade under de sex första månaderna 1923 var den eländigt låga ersättning som betalades ut till understödstagarna. I januari 1923 var det genomsnittliga beloppet endast 13 procent av den så kallade normallönen på 10 varu-rubel, dvs. 1.3 varu-rubel; i Moskva var nivån dock högre än genomsnittet. Till juni 1923 hade genomsnitts-beloppet nått 45 procent, dvs. 4.5 varu-rubel.[60] Högre än detta belopp, vilket fortfarande låg väl under allmänt accepterat existensminimum, nådde understödet inte. När socialförsäkrings-systemet omorganiserades under vintern 1921-22 hörde inte arbetslösheten till de eventualiteter gentemot vilka man i första hand vidtog åtgärder. Arbetslöshetsfonden finansierades ursprungligen genom avgifter från ”arbetsgivare” (inga avgifter togs ut av arbetarna) som uppgick till 2.5 procent av utbetalda löner. Detta skall jämföras med en avgift på mellan 6 och 9 procent, beroende på företagets kategori, till försäkringsfonden mot sjukdom och tillfällig arbetsförmåga, samt en avgift på mellan 7 och 10 procent till pensionsfonden.[61] Uppenbarligen hade man dock haft problem med att få in dessa avgifter. Ty från april 1923 kunde de som inte betalade sina avgifter ställas inför rätta. Kort därefter minskades avgiften som varierade från 12 till 16 procent för företag som ägdes eller finansierades av staten, och från 16 till 22 procent för privata företag.[62] Men vilka nu bristerna än var på intäktssidan, så kvarstår faktum att arbetslöshetsfondens resurser under hela arbetslöshetskrisen aldrig utnyttjades till fullo.[63] I januari 1923 betalades endast 70 procent av fondens inkomster ut till understöd. Men intäkterna fortsatte att stiga, antagligen på grund av förbättrade metoder för insamling av avgifterna, och i juni 1923, när nivån på de utbetalade understöden kraftigt hade höjts, sjönk andelen utbetalningar ur fonden till 60 procent av intäkterna och förblev vid eller under denna

---

[56] *Trud*, 14 april 1923. Samma artikel klagade över att de villkor som ställdes av arbetsförmedlingen i Tsaritsyn var så komplicerade att ingen av de arbetslösa där var kvalificerade för understöd. En senare artikel riktade uppmärksamheten mot den snabba omsättningen på, och den därav följande ineffektiviteten hos, personalen på arbetsförmedlingarna: ”på grund av arbetets extremt besvärliga och oroliga karaktär, och också på grund av de låga lönerna, ger de sig vid första tillfälle iväg till andra institutioner”. (Ibid., 11 juli 1923.)

[57] Ibid., 26 januari 1923.

[58] Ibid., 13 juni 1923, som också innehåller den optimistiska beräkningen från fondens ansvarige tjänsteman om att den nya föreskriften skulle öka andelen arbetslösa som fick understöd till 30 eller 35 procent.

[59] Ibid., 13 december 1923. Den första juni 1924 rapporterades 30 procent av de registrerade arbetslösa i Moskva, 16 procent i Petrograd och 11 procent i 12 andra större industricentra, få understöd — siffror som endast är obetydligt högre än ett år tidigare. (*Statistika Truda*, No. 3 (12), 1924, sid. 7.)

[60] *Trud*, 28 september 1923. Genomsnittsnivåer för de första åtta månaderna 1923 citeras, ibid., 10 oktober 1923.

[61] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 2, art. 34; No. 6, art. 65.

[62] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 27, art. 313; No. 31, art. 342. Ännu i januari 1924 hördes klagomål över svårigheten att få in fullständiga avgifter. (*XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* (1924), sid. 96.) Och under den följande månaden, vid tiden för den finansiella reformen, ”reducerades tillfälligt” de totala avgifterna för företag finansierade av staten till 10 procent. (*Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 32, art. 299.)

[63] Det uttalande i rapporten från den besökande brittiska Labourdelegationen år 1924 — citerat i *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 362, not 139 — som tillskrev bristerna i arbetslöshetsunderstödet ”socialförsäkrings-systemets finansiella oförmåga”, var felaktigt.

siffra för resten av året.[64] Under den första fruktansvärda arbetslöshetskris som Sovjetekonomin hade tvingats bekämpa, utnyttjades den fond som skapats för att bemöta ett sådant nödläge endast till något mer än hälften av sina totala resurser. När krisen nådde sin höjdpunkt på sommaren 1923 gjordes trots detta inget allvarligt försök vare sig att öka det belopp som utbetalades till understödstagarna, eller att utöka de kategorier som var berättigade till understöd.

Orsakerna till denna återhållsamhet måste sökas på den allmänna politikens område. Vägran att höja understödsnivån för den enskilde vilade på den övertygande grunden att bidraget på 4.5 eller 5 varurubel redan närmade sig de lägsta löner som för tillfället betalades till okvalificerade tillfällighetsarbetare. Förseningarna i löneutbetalningarna för gruvarbetarna i Donbass hade faktiskt redan, som Schmidt i september 1923 förklarade inför landsorganisationens centralråd, orsakat en situation där dessa inte hade det ett dugg bättre ställt än arbetslösa som fick understöd.[65] Understödets låga nivå var en mätare på fattigdomen hos ekonomin i dess helhet. Fackföreningarna godtog denna uppfattning och tryckte endast på för en ökning av det antal arbetslösa till vilka understöd skulle beviljas.[66] Men även detta var oförenligt med Narkomfins rådande politik som, i enlighet med den ortodoxa finansteorins mest strikta principer, gjorde deflation och begränsning av penningutgivningen till sin överordnade målsättning. Den kompromiss som nåddes och tillämpades under hela 1923 innebar som bäst ett strikt begränsat understöd (lägre än den lägsta lönen för en okvalificerad arbetare) till en ganska hög andel kvalificerade arbetare; särskilt i Moskva och Petrograd där de viktigaste industrierna fanns och där missnöje på industrierna skulle kunna vara politiskt farligt. Detta godtogs motvilligt av fackföreningarna, vilkas medlemmar hursomhelst befann sig i en bättre situation än andra arbetare.[67]

Den skarpa åtskillnad som gjordes mellan kvalificerade arbetare och massan av tillfälligt arbetslösa var en exakt återspegling av den sovjetiska arbetssituationen: Bönderna och de okvalificerade urbana arbetarna var utbytbara enheter med regelbundna säsongsvariationer mellan de två grupperna, och det fanns t. o. m. risk för att en stor del av den kvalificerade arbetskraften, under ogynnsamma förhållanden, skulle skingras och återvända till de bondemassor ur vilka den så nyligen hade uppstått. Åtskillnaden framfördes med brutal öppenhet av Schmidt, som inför landsorganisationens centralråd i september 1923 förklarade att målsättningen var ”att bevara den kvalificerade arbetskraft vi inte kan sysselsätta inom den närmaste framtiden”:

> Vår industri [fortsatte han] har krympt så mycket att våra kvalificerade arbetare har kastats ut från sina arbeten. Arbetslösheten inom denna grupp är hårdnackad ... Men denna arbetskraft är nödvändig för oss och därför måste vi till varje pris bevara den till dess det är möjligt att utveckla vår industri. Alla övriga grupper som är inskrivna vid arbetsförmedlingarna kan inte räkna på vår hjälp.

Rådets resolution krävde ”bekämpande av arbetslösheten bland kvalificerade och mindre kvalificerade industriarbetare och en ytterligare utrensning från arbetsförmedlingarna av ovidkommande element” .[68] Ett beslut om att vägra inskrivning på arbetsförmedlingarna för

---

[64] *Trud*, 28 september, 13 december 1923.

[65] Ibid., 28 september 1923. I samma tal hävdade Schmidt att standardnivån för understöd vid den tiden var 5 varu-rubel för kvalificerade och 3 för okvalificerade arbetare. Motsvarande nivå i Moskva och Petrograd var 6 respektive 4.

[66] Om den resolution från landsorganisationens centralråd i september 1923 som höll med om att en höjning av understödets nivå var ”ogenomförbar ... på grund av minimilönens aktuella nivå”, se *Trud*, 2 oktober 1923. Så sent som i januari 1924 upprepade Schmidt att även om betalningarna till de arbetslösa — jämfört med betalningen till sjuka och handikappade — var extremt ”små”, så var det ”omöjligt att höja dem inom den närmaste framtiden”. (*XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* , (1924), sid. 94.)

[67] Vid en tid då endast en sjundedel av alla arbetslösa fick understöd, fick hälften av de arbetslösa fackföreningsmedlemmarna understöd. (*Trud*, 13 december 1923.)

[68] *Trud*, 28 september, 9 oktober 1923.

nyanlända från landsbygden[69] bemöttes av ett illegalt initiativ från nykomlingarna själva, som började organisera en egen privat arbetsförmedling.[70] Men Narkomtruds politik förblev otvetydig och kompromisslös. Att med bidrag understödja de okvalificerade arbetare som lätt åter kunde sugas upp av bondemassorna till dess att ytterligare behov av okvalificerad arbetskraft uppstod, skulle varit meningslöst. Det var endast nödvändigt att understödja de begränsade grupper kvalificerade arbetare vilkas skingrande, även om det inte nu fanns något omedelbart behov av deras tjänster, skulle innebära en långvarig nationell katastrof. Det slående i den officiella inställningen var inte så mycket det ohämmade erkännandet av att föga eller intet kunde göras för att lindra arbetslöshetens gissel — i detta avseende, liksom vad gäller den överordnade betydelse som gavs finansiella hänsyn, uppvisade den sovjetiska NEP-ekonomin i mycket samma kännetecken som samtida kapitalistiska ekonomier. Det slående var istället den orubblighet med vilken man, t. o. m. mitt under NEP, bestämt höll det långsiktiga målet av industriell utveckling i tankarna, och lät detta uppväga alla tänkbara umbäranden och försakelser som pålades större delen av arbetarna under den närmaste framtiden.

En säregen bieffekt av arbetslöshetskrisen var den betydelse den fick för straffarbetslägren.[71] Dittills hade fångar i dessa läger regelbundet kommenderats till arbete i fabriker eller andra företag som behövde arbetskraft. När det nu var ont om arbete såg de fria arbetarna och deras fackföreningar med stor förbittring på konkurrensen från dessa tvångsarbetare. Ett dekret från februari 1923 föreskrev att personer som dömts till straffarbete hädanefter som regel skulle ”tilldelas arbete speciellt avsett för fångläger eller arbete på företag knutna till sådana läger”. Endast om det inte fanns något sådant arbete skulle de sändas någon annanstans, ”till de farligaste och hårdaste arbetena, för vilka de inte finns några frivilliga bland de arbetslösa”. Detta verkar ha varit utgångspunkten för de stora företag som, under GPU:s* styrelse och ledning, nu organiserades för att sysselsätta tvångsarbetskraft. Dock fanns ingen absolut skiljelinje mellan de två slagen av företag; vid behov kunde arbetslösa fria arbetare av arbetsförmedlingarna skickas till företag som huvudsakligen sysselsatte tvångsarbetare.[72]

Den mest iögonfallande följden av industriarbetarnas minskade betydelse i sovjetekonomin var fackföreningarnas avtagande inflytande och prestige. NEP:s omedelbara resultat hade varit en snabb minskning av antalet fackföreningsmedlemmar, delvis på grund av den växande arbetslösheten, men huvudsakligen orsakad av den nya föreskrift som gjorde medlemskap frivilligt och beroende av avgiftsbetalning.[73] Antalet medlemmar föll från en hög nivå på 8.4 miljoner den 1 juli 1921 till 5.8 miljoner den 1 april 1922, och till 4.5 miljoner den oktober 1922. Under resten av år 1922 stod antalet nästan stilla och började sedan, antagligen på grund av förbättrad organisation, åter att stiga. Den 1 juli 1923 nådde antalet 5.35 miljoner och den 1 oktober samma år var antalet 5.5 miljoner.[74] En bättre visare på omfattningen av fackföreningarnas aktiviteter ges dock av det antal arbetare som omfattades av kollektivavtal, vilka under NEP hade ersatt arbetsplikten som den normala anställningsformen för industri- och kontorsarbetare. Den 1 juli 1923 hade landsorganisationen slutit eller godkänt 81 kollektivavtal, omfattande 2 miljoner arbetare. Detta täckte 41 procent av samtliga fackföreningsmedlemmar, men i mycket skiftande utsträckning för olika yrken. Alla järnvägsarbetare (och 90 procent av alla transportarbetare), alla lärare och alla arbetare inom sockerindustrin omfattades av centralt slutna kollektivavtal. Men bara 41 procent av arbetarna inom metallindustrin, 39 procent av gruvarbetarna, 19 procent av ”Sovjetarbetarna” och 2 procent av byggnadsarbetarna omfattades av sådana kollektivavtal. Utöver dessa centralt ingångna

---

[69] Ibid., 4 oktober 1923.
[70] *XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* (1924), sid. 105.
[71] Om införandet av dessa läger, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 237.
[*] GPU = Statliga politiska förvaltningen; den politiska polisens officiella namn från 1922.
[72] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 16, art. 202.
[73] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 367-368.
[74] *Statistika Truda*, No. 3, februari 1923, sid. 10; No. 4, 1923, sid. 7; No. 2 (II), 1924, sid. 19.

kollektivavtal fanns den 1 juli 1923 8.430 kollektivavtal som slutits lokalt, omfattande 1.400.000 arbetare (ett genomsnitt på ungefär 165 arbetare per avtal).[75] De ytterligare 2 miljoner som formellt var fackföreningsmedlemmar (inkluderande ett stort antal arbetslösa) och som inte täcktes av något slags kollektivavtal, gav inte landsorganisationen någon ytterligare styrka. Det är också osäkert i vilken utsträckning fackföreningsmedlemskapet för de arbetare som omfattades av lokala avtal, av vilka de flesta var anställda i små och spridda företag, hade någon egentlig betydelse.

Mer påtaglig än förändringarna i antalet fackföreningsmedlemmar var fackföreningarnas förändrade ställning. Under krigskommunismen var industriarbetarna, oavsett vilka bördor som pålades dem i form av värnplikt eller arbetsplikt, den privilegierade klass av vilken den sovjetiska politiken var beroende. Fackföreningarna företrädde arbetarna inom statsapparaten, av vilken de till allt utom namnet var en integrerad och högst väsentlig del. Under krigskommunismen hade fackföreningarna större vikt och inflytande både än företagsledningarna, vilka fortfarande var utsatta för misstron mot före detta borgerliga ”specialister”, och än det statliga arbetslivsorganet Narkomtrud, som helt och hållet blev ett verkställande redskap för de riktlinjer som bestämdes av fackföreningarna.[76]. Under NEP genomgick dessa förhållanden en genomgripande förändring. Inom den industriella ”triangel” som utgjordes av staten, företagsledningarna och arbetarna, fann fackföreningarna sig snart förvisade till en underordnad ställning. De ”röda industrimännen”, som nu hade befriats från den misstro de tidigare utsatts för, var nu NEP:s främsta stöttepelare i industrifrågor. Det var deras, snarare än fackföreningarnas, åsikter som räknades i frågor om industripolitik. När nu fackföreningarna inte längre finansierades av staten utan genom medlemmarnas avgifter, så blev det ett vanligt och bekvämt bruk att samla in medlemsavgifterna genom överenskommelser med företagsledningen, som drog av dem direkt från lönerna. Detta bruk var föremål för konstanta protester från den högsta fackliga ledningen. I februari lyckönskade landsorganisationens tidning Donregionens fackliga råd för att det startat en kampanj för att fackföreningarna själva skulle samla in avgifterna.[77] Ingen vittnesbörd finns dock om att denna kampanj skulle varit framgångsrik. Vid metallarbetarförbundets kongress i juni 1923 klagades det åter över att avdelningar samlade in avgifterna ”genom företagets kontor” och att ”det verkliga förhållandet mellan arbetarna och fackföreningen på så sätt döljs”.[78] Reformen gick dock ”med snigelfart”, och i oktober betalade endast 10 procent av metallarbetarna i Moskva sina avgifter direkt till fackföreningskassörer, även om siffror på mellan 30 och 60 procent rapporterades från andra orter.[79] Om detta var läget i det mäktiga och relativt välorganiserade metallarbetarförbundet, med högt kvalificerade arbetare som medlemmar, så gjordes på andra håll sannolikt ännu mindre framsteg.[80] Att automatiskt dra av avgifterna från lönen var alltför bekvämt för fackföreningarna för att det lätt skulle kunna avskaffas. Men det kastade ett avslöjande ljus över det förhållande i vilket fackföreningen vanligen stod till företagsledningen.

Inte heller statsapparatens auktoritet var längre tillgänglig för att försvara fackföreningarna i konflikter med företagsledningen. Ett av NEP:s resultat hade varit att beröva industriarbetarna det direkta beskydd som staten under föregående period hade givit dem. Statens uppgifter vad gällde industriarbetarna begränsades genom arbetslagstiftningen från november 1922 till att

---

[75] Ibid., No. 9, 1923, sid. 12-15. Motståndet mot att anta kollektivavtal utanför de stora centra omnämndes i en artikel i *Trud*, 3 maj 1923, som klagade över att lokala sovjeter vägrade att ingå sådana avtal med sina anställda.
[76] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 227-229.
[77] *Trud*, 21 februari 1923.
[78] Ibid., 15 juni 1923.
[79] Ibid., 21 september, 18 oktober 1923.
[80] *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 10 (80), 10 maj 1924, sid. 15-16, beskrev ett system som användes vid Sormovo-verkstäderna där ”insamlare” av fackföreningsavgifterna valdes av arbetarna, och av fackföreningen fick en andel av de insamlade beloppen. Genom överenskommelse med företagsledningen fick insamlarna hand om de metallbrickor som arbetarna måste visa upp för att komma in på fabriken, och vägrade överlämna dessa tills avgifterna var betalda.

garantera vissa minimiförhållanden för säkerhet och välfärd, samt till att handha arbetsförmedlingarna, genom vilka anställning vanligen gjordes upp.[81] Lönerna bestämdes inte längre av staten, utan av kollektivavtal mellan arbetsgivare och fackföreningar. I teorin var fackföreningarna helt självständiga, deras uppgifter var de som vanligen utfördes av fackföreningar i en kapitalistisk ekonomi. Men i praktiken var deras självständighet snarare en källa till svaghet än till styrka: Eftersom deras ledare genom partidisciplinens tvång hindrades att framföra varje slags direkt protest mot regeringsbeslut, så betalade fackföreningarna sitt formella oberoende med att flyttas bort från maktens centrum, vilket gjorde dem mindre förmögna att skydda och främja de intressen de hade anförtrotts. Narkomtrud återtog inte bara ansvaret för förvaltningen av socialförsäkringarna,[82] utan intog också än en gång den plats i den statliga hierarkin från vilken kommissariatet under krigskommunismen hade kastats ut av fackföreningarna. Industrimännen, som nu var stadigt förskansade på inflytelserika poster inom Narkomtrud,[83] noterade utvecklingen med tillfredsställelse: ”Istället för det tröga organ med obetydliga funktioner som vi hade under krigskommunismens period”, skrev *Ek. Zjizn* i en artikel om Narkomtrud den 17 juli 1923, ”så har vi nu åter en stark och sund organisation som ansvarar för skötseln av mycket stora och viktiga uppgifter”. Från 1923 och framåt kan fackföreningarna, i stort sett, sägas ha accepterat den fulla innebörden av NEP. Med framgång ägnade de sig åt att utvidga och förbättra sin organisation; de utförde den nödvändiga och ofta pinsamma uppgiften att agera som den mellanhand mellan regering och arbetare vilken i arbetarna inpräntade plikten att lojalt acceptera regeringsbeslut, och som — ibland med framgång — tryckte på regeringen om nödvändigheten av att på särskilda punkter mildra arbetarnas börda. De gjorde dock inte längre anspråk på en roll vid viktigare politiska beslut.

Det första och tydligaste symptomet under vintern 1922-23 på arbetsgivarnas och företagsledarnas ökade makt på arbetarnas bekostnad, var åsidosättandet av arbetsförmedlingarna. Arbetsförmedlingarna, som ursprungligen hade skapats 1917, hade på hösten 1918 blivit det enda legala sättet att anställa arbetare. Detta system hade varit kortlivat och ersattes under krigskommunismen av direkt rekrytering av arbetare genom statlig fullmakt; arbetsförmedlingarna förvandlades till organ för Narkomtrud, med befogenhet att tvångsvis mobilisera och leda arbetarna.[84] Under NEP återupptog arbetsförmedlingarna sina ursprungliga uppgifter, och arbetslagstiftningen från november 1922 hävdade principen att all arbetskraft, vare sig för privata arbetsgivare eller statliga företag och institutioner, skulle anställas genom arbetsförmedlingarna. Men även innan dess hade förpliktelsen att anställa arbetskraft genom förmedlingarna kringgåtts av arbetsgivarna (en fruktlös protest mot dessa missförhållanden hade antagits av den femte Allryska fackföreningskongressen i september 1922). Och lagstiftningen självt tillhandahöll en frikostig lista på undantag då regeln om anställning genom arbetsförmedlingarna kunde åsidosättas. Ur detta hämtade kampanjen mot arbetsförmedlingarna styrka. Den nya makt som utövades av industrimännen i arbetslivsfrågor illustrerades inte bara av de vidsträckta möjligheter till att avskeda arbetare som den nya arbetslagstiftningen innehöll,[85] utan också av ett dekret från januari 1923 om registrering av arbetslösa vid arbetsförmedlingarna. Detta dekret föreskrev att begäran om arbetskraft skulle uppfyllas ”inte

---

[81] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 370-372. Den officiella minimilönen fastställdes månatligen av Narkomtrud, från december 1922 till oktober 1923 i sovjetrubel och därefter i tjervonetsrubel. (*Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 11 (14), november 1923, sid. 61-62.) Hela landet var indelat i tre olika regioner för vilka man använde olika nivåer. Men den lagstadgade minimilönen släpade så mycket efter till och med den lägsta lön som fastställts i kollektivavtalen (för november 1923 var den bara fem rubel i den högsta regionen), att den inte spelade någon roll i vare sig löneförhandlingar eller lönepolitik. Den 9 januari 1924 förutspådde *Trud* högtidligt att om minimilönen inte höjdes, så skulle den bli ”en tom formalitet”. I praktiken hade den varit det sedan länge.

[82] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 368-369.

[83] Se sid. 27 ovan. /om Narkomtrud

[84] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 236.

[85] Se ibid., sid. 370-372.

genom mekanisk fördelning av de arbetslösa enligt turordning, utan genom det mest noggranna iakttagande av arbetsgivarens fordringar".[86] Ett dekret från februari 1923 gjorde upp detaljerade listor över vilka arbetare som kunde anställas direkt. Dessa inkluderade specialister, företagsledare, bokförare och alla kontorsarbetare i ansvarspositioner.[87] I en tid då tillgången på arbetare var så mycket större än efterfrågan, var arbetsgivarna i en stark position att kunna kringgå arbetsförmedlingarna när det passade dem. I juli 1923 bekräftade ett nytt dekret, som i detalj behandlade arbetsförmedlingarnas uppgifter och organisering, återigen arbetsgivarnas rätt att välja arbetare från arbetsförmedlingarnas listor, och gav dem varje tänkbart kryphål för att avvisa arbetare som sänts till dem. Anställda skulle ges arbete "uteslutande enligt sin skicklighet, erfarenhet eller arbetsförmåga"; mellan två lika lämpliga kandidater skulle dock fackföreningsmedlemmar ges företräde.[88] Två månader senare fastställde ett cirkulär från Narkomtrud ett "konsultationsförfarande" mellan arbetsgivare och arbetsförmedlingar när det gällde begäran om mer än tio arbetare eller arbetare med särskilda kvalifikationer.[89] Allt detta utgjorde en del av det *Trud* kallade "påtryckningar från industrimännen på arbetsförmedlingarna i form av en attack mot deras monopolställning på arbetsmarknaden".[90] Dessa successiva kungörelser beredde gradvis väg för arbetsförmedlingarnas försvinnande som obligatoriska kanaler för anställande av arbetskraft; de förvandlades till frivilliga anställningsbyråer som sköttes av staten. Denna process hade fullbordats vid början av 1925.[91]

Ett område på vilket fackföreningarna vid denna tid utkämpade ständiga försvarsstrider för att bibehålla sitt inflytande, var rättsordningen för att lösa tvister inom arbetslivet. Under krigskommunismen, då staten praktiskt taget var den enda arbetsgivaren, uppstod aldrig arbetsrättsliga tvister i termens vanliga betydelse. Tvistefrågor löstes av Glavkomtrud och åtlydnaden genomdrevs av "de kamratliga disciplindomstolarna".[92] Under NEP, då arbete var frivilligt och kollektivavtal den vanliga anställningsformen, återuppstod snabbt frågan hur tvister skulle handhas. Den resolution om fackföreningarna som hade skrivits av Lenin och antagits av partiets centralkommitté den 12 januari 1922, medgav försiktigt användandet av strejker mot "byråkratiska förvrängningar" eller "kvarlevor från kapitalismen". Vad gällde tvistefrågor förlitade sig resolutionen på "fackföreningarnas medlande", dvs att de antingen skulle förhandla med berörda ekonomiska organ eller vädja till statens högsta organ. Fackföreningarna rekommenderades att bilda "konfliktkommissioner" för att handha tvistefrågor.[93] I enlighet med denna resolution blev det brukligt att i kollektivavtalen inkludera bestämmelser om upprättandet av så kallade tolknings- och konfliktkommissioner (Rastsenotjno-Konfliktnye Komissii, eller RKK). Dessa bestod av representanter för arbetsgivare och arbetare (eller från fackföreningarna, som agerade å arbetarnas vägnar), och skulle lösa allmänna frågor om förhållandet mellan företagsledning och arbetare, samt omtvistade punkter ur avtalet. Detta tillvägagångssätt förblev frivilligt för bägge sidor och förutsatte att arbetarna behöll strejkvapnet i sina händer som en sista utväg, detta oavsett hur mycket man i

---

[86] *Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 1 (4), januari 1923, sid. 91-92. Sex månader senare gav ett ytterligare dekret arbetsgivare rätt att "direkt välja arbetskraft från förteckningen över registrerade arbetslösa vid förmedlingarna". (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 68, art. 655.)
[87] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 13, art. 171. En protest mot denna utvidgning av undantagen från kravet att gå via arbetsförmedlingarna förekom i *Trud*, 10 mars 1923.
[88] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 68, art. 655.
[89] *Trud*, 29 september 1923.
[90] Ibid., 30 december 1923. Samma artikel rekapitulerade de gamla missförhållandena vid arbetsförmedlingarna — "de ökända 'utrensningarna' ... spetsfundigheter vid registreringen, upphörande att registrera nykomlingar för att 'minska arbetslösheten'".
[91] *Sobranie Zakonov*, 1925, No. 2, art. 15. Den enda begränsning som nu blev kvar var att privata arbetsförmedlingar inte fick upprättas.
[92] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 238, not 208.
[93] Om denna resolution, se ibid., sid. 366-368.

praktiken kunde tänkas motarbeta att det skulle användas.[94] Inom kort blev det emellertid uppenbart att RKK var otillräckliga som medel för att ta hand om arbetarnas missnöje, och i ett dekret från 18 juli 1922 gjordes ytterligare ett försök att lösa frågan. RKK fick kvarstå, men två nya organ ställdes över dem som appelleringsinstanser för tvister som RKK inte hade lyckats lösa så att bägge parter var nöjda. Dessa två nya organ var förlikningsdomstolarna (Primiritel'nye Kamery) och skiljedomstolarna (Tretejskie Sudy). Förlikningsdomstolarna skilde sig i två avseenden från RKK: De kunde behandla inte bara tvister som uppstod kring kollektivavtalen, utan också klagomål mot kollektivavtalens bestämmelser, vilket låg utanför RKK:s kompetensområde. Ordföranden för en förlikningsdomstol utnämndes av Narkomtrud. Eftersom bägge parter hade likvärdig representation och ordföranden inte hade rösträtt utan bara kunde utöva inflytande genom övertalning så bibehölls frivillighetsprincipen. Överenskomna beslut var dock juridiskt bindande. Ordföranden för en skiljedomstol, som i frånvaro av överenskommelse mellan parterna också utsågs av Narkomtrud, hade utslagsröst. Beslut som fattats i en skiljedomstol var juridiskt bindande. Även här bevarades i teorin principen om frivillighet, eftersom tvister (vare sig de tidigare hade behandlats av en förlikningsdomstol eller ej) endast kunde tas upp i skiljedomstol om bägge parter var överens om det. Ett kryphål för användande av tvång fanns dock i en bestämmelse, vilken uppenbarligen hade tillfogats i efterhand, om att fackföreningen, vid tvister inom statliga företag och institutioner, kunde ta upp en fråga inför skiljedomstol utan företagsledningens samtycke och således skulle kunna tvinga fram beslut.[95] Denna ensidiga bestämmelse föreföll ge arbetarna en exklusiv fördel. Men med industriledarnas växande makt blev detta privilegium kortlivat och vändes snabbt till ett vapen som kunde användas mot arbetarna själva. En månad efter offentliggörandet av det ursprungliga dekretet, ändrades proceduren genom ett ytterligare dekret, av den 23 augusti 1922. Detta föreskrev att ”tvister om genomförandet av kollektivavtal” (dock uppenbarligen inga andra tvister) av Narkomtrud kunde överlämnas till skiljedomstol ”på begäran av endera av parterna”.[96] I själva verket var det ingen tvekan om att, när principen om tvångsmässig skiljedom en gång var etablerad, så skulle den komma att användas på samma sätt mot företagsledning som mot arbetare. Och Schmidt, folkkommissarien för arbetslivet, hade en otacksam uppgift i att försöka rättfärdiga det nya dekretet inför fackföreningarnas femte Allryska kongress i september 1922. Han förklarade att han själv hade varit motståndare till dekretet, men att hans invändningar hade förkastats av Sovnarkom. När nu dekretet hade givit Narkomtrud initiativet, så lovade han att skiljedomsprocessen endast skulle användas för individuella tvister, inte för tvister som omfattade kollektivavtal, och att fackföreningarna under inga omständigheter skulle berövas sin strejkrätt.[97] Att en folkkommissarie på detta sätt, till en av två berörda parter, kunde avge vad som i praktiken var ett offentligt löfte om att inte tillämpa en impopulär lagbestämmelse, var ett anmärkningsvärt exempel på den tänjbarhet som vid denna tid fortfarande rådde för disciplinen inom statsförvaltningen och partiet.[98]

Antagandet av arbetslagstiftningen från november 1922, vilken omfattade alla tre tillvägagångssätten för biläggandet av tvister, gjorde än en gång situationen oklar vad gällde tvångsmässig skiljedom. Efter att ha betonat RKK:s och förlikningsdomstolarnas frivilliga karaktär, föreskrev lagen att ”i händelse av tvister inom ett statligt företag eller institution, upprättar

---

[94] RKK:s ställning befästes och reglerades senare genom ett lagdekret (*Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 74, art. 911). Medan dess beslut endast kunde fattas genom överenskommelse, så var åtlydnaden av en gång tagna beslut obligatorisk, och kunde framtvingas med rättsliga medel.

[95] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 45, art. 560.

[96] Ibid., No. 54, art. 683.

[97] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossiiskogo S”ezda Professional’nych Sojuzov* (1922), sid. 86-88.

[98] Statistik för andra hälften av 1922 ger en antydan om de olika rättegångsordningarnas relativa betydelse. Antalet tvister ökade från 588 omfattande 20.000 arbetare i juli till 786 omfattande 105.000 arbetare i december. Den andel av dessa som behandlades av RKK sjönk från 87 till 79 procent. Den andel som hänfördes till förliknings- och skiljedomstolarna steg från 9 till 12,7 respektive från 3 till 7,9 procent. (*Statistika Truda*, No. 4, 1923, sid. 18.)

Narkomtrud på fackföreningens begäran en skiljedomstol", och föreföll således återupprätta den fackföreningarnas unilaterala förslagsrätt som hade föreskrivits i dekretet från den 18 juli. Lagen tillade emellertid att "i händelse av allvarliga tvister som kan komma att hota statens säkerhet, kan skiljedomstol utses av TsIK, Sovnarkom eller STO".[99] I sådana fall fråntogs fackföreningarna och Narkomtrud förslagsrätten, och tvångsmässig skiljedom i arbetsrättsliga tvister kunde framtvingas av statens högsta organ. Och eftersom både arbetslagstiftningen och dekreten gjorde klart att överträdelse av beslut som fattats av i vederbörlig ordning upprätad förliknings- eller skiljedomstol var brottslig handling, för vilken åtal kunde väckas, så hade nu den yttersta tvångsmakten blivit säkert etablerad. Nästa steg var ett dekret från mars 1923 som, även om det endast avsåg att fullfölja arbetslagstiftningens bestämmelser, ytterligare ökade klarheten i det juridiska läget. Dekretet befäste förliknings- och skiljedomstolarnas status och befogenheter. I princip krävdes fortfarande bägge parters samtycke för upprättande av skiljedomstol. Även den unilaterala rätt som fackföreningarna givits i dekretet från den 18 juli 1922, och som hade bibehållits i arbetslagstiftningen, att inom statliga företag även utan företagsledningens samtycke kunna föra tvister inför en skiljedomstol, avskaffades nu. Lagens undantagsbestämmelse om rätten för TsIK, Sovnarkom och STO att genomföra tvångsmässig skiljedom "i händelse av allvarliga tvister som kan komma att hota statens säkerhet" bekräftades dock ånyo,[100] och denna befogenhet var ytterst avgörande. Dekretets innebörd var inte bara att tillhandahålla maktmedel för tvångsåtgärder mot motspänstiga företagsledare eller anställda, utan också att stipulera rättsliga åtgärder mot brott av arbetsdisciplinen, och på så sätt i obetydligt annorlunda form återupprätta krigskommunismens disciplindomstolar. Trots den bistra och ständigt närvarande arbetslösheten, var rädslan för att bli arbetslös i sig själv inte tillräcklig för att få folk att arbeta under industriarbetets hårda villkor i det tidiga 1920-talets Sovjet. Bestämmelserna var dock inte helt ensidiga. I juli 1923 upprättades disciplindomstolar för att ta hand om personer på ansvariga poster inom statliga institutioner eller företag som gjort sig skyldiga till vårdslöshet eller oegentligheter i arbetet. Straffen omfattade tillrättavisning, avsked, och skyldighet att gottgöra varje skada eller förlust som förorsakats.[101]

Det mest slående tecknet på att det kapitalistiska inslaget åter framträdde inom den sovjetiska ekonomin, var att arbetsmarknadspolitikens viktigaste frågor än en gång koncentrerade sig kring lönerna. Under krigskommunismen, när arbetskraften hade rekryterats genom tvångsmässig mobilisering, hade betalning in natura — i form av ransoner och andra tjänster — i stor utsträckning ersatt inte bara betalning i pengar, utan också beräkning av lönerna i penningtermer. NEP:s målsättning var att ersätta alla former av in natura-betalning med betalning i pengar. De sociala förmånerna fick formen av försäkringar och gjordes självbärande, och för andra förmåner som under krigskommunismen hade tillhandahållits gratis, inklusive hyror, blev betalning nu obligatorisk.[102] Dock var det inte möjligt att i ett slag avbryta fördelningen av ransoner till arbetarna. Här kom förändringen gradvis; transportarbetare, postarbetare och arbetare i en del nationaliserade industrier fick ransoner under mer än två års tid efter införandet av NEP.[103] Penningvärdet av ransonerna drogs från de löner som

---

[99] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 70, art. 903.
[100] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 24, art. 288.
[101] Ibid., No. 54, art. 531.
[102] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 369, not 151 och sid. 389, not 208. Detta stadgande var dock uppenbarligen ineffektivt vad gällde hyror, ty så sent som i juni 1923 utfärdades ytterligare ett dekret som återinförde hyresbetalningar "i syfte att hålla husen i gott skick". Personer som levde på arbetsfria inkomster och fria yrkesmän betalade högst hyror. Hyrorna för arbetare beräknades som en andel av deras löner (mindre än 1 procent, förutom för de allra högst betalda). Personer som fick understöd, arbetslösa, familjer till soldater i Röda armén samt studenter, befriades helt och hållet. (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 55, art. 540.)
[103] Ett dekret från februari 1923 tilldelade lönefonden 3.383.855 pud säd, av vilka 270.000 var avsedda för transportväsendet, 190.000 för postarbetarna och 493.855 pud för nationaliserade industrier. (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 11, art. 132.) I samma månad betaldes 80 procent av alla löner ut i kontanter. I Moskva hade andelen stigit till 97 procent, och i Petrograd till 88 procent. (*Statistika Truda*, No. 5, 1923, sid. 1l.) En annan uppskatt-

fastställts genom kollektivavtalen, så att alla arbetare från 1921 och framåt fick löner som beräknats i penningtermer; också där de faktiska lönerna fortfarande delvis betalades in natura. Det stod emellertid klart att rubeln, med sitt sjunkande värde, inte gav någon verklig bas för fastställandet av lönerna. Efter det att Narkomfin i november 1921 hade upprättat en officiell månatlig växelkurs för sovjetrubeln uttryckt i ett prisindex baserat på 1913 års priser — den så kallade ”förkrigsrubeln” eller ”varu-rubeln”[104]— så beräknades alla löner i denna nya enhet, även om de fortsatte att utbetalas i sovjetrubel till dess aktuella kurs.

När Narkomfin i mars 1922 övergav varu-rubeln för guldrubeln uppstod nya svårigheter, ty ingen var för tillfället beredd att, för fastställande av lönerna, överge en måttenhet som hade fördelen att vara knuten till levnadskostnaderna.[105] Beräkningen av varurubelns värde uttryckt i 1913 års priser övertogs av Gosplan, som utarbetade ett prisindex vilket i kollektivavtalen användes som grund för att göra upp lönescheman. Detta tillvägagångssätt hade formellt godkänts och rekommenderats i ett cirkulär från oktober 1922 från den fackliga landsorganisationens centralråd.[106] Den situation som nu uppstod blev extremt invecklad. Att fastställa aktuella löner månad för månad, uttryckta i prisindex för varurubeln, blev en fråga för expertberäkningar. Att fastställa växelkursen mellan varu-rubeln och sovjetrubeln — i den senare skulle ju utbetalningarna till arbetarna göras — innebar ännu en känslig och ytterst kontroversiell beräkning, under vars förlopp många knep användes för att trycka ner de verkliga lönerna under de nivåer som överenskommits och som skenbarligen betalades ut. Den officiella statistiken från denna tid överskattar därför ständigt de reella lönerna. Den officiella lönenivån som finns antecknad i statistiken var i praktiken ofta mindre viktig än den skiftande växelkurs till vilken den faktiska utbetalningen i sovjetrubel gjordes, och den tidpunkt vid vilken denna genomfördes. Frånvaron av lönepolitik, tillsammans med rivalitet mellan olika departementet, orsakade en ofrånkomlig förvirring. Narkomfin och Gosbank kontrollerade tillgången på rubel; Narkomprod* ansvarade för betalningar in natura; landsorganisationens centralråd fastställde de lönenivåer som fanns i kollektivavtalen; två eller tre interdepartementala kommissioner hade hand om administreringen av lönefonden; och Gosplan, slutligen, tillhandahöll ganska teoretiska beräkningar över den totala lönesumma som den nationella budgeten klarade av. Ett högsta löneråd sökte dessutom medla mellan dessa olika myndigheter, men saknade befogenhet att befalla.

Enligt de beräkningar som nu gjordes inom Gosplan, uppskattades lönen för en rysk ”arbetare med genomsnittliga kvalifikationer” före 1914 till 20 rubel i månaden. När självständiga beräkningar över lönenivån i förkrigsrubel gjordes inom Gosplan i början av 1922, fann man att de månatliga lönerna vid slutet av 1920, inklusive betalningar in natura, inte hade motsvarat mer än 3 rubel och 40 kopek; en inkomst som antagligen fylldes på upp till existensminimum, som var 5 till 6 rubel, genom olagliga inkomster. Under NEP:s stimulans hade lönerna stigit ihållande, om än ojämnt under hela 1921. I januari 1922 värderades den ranson som Narkomprod gav till arbetarna i de tyngsta yrkena till 8.10 ”varurubel”. Ransonen till andra manuella arbetare värderades till 6.78 och ransonen till den lägsta kategorin arbetare till 4.76 rubel. Mat utgjorde den största — ja, nästa enda — posten i arbetarnas budget och den totala reallönen denna månad, inklusive den del som betalades i pengar, varierade från 8.78 rubel för den högsta kategorin arbetare till 6.26 för den lägsta.[107] Under dessa förhållanden använde Gosplans statistiker en hypotetisk siffra på 10 rubel, eller hälften av 1913 års

---

ning angav andelen löner som i mars 1923 fortfarande betalades ut in natura till 25 procent. (*Trud*, 2 augusti 1923.) De sista resterna av betalning in natura försvann med den finansiella reformen i februari 1924.

[104] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 392-393.

[105] Ibid., sid. 400-402.

[106] *Trud*, 14 oktober 1922.

* Folkkommissariatet för livsmedelsförsörjningen

[107] Dessa beräkningar, gjorda inom Gosplan och publicerade i *Ekonomitjeskaja Zjizn* i februari 1922, återfinns i S. Strumilin, *Na Chozjaistvennom Fronte* (1925), sid 74-79.

månadslön, som norm eller ”mål”-siffra för sina beräkningar. Löpande uppskattningar av reallönerna gjordes uttryckt i kostnaderna för bestämda mängder av en grupp nödvändighetsvaror, vilka utgjorde den månatliga budgeten för en typisk arbetare och som år 1913 skulle ha kostat 10 rubel i Moskva eller Petrograd, och 7.40 rubel vid de genomsnittliga priserna för hela landet. Statistik över reallönerna fördes i officiella publikationer som procentsiffror av detta Gosplans index. På denna beräkningsgrund visade det sig, att en industriarbetares genomsnittliga månadslön hade stigit från 75 procent i januari 1922 till 142 procent i december samma år, och till 162 procent i januari 1923.[108] Verkligheten var något mindre uppmuntrande. Under hela 1922 vägrade Narkomfin att binda sig vid Gosplans prisindex. förlitade sig istället på egna, helt annorlunda beräkningar, och misslyckades ofta med att få loss tillräckligt med pengar för att uppfylla kollektivavtalens löneplaner för de industrier som var beroende av det statliga finansväsendet. Resultatet blev antingen att lönerna, med fackföreningarnas tysta medgivande, betalades ut vid en lägre växelkurs (den enskilde arbetaren förvirrades av valutans ständigt sjunkande värde och kunde inte veta exakt hur mycket han skulle ha), eller blev innestående som skulder till arbetarna.[109] Under krigskommunismen hade det varit vanligt att betala arbetarna i produkter från de fabriker i vilka de arbetade, produkter som de sedan fick sälja eller byta bort på annat håll. Trots att detta bruk nu erkändes vara ett missförhållande, så levde det fortfarande kvar inom en del konsumtionsvaruindustrier, särskilt då inom livsmedels-, tobaks- och textilindustrin.[110] På så sätt blev det även där ytterst svårt att göra korrekta beräkningar av de löner som faktiskt betalades ut. Men även efter det att alla dessa reservationer gjorts, är det dock tämligen säkert att reallönerna fortsatte att stiga ihållande under hela 1922.

Medan förändringen i den allmänna lönenivån gav upphov till en begränsad optimism, så var problemet med de växande skillnaderna mellan olika industrilöner fortfarande olöst. I september 1922 hade den femte fackföreningskongressen krävt ”reglering av lönerna och utjämning av de som släpat efter till följd av det ogynnsamma ekonomiska läget; lönerna för arbetarna i storindustrin (främst den tunga industrin) och inom transportväsendet”. I en annan resolution hade kongressen försiktigt tagit upp principfrågan;

> Skillnaden i ekonomiskt läge för olika delar av industrin och marknadens oplanerade inflytande har i sin tur skapat löneskillnader och en oförmåga hos lönerna att stämma överens med de olika industrisektorernas särskilda tyngd och betydelse i den nationella ekonomin som helhet.[111]

Löneläget inom industrin återspeglade ett av de stora problemen med NEP, vars principer uteslöt direkt statligt ingripande i regleringen av lönerna. Konsumtionsvaruindustrins relativa välstånd gjorde att lönerna i dessa industrier låg över de nivåer som var vanliga i den nergångna tunga industrin, den industri som dock var av mycket större betydelse för en allmän uppgång inom ekonomin och för socialismens slutliga seger. Dessutom var lönerna högre i de sektorer av industrin som dominerades av privata företag än i de nationaliserade industrier som var direkt beroende av Narkomfins centrala lönefond. I december 1922 ”tjänade arbetarflickor som packade cigarretter i tobaksfabrikerna mer än en kolhuggare eller en montör”.[112] I april 1923 förklarade en talare vid den tolfte partikongressen att transportarbetarna var så dåligt betalda att 40 procent av deras totala inkomster kom från olagliga källor.[113] Det var endast den envist låga sysselsättningsnivån som förhindrade en allmän flykt

---

[108] *Statistika Truda*, No. 5, 1923, sid. 10. En ingående månatlig undersökning av lönerna hos medlemmarna i tio ledande fackföreningar i Petrograd under 1922, visade att reallönerna nästan exakt fördubblades under det året och i december uppgick till 57 procent av förkrigsnivån; höjdpunkten nåddes i november 1922. (Petrogradskii Listok Truda (ett särskilt supplement till *Trud*), 8 mars 1923.)
[109] S. Strumilin, a. a. sid. 81-82.
[110] *Trud*, 27 februari 1923.
[111] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossiiskogo S”ezda Professional' nych Sojuzov* (1922), sid. 512, 527.
[112] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 339.
[113] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 339.

av arbetare från de nationaliserade sektorerna av industrin, sektorer som ur nationens synvinkel var livsviktiga. Sådana var de uppenbarligen ofrånkomliga resultaten av återgången till marknadsekonomin och fasthållandet vid principen om chozrastjet.

Före slutet av 1922 hade därför lönepolitiken blivit en på alla sätt brännande fråga. När väl upprättandet av en stabil valuta — och därmed en balanserad budget och begränsning av sedelutgivningen — hade godtagits som övergripande målsättning, blev trycket på att sänka lönerna mycket starkt. Industrilönerna utgjorde inte bara en stor post i de offentliga utgifterna, motståndet mot besparingar i denna utgiftspost var också mindre kraftfullt och inflytelserikt än på många andra områden. Å andra sidan företrädde Gosplan den motsatta åsikten: Att arbetarnas produktivitet hade ett nära samband med deras levnadsstandard, och att lönerna därför inte kunde sänkas, eller för obestämd tid hållas kvar på den befintliga låga nivån, utan att detta skedde på bekostnad av industrins effektivitet.[114] Det var betecknande att stridens huvudpersoner var två regeringsdepartement, och att det var det ena av dessa, snarare än fackföreningarna, som var den främste förkämpen för industriarbetarnas intressen. Fackföreningarna, som var mer direkt underkastade partiinstruktionerna än Gosplans teoretiker, var mer villiga att göra eftergifter inför bistra fakta. En resolution om lönerna från den femte fackföreningskongressen i september 1922 hade redan utfärdat en varning ”mot illusionen att det skulle vara möjligt att inom den allra närmaste framtiden höja lönerna till förkrigstidens minimistandard”. Allt resolutionen krävde var ”en allmän beräkningsenhet som garanterar lönerna mot marknadsprisernas ihållande förändringar och som tillåter den enklaste jämförelse av den nuvarande lönenivån med förkrigsnivån”.[115] Tre månader senare deklarerade landsorganisationens centrala råd optimistiskt att reallönerna nu hade nått hälften av förkrigsnivån, och beordrade på instruktioner från partiets centralkommitté ett stopp för alla ytterligare lönehöjningar:

> Det nuvarande ekonomiska läget gör det objektivt omöjligt med en allmän lönehöjning inom industrin. Rådet anser att fackföreningarnas uppmärksamhet under den närmaste framtiden skall koncentreras kring att bibehålla nuvarande lönenivå och inte tillåta en reallönesänkning i framtida avtal.

Vid samma tid tryckte rådet också på för att en del särskilt låga löner, i synnerhet transportarbetarnas, skulle höjas.[116]

Detta halvofficiella lönestopp förblev i kraft under hela 1923, och uppmuntrade till en offensiv mot lönerna inom industrin. Den kampanj för besparingar och en stabil budget som drevs av Narkomfin förstärktes nu av de ”röda industrimännen”, som själva var hårt pressade av Narkomfin och ivriga att hitta en syndabock för de höga priserna på industrivaror. Den 16 januari 1923 förklarade *Ekonomitjeskaja Zjizn* att kostnaderna för arbetskraften — omfattande löner, sociala försäkringar och förmåner — var för höga för att kunna bäras av industrin om denna skulle gå med vinst. I ytterligare en artikel i samma tidning från den 25 januari, skriven av en före detta textilmagnat som nu var en av direktörerna för linnetrusten, påstods att löner och andra förmåner till arbetarna nu svarade för 56 procent av produktionskostnaderna, jämfört med 25 procent före kriget. I ett svar följande dag hävdade *Trud* överilat att ”frågan om lönerna *har ingenting med arbetskraftens produktivitet att göra*”. Detta var dock helt säkert inte den officiella linjen,[117] och ett par veckor senare protesterade tidningen i en ledare

---

[114] Denna åsikt uttrycktes kraftfullt i en rapport från Strumilin till Gosplan i mars 1923, och i en resolution från Gosplan i juli 1923. Bägge finns återgivna i S. Strumilin, a. a., sid. 87-92.

[115] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossilskogo S”ezda Professional'nych Sojuzov*, (1922), sid. 527-528.

[116] *Trud*, 25 februari 1923. Att ordern kom från partiets centralkommitté uppvs öppenhjärtigt av talare vid den trettonde partikonferensen ett år senare. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 51, 84.)

[117] Inför landsorganisationens centralråd i april 1923 hävdade Andrejev åter att ”lönerna är ett rent uttryck för vad som ges arbetaren för hans arbete”. Innebörden var att endast högre produktivitet för hans arbete”. Innebörden var att endast högre produktivitet kunde rättfärdiga högre löner. (*Trud*, 14 april 1923.) Vid rådets

mot uppfattningen att fackföreningarnas ”roll som försvarare av arbetarklassens intressen skulle bestå i att utan hänsyn till något annat föra en ohämmad kamp för att höja arbetarnas löner”.[118] Anmärkningsvärt är att fackföreningarna, medvetna om att de vägde lätt i regeringsapparaten, vid denna tid var de starkaste motståndarna till en officiell löneregleringen: det fanns ”varken principiella eller praktiska skäl till att återuppliva metoderna från krigskommunismen för fastställande av lönerna”.[119] I mars nertecknades en kompromiss i en rapport om lönefrågan, gemensamt utgiven av landsorganisationens centralråd och Vesencha. Rapporten noterade att medan lönerna hade stigit till 50 eller 60 procent av förkrigsnivån, så hade produktiviteten stigit lika snabbt eller snabbare; en löneminskning ”måste anses vara helt otillåten”. Det var fortfarande nödvändigt att få upp lönerna inom transportväsendet och den tunga industrin till de nivåer som rådde inom den lätta industrin. Men en allmän lönehöjning måste invänta mer gynnsamma förhållanden:

> De ekonomiska organens och fackföreningarnas viktigaste uppgift är att skapa de ytterligare ekonomiska förhållanden som skulle rättfärdiga en ökad ersättning till arbetarna.[120]

Vad fackföreningarna vid denna tid i själva verket uppnådde, var en utjämning av lönerna mellan tung och lätt industri. Trycket från fackföreningarna, tillsammans med konsumtionsvaruindustrins minskande framgångar, gjorde slut på de löneskillnader som under 1922 hade blivit en skandal. Trots officiella försäkringar visade sig processen vara både en utjämning neråt och uppåt. Men den hade åtminstone fördelen att motverka NEP:s första resultat och återupprätta en sundare balans mellan lönerna inom olika sektorer av industrin.

Under de tre första kvartalen av 1923 fortsatte lönepolitiken att uppvisa en alltmer ökande skillnad mellan teori och praktik. Enligt den officiella statistiken fick reallönerna inom industrin, vilka i januari uppgick till 153 procent av det normgivande indexbeloppet, i juni en blygsam höjning till 170 procent. Därefter föll de något, för att i september återhämta sig till 174 procent. Transportarbetarnas reallöner förblev under samma period konstant vid något över 130 procent.[121] Dessa siffror antyder en tämligen stabil lönenivå med en uppåtriktad tendens och överensstämmer, med undantag för den fortsatta eftersläpningen för transportarbetarnas löner, väl med de officiella föreskrifterna. Verkligheten var dock mycket annorlunda. På våren 1923 var det uppenbart att lönestoppet från december i själva verket hade varit startsignalen för en allmän nerskärning av lönerna. En ledare i *Trud* från den 11 mars 1923, med rubriken ”Men lönerna sjunker”, fastställde att en allmän minskning hade ägt rum sedan december, hänvisade till ”industrimännens kampanj för en gradvis löneminskning”, och klagade över passiviteten hos ”en del” fackföreningar. I en resolution från den 14 april 1923, strax före den tolfte partikongressen, medgav landsorganisationens centralråd att ”reallönerna höll på att sjunka” och manade till handling för att hejda lönesänkningen.[122]

Skillnaden mellan den officiella lönenivån och de löner som faktiskt betalades ut, höll vid det här laget på att bli ökänd. Svårigheten att förena den officiella politikens stabila löner, uttryckt i de kollektivavtal som ingicks med fackföreningarna, med Narkomfins oförmåga eller ovillighet att tillhandahålla tillräckliga medel för att betala ut löner på denna nivå, bemöttes på ett sätt som var karaktäristiskt för den oreda och de krumbukter som förekom i all parti- och

---

sammanträde sex månader senare uttryckte han samma åsikt mer kategoriskt: ”Parallellt med den oundgängliga löneökningen, skall vi inta en bestämd hållning till förmån för en höjning av arbetsproduktiviteten: vi är för det rationella utnyttjandet av hela arbetsdagen”. (Ibid., 30 september 1923.)

[118] Ibid., 25 februari 1923.

[119] Ibid., I mars 1923. Å andra sidan förespråkade STO:s organ, som på sådana punkter företrädde industrimännens åsikter, en ”planerad reglering” av lönerna genom staten. (*Ek. Zjizn*, 7 mars 1923.)

[120] Ibid., 24 mars 1923. Vid landsorganisationens centralråds nästa sammanträde refererade Andrejev till uttalandet som ”ett dokument underskrivet av Tomskij och Bogdanov i den slutliga uppgörelsen i lönediskussionerna”. (Ibid., 14 april 1923.)

[121] *Statistika Truda*, No. 1 (10), 1924, sid. 14-15.

[122] *Trud*, 17 april 1923.

regeringspolitik vid denna tid. Exakt vilken juridiskt kraft Gosplans index hade är inte klart. Vad som hände var att lokala myndigheter överallt började ignorera Gosplans siffror och göra upp egna prisindex. Och lönerna betalades faktiskt ut till dessa lokala och skiftande nivåer, vilka inte var så mycket anpassade till priserna på de lokala marknaderna (vilket var deras teoretiska rättfärdigande), som till storleken på de fonder som faktiskt var tillgängliga för löneutbetalningar. Beräkningarna gjordes på detta sätt med prisindex som i verkligheten var bedrägliga. Genom detta knep kunde man i teorin bevara både de löner som fastställts i kollektivavtalen och principen om den ”stabila enheten”, så att arbetarna hade svårt att upptäcka vad som hände dem. Samtidigt höll godtyckliga manipulationer av indexet de faktiska löneutbetalningarna inom de gränser som var ett resultat av Narkomfins politik. Eftersom fabrikerna led stor brist på pengar, hade de ofta att välja mellan att betala ut sådana nerskurna löner, eller helt och hållet låta bli att betala. Det behöver knappast påpekas att detta tillvägagångssätt inte hade kunnat användas utan fackföreningarnas tysta medgivande. Siffror från Donbass visade att gruvarbetarna i detta område i januari 1923 förlorade 25 procent av sina reallöner genom användandet av ett lokalt prisindex, och 37 procent i mars 1923.[123] I april 1923 gjordes ett försök att ta itu med missförhållandena genom ett dekret som beordrade Narkomtruds regionala och provinsiella organ att tillsammans med representanter från andra ekonomiska departementet, göra upp och publicera ett prisindex varje vecka, baserat på de lokala marknadspriserna för varor upptagna på en lista gjord av Gosplan.[124] Detta visade sig dock ineffektivt. När ”försäljningskrisen” djupnade på sommaren 1923 konfronterades de konsumtionsvaruindustrier som producerade för marknaden med samma kroniska brist på likvida medel som dittills huvudsakligen hade drabbat den tunga industrin. Vid hösten hade missförhållandena spritt sig till själva huvudstaden. Ett prisindex för löneberäkning i Moskva, som utfärdats av Moskvasovjetens sektion för arbetslivsfrågor, liknades av Strumilin vid ”en sinnrik mirakelarbetare som liksom Josua stannade solen, uppenbarade sig på Moskvas marknad, lyfte sina händer mot himlen och ropade: ‘Priser, varen stilla’ — och priserna stod lydigt stilla; ja, en del av dem till och med sjönk av rädsla”.[125]

Hur skamlöst knepet med manipulation av växelkurserna än användes, så var det ofta ändå inte tillräckligt för att få det hela att gå ihop. Inte ens med dessa justerade löner räckte företagens fonder alltid till. Så tidigt som på vintern 1921-22 hade det hörts klagomål över att löneutbetalningarna släpade efter, särskilt i områden långt borta från centrum.[126] Ett dekret från augusti 1922 försökte öka högsta lönerådets auktoritet. Löneutbetalningar utöver de nivåer som fastställts skulle inte debiteras den statliga lönefonden. Å andra sidan skulle förseningar i löneutbetalningarna rapporteras till rådet, och oegentligheter undersökas av de

---

[123] Detta bruk beskrevs med detta och andra exempel i en artikel av Strumilin i Gosplans bulletin i maj 1923. (s. Strumilin, a. a., sid. 92-99.) Att det inte upphörde visas av en ytterligare protest i oktober 1923. (Ibid., sid. 99-102.).

[124] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 31, art. 341.

[125] S. Strumilin, a. a., sid. 100. Citatet är hämtat från en artikel rubricerad *Nya trollkonster med indexet*. Bruket medgavs av den obetänksamme officielle apologeten Rykov: ”Varje institution hade inte bara ett utan åtskilliga index, vilka användes enligt vad som var lämpligt och nödvändigt. Genom dessa index visste ingen exakt hur mycket han skulle få eller när, och varför han fick så mycket och inte mer eller mindre.” (*Pravda*, 4 januari 1924.) Den förvirring som orsakades genom detta bruk, och genom den mångfald myndigheter som gav ut statistik, gjorde varje exakt beräkning av reallönerna vid denna tid omöjlig. En tabell som förelades fackföreningarnas sjätte All-unionella kongress i november 1924 avsåg att visa en tämligen stadig och allmän lönehöjning under hela 1923. Men en talare vid kongressen gick till kraftigt angrepp mot den centrala byrån för arbetsmarknadsstatistik (ett organ gemensamt för landsorganisationens centralråd, Narkomtrud och den centrala statistikförvaltningen), och anklagade den bland annat för att dess lönesiffror var baserade på ett icke representativt urval av arbete. (*Sjestoi S”ezd Professional'nych Sojuzov SSSR* (1925), sid. 138-140, 293.)

[126] S. Strumilin, a. a., sid. 81-82. Enligt denna redogörelse, som är daterad februari 1922, ”uppger ännu hungrande skolföreståndarinnor från de avlägsna provinserna att de sedan fem månader tillbaka inte har fått någon fördelning vare sig av ransoner eller löner”.

rättsliga myndigheterna. Folkkommissariatet för arbetar- och bondeinspektionen* skulle vidare övervaka att lönerna blev korrekt utdelade.[127] Detta dekret var dock mer talande som bevis på det kaos som rådde, än som ett löfte om förbättring. Det råder ingen tvekan om att arbetsgivarna, och i synnerhet då företagsledarna inom de nationaliserade koncernerna, utnyttjade eftersläpningen av löneutbetalningarna och avsiktligt förlängde den överallt där de vågade, för att på arbetarnas bekostnad dra fördel av det sjunkande penningvärdet. Klagomål över sådana förseningar och försök från myndigheternas sida att göra slut på dessa missförhållanden blev ett ständigt tema i pressen under vintern 1922-23. Det vanliga tillvägagångssättet, där det fanns kollektivavtal, verkar ha varit att beräkna lönerna enligt de växelkurser som rådde antingen den första eller (mer fördelaktigt) den femtonde i den månad lönerna gällde, men göra utbetalningarna först under månaden därpå.[128] Med en försämring av penningvärdet på ofta så mycket som 30 procent i månaden, innebar redan detta tidsschema en allvarlig förlust för arbetarna. Men i praktiken var ett punktligt efterlevande av till och med detta tidsschema snarare undantag än regel. Under de tre sista månaderna 1922 rapporterades arbetarna i Don ha förlorat 34 respektive 23 och 32 procent av reallönerna på grund av inflation.[129] I januari 1923 hävdade landsorganisationens tidning att ”fall där man under två eller tre månaders tid har uraktlåtit att betala ut hela lönerna håller alltmer på att bli en vardaglig företelse”.[130] I Donområdets gruvor, där förhållandena alltid var särskilt dåliga, betalades lönerna för februari ut i två omgångar: 24 procent vid slutet av mars, och resten i början av april. I juli fanns innestående lönefordringar för maj och juni till ett belopp av 115 miljoner rubel.[131] Variationer i den grad av punktlighet med vilken lönerna betalades ut orsakade ”jättelika skillnader” i reallönerna för samma kategori av arbetare i olika företag.[132] I juni förklarade en artikel i *Ek. Zjizn* ursäktande att förseningarna i löneutbetalningarna berodde på att ansvarigheten var uppdelad på flera instanser, och hävdade att situationen nu hade förbättrats.[133] Samma månad utfärdades ett dekret som innebar att månadens lön skulle betalas ut inte senare än den 25 juni och slutlig redovisning vara gjord senast den 5 juli.[134] Vid samma tid uppnådde metallarbetarnas fackförening, som hade tagit frågan till skiljedomstol (i en skiljedomstol ledd av Schmidt själv), att halva månadslönen skulle betalas ut den tjugonde i innevarande månad till de växelkurser som hade rått den femtonde, och att återstoden skulle betalas ut senast den tionde i följande månad till den växelkurs som rått den första i samma månad.[135] Förbättringen var dock i bästa fall bara delvis. Det kroniska problemet med brist på reda kontanter, som var ett direkt resultat av försöket att balansera budgeten och begränsa penningutgivningen, kunde inte undvikas ens med den strängaste reglering och övervakning. över hälften av de strejker som förekom under första hälften av 1922 tillskrevs officiellt opunktlighet i löneutbetalningarna,[136] och samma orsak angavs ständigt för den växande

---

* Efter sin förkortning även känt som *Rabkrin*. Rabkrin bildades i februari 1920, och dess uppgift skulle vara att kontrollera de statliga institutionerna, samt bedriva kamp mot byråkrati och korruption. Rabkrin skulle bestå av arbetare och bönder, valda av samma instanser som valde delegater till sovjeterna. Detta kommissariat fick dock aldrig den betydelse och auktoritet som ursprungligen var tänkt. (Se vidare *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 247-251.)

[127] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, No. 48, art. 609.

[128] För exempel från Charkov, Donbass och Petrograd, se *Trud*, 21, 27 februari och 8 mars 1923.

[129] *Trud*, 14 mars 1923.

[130] Ibid., 12 januari 1923.

[131] Ibid., 3 juni, 18 juli 1923. I början av augusti gjordes en gemensam protest från partiet, fackföreningen och ekonomiska organisationer i Don, där man påpekade att under de gångna åtta månaderna hade gruvarbetarna förlorat 33.5 procent av sina löner på grund av förseningar i löneutbetalningen. (Ibid., 8 augusti 1923.)

[132] Ibid., 28 juli 1923.

[133] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 13 juni 1923.

[134] *Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 6 (9), juni 1923, sid. 103.

[135] *Trud*, 10 juli 1923.

[136] *Voprosy Truda*, No. 2, 1923, sid. 17.

vågen av strejker under 1923.[137]

Medan industriarbetarnas svåra situation i stor utsträckning fortfarande lämnades obeaktad i den kontrovers som upptog partiledarna, så fann oron bland de vanliga partimedlemmarna utlopp i de två underjordiska oppositionsgrupper som var aktiva inom partiet strax före den tolfte partikongressen i april 1923. Den första och äldsta av dessa grupper kallade sig, efter namnet på en illegal tidning i vilken den framförde sitt program, för ”Arbetarnas Sanning”. Den bestod huvudsakligen av intellektuella, och förklarade sig ansluta sig till Bogdanovs idéer. Bogdanov var en gammal bolsjevik vars okonventionella åsikter mer än en gång före revolutionen hade ställt honom i opposition till Lenin. Gruppen hade bildats på hösten 1921, när den oppositionella andan, som tillintetgjordes vid den tionde partikongressen i mars 1921 under den panik som följt på Kronstadt, hade börjat återuppväckas; och gruppen stärktes ett år senare i och med utbredningen av oro på industrierna. Den betraktade NEP som en återgång till ren och skär kapitalism. I en appell till ”det revolutionära proletariatet och alla de revolutionära element som förblir den kämpande arbetarklassen trogna”, behandlades klyftan mellan arbetarna och de nya ”industrimännen”, samt mellan arbetarna och partiet:

> Arbetarklassen släpar sig fram i en eländig tillvaro medan den nya borgarklassen (ansvariga partiarbetare, fabriksdirektörer, trusternas företagsledare, exekutivkommittéernas ordförande, etc.) och nepmännen lever i lyx och i vårt minne återuppväcker bilden av borgarklassens livsföring under alla tider ... Byråkratin inom statsförvaltningen, partiet och fackföreningarna och statskapitalismens organisatörer lever under materiella förhållanden som skarpt skiljer sig från arbetarklassens levnadsvillkor. Själva deras materiella välstånd och stabiliteten i deras allmänna ställning beror på graden av exploatering och underkastelse av de arbetande massorna. Allt detta innebär oundvikligen en intressemotsättning och en klyfta mellan det kommunistiska partiet och arbetarklassen.

Än värre var att NEP hade drivit fackföreningarna till att koncentrera sig på lönekrav och arbetarnas materiella situation. Detta var ett återupplivande av ”ekonomismen”[138] och underminerade arbetarnas revolutionära anda. Den ”en gång ledande delen av proletariatet, den ryska arbetarklassen” hade ”kastats tillbaka — kanske för decennier framåt”,[139] Programmets konstruktiva delar var mycket mindre klart definierade, även om gruppen uttryckligen avgränsade sig från mensjevikerna, socialrevolutionärerna och den tidigare ”arbetaroppositionen”[140] och uppenbarligen ville förändra partiet inifrån. De flesta av dessa argument upprepades i ett manifest till den tolfte partikongressen, i vilket fackföreningarna anklagades för att ”förvandla sig själva från organisationer för att försvara arbetarnas ekonomiska intressen till organisationer för att försvara produktionens intressen, dvs först och främst det statliga kapitalets”.[141]

Den andra och djärvare av de två oppositionsgrupperna kallade sig rätt och slätt för ”Arbetarnas Grupp” och bestod huvudsakligen av arbetare. Dess drivkraft var Mjasnikov, den arbetare från Ural som omedelbart efter den tionde partikongressen 1921 hade väckt stor upprördhet inom partiet genom att kräva ”pressfrihet för alla från monarkister till anarkister”, som hade tillrättvisats av Lenin och som, efter att ha vägrat upphöra med sin agitation, tidigt år 1922 hade uteslutits ur partiet.[142] I februari 1923 förenade sig Mjasnikov med Kuznetsov, vilken hade uteslutits ur partiet vid den elfte kongressen i mars 1922 som en av anstiftarna till ”de

---

[137] Se till exempel en ledare i *Trud*, 17 mars 1923.
[138] Om ”ekonomismen”, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 21-24.
[139] Appellen trycktes i den mensjevikiska *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 3 (49), januari 1923, sid. 12-14. Inga exemplar av gruppens *Rabotjaja Pravda* verkar ha bevarats utanför hemliga parti- eller GPU-arkiv; inte heller är det känt hur många nummer som publicerades, det första var daterat september 1921. Gruppens arbetande organ, eller ”kollektiv”, sades inte ha överstigit 20 personer. (*Pravda*, 19, 30 december 1923.)
[140] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 218-221.
[141] *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 19 (65), 18 oktober 1923, sid. 13-14.
[142] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 229-231.

22:s appell" till EKKI,[143] samt med en partimedlem vid namn Moisejev, för att göra upp ett "manifest från Arbetarnas Grupp inom Rysslands Kommunistiska Parti". Detta manifest sades basera sig på en tidigare pamflett skriven av Mjasnikov. De tre utnämnde sig själva till gruppens "centrala organisatoriska byrå", och satte i hemlighet igång med att försöka vinna anhängare bland arbetare inom och utanför partiet.[144] Gruppen intog en helt och hållet "vänsteristisk" position och fördömde alla kompromisser med borgarklassen eller kapitalismen. Den motsatte sig helt den politik med eftergifter åt bönderna som inletts med NEP som uttryck för den berömda "alliansen" mellan bönderna och proletariatet:

> Övervinnandet av NEP i Sovjet beror på hur snabbt landsbygden kan erövras av maskinerna, på traktorernas seger över träplogen. Den organiska länken mellan stad och land kommer att upprättas på denna grund av produktivkrafternas tillväxt inom bägge dessa områden.

Också import av maskiner från utlandet var onödig och skadlig. Den medförde bara "en länk mellan vårt jordbruk och utländska köpmän, och en försvagning av den sovjetiska industrin".[145] Den nionde partikongressen 1920, som hade givit användandet av "specialister" sin välsignelse, hade fört in hela ledningen av industrin på fel spår:

> Organiserandet av industrin genomförs sedan RKP(B):s* nionde kongress utan arbetarklassens direkta deltagande, med utnämningar på ett rent byråkratiskt sätt.
>
> Bildandet av trusterna sker på samma sått, både vad gäller utnämnandet av ledningarna och grupperandet av företagen i trusterna. Arbetarklassen vet inte varför den ene eller andra direktören utnämns, eller varför fabriken tillhör den ena och inte den andra trusten. Tack vare den härskande gruppens inom RKP politik kan arbetarklassen inte alls delta.[146]

Manifestets mest lyckade uttryck, som angav gruppens inställning i ett nötskal, var en spetsfundighet om att bokstäverna NEP stod för "Ny Exploatering av Proletariatet". De positiva förslagen var av gammal syndikalistisk tradition. Arbetarkontrollen skulle återupprättas i fabrikerna, "produktiva sovjeter" skulle ersätta de politiska sovjeterna (vilka var en degenerering av den ursprungliga sovjet-tanken) som regeringsorgan, och Folkkommissariatet för arbetar- och bondeinspektionen skulle ersättas av kontroll utövad av "produktiva fackföreningar".

På våren 1923 var partiledarna upptagna av vikten av att följa den handlingslinje som lagts fast två år tidigare, och av att bibehålla den besvärliga kompromissen mellan arbetarna och bönderna. Det är därför inte förvånande att de ägnade oppositionen föga uppmärksamhet. Bägge oppositionsgrupperna upprepade, såväl i sin sammansättning som i sina program, det mesta från de vänsterrörelser som alltsedan maktövertagandet hade uppstått inom eller i utkanterna av partiet. Arbetarkontrollen hade övergivits på vintern 1917-18; striden för att använda specialister hade utkämpats och vunnits under krigskommunismen; arbetaroppositionen från 1920-21 hade attackerat byråkratins styggelse och de intellektuellas övervikt inom partiet; förslaget att lägga kontrollen över produktionen i fackföreningarnas händer hade

---

[143] Ibid., sid. 231-232. (EKKI var den Kommunistiska Internationalens (Kominterns) exekutivkommitté. Ö. anm.)

[144] Den huvudsakliga källan om Arbetarnas Grupp år V. Sorin, *Rabotjaja Gruppa ("Mjasnikovsjtjina")* (1924); en partipamflett med förord av Bucharin. Den innehåller rikligt med citat från manifestet och ur uttalanden gjorda av gruppmedlemmar vid förhör av GPU. Manifestet cirkulerade illegalt i maskinskriven form i Sovjet, men trycktes på sommaren 1923 i Berlin, inledd med en appell från gruppen "till kommunistiska kamrater i alla länder", skriven efter den tolfte partikongressen. Denna har inte funnits tillgänglig, men jag har använt en förkortad tysk översättning av appellen och manifestet*, Das Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei*, utgiven i Berlin 1924 med kommentarer av KAPD och beskriven som "utgiven av 4:e Internationalens sovjetiska sektion". (Om KAPD, se ordförklaringarna, Ö. anm.)

[145] *Das Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei* (u. å. [19243), sid. 19-20.

* RKP(B) = Rysslands Kommunistiska Parti (Bolsjevikerna). Senare kallat Sovjetunionens Kommunistiska Parti (Bolsjevikerna), SUKP(B).

[146] *Das Manifest der Arbeitergruppe ...*, sid. 23.

ventilerats och avvisats som syndikalism i den berömda kontrovers som föregick den tionde partikongressen; ett år senare hade till och med invändningarna mot import tagits upp av Sljapnikov.[147] Det var därför naturligt att betrakta de två nya manifesten, som var vitt kända i partikretsar även om man ännu inte visste hur de grupper som skrivit dem såg ut, som ett hopkok av gamla och förkastade idéer, förespråkade av misskrediterade och maniska vänsterister. Med partiledningen mitt uppe i mycket mer känsliga problem och kontroverser, blev dessa grupper inte tagna på allvar eller behandlade som något hot. Det nya med de två grupperna, och särskilt då med Arbetarnas Grupp, var att de försökte vädja både till det missnöje bland arbetarna som skapats genom sänkningen av reallöner och den växande rädslan för att bli arbetslös, och till det missnöje som skapats genom den växande makten hos industrins företagsledare och direktörer. Detta missnöje hade dock börjat ta form på allvar först under de första månaderna av 1923, och hade ännu inte tilltvingat sig partiledarnas uppmärksamhet. De som i industrins namn utmanade partipolitiken och protesterade mot den styvmoderliga behandling industrin fått alltsedan NEP:s begynnelse, kunde vid denna tid delas in i två kategorier. Dels de ”gamla bolsjevikerna”, som trodde på stora investeringar inom den tunga industrin som det nödvändiga första steget i uppbygget av socialismen. Och dels de nya ”industrimännen”, som helhjärtat omfattande NEP:s kommersiella och kapitalistiska aspekter, och endast önskade ge vinst genom att framgångsrikt leda sina koncerner. För ingendera gruppen skulle det vara lätt att samarbeta med arbetarklassens talesmän, vilkas krav på ökade förmåner till arbetarna inte omedelbart kunde förenas vare sig med stigande vinster eller med kapitalackumulation. Trotskij var den ende potentielle ledaren och samlande gestalten för en ”industriell” opposition. Men hans förflutna under krigskommunismen som förkämpe för arbetslivets militarisering, och som förkämpe för ”förstatligande” av fackföreningarna, gjorde honom ytterst misstrodd i fackföreningskretsar. Under den hetsiga debatten om fackföreningarna i december 1920 hade han också anslutit sig till försvaret av byråkratin, på grund av massornas låga politiska och kulturella nivå.[148] Det fanns en djup klyfta mellan hans övertygelse som centraliserare och planerare inom ekonomisk organisation, och de halvsyndikalistiska åsikterna hos initiativtagarna till de två ”arbetar”-grupperna. Och eftersom industriarbetarnas intressen lätt identifierades med dessa underliga vänstergrupper, fann industriarbetarna vid denna tid få vederhäftiga talesmän inom partikretsar.

Denna situation återspeglades när den tolfte partikongressen samlades i april 1923. Zinovjev avvisade anklagelserna från Arbetarnas Grupp om att NEP stod för någon ”Ny Exploatering av Proletariatet”, och Trotskij anmärkte att gruppen Arbetarnas Sanning ”rätteligen borde kallas ‘Arbetarnas Osanning’ ”.[149] I sitt tal såg Trotskij inte bara med relativt jämnmod fram emot växande arbetslöshet som följd av industrins rationalisering och avskedanden av överflödiga arbetare, utan visade också överseende med det fortsatta trycket neråt på lönerna som ett nödvändigt bidrag till ”socialistisk ackumulation”.[150] I det ytliga avsnittet om lönepolitiken i kongressens resolution om industrin, hävdades tvivelaktigt att det skett ”en betydande höjning av lönerna för alla kategorier arbetare under det gångna året”. Man krävde ”en utjämning, mer eller mindre, av genomsnittslönen inom alla delar av industrin”, med bibehållande av den individuella lönens beroende av utfört arbete, samt påpekade att verkligt framåtskridande endast kunde göras ”på basis av en expanderande, dvs vinstgivande, industri”; dvs att rationaliseringarna ytterst låg i arbetarnas egna intresse.[151] Dessa oantastliga uppfattningar utlovade föga hopp om snara förbättringar av industriarbetarnas dåliga förhållanden, eller om en utväg ur den underprivilegierade ställning som NEP hade kastat ner

---

[147] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 362.
[148] L. Trotskij, *Sotjinenija*, xv, 422. Det var detta utbrott som gjorde det möjligt att senare håna honom som ”byråkraternas patriark”.
[149] *Dvenadtsati S”ezd Rossiiskol Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 23, 316.
[150] Se sid. 13-14 ovan.
[151] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 483-484.

dem i. Insisterandet på att högre produktivitet var den främsta uppgiften återfanns i varje uttalande från partiet och landsorganisationen vid denna tid, och var en ständig påminnelse om de oupphörliga påtryckningarna för högre effektivitet och intensitet i arbetet.[152]

Under våren och sommaren 1923 försämrades industriarbetarnas situation alltmer. I NEP:s logik låg att den börda som delvis hade lyfts från böndernas axlar skulle överflyttas på arbetarna, och att företagsledarna och arbetsgivarna, som kämpade för att hålla industrin flytande i en ogynnsam omgivning, blev de som verkade vara mest angelägna att lägga bördorna på arbetarna och hålla dem kvar där. Även om industriarbetarnas levnadsstandard 1923 var högre än under krigskommunismens hårda år, så hade det alltsedan revolutionen inte funnits någon tidpunkt då industriarbetarna blivit lika öppet diskriminerade som detta år. Inte heller hade de någonsin tidigare haft så många giltiga anledningar till bitterhet mot en regim som sade sig styra i deras namn. Det ständiga kravet på högre effektivitet inom industrin uttryckte den sovjetiska ekonomins överordnade behov, och till dess att dessa hade uppnåtts var inget verkligt framsteg möjligt. Men de två åtgärder genom vilka man kunde uppnå högre effektivitet — koncentration av industriföretagen och höjd produktivitet hos den enskilde arbetaren — pekade bägge mot samma omedelbara resultat: avskedande av överflödiga arbetare och därmed ökning av arbetslösheten. Utan någon allmän plan för industrins utveckling, och utan kapitalresurser för att kunna göra en sådan plan genomförbar, var utsikterna till att åter kunna suga upp överflödig arbetskraft fortfarande avlägsna. Den sovjetiska ekonomins långsiktiga intressen krävde således åtgärder som på kort sikt tvingade på industriarbetarna nya och outhärdliga umbäranden. Och eftersom man idag — som parti- och fackföreningstalesmän aldrig tröttnade på att framhålla — hade ett socialistiskt styre som avskaffat kapitalistisk exploatering, så var ekonomins långsiktiga intressen också arbetarnas egna. Arbetarna hade inga andra utsikter inom synhåll än hårdare, sjunkande — eller i bästa fall oförändrade — reallöner och en alltmer ökande rädsla för att bli arbetslös. Ur denna onda cirkel kunde det inte finnas någon utväg annat än genom oförtruten kamp för högre produktion till lägre kostnad. Och eftersom NEP:s kärnpunkt var att mildra det tidigare trycket på bönderna, så blev ett ökat tryck på de långt färre industriarbetarna den oundvikliga följden. Att detta skulle vara den underliggande ekonomiska verkligheten för den så kallade proletära diktaturen, var en bister kommentar till försöket att med chockmetoder genomföra socialismen i en efterbliven ekonomi. Detta var något man oundvikligen hade påtvingats i och med att revolutionen hade segrat i Ryssland men misslyckats i västvärldens avancerade ekonomier.

[152] Vid slutet av 1922 bildade landsorganisationens centralråd ett Centralt Arbetslivsinstitut, vilket försökte popularisera slagordet om ”vetenskaplig organisering av arbetet” (NOT). Vid tiden för den tolfte partikongressen attackerades dess metoder av en grupp fackföreningsmedlemmar för att lukta ”taylorism”. (*Pravda*, 15 april 1923.) Kontroversen fortsatte under hela året.

3. Krisen bryter fram

På sommaren 1923 nådde krisen sent omsider en höjdpunkt och tvingade de motvilliga partiledarna att ägna den sin uppmärksamhet. Under hela 1923 hade tonvikten fortsatt att läggas, i synnerhet i Zinovjevs uttalanden, vid hur betydelsefullt det var att få bönderna försonligt stämda. Alltsedan den tolfte partikongressen i april hade den antireligiösa kampanjen mildrats av hänsyn till böndernas känslor. I augusti förklarade *Pravda* att ”muzjikens gud”* inte kunde utplånas med ”bannor och förlöjliganden”, utan endast genom att få bönderna att känna att de inte längre stod hjälplösa inför naturens blinda krafter: tvångsmetoder skulle bara skapa ”fanatiker redo att dö för sin tro”.[1] I augusti 1923 öppnades i Moskva den stora jordbruksutställning som första gången förts på tal i slutet av 1921[2] som stimulans till en återhämtning inom det sovjetiska jordbruket. Den bar namnet ”SSSR:s första jordbruks- och landsbygdsindustriutställning” och användes som symbol för böndernas betydelse i det sovjetiska näringslivet.[3] Den idylliska bilden av ett bondesamhälle som under NEP:s milda påtryckningar smärtfritt skred fram mot socialismen, störtdes dock av de ansträngda relationer mellan jordbruket och industrin vilkas envisa fortlevnad utgjorde problemets rötter. Efter den tolfte partikongressen hade man bekvämt trott eller hoppats att prissaxen inte skulle vidgas mer, och att situationen gradvis skulle rätta till sig själv. Det motsatta blev fallet. Skillnaden mellan jordbruks- och industripriser fortsatte att växa månad för månad. Den 1 oktober hade saxens skänklar öppnat sig till, som det skulle visa sig, sin största utsträckning. Vid denna tidpunkt låg detaljhandels- och grosshandelspriserna på industrivaror i förkrigsrubel på 187 respektive 171 procent av 1913 års nivå, och för jordbruksprodukter på 58 respektive 49 procent.[4] Samtidigt hade också andra omisskännliga tecken på en allvarlig ekonomisk kris börjat uppträda. Under hela sommaren hade försäljningen av konsumtionsvaror sjunkit. De industriella trusterna förlitade sig på styrkan i sin finansiella ställning och monopolistiska försäljningsorganisation, samt på den marknad som tillhandahölls av den nya ”medelklass” vilken NEP hade skapat i städerna. Trusterna fortsatte därför att pressa upp priserna och nöjde sig med att bygga upp sina lager, i avvaktan på det tillfälle då skörden skulle ge bönderna mer pengar. De uppmuntrades också i denna riktning av det cirkulär från Vesencha i juli 1923 som påminde dem om att deras främsta uppgift var att ge vinst.[5] 1923 års ekonomiska kris skiljde sig klart från de föregående kriser som sovjetsystemet hade genomgått sedan 1917. Dessa hade varit kriser av knapphet, men nu var lagren överfyllda med konsumtionsvaror och skörden hade givit ett kraftigt överskott på jordbruksprodukter. Krisen berodde i första hand inte på misslyckanden i produktionen, utan på att man hade misslyckats med att skapa sådana handelsvillkor och metoder som kunde få till stånd ett flöde av varor från fabriksarbetarna till bönderna och vice versa.[6] Man hade antagit att bytes-

---

* *Muzjik* är ett vanligt ryskt ord som betyder ungefär ”enkel bonde”.

[1] *Pravda*, 18 augusti 1923.

[2] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 321.

[3] Dekretet från augusti 1923 om organiserandet av utställningen återfinns i *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 95, art. 938. Till utställningen inbjöds ett antal utländska delegationer, och tillfället användes för att bilda en så kallad ”Bonde-International”. (Se slutet av kap. 8 nedan.)

[4] 4 Den 1-2 oktober 1923 publicerade *Ekonomitjeskaja Zjizn* Trotskijs diagram från april 1923 som man hade gjort aktuellt. Diagrammet i *Trinadtasatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 396, drog ut linjerna fram till april 1924 då saxens skänklar än en gång nästan helt hade gått ihop. Ur böndernas synvinkel var den korrekta jämförelsen den mellan detaljhandelspriserna på industrivaror och grosshandelspriserna på jordbruksprodukter, vilken således gav den största skillnaden. Enligt beräkningarna i S. Strumilin, a. a., sid. 220, var förhållandet mellan industripriser och jordbrukspriser den 1 oktober 1923 323 procent av motsvarande förhållande från 1913.

[5] Se sid. 5-6 ovan.

[6] Tvisten vid den trettonde partikonferensen i januari 1924 om huruvida krisen, som Rykov hävdade men Smirnov och Pjatakov förnekade (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 8, 69, 81, 86), var en ”överproduktionskris” eller inte, berodde på diskussionsdeltagarnas

förhållandet genom NEP automatiskt skulle bli det bästa för alla berörda parter; detta måste, enligt den klassiska teorin, bli följden av att man tog bort alla inskränkningar i handeln. Men de fortsatta händelserna hade på ett iögonfallande sätt underlåtit att uppfylla detta antagande.

Men medan det som hände under år 1923 i denna mening var en kris för NEP — med Rykovs ord ”den första kris som har drivit in en kil mellan arbetarna och bönderna”[7] — så var den i djupare mening en del av den strid mellan jordbruket och industrin, mellan bönderna och proletariatet, som härrörde inte från början av NEP, och inte från bolsjevikrevolutionen, utan från upphävandet av livegenskapen. Syftet med denna frigörelse hade varit att bereda väg för den industriella revolutionen i Ryssland. Bevarandet av de stora jordägarnas gods och införandet av en viss grad av effektivitet inom jordbruket möjliggjorde en konstant växande export av säd och andra jordbruksprodukter, vilket gjorde Ryssland till en viktig leverantör av livsmedel till Västeuropa. Men denna export betalade endast räntorna på det kapital som hade investerats för att utveckla den ryska industrin. Och huvuddelen av dessa investeringar hade tillhandahållits genom utländska lån. Industrialiseringen var inte heller någon spontan eller oplanerad process. Den var resultatet av regeringsbeslut och åtgärder som dikterades av ett politiskt motiv — att stärka Rysslands militära styrka — och staten var alltid den ryska industrins viktigaste kund, både för vapen och ammunition, och för utvecklandet av kommunikationsväsendet. När bolsjevikerna tog makten i Ryssland 1917 hade de till det yttersta förbundit sig att fortsätta denna planerade och medvetna politik för industrialisering av Ryssland — verkligen inte för att uppnå militär makt, utan för att bygga ett socialistiskt samhälle. Men de saknade de två krafter som snabbt och framgångsrikt hade drivit processen framåt under de två årtiondena före 1914. Det sönderfall som orsakades av kriget och sönderbrytandet av de större jordgodsen till bondeegendom, uteslöt varje möjlighet till sädexport i någon betydande omfattning. Och den politiska revolutionen var ödesdiger för chanserna till utländska lån. Följaktligen skulle ett återupptagande av industrialiseringsprocessen endast vara möjlig om kapital för investeringar inom industrin kunde tas från den ryska ekonomin självt, och, i stor utsträckning, från dess jordbrukssektor.

Innan den nya regimen på allvar hade börjat fundera över detta problem drabbades den av inbördeskriget, som framtvingade en koncentration av alla resurser till armen och till den industri som tjänade militära behov. Detta innebar — liksom industrialisering, men i mycket mer extrem form — att man tog förnödenheter från bönderna utan att ge dem ett likvärdigt utbyte. När inbördeskriget slutade, var bönderna så utmanade och motspänstiga, att ett fortsättande av processen — också i den mildare form som ett förnuftigt industrialiseringsprogram skulle ha krävt — blev otänkbart. NEP:s innebörd var ett erkännande i rättan tid av detta bistra faktum. I frånvaro av inflöde av utländskt kapital — och utsikterna till något sådant var, som de kommande två årens erfarenheter skulle visa, mycket avlägsna — så berodde industrins expansion, som var den gyllene vägen till socialismen, på ackumulationen av nytt kapital inom den nationella ekonomin. Och denna expansion skulle knappast bli möjlig i någon större skala innan dess att jordbruket hade återhämtat sig tillräckligt, och bönderna blivit tillräckligt blidkade, för att tillhandahålla en stor del av den önskade ackumulationen. Fram till denna tidpunkt var allt som kunde göras att hålla den nationaliserade industrins ”styrande höjder” intakta, och invänta det tillfälle då man skulle kunna göra en förnyad framstöt. Så länge som denna avvaktans politik var genomförbar uppstod inga princip-strider, och de tvister inom partiet som hade tystats genom införandet av NEP som en tillfällig utväg, kunde fortfarande hållas under kontroll. Men vid hösten 1923 började det

---

utgångspunkt. I den kapitalistiska betydelsen var det en överproduktionskris, som partiledningen försökte bota med ”kapitalistiska” metoder — finansiella påtryckningar för att göra slut på lagren — med följden att produktionen skars ner. Från planhushållningsekonomisk utgångspunkt var det inte en överproduktionskris. Och priserna skulle därför, enligt oppositionens uppfattning, ha fåtts ner genom ökade krediter för att höja produktionen. Huruvida detta under rådande förhållanden var en genomförbar politik, är en annan fråga.

[7] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 84.

emellertid långsamt stå klart att NEP inte hade skapat den stabila och automatiska jämvikt under vilken man skulle kunna ta säkert skydd så länge som förhållandena var ogynnsamma för en ny framstöt. Vad NEP hade skapat var inte så mycket den berömda ”länken” eller ”alliansen” mellan arbetarklassen och bönderna, som en arena på vilken dessa två huvudelement i den sovjetiska ekonomin kämpade mot varandra under marknadens konkurrensvillkor. Striden böljade först kraftigt åt ena sidan, sedan till den andra. I ett rikt och mäktigt land under kapitalismens glanstid hade en sådan strid kanske kunnat tålas, och kanske till och med varit hälsosam, men i den efterblivna och försvagade sovjetiska ekonomin verkade den med nödvändighet sönderslitande. Staten hade inte råd att låta saxstriden utkämpas till slutet; med bönderna utkrävande en lösensumma från städerna och konsumtionsvaruindustrin inbegripen i en ohämmad jakt på maximal vinst. En dag skulle det krävas ingripande för att än en gång sätta igång industrialiseringsprocessen och återuppta framåtskridandet på vägen mot socialismen. Men även under mellantiden krävdes ingripanden för att bevara den känsliga balans som NEP hade upprättat mellan jordbruket och industrin. NEP hade införts två och ett halvt år tidigare som en kompromiss vilken, medan den höll socialismens grundval i form av de nationaliserade industrierna intakt, samtidigt skulle ge bönderna kommersiella motiv för att odla livsmedel till fabrikerna och städerna. Hur mycket de plågade ledarna än skulle vilja försöka undvika eller uppskjuta frågan, så var det nu emellertid uppenbart att denna dubbla målsättning inte längre kunde uppnås genom de ekonomiska krafternas fria växelverkan.

Det är föga förvånande att komplexiteten i dessa problem, och den djupgående karaktären av det dilemma som de tilltänkta konstruktörerna av socialism i en bondeekonomi konfronterades med, ännu inte till fullo hade insetts av de partiledare som på hösten 1923 började försöka ta itu med saxkrisen.[8] De två grupper som nu började utkristalliseras inom centralkommittén var bägge motvilliga att medge möjligheten av en konflikt mellan jordbrukets och industrins anspråk, ty syftet med NEP hade just varit att göra varje sådan konflikt omöjlig. Ändå var detta den enda punkt som klart framgick ur diskussionerna. Majoriteten, påverkad av de materiella framsteg som gjorts under NEP och av faran med att återuppta den politik med påtryckningar på bönderna som under krigskommunismen nästan hade lett till katastrof, var endast angelägen att vidmakthålla det status quo som hade åstad- kommits genom NEP, och låta den socialistiska framtiden ta vara på sig själv. Och eftersom den saxkris som för tillfället hotade status quo uppstod ur, som det föreföll, uppdrivna priser på konsumtionsvaror, så var det svårt att bestrida uppfattningen att bönderna var offret och industrin boven. Botemedlet skulle då vara att trycka på industrierna för att sänka priser och vinster, och ge bönderna ytterligare lättnader genom att med exportens hjälp höja priserna på säd, samt minska deras skatter. Industrins problem var ett resultat av att den förlorat bönderna som marknad, huvudsakligen på grund av de höga priserna på industrivaror. Under mellantiden måste återupplivandet av den tunga industrin invänta mer gynnsamma villkor.

Minoriteten, som snart skulle urskiljas som ”oppositionen”, utgick från den grundläggande marxistiska tesen om proletariatets och industrins dominerande betydelse i den socialistiska revolutionen, och närmade sig saxkrisen utifrån behovet av att skydda industrins intressen i allmänhet, och att i synnerhet befrämja ett återupplivande av den tunga industrin som grundvalen för en socialistisk ekonomi. Kallade att försvara höjningen av industrins priser och föreslå botemedel, förklarade de prishöjningarna med stegrade kostnader, vilka delvis berodde på en ökning av beskattningen och av de omkostnader som inte kontrollerades av industrin

[8] Det är rättvist att säga att de ekonomiska och finansiella experter, till vilka Ide politiska ledarna naturligtvis kunde ha vänt sig för att få råd, var lika förvirrade och splittrade vad gäller uppfattningar om krisens orsaker. Artiklar från den samtida pressen citeras i M. Dobb, *Russian Economic Development since the Revolution* (2:a uppl., 1929), sid. 227-45. Att man uppehöll sig vid det onormala med en dubbel valuta och vid den ständiga försämringen av rubelns värde, befrämjade den ytliga uppfattningen att saxkrisen kunde förklaras i termer av dessa monetära problem.

(såsom transportkostnaderna[9]), samt delvis på ineffektivitet i industrins organisering. Minoriteten hävdade att det enda riktiga sättet att få ner priserna var att, genom rationalisering och koncentration, öka industrins effektivitet och utvidga dess produktion. Enligt denna ståndpunkt var saxkrisens främsta orsak att industrins återhämtning inte hade lyckats hålla jämn takt med återhämtningen inom jordbruket. Botemedlet kunde endast vara att komma industrin till hjälp, och då främst den tunga industrin som var dess oundgängliga bas. Som Gosplanekonomen Strumilin så klart uttryckte det:

> Om vi vill nä maximal framgång i att få ihop saxens skänklar måste vi, när vi åter ser över produktionsplanerna för vår industri, först och främst garantera dess snabbast möjliga expansion. En ytterligare ökning av arbetsbördan och arbetsproduktiviteten inom vår industri — det är den grundläggande förutsättningen för en framgångsrik kamp mot prisskillnaden. Då kommer ni också att få allt det övriga.[10]

Detta skulle dock, som Trotskij och Vesenchas talesmän föregående vinter hade insett, innebära en förändrad kreditpolitik. Medan krediterna till konsumtionsvaruindustrin snabbt hade expanderat under första hälften av 1923, så hade det naturliga resultatet av en politik vars rättesnöre var låntagarens vinstgivande förmåga under marknadsförhållanden, varit att diskriminera den tunga industrin, vilken inte hade några utsikter till att komma ur sin stiltje så länge som detta kriterium användes för krediter. Trotskijs tal vid den tolfte partikongressen hade uppehållit sig vid kontrasten mellan å ena sidan de snabba framstegen för landsbygds- och lättindustri och för konsumtionsvaruindustrin i allmänhet, och å andra sidan stagnationen inom den tunga industrin. Han hade pekat på att detta tillstånd var oförenligt med framåtskridande mot en socialistisk ekonomi. Den uppenbara slutsatsen var att den tunga industrin endast kunde återupplivas genom planhushållning, och att en planerad kreditpolitik, som tjänade särskilda syften och inte godtog vinstgivande kapacitet som yttersta kriterium, var en nödvändig del av en sådan ekonomi. Minoriteten inom centralkommittén kritiserade inte kreditgivningen till konsumtionsvaruindustrin, men krävde rikliga förskott till den tunga industrin som en förutsättning för dess expansion, eller till och med för dess överlevnad. Ju längre diskussionen fördes, desto djupare föreföll den klyfta vara som skiljde dessa åsikter från majoritetens.

Tre av varandra till synes oberoende händelser i augusti och september 1923 markerade att krisen höll på att mogna, och klargjorde att vissa omfattande politiska beslut inte längre kunde undvikas. Den första händelsen var att omfattande strejker och oroligheter bröt ut bland industriarbetarna; den andra var Gosbanks beslut att förhindra varje ytterligare vidgning av saxens skänklar och tvinga ner industripriserna genom att skära ner krediterna till industrin: den tredje var en monetär kris som innebar att man åter tryckte upp sovjetrubel i stor skala för att finansiera skörden.

Pressen på arbetarna, som hittills i stor utsträckning hade ignorerats i de diskussioner som uppstått genom saxkrisen, hade nu nått bristningsgränsen. Några rapporter om det som dunkelt kallades ”den våg av oroligheter och strejker som svepte fram i en del av republikens regioner under augusti”[11] publicerades inte vid denna tid, och händelsen kan därför endast

---

[9] Vid den tolfte partikongressen beräknade Bogdanov att hälften av industrins allmänna omkostnader utgjordes av poster som låg utanför företagens egna kontroll — skatter, frakt, räntor på förskott från Gosbank, årlig penningvärdeförsämring, etc. (*Dvenedtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 332.) Enligt S. Strumilin, a. a., sid. 225-26, betalade industrin 1913 3 procent av sin nettoproduktion i skatt, 1922 var andelen 34 procent och 1923 10-12 procent. Krediterna, som år 1913 kostade 6 procent per år, kostade 60 procent år 1923. Och fraktkostnaderna, som 1922 var bara en tredjedel av 1913 års nivå, låg 1923 25 procent över nivån från 1913.

[10] S. Strumilin, *Na Chozjaistvennom Fronte* (1925), sid. 229.

[11] Stalin, *Sotjinenija*, v, 356. [*Works* vol 5, sid. 364, rapport (2/12 1923) ”The Party's Tasks”] I sitt tal den 11 december 1923 talade Kamenev om ”oroande händelser inom arbetarklassen under juli och augusti” och om strejker i Charkov och Sormovo. (*Pravda*, 13 december 1923.) Den 21 december refererade *Pravda* till ”de hän-

tecknas i breda konturer. De främsta oroligheterna förekom inom den tunga industrin. Den första kända masstrejken ägde rum på de mekaniska verkstäderna vid Sormovo i början av augusti 1923. Alla rapporter är ense om att huvudorsaken var förseningar i löneutbetalningarna, även om arbetarnas önskan att återvända till sina byar för skörden också omnämns. När arbetarna i Sormovo i augusti protesterade mot förseningen av betalningen för juli, fick de höra att i södern hade arbetarna fortfarande inte fått sina löner för vare sig maj eller juni. En ny anledning till missnöje var bruket att betala ut en del av lönerna i guldlånets obligationer. Arbetarna godtog först detta, under intryck av att obligationerna kunde lösas in i kontanter till sitt nominella värde, men upptäckte snart sitt misstag.[12] Som delbetalningar av lönerna användes vidare ibland kuponger, vilka endast kunde lösas in i vissa kooperativa affärer som bara förde mindre begärliga varor.[13] Hotet om avsked eller lockout var det mycket effektiva vapen som företagsledarna ständigt använde för att bemöta alla former av missnöje, eller för att tvinga ner lönerna. I teorin hade arbetarna rätt att vid avsked varskos i förväg och få ut en månadslön. Men antalet i arbetslagstiftningen godkända anledningar för omedelbart avsked gjorde detta skydd värdelöst. Fackföreningsfunktionärernas ställning i dessa konflikter var all annat än avundsvärd. Det råder ingen tvekan om att de gjorde de påtryckningar de kunde hos de finansiella myndigheterna i Moskva för att lönerna skulle bli punktligt utbetalda. I detta hade de ofta företagsledarnas sympati och stöd, ty dessa var lika angelägna som någon annan att undvika problem med arbetarna. Den fackliga linjen var dock, i nära överensstämmelse med partilinjen, att ovillkorligen motsätta sig alla strejker. Varje hot från arbetarna om strejk för att framtvinga att deras klagomål skulle uppmärksammas, behandlades som ett brott mot fackföreningsdisciplinen och bestraffades med uteslutning ur fackföreningen av de ansvariga. Detta innebar automatiskt avsked från fabriken, samt att det blev omöjligt att få annat arbete.[14] I praktiken tenderade därför fackföreningsrepresentanterna och fabrikskommittéerna att stå i förbund med företagsledarna och polisen för att upprätthålla disciplinen bland arbetarna, förhindra strejker och slå ner oroligheter. När arbetsnedläggelser förekom ingrep, på företagsledningens begäran och med fackföreningens tysta eller uttalade samtycke, omedelbart GPU för att arrestera ”anstiftare” och ”uppviglare”. Protester och demonstrationer från arbetarna möttes hänsynslöst med våld. De industriella oroligheter som nådde sin höjdpunkt i augusti och september 1923 var en spontan och oorganiserad rörelse; det finns inget bevis för att förbinda dem med propagandan från Arbetarnas Sanning, Arbetarnas Grupp eller någon annan oppositionell fraktion. Vid den trettonde partikongressen ett år senare gjorde Larin ett av de få försöken att på ett förstående sätt beskriva arbetarnas

---

delser som ägde rum under juli-september på ett antal stora företag” och menade att de ”visade på ett definitivt avskiljande av fackföreningarna från massorna”. Den mest kompletta tillgängliga redogörelsen för dessa händelser publicerades i den mensjevikiska tidskriften *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin): Ingående rapporter om strejker vid Sormovo publicerades i No. 16 (62), 16 september 1923, sid. 14-15; No. 21-22 (67-68), 27 november 1923, sid. 20-21; om strejker i Donbassområdet i No. 14 (60), 16 augusti 1923, sid. 15-16; No. 23-24 (69-70), 17 december 1923, sid. 17; i Charkov i No.] (71), 10 januari 1924, sid. 7-8. Under åren mellan 1923 och 1927, då autentiska rapporter om besvärliga händelser inte längre förekom i den sovjetiska pressen, men utan större svårigheter fortfarande kunde smugglas ut ur landet, publicerade denna tidskrift ofta värdefullt och annars inte tillgängligt material. Den anti-sovjetiska skevheten, som ökade allteftersom tiden gick, måste dock dras ifrån.

[12] Detta bruk, som först infördes utan formell tillåtelse (en protest mot det publicerades i *Trud*, 27 juli 1923), försvarades senare (ibid., 1 september 1923) som ett nödvändigt steg mot finansiell stabilitet, och sanktionerades genom ett dekret från den 4 oktober 1923. Detta var en av de större anledningar till missnöje som Tomskij erinrade om vid fackföreningskongressen. (*Sjestoi S”ezd Professional'nych Sojuzov SSSR* (1925), sid. 71.)

[13] *Trud*, 21 november 1923.

[14] Under första hälften av 1923, när strejker öppet rapporterades, berättade *Trud* ofta om hur strejkande arbetare bestraffades med uteslutning ur fackföreningen. (*Trud*, 18 februari, 19 maj, 29 juni 1923.) Senare började detta bruk väcka indignation. En ledare i *Trud*, 27 november 1923 protesterade mot fackföreningarnas iver att rensa ut motspänstiga medlemmar, och en ytterligare artikel från 15 december 1923 klagade över att uteslutningsdomar avkunnades av fackföreningarnas ledningar utan överklagningsrätt för medlemmarna. Ännu vid tiden för den sjätte fackföreningskongressen i november 1924 gav detta missförhållande upphov till bitterhet. (*Sjestoi S”ezd Professional'nych Sojuzov SSSR* (1924), sid. xv-xvi, xix-xx.)

sinnesstämning vid denna tid:

> Ni minns att tiden före hösten 1923 var en period då å ena sidan arbetarnas stora massa såg hur våra ekonomiska framgångar ökade — industrin utvecklades, statens finansiella ställning förbättrades, järnvägarna fungerade bättre. Och vi själva förkunnade triumferande, vid möten och i tidningarna: vi går framåt, år från år går vi framåt. Men vid samma tid började arbetarmassorna bli något förbryllade: Ja, vi går framåt, det är klart, men också nepmännen smörjer alltmer kräset och blir fetare och fetare. Arbetarmassorna började ta anstöt: det går framåt, men för oss arbetare står det fortfarande stilla vad gäller förbättringar av vårt läge.[15]

Proletariatet hade gripit makten, produktionsmedlen var deras. Men revolutionen hade givit dem få materiella fördelar. Dessa hade till största delen gått till specialisterna och nepmännen. Förhållandena var tillräckligt lika de som hade rått i fabrikerna under tsarregimens värsta dagar för att orsaka hånfulla kommentarer om arbetarnas öde under ”arbetarstaten”.

I den ekonomiska polemiken på hösten 1923 spelade arbetarnas missnöje endast en mindre roll. Hela ämnet var alltför känsligt för offentlig diskussion och bannlystes inte bara av majoriteten, som hade förbundit sig att försvara böndernas intressen även om dessa för tillfället slog hårt mot industriarbetarna. Det bannlystes också av minoriteten, som företrädde ”arbetsgivar”-sidan inom industrin — företagsledarna, administratörerna och planerarna — och som, själv hårt pressad av den officiella politiken, var föga benägen att hysa förståelse för nya krav, eller brott mot den industriella disciplinen, från arbetarnas sida.[16] I det som följde finns mer än belägg för att strejkerna och oroligheterna på fabrikerna under juli, augusti och september 1923 gav partiledningen en chock.

Oroligheterna klargjorde också att man nu hade nått en punkt där man inte längre utan fara kunde öka de bördor som både NEP och politiken att omorganisera och återupprätta industrin hade lagt på industriarbetarnas axlar. Försöken att tillämpa en mindre snål och mindre förtryckande lönepolitik, liksom den nya kampanjen mot nepmännen under vintern 1923-24, uppstod ur en insikt om detta faktum.

Den andra faktor som drev krisen till sin spets, var Gosbanks begränsning av krediterna till konsumtionsvaruindustrin. Från första början hade Gosbanks direktörer av den finansiella ortodoxins förkunnare påtvingats en försiktig kreditpolitik. Banken hade alltid varit ovillig att ge krediter till handelsmän,[17] och industrin var därför desto mer beroende av krediter för att kunna finansiera marknadsföringen av sina produkter. Med den snabba ökningen av utgivningen av tjervonets under första hälften av 1923 beviljades villigt sådana krediter. Klagomål över kreditåtstramningen hänförde sig vid denna tid till bankernas vägran att ge den tunga industrin förskott. Räntenivån på förskotten var dessutom fortfarande så hög som 60 procent per år, även om detta var gynnsamt jämfört med de ännu högre nivåerna från 1922.[18] Sötebrödsdagarna tog slut i och med att saxens skänklar på sensommaren 1923 fortsatte att vidgas. I varje uppgörelse mellan jordbrukets och industrins motstridiga intressen stod vid denna tid Narkomfin, som föresatt sig att få ner industripriserna, helhjärtat på böndernas sida.

---

[15] *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Parti((Bol’sjevikov)* (1924), sid. 182.

[16] Ett inslag under den ekonomiska dispyten på hösten 1923 hade varit en förnyad kampanj mot specialisternas löner, delvis beroende på fackföreningarnas långvariga fientlighet, delvis på motsättningen mellan Narkomfin och industrimännen i kreditfrågan. Den 10 oktober 1923 innehöll, vilket knappast kan ha varit en slump, både *Trud* och *Ekonomitjeskaja Zjizn* artiklar som angrep systemet med *tantièmes*, ett system som uppmuntrade företagsledarna att ange vinster som man egentligen inte fått, eller att höja priserna och trycka ner lönerna för att driva upp vinsterna. Den 17 oktober krävde *Trud* en minskning av ersättningen till specialisterna. Följande dag angrep *Ek. Zjizn* än en gång systemet med tantièmes, som ursprungligen hade införts för att dra till sig specialister ”som inte skulle arbeta av ideologiska hänsyn”.

[17] I januari 1923 förklarade Kutler, Gosbanks effektive och professionelle ledare (se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 393-96), inför en köpmannakonferens att ”allmänna krediter till handeln, hur önskvärda de än är i sig, kan praktisk taget inte beviljas för den närmaste framtiden”. (*Ek. Zjizn*, 17 januari 1923.)

[18] S. Strumilin, a. a., sid. 225. Om tidigare nivåer, se *Ryska Revolutionen*, del 2. sid. 391.

Tidigt i juli 1923 rapporterade Sokolnikov, folkkommissarien för finansväsendet, i sitt tal inför TsIK att 100 miljoner guldrubel hade förskotterats industrin genom Gosbank, och 10 miljoner guldrubel genom Prombank. Han utfärdade vidare en varning för strömmen av krediter till industrin:

> Om denna kredit inte används för att öka industrins verksamhet, utan för att begränsa försäljningen och åstadkomma en höjning av marknadspriserna, så är detta naturligtvis inte ett praktiskt användande av bankkrediter av industrin utan ett missbruk.[19]

Sex veckor senare vidtog man åtgärder enligt denna varning. 1 överensstämmelse med Narkomfin började Gosbank plötsligt och kännbart att begränsa sina krediter till industrin.[20] Dennna åtgärd kunde, förutom med prispolitiska överväganden, rättfärdigas eller förklaras med monetära skäl. Tjervonets sjunkande köpkraft tillskrevs helt rimligt överutgivning av denna nya valuta på grund av en för snabb kredit expansion.[21] Men åtgärden tolkades också, helt riktigt, som ett medvetet ingripande i saxkrisen. Införandet av tjervonets hade till en början haft mycket gynnsamma effekter för konsumtionsvaruindustrin. Beviljandet av krediter mot säkerhet i lager var en av de faktorer som hade gjort det möjligt för dessa industrier att under vintern 1922-23 komma över razbazarovaniekrisen från det föregående året och att, under syndikatens ledning, hårt pressa konsumenterna. Men när denna förändring under första hälften av 1923 ledde till en kris av motsatt slag, orsakad av höga industripriser, höjdes snabbt röster som krävde en begränsning av den kreditgivning som hade givit industrin denna starka ställning.[22] Att undanhålla industrin krediter var ett uppenbart sätt att tvinga fram lägre marknadspriser på industrivaror. Gosbanks ingripande i kreditpolitiken gillades därför också av dem som i andra avseenden ville bevara marknadskrafternas fria spel som NEP:s viktigaste kännetecken. Denna uppfattning passade lika väl de som främst var intresserade av den konventionella finanslärans principer, som de vilka framförallt sökte försvara böndernas intressen. Den hade vidare en långt starkare ställning än protesterna från dem som ansåg att industrins priser skulle fås ner genom förbättrade produktionsmetoder, stimulerade med hjälp av en mer generös kreditpolitik.

Nerskärningen av krediterna ledde nästan genast till att konsumtionsvaruindustrin tvingades sänka priserna och sälja ut sina lager på en marknad med sjunkande priser. Under senare delen av september 1923 fylldes tidningarna av rop på hjälp från nästan varje gren av industrin.[23] Den första oktober nådde prisgapet sin största omfattning. Därefter började

---

[19] *Vtoraja Sessija Vserossiiskogo Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta X Sozyva* (1923), sid. 114-15. Om detta tal, se sid. 21-22 ovan.

[20] Fastän *Ek. Zjizn* den 11 november 1923 i princip försvarade åtgärden, så erkände man att den hade tillämpats "abrupt och grovt". Plötsligheten och våldsamheten i kreditåtstramningen var en av punkterna i oppositionens anklagelse mot den officiella politiken. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 70, 81.) Eftersom Gosbank var en självstyrande institution med fullständiga befogenheter vad gällde användandet av sina fonder, innebar detta beslut formellt inte något regeringsansvar. Också "vår finanspolitiks självtillräckliga karaktär" och "Gosbanks självstyre" figurerade i anklagelsen. (Se sid. 61-62 nedan.)

[21] Se sid. 19-20 ovan.

[22] Kutler framställde anklagelsen mot industrin i *Ek. Zjizn* den 12 september 1923: "Säljarna bekymras inte av det faktum att en prisstegring minskar försäljningen av deras produkter.... Stöd och krediter kommer till deras undsättning. Varorna hopas i magasinen." I november 1923 upprepade Sokolnikov anklagelsen att industrin "i viss utsträckning hade missbrukat krediterna". (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 99.) I synnerhet textilindustrin, som hade fått krediter för att marknadsföra sina varor, hade satt sina priser så högt att bönderna vägrade köpa, och de finansiella myndigheterna hade som vedergällning gjort prissänkning till ett villkor för vidare krediter. (G. Sokolnikov, *Finansovaja Politika Revoljutsii*, ii (1926), sid. 93-95.)

[23] Se till exempel *Ek. Zjizn*, 19 september (tobaks-), 20 september (olje-), 21 september (saltindustrin).

industripriserna sjunka, samtidigt som jordbrukspriserna steg.[24] Begränsningen av krediter till industrin, som var den viktigaste åtgärden på den ekonomiska politikens område sedan den tolfte partikongressen, kunde inte sägas strida mot någon av kongressens vaga och osjälvständiga resolutioner. Den kunde till och med understödjas med hänvisning till Lenins överraskande uttalande från den elfte partikongressen om det hälsosamma med en finansiell kris.[25] Kreditbegränsningen fick vidare till resultat att diskrimineringen inom kreditpolitiken, som varit till konsumtionsvaruindustrins förmån, upphörde; därigenom slöt man således den klyfta som under NEP:s första år hade skapats mellan konsumtionsvaruindustrins och den tunga industrins intressen. Efter hösten 1923 var det inte längre möjligt att bibehålla ett system genom vilket de konsumtionsvaruindustrier som producerade för marknaden fick krediter från bankerna, medan de basindustrier av vilka hela ekonomins återhämtning i sista hand var beroende höll på att förgås av brist på krediter, orsakad av Narkomfin med angivande av budgetskäl. Hädanefter måste frågan om krediter till industrin behandlas som en helhet, och som en del av industripolitiken. Så långt hade ”anarkin” från NEP:s första år nu övervunnits.

Nerskärningen av krediterna till industrin i augusti 1923 kunde, förutom dess övriga innebörder, ses som ytterligare ett steg för att stärka tjervonets och bereda vägen för en slutlig valutastabilisering. Den följdes dock snabbt av en omfattande penningbrist, vilken var den tredje faktor som kom att driva den ekonomiska krisen till sin spets.[26]

Den svaga punkten i Narkomfins politik var fortfarande svårigheten att tillgodose de offentliga utgifternas behov, om användandet av sedelpressarna skulle hållas inom de snäva gränser som hade fastställts i dekretet från juli.[27] Narkomfin gjorde febrila ansträngningar att fylla klyftan genom upplåning. Guldlånet, som ursprungligen tillkännagivits i oktober 1922, hade fått ett svagt mottagande. Detta trots moraliska påtryckningar om att teckna sig för obligationer och trots att obligationerna användes som löneutbetalningar.[28] På obligationerna stod skrivet ”kan ej säljas och ej heller noteras på börsen”. Men i praktiken både köptes och såldes obligationerna på fria marknaden till ett mycket lägre pris än det officiella, något som innebar att all motivation till normal teckning av dem snabbt försvann.[29] Ovilliga innehavare deponerade sina obligationer hos Gosbank som i augusti gav förskott på 60 procent av deras formella värde. Försöket att få de hårt pressade industriarbetarna att bidra till att mildra penningbristen genom att betala ut en del av deras ofta försenade löner i obligationer, rättfärdigades i en märklig annons i form av frågor och svar som publicerades i den officiella ekonomiska tidskriften:

Fråga: Hur kan reallönerna höjas?
Svar: Genom att hejda försämringen av penningvärdet.
Fråga: Hur kan penningvärdeförsämringen stoppas?

---

[24] Från och med omkring början av oktober började grosshandelspriserna också regleras genom officiella order. Men det var kreditåtstramningen som utdelade det första slaget och ett officiellt fastställande av priserna skulle, att döma efter tidigare erfarenheter, varit ineffektivt utan denna åtstramning.
[25] G. Sokolnikov, a. a., sid. 93-94. Om Lenins uttalande, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 395-96.
[26] I en intervju i *Ek. Zjizn* den 26 oktober 1923 förklarade Kutler nerskärningarna av krediter till industrin med nödvändigheten av att finansiera skörden. Detta är att kasta om händelsernas ordningsföljd, och påstå ett direkt samband som inte fanns. Bägge åtgärderna var dock delar av samma politik för att rätta till prissaxen genom påtryckningar på industrin och hjälp åt jordbruket.
[27] Se sid. 21-22 ovan.
[28] Om de ”moraliska påtryckningarna”, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 401. I juli 1923 medgav Sokolnikov inför TsIK att det hade varit mycket svårt att få guldlånet att löpa, men trodde att det, liksom med råglånet, skulle gå bättre under andra året. (*Vtoraja Sessija Vserossiiskogo Tsentral'nogo Ispolnitel' nogo Komiteta X Sozyva* (1923), sid. 127-28.) Om betalning av löner i obligationer, se sid. 54 ovan.
[29] G. Sokolnikov m fl, *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), sid. 263. Marknadsvärdet sägs (ibid., sid. 265) ha sjunkit så lågt som till 40 procent av det formella värdet, men detta verkar ha varit efter omfattande tvångsmässiga placeringar.

Svar: Genom massiva köp av guldlänets obligationer.[30]

Annonsen var mer framgångsrik som en vädjan till dem som gjorde upp den finansiella politiken än till arbetarna. Den 4 september 1923 utfärdades ett dekret som tillät att en graderad andel av lönerna betalades ut i statsobligationer, en andel som varierade från 3 procent för de lägsta till 20 procent för de högsta lönerna. Följande dag föreskrev ett annat dekret att de som betalade inkomst- och egendomsskatt, samt de som ansökte om handelstillstånd, var tvungna att teckna sig för statsobligationer i proportion till de summor de var förpliktigade att betala. Fjorton dagar senare föreskrev ännu ett dekret en liknande skyldighet för entreprenörer eller ombud som bedrev affärer för statliga företag eller institutioner.[31] Men inte heller dessa åtgärder, som förvandlade lånet till en tvångsmässig uttaxering, lyckades dock ge önskat resultat. I november 1923 tvingades Sokolnikov tillkännage att endast 75 miljoner av de 100 miljoner rubel i obligationer som ett år tidigare hade räknats in i budgeten hade blivit köpta.[32]

Lånets misslyckande var redan uppenbart när Narkomfin konfronterades med en ofrånkomlig penningkris. Före revolutionen hade det varit vanligt och nödvändigt att varje höst öka krediterna och sedelutgivningen för att finansiera uppköpet av skörden, och att strama åt igen när detta hade genomförts. Detta tillvägagångssätt hade varit ur bruk alltsedan 1918. Under krigskommunismen hade insamlandet av skörden tagit formen av direkta rekvisitioner. Under NEP:s två första år hade mycket av skörden sugits upp av naturaskatten. Under inget av dessa år hade man visat någon motvilja mot att öka sedelutgivningen för att möta varje slags uppkommet behov. 1923, när bönderna för första gången hade valfrihet att betala en rejäl del av skatten i kontanter, var det sannolikt att en långt större andel av skörden än under något annat år sedan revolutionen skulle nå den fria marknaden. För första gången sedan revolutionen öppnades åter sädmarknaden på Moskvabörsen.[33] Experter som mindes den gamla tiden hade förutsett behovet av valutaexpansion för att finansiera uppköpen av säd, och hade tidigt dryftat ”det möjliga användandet av sovznak som kreditinstrument i detta syfte”.[34] Dekretet från juli hade, även on det var ett nödvändigt steg mot den finansiella reformen, medvetet stängt dörren för denna lösning, och ingen hade något annat att föreslå. En ökning i utgivningen av tjervonets för att finansiera skörden uteslöts av alla berörda parter. För det första antog man, med fel eller rätta, att bönderna skulle vägra att godta betalning i en obekant valuta som ännu inte hade setts på landsbygden.[35] För det andra befarade man att en stor utgivning av tjervonets skulle riskera dess egna stabilitet.

Det första akuta tecknet på penningbrist kom från annat håll. I juli 1923 godkände STO ett förslag från Narkomfin och Folkkommissariatet för kommunikationsväsendet (Narkomput) om utgivning av ”transportbevis” till ett värde av 5 miljoner guldrubel, i valörer från 5 till 25 rubel, som lagligt betalningsmedel för fraktkostnader. Dessa ”transportbevis” skulle senast lösas in under mars 1924. Mellan september 1923 och mars 1924 utgavs dock i själva verket

---

[30] *Ek. Zjizn*, 9 augusti 1923.

[31] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 96, art. 960; No. 98, art. 978; No. 99, art. 981. Förteckningen över tvångsmässig teckning för dem som betalade inkomstskatt reviderades i ännu ett dekret från oktober 1923. (*Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 9, art. 54.)

[32] 32 *Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 85.

[33] *Ek. Zjizn*, 10 augusti 1923.

[34] Ibid., 24 maj 1923. Komvnutorgs ordförande Lezjava riktade uppmärksamheten mot samma problem, och visade att det skulle vara nödvändigt att uppskjuta skatteuppbörden till dess att skörden hade marknadsförts. (Ibid., 28 juni 1923.)

[35] Trots att detta var ett antagande som man allmänt gjorde, var det kanske inte korrekt. Det berättas nämligen att efter det att en stor sändning sovznaks hade skickats till Turkenstan för att köpa upp 1923 års bomullsskörd, så gjorde bönderna myndigheterna rådvilla genom att kräva betalning i tjervonets. (L. Jurovskij, *Na Putjach k Denezjnoi Reforme* (1924), sid. 72.)

sådana transportbevis till ett värde av 24 miljoner guldrubel.[36] Förutom detta officiella, om än inte öppet tillstådda, tillägg till valutan — det första trevande försöket att skapa extra betalningsmedel grundat på tjervonets — frambringade penningbristen den vanliga uppsättningen substitut i form av sedlar eller bevis utgivna av lokala sovjeter, fabriker och kooperativ. När det blev nödvändigt att finansiera skörden visade sig dock dessa hjälpmedel helt otillräckliga, i synnerhet som bönderna valde att betala en oväntat stor andel av jordbruksskatten i kontanter.[37] Situationen trotsade nu alla expertråd. Den 31 juli 1923 innehöll *Ekonomitjeskaja Zjizn* en artikel som föreslog att krediter skulle ges till bönderna ”främst i form av varor” — ett försenat och desperat rop om återgång till ”naturaekonomin”. Den 3 augusti argumenterade Katsenellenbaum, finansexpert på Gosbank, i samma tidning övertygande för att en ytterligare utgivning av sovjetrubel för att finansiera skörden inte kunde undvikas. Tio dagar senare upprepade en ledare att ”frågan om krediter för uppköp av säden har blivit extremt brännande”, och rapporterade att förseningar i uppköpen redan hade förekommit på grund av penningbrist.[38] I september var Narkomfins finansiella renlärighetsmän till sist tvungna att acceptera situationens logik. Det försök att begränsa och minska utgivningen av sovjetrubel som dekretet från den 7 juli innehöll, övergavs nu som hopplöst och alla begränsningar kastades för vinden. Utan något nytt dekret eller någon offentlig kungörelse om den förändrade politiken, återupptogs utgivningen av sovjetrubel utan begränsningar, i de kvantiteter som behövdes för att möta alla olika behov.[39] Den månatliga utgivningen av sovjetrubel steg plötsligt från 3.400, 4.200 och 6.000 miljoner i juli, augusti respektive september 1923 till 39.000, 46.000 respektive 110.000 miljoner för årets tre sista månader.[40] Effekterna av detta steg var mindre långtgående än av den obegränsade sedelutgivningen från en föregående period. Å ena sidan hölls offentliga konton och de större industrigrenarnas konton inte i tjervonets, och å andra sidan var sovjetrubeln nu så fullständigt misskrediterad att utgivningen inte längre kunde ge finansdepartementet några större vinster: prisstegringen överträffade snabbt varje ökning av sedelutgivningen.[41] Men medan återgången till en ohämmad ström av pappers-

---

[36] *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 87, art. 842; ibid., 1924, No. 13, art. 120; No. 16, art. 154; No. 47, art. 445. Anledningen till utfärdandet av transportbevisen var ”att stärka Narkomputs resurser vid tiden för försäljningen av skörden”. (Protokoll från Narkomfin citerat i Z. Atlas, *Otjerki po Istorii Denezjnogo Obarsjtjenija v SSSR* (19/7-1925) (1940), sid. 211.) Sokolnikov förklarade offentligt att dess syfte var att hjälpa till att täcka Narkomputs underskott, vilket under det gångna budgetåret hade uppgått till 140 miljoner rubel, och som man under innevarande år hoppades kunna minska till 50 miljoner rubel. (*Vtoraja Sessija Vserossiiskogo Tsentral’nogo Ispolnitel’nogo Komiteta X Sozyva*, (1923), sid. 116.)

[37] Narkomfin hade räknat med att hälften av skatten skulle betalas in natura och hälften i kontanter. I praktiken betalades drygt hälften i kontanter, nästan en fjärdedel i obligationer och endast en fjärdedel in natura. (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924) sid. 85.) Detta var ett gynnsamt tecken, men orsakade ett större omedelbart behov av pengar. Vid slutet av året drogs möjligheten att betala in natura helt och hållet in. (*Ek. Zjizn*, 20 december 1923.)

[38] *Ek. Zjizn*, 15 augusti 1923.

[39] Ett dekret från den 29 september 1923 (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 102, art. 1024) auktoriserade utgivning av sovjetrubel i en valör av 5.000 rubel (enligt 1923 års värde). Detta dekret auktoriserade endast utgivningen av en ny och högre valör för att ta hänsyn till rubelns fallande värde, och satte ingen gräns för utgivningens totala belopp. 1 senare litteratur skildras detta beslut ofta som motsvarigheten till nerskärningen av krediter till industrin: krediter (i tjervonets) undanhölls industrin och överfördes (i form av krediter i sovjetrubel) till jordbruket. (Så t. ex. av Rykov i *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoi Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 85.) I själva verket verkar dessa två beslut inte på något sätt ha varit beroende av varandra. Den viktiga skillnaden mellan de två valutorna var att tjervonets endast användes för kreditändamål, inte för att bekosta regeringsuppköp. (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 98.) Sädtransaktionerna föll delvis under denna senare kategori.

[40] Se tabellen i L. Yurovsky, *Current Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), sid. 106. En del siffror i denna tabell har uppenbarligen korrigerats från den ursprungliga tabellen i L. Jurovskij, *Na Putjach k Denezjnoi Reforme* (2:a uppl., 1924), sid. 84.

[41] Under hela krigskommunismens tid tenderade priserna att stiga snabbare än den penningmängd som var i cirkulation (se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 288-92.) Med den högkonjunktur som följde med NEP avbröts denna process mellan sommaren 1922 och sommaren 1923, under vilken tid prisstegringarna endast höll jämn takt med ökningen i sedelutgivningen, eller ibland sackade efter. Från juni 1923 och framåt började prisök-

pengar på ett välbekant sätt löste det överskuggande problemet att få säden till marknaden, så innebar den på längre sikt ett nederlag för de tolv gångna månadernas finanspolitik. Den medförde inte bara en period av osäkerhet och valutaspekulation, utan fördunklade också det större problemet med saxkrisen genom att hölja in detta med den mer iögonfallande förekomsten av en okontrollerad inflation.

Existensen av en allvarlig ekonomisk kris, med skarpa motsättningar inom partiet och dess centralkommitté, kunde nu inte längre döljas. Det jäste bland industriarbetarna, som nästan befann sig i ett tillstånd av revolt. Kreditbegränsningarna hade lamslagit konsumtionsvaruindustrin. Och om det svåra läget inom den tunga industrin erinrade ett memorandum undertecknat av Rykov och Pjatakov, som Vesenchas ordförande i respektive vice ordförande, som förelades partiets centralkommitté den 19 september 1923. I detta memorandum protesterade man mot att det ”under nuvarande förhållanden blir allt svårare att driva de industrier som anförtrotts oss”.[42] Det framtvingade återupptagandet av obegränsad utgivning av sovznaks för att finansiera skörden kastade tvivel över utsikterna till finansiell reform, och försvagade förtroendet för Narkomfin och dess politik. Det var i denna situation, med grundläggande problem inom jordbruk och industri, med arbetskraften och finansväsendet — problem som trängdes med varandra i en hopplös förvirring — som partiets centralkommitté vid slutet av september 1923 beslöt tillsätta tre kommittéer. En för att rapportera om saxkrisen, en för att rapportera om lönerna och en för partiets interna situation.[43] Kommittén för saxkrisen, som till slut kom att helt överskugga lönekommittén, utvecklades till en kommitté för hela den ekonomiska politiken och behandlade, inte utan rätt, ”saxen” som hela krisens brännpunkt. Denna kommitté bestod av 17 medlemmar och var avsedd att representera alla åsiktsriktningar inom centralkommittén, även om dessa ännu inte hade utkristalliserats i grupper. Varken Trotskij eller någon av de mer framstående medlemmarna med avvikande åsikter inom centralkommittén befann sig dock i Moskva när beslutet att bilda kommittén fattades.[44] Trotskij avböjde medlemskap på grund av bristande tid,[45] Pjatakov sändes på uppdrag till Tyskland[46] och Preobrazjenskij bojkottade tydligen kommittén, vilket innebar att oppositionens främsta talesmän inte gjorde sig hörda i denna.[47] Detta gav dem visserligen fria händer att attackera kommitténs rekommendationer, men berövade dem samtidigt en möjlighet att aktivt delta i utformandet av politiken vid en tid då yttre påtryckningar bevisligen hade oroat partiledningen och gjort den mottaglig för en del försonande åtgärder.

Knappt hade dock saxkommittén påbörjat sitt arbete förrän Trotskij, kanske förledd av sin egen otålighet eller kanske efter att ha insett det hopplösa i ytterligare diskussioner inom politbyrån, tog ett betydelsefullt steg. Den 8 oktober riktade han, än en gång på egen hand och uppenbarligen utan att ha rådgjort med den grupp inom centralkommittén som i stort delade hans åsikter, ett brev till centralkommittén, ett brev som i praktiken var en anklagelse mot

---

ningarna åter överträffa sedelutgivningen, och denna process förstärktes när den obegränsade sedelutgivningen återupptogs i september. I januari och februari 1924, slutligen, när sedelutgivningen steg med 100 procent per månad, nådde den månatliga prisstegringen 200 procent. (Se tabellen i Z. Atlas, a. a., sid. 160.)

[42] Detta memorandum verkar inte ha blivit publicerat, men det citerades i Trotskijs brev av den 8 oktober. (Se nedan.)

[43] Beslutet att utse dessa kommittéer publicerades inte, men i centralkommitténs beslut av den 25 oktober 1923 refererades till tre kommittéer. (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 531.) För kommittén om inre partiangelägenheter, se kap. 12 nedan.

[44] Se början av kap. 12 nedan.

[45] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 7; detta är Rykovs redogörelse. Trotskijs vägran att delta i kommittén stämde överens med den taktik han hade fullföljt alltsedan Lenins kollaps i mars, nämligen att inte öppet visa sina meningsskiljaktigheter med kollegorna i politbyrån.

[46] Se sid. 123 nedan.

[47] Vid den trettonde partikonferensen anklagade Stalin Preobrazjenskij och andra medlemmar i oppositionen för att ”inte bry sig om saxkommitténs arbete”. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 150.)

politbyråns politik. Trotskij började med att beröra återuppträdandet av fraktioner inom partiet och spårade detta till två orsaker: ”(a) det genomgående felaktiga och osunda styret inom partiet, och (b) arbetarnas och böndernas missnöje med det smärtsamma ekonomiska läget, vilket har uppstått inte bara som följd av objektiva svårigheter, utan också på grund av flagranta misstag i den ekonomiska politiken”. Trots Lenins maningar och trots resolutionen från den tolfte partikongressen hade Gosplan och planhushållningsprincipen alltmer skjutits i bakgrunden. Beslut i ekonomiska frågor fattades nu mer än någonsin av politbyrån ”utan föregående förberedelser, och utanför sitt planmässiga sammanhang”. Den nationaliserade industrin hade offrats för ”den självförsörjande (dvs. inte underordnad den ekonomiska planen) karaktären hos vår finanspolitik”. Prissaxen, som förstörde alliansen mellan industrin och bönderna, var ”detsamma som likviderandet av den Nya Ekonomiska Politiken”. Och saxkommitténs handlingslinje, som försökte lösa problemet genom godtyckliga prissänkningar, var ineffektiv:

> Själva bildandet av en kommitté för att sänka priserna [skrev Trotskij] är ett vältaligt och förödande bevis på hur en politik som ignorerar vikten av planerad och skickligt hanterad reglering, av kraften hos sina egna oundvikliga konsekvenser, *tvingas till att försöka kommendera priserna på krigskommunismens sätt*.

Det rätta sättet att närma sig bönderna var genom proletariatet. I ekonomiska termer innebar detta att rationalisering av den statliga industrin var nyckeln till att få ihop prissaxen.[48]

Uppmuntrade av detta initiativ gjorde nu 46 ledande partimedlemmar, innefattande åtskilliga medlemmar av centralkommittén, upp ett politiskt manifest. Detta gavs ut den 15 oktober 1923 och blev känt som ”de 46:s plattform”. Det var undertecknat av bl a: Pjatakov, Preobrazjenskij, Antonov-Ovsejenko, Osinskij, V Smirnov, I. N. Smirnov, Kaganovitj, Sapronov, Serebrjakov och Rozengolts. Manifestet förklarade att ”den planlösa, oöverlagda och osystematiska karaktären av centralkommitténs beslut” hade fört landet till randen av en ”allvarlig ekonomisk kris” vars symptom var valutakrisen, kreditkrisen, industrins försäljningskris, de låga priserna på jordbruksprodukter, samt ojämlikheter i lönerna. Efter att djupt ha beklagat den ”frånvaro av ledning” som hade orsakat dessa misslyckanden, övergick manifestet från sin ekonomiska diagnos till en allmän attack mot partiapparatens diktatoriska uppträdande och slutade med kravet på en omedelbar konferens för att dryfta situationen.[49] Ungefär vid samma tid som de 46:s plattform lämnades in, svarade Trotskijs kolleger i politbyrån på hans brev från den 8 oktober, och detta svar föranledde den 24 oktober ännu ett brev från Trotskij i vilket han än en gång betonade principfrågan:

> Jag stod och står fast vid uppfattningen att en av de viktigaste orsakerna till vår ekonomiska kris är frånvaron av korrekt och enhetlig ledning ovanifrån.[50]

Därefter flyttade sig dock detta ytterligare meningsutbyte mellan Trotskij och politbyrån in på de personliga och politiska beskyllningarnas område,[51] och bidrog inte med något nytt till den ekonomiska diskussionen. Däremot klargjorde det häftigheten i den kris som i stor utsträckning handlade om ekonomiska frågor. Ställd inför denna situation antog partiets centralkommitté (vid ett sammanträde tillsammans med den centrala kontrollkommissionen, vilken var den instans som hade hand om de disciplinfrågor som tvisten innefattade[52]) den 25 oktober 1923 en resolution som föreskrev politbyrån att påskynda arbetet i de tre kommittéer som en månad tidigare hade bildats av centralkommittén; att för detta vidta varje nödvändig

---

[48] Utförliga utdrag ur brevet publicerades i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 11 (81), 24 maj 1924, sid. 9-10. Den fullständiga texten har aldrig publicerats. För de politiska aspekterna av Trotskijs brev, se sid. 166-68 nedan.

[49] För plattformens politiska aspekter, se sid. 167-69 nedan. För den fullständiga texten, se Appendix nedan.

[50] Utdrag ur brevet återfinns i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 11 (81), 24 maj 1924, sid. 11-12.

[51] För ytterligare diskussion om dessa brev, se sid. 166-69 nedan.

[52] För dessa frågor, se sid. 166-170 nedan.

åtgärd, samt att rapportera till centralkommitténs nästa sammanträde i januari 1924.[53] Vad som skulle kunna bli avgörande beslut överfördes sålunda till politbyråns säkrare händer. Den 1 november 1923 tillkännagav *Ekonomitjeskaja Zjizn* en kris som ”ekonomiskt och politiskt hotar Sovjetmaktens själva existens”. Och den 7 november, på revolutionens årsdag, tillkännagav *Pravda*, efter en artikel av Zinovjev, att dess spalter nu skulle öppnas för de olika strömningar och uppfattningar i vilka partiet var uppdelat.[54]

Saxkrisens dunkla karaktär och den stora mångfald förklaringar till den som framkastades, tvingade saxkommittén att röra sig vitt och brett över den ekonomiska politikens område. Lönekommittén bär förmodligen ansvaret för den något mer liberala lönepolitik som infördes mot slutet av 1923.[55] Inga anteckningar finns dock från dess arbete, och det enda formella uttalandet om partiets inställning i lönefrågan vid denna avgörande tidpunkt var ett avsnitt som inkluderades i saxkommitténs rapport. Från saxkommitténs förhandlingar rapporterades ingenting. Att Narkomfin intog en oförsonlig hållning och var obenägen att tåla någon som helst kritik av den ekonomiska och finansiella politikens huvudprinciper, framkom i ett ovanligt öppenhjärtigt tal som hölls av Sokolnikov vid ett särskilt sammanträde för Gosplans presidium den 13 oktober 1923. Sokolnikov reagerade mot den tes som oförtrutet predikades inom Gosplan, om att en planering av krediterna var en nödvändig del av planeringen av industrins produktion. Krediterna, förklarade han, var en fråga för handeln och bankväsendet. En tidningsrapport från mötet skrev att han ”kategoriskt protesterade mot införandet av obligatorisk planering i kreditinstitutionernas arbete”. Han vidhöll att ”kreditväsendet är inte, som produktionen, mottagligt för planeringens tvång”, och att produktionen måste bringas i överensstämmelse med kreditväsendet, inte tvärtom. Smilga replikerade förgäves att om Gosplan inte kunde planera krediterna, så kunde det aldrig skrida fram mot en allmän plan för ekonomin; också Krzjizjanovskijs protester mot att underordna Gosplan under ”marknadens spontana principer” klingade förgäves.[56] Ty aldrig sedan revolutionen hade tesen om finansväsendets herravälde, som marknadens stränge verkställare, så öppet proklamerats. Och aldrig tidigare hade NEP så kompromisslöst tolkats som en seger för *laissez-faire*[*] över planeringen. Kritikernas ställning försvagades dessutom av att de stod så nära de uppfattningar som uttrycktes i de 46:s plattform, med dennas direkta utmaning av centralkommitténs politik.

När man kom till själva prisfrågan, för vilken kommittén hade bildats, verkade dock linjen inte längre så klar och obestridlig. Den handelsteori som ursprungligen hade utvecklats under NEP hade utgått från en hälsosam underkastelse under marknadens lagar. Kommunisterna uppmanades enträget av Lenin att ”lära sig handel”, att ”anpassa sig själva” till köp- och säljprocesserna.[57] Statsapparaten hade inte för avsikt att reglera handeln. Med den fortgående omvandlingen av betalning in natura till betalning i kontanter, och med det gradvisa försvinnandet av systemet att helt eller delvis betala löner in natura, hamnade uppköp och försäljning av jordbruksprodukter alltmer i privata händer. NEP gav bönderna frihet att sälja sitt ”överskott” till vilket pris som helst. De nationaliserade industrier som producerade fabriksvaror hade ålagts att vara vinstgivande. Tillämpningen av principerna för chozrastjet gav dem frihet att fastställa grosshandelspriser för sin produktion i enlighet med marknadsförhållandena. Ett första försök att kontrollera priserna på hösten 1921 hade snabbt övergivits, och den

---

[53] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 531-32.

[54] Om denna artikel samt tillkännagivandet, se sid. 170 nedan.

[55] Även om beslutet att återuppta obegränsad utgivning av sovznaks hade fattats för att gynna bönderna, så lättade det också automatiskt på den penningknapphet som hade orsakat förseningar i löneutbetalningarna inom industrin. *Trud*, 4 oktober 1923, hävdade att förseningarna i utbetalningen nu gradvis höll på att försvinna, även om ”förluster på grund av växelkursen fortfarande förekommer”.

[56] Denna rapport från mötet återfinns i *Ek. Zjizn*, 16 oktober 1923.

[*] Franskt uttryck som betyder ”låt gå”. Avser på ekonomins område en politik utan statsingripanden. Än idag ett nyckelbegrepp inom liberal ekonomisk teori: ”marknadskrafterna kan lösa allt”

[57] Se *Ryska Revolutionen*, del 2. sid. 374-76.

kommission för inrikeshandel (Komvnutorg) som hade bildats i maj 1922, blev föga mer än en byrå för statistik. Detta var den tid då Narkomfin offentligt försvarade nepmän mot anklagelser för att vara spekulatörer, och hävdade att prisreglering stod i motsatsställning till de marknadsekonomiska principer som lagts fast genom NEP.[58]

Denna fasta tilltro till laissez-faires förtjänster överlevde inte vintern 1922-23 då industripriserna, stöttade av de nyligen organiserade syndikaten, började stiga på böndernas och stadskonsumenternas bekostnad. Under dessa nya förhållanden godtog Narkomfin helhjärtat nödvändigheten av att åter justera läget till böndernas förmån, även om man först hoppades kunna uppnå detta genom att stimulera till export av säd, och utan att behöva tillgripa direkta ingripanden. Motviljan mot prisreglering, liksom mot allt som luktade krigskommunismens metoder, var seglivad. Vid en konferens med representanter från de nyligen bildade börserna i januari 1923 framlade Lezjava, Komvnutorgs ordförande, ett antal teser som förespråkade att ”prisregleringen” skulle samlas i ett enda organ med målsättning att befrämja en ytterligare ökning av handeln. Men när Lezjava fortsatte med att klaga över att ”prissättningen hittills varit helt och hållet spontan” och hoppades att de nyligen upprättade börserna skulle hjälpa till att sänka priserna genom att införa förbättrade villkor för marknadsföringen, replikerade Sokolnikov skarpt att allting berodde på om man uppnådde finansiell stabilitet eller inte. Och fastän konferensen tydligen i princip godtog Lezjavas teser, så avslutades den med en resolution som inte uttryckte något mer än en from önskan om minskning av industrins kostnader och priser.[59] Vid den tolfte partikongressen i april 1923 fastställde Trotskij i grafisk form att krisen var en kris för de priser till vilka industri- och jordbruksprodukterna utbyttes. Den uppenbara slutsatsen drogs dock inte omedelbart, varken av honom själv eller av andra. Kongressens resolution tillskrev problemet ”kommersiell oförmåga som inte kan rättfärdigas med förhållandena på den för närvarande extremt snäva marknaden”. Den innehöll inga förslag om priskontroll, utan nöjde sig med en konventionell hyllning av kooperativen som ”den handelsapparat som i allt större utsträckning mäste förena den statliga industrin med jordbruket”, samt en konventionell rekommendation till alla handelsorgan att skära ner de allmänna omkostnaderna och anpassa sig till konsumenternas behov.[60]

Vid hösten 1923, när saxkommittén samlades, var uppfattningen att staten inte kunde och inte skulle ingripa i fastställandet av priserna, misskrediterad inom alla kretsar. I augusti hade *Ek. Zjizn* krävt en utvidgning av Komvnutorgs befogenheter till att övergå från en ”passiv” till en ”aktiv” roll och stabilisera priserna på industriprodukter uttryckta i tjervonets; en vecka senare hade *Trud* gjort likadant.[61] Fram till den 1 oktober 1923 hade saxens skänklar fortsatt att vidgas, och ingen kunde förutse att de nu hade nått sin yttersta gräns. Inget av de indirekta knepen för att tvinga industrin att sänka sina priser hade ännu burit frukt. Den 3 oktober utfärdade Komvnutorg en order som, trots en protest från textilsyndikatet, sänkte grosshandelspriset på bomullstyg med ungefär 30 procent.[62] Följande dag tillkännagav linnetrusten, i syfte att förekomma en liknande åtgärd, en prissänkning ”för att tillfredsställa allmänna statsintressen”. Detta följdes av ytterligare tillkännagivanden om frivilliga sänkningar av

---

[58] Se ibid., sid. 384-86. Enligt en senare hågkomst från Zinovjev bildades Komvnutorg ganska lättvindigt som följd av ett telefonmeddelande från Lenin om att ”studera marknaden”. Med Zinovjevs ord: ”lättsinnigt och på kryckor ryckte vi fram mot det privata kapitalet”. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 94.) Den 13 december 1922 klagade *Ek. Zjizn* över att ”det har inte förekommit ett enda fall då [Komvnutorg] har vägrat att, utifrån synpunkter på kostnaderna eller marknadsförhållandena, godkänna de priser som framlagts av syndikaten”. Som Bogdanov sade vid den tolfte partikongressen: ”försöket att påverka marknaden genom tvångsmässigt fastställande av priserna var ett fiasko”. (*Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 333.)

[59] För Lezjavas teser och konferensens antagande av dem, se *Ek. Zjizn*, 11 januari 1923. För debatten mellan Lezjava och Sokolnikov, se *Trud*, 17 januari 1923. För den slutliga resolutionen, se *Ek. Zjizn*, 19 januari 1923.

[60] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 482.

[61] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 15 augusti 1923; *Trud*, 23 augusti 1923.

[62] *Trud*, 4 oktober 1923.

grosshandelspriserna från andra truster.[63] Det slag som hade utdelats av Gosbank genom nerskärningarna av krediterna började ge resultat. Narkomfins talesmän, till vilka partiledningen lyssnade, svängde plötsligt om till en linje med priskontroll, hur oförenligt detta än kunde synas vara med NEP:s hittills godtagna utgångspunkter. Vid TsIK:s möte i november 1923 hävdade Sokolnikov bestämt att ”statlig prisreglering är oundgänglig som redskap för att bekämpa missbruk av monopolförhållandena”.[64] Och till de kritiker som angrep prisreglering som ”ett brott mot NEP” genmälde han skarpt att om detta var sant, då var NEP inte ett dugg bättre än ”det kapitalistiska USA” där ”småbönderna och arbetarna står maktlösa gentemot trusterna, gentemot familjerna Rockefeller, Morgan och andra”.[65] För att komma från Narkomfin var detta nytt språk, och fastän det i första hand vara var ytterligare ett steg i Narkomfins kampanj mot industritrusterna, så visade det också hur häftigt de spänningar som skapats av NEP började påverka varje del av ekonomin.

Principen om kontroll av grosshandelspriserna hade således säkrat allmänt stöd vid den tidpunkt då saxkommittén sammanträdde. Kontroll av detaljhandelspriserna var dock en annan fråga. Till och med under krigskommunismen hade detaljhandeln — såvitt den då alls hade överlevt — i stor utsträckning sluppit ifrån kontroll, och att främja dess blomstring genom att ta bort alla begränsningar hade varit ett av NEP:s uttalade syften. Privata handelsmän stod för 83 procent av landets detaljhandel,[66] och den stora majoriteten av dessa var gårdfarihandlare och innehavare av stånd på marknader och basarer.[67] Också i städerna var det de små affärsinnehavarna som dominerade. Till och med under krigskommunismen hade det varit omöjligt att få slut på ”hamstring”. Därför avfärdade man till en början som helt utopisk tanken på att man nu, under NEP:s mildare förhållanden, skulle kunna föra in denna utspridda privata handel under statlig kontroll. Det ofta förekommande argumentet att det var detaljhandelspriserna som köparen brydde sig om, och att det var meningslöst att sänka grosshandels-priserna om detta endast innebar ytterligare vinstmarginaler för mellanhänderna, var dock svårt att tillbakavisa. Kampanjen mot nepmännen tilltog i styrka och i pressen förekom artiklar som visade hur detaljhandelspriserna på masskonsumtionsvaror drevs upp av det antal mellanhänder genom vilka de passerade på vägen från producent till konsument.[68] Dessa argument till trots var det emellertid inte förvånande att saxkommittén ”tvekade under mycket lång tid” innan den beslutade att i sina rekommendationer inkludera kontroll av detaljhandelspriserna.[69] Kommittén föreslog försiktigt att kontrollen i första hand skulle

---

[63] *Ek. Zjizn*, 6 oktober 1923; ibid., 12 oktober 1923.

[64] *Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 100.

[65] G. Sokolnikov, *Finansovaja Politika Revoljutsii*, ii (1926), sid. 97.

[66] Se sid. 7 ovan.

[67] Av de handelstillstånd som utfärdades under 1923, hörde 314.000, eller 66 procent av det totala antalet, till de två första kategorierna, dvs. gårdfarihandlare och öppna marknader. (Rykov i *Pravda*, 4 januari 1924.) För de olika slagen av tillstånd, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 378, not 177.

[68] Detta påvisades för salt och textilvaror i *Ek. Zjizn*, 5, 10 oktober 1923. Också stora variationer i detaljhandelspriserna påvisades: En arsjin bomullstyg som i parti såldes av textiltrusterna för 32 kopek, såldes i detaljhandeln till priser varierande från 70 kopek till 2 rubel. (Arsjin = ryskt längdmått, motsvarande 0.711 meter. Ö. anm.) I *Pravda* av den 16 oktober 1923 angrep Nogin, inflytelserik partimedlem och direktör för en textiltrust, mellanhänderna som orsak till de uppdrivna priserna.

[69] Detta medgavs av Rykov i hans tal den 9 december 1923, som rapporterades i *Pravda* den 4 januari 1924. Den gradvis förändrade inställningen kan följas i *Ekonomitjeskaja Zjizn*s spalter. Den 23 oktober 1923 krävde en ledare bestämt ”en sänkning av priserna på masskonsumtionsvaror”, men kringgick fortfarande frågan om kontroll av detaljhandelspriserna. Den 15 november hävdade en artikel, signerad av Sjekanov, att hur svårt det än var med kontroll av detaljhandelspriserna, så var det oumbärligt för att kunna övervinna saxkrisen. Den 18 oktober talade en ledare försiktigt för kontroll av detaljhandelspriserna, även om dess svårigheter fortfarande framhävdes. I samma nummer vidhöll Lezjava att det var lätt att fastställa detaljhandelspriser för standardvaror som salt och fotogen, men svårt för fabriksvaror av skiftande kvalitet. En konferens för ”kommunistiska företagsledare”, som samlades den 13 oktober 1923, bildade en kommission för att göra upp ett program med

begränsas till ”produkter som är enhetliga i kvalitet och som vi har i stor mängd”.[70] Salt, fotogen och socker valdes ut för ett första försök.

Den allmänna regleringen av grosshandelspriserna och regleringen av detaljhandelspriserna på utvalda varor, var den enda viktiga nyheten i saxkommitténs rekommendationer. Principen innebar inte bara en rejäl eftergift åt kritikerna, utan också ett betydande avsteg från NEP, eftersom den på en viktig punkt återinförde den statliga kontroll över handeln som NEP uttryckligen hade avskaffat. Den sinnrike och originelle Larin, nu omvänd till stark anhängare av den officiella politiken, förklarade att, genom att ersätta ”kommersiell frihet” med ”ett enhetligt statsorgans tvingande fastställande av industripriserna”, så beredde resolutionen vägen för en övergång från ”statskapitalism” till ”statssocialism”. Detta var, hävdade han, den ”historiska betydelsen” av saxkommitténs rekommendationer: det var ännu inte socialism, men det markerade ”det verkliga slutet på den ekonomiska reträtten”. Det var den första ”otvetydiga” och ”korrekta” revideringen av en av NEP:s viktigaste aspekter.[71] Ingen annan var angelägen att ta upp dessa principfrågor, eller att undersöka förhållandet mellan fastställande av priser och NEP. För ögonblicket verkade det nya förslaget vara ett klart, om än blygsamt, bidrag till en lösning på saxkrisen. Det kom dock att ge upphov till nya svårigheter och nya prejudikat för framtiden.

Den resolution som gjorts upp av saxkommittén och enhälligt antagits av denna, förelades politbyrån någon gång i december 1923.[72] Även om den återspeglade de tvetydigheter och svårigheter som fanns inneboende i NEP, och gjorde en del eftergifter åt kritikerna, så innebar dess huvudsakliga struktur och uppfattningar en oreserverad seger för partiledningen. Resolutionen började med en lång inledning ägnad att framhäva bondejordbrukets avgörande roll som den faktor vilken måste fortsätta att styra den sovjetiska ekonomiska politiken. Detta föreföll representera Lenins sista maning till partiet, och var den bästa utgångspunkten för att kunna tillbakavisa och misskreditera Trotskijs kritik. Även om man tillstod att saxkrisen var akut och krävde särskilda åtgärder, så behandlades den inte som en grundläggande kris som ifrågasatte giltigheten av den politik vilken hade drivits alltsedan den tolfte partikongressen. Den rådande officiella politikens kontinuitet gentemot den gångna tidens underströks genom att man i inledningen hade tagit med ett omsorgsfullt beskuret utdrag från den resolution om industrin som Trotskij hade presenterat vid den tolfte partikongressen. Den första meningen som citerades var den som mot Trotskijs protester hade införts av centralkommitténs majoritet, och som hävdade jordbrukets ”förstahandsbetydelse” ”för hela Sovjetmaktens ekonomi”. Kongressresolutionens följande avsnitt utelämnades helt och hållet. I detta hade Trotskij hävdat att jordbrukets dominerande betydelse endast kunde övervinnas genom utveckling av den tunga industrin och av elektrifieringen, och att partiet inte fick spara några ansträngningar eller uppoffringar för att åstadkomma detta. Vidare att om detta skulle lyckas eller ej, inte bara berodde på framsteg på hemmaplan utan också på framstegen för revolutionen ”utanför Sovjets gränser”. Efter att därefter ha tagit med de första orden ur nästa mening (som lydde: ”Med de internationella framtidsutsikterna ständigt i åtanke”), fortsatte utdraget:

> Vårt parti får samtidigt, i värderandet av varje steg det tar, aldrig för ett ögonblick glömma eller underlåta att ta med i beräkningen bondejordbrukets dominerande praktiska betydelse. Såväl att åsidosätta som att inte tillräckligt uppmärksamma denna faktor, skulle vara försett med oräkneliga

---

industrins önskemål. Programmet inkluderade önskemål om ”upprättandet av detaljhandelspriser för fabriksvaror genom statliga planeringsorgan (Komvnutorg, Gosplan)”. (*Pravda*, 20 december 1923.)

[70] Kamenev i *Pravda*, 30 december 1923.

[71] *Trud*, 8 december 1923; *Pravda*, 30 december 1923.

[72] Denna redogörelse gavs av Kamenev i hans tal den 27 december 1923, som återgavs i *Pravda*, 30 december 1923, och bekräftades av Rykov vid den trettonde partikonferensen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 6-7, där det uttryckligen förklaras att kommitténs arbete ”fortskred under fullständig enighet”.) Pjatakov och Preobrazjenskij angrep resolutionen vid konferensen, men berörde inte kommitténs förhandlingar.

> faror både på det ekonomiska och det rent politiska området. Ty det skulle oundvikligen skaka eller försvaga alliansen mellan proletariatet och bönderna, det böndernas förtroende för proletariatet som för den nuvarande historiska övergångsperioden hör till den proletära diktaturens främsta bålverk.

Efter att således försiktigt ha upphävt aprilkompromissen genom att ta bort två av dess huvudpelare, fortsatte saxkommitténs resolution till att ange orsakerna till den rådande ”försäljningskrisen”: brist på samordning mellan olika delar av ekonomin och, först och främst, den statliga industrins och handelns oförmåga att nå fram till den marknad som utgörs av böndernas stora massa.[73] Inledningen angav hela resolutionens ton, och var ämnad att markera en förskjutning från den mer moderata inställning som vid den tolfte partikongressen ännu hade kunnat försvaras av Trotskij. Resolutionen gick i tur och ordning igenom varje sektor inom ekonomin, och innehöll ”praktiska slutsatser” för var och en av dem. Jordbruket skulle stödjas genom utökade krediter, nerskärning av beskattningen och organisering av sädexport. (Rykov noterade som betydelsefullt att detta var första gången som jordbruket hade givits framträdande plats i en partiresolution.[74]) Industrin, som var utsatt för anklagelsen att driva upp priserna och ge överdrivna vinster, erinrades rättframt om att även om *”socialistisk* ackumulation” (det uttryck som Trotskij hade populariserat vid den tolfte kongressen) krävde att priserna skulle täcka kostnaderna samt en ”oundgänglig minimivinst”, så rättfärdigade den inte priser som låg utom räckhåll för folkets stora massa. Industrin uppmanades att vidta åtgärder för att rationalisera produktionen, öka produktiviteten och minska de allmänna omkostnaderna. En gest gjordes till den tunga industrins förmån. Nu när bränslesituationen hade förbättrats, hade det blivit ”möjligt och absolut nödvändigt” att rikta partiets uppmärksamhet mot den metallurgiska industrin, som nu måste ”ställas i främsta ledet och av staten få stöd av alla de slag, i synerhet finansiellt, i långt större skala än under det föregående året”.[75] Detta principuttalande väckte dock för ögonblicket ingen särskild uppmärksamhet och ingen motsvarande rekommendation fanns med i sammanfattningen av konkreta förslag i slutet av resolutionen.

Även om resolutionen som helhet föreföll markera ännu en seger i försvaret av status quo och ett nederlag för planerarna, så var dock kompromissinslaget inte helt frånvarande. Lönepolitikens målsättning förklarades vara ”en löneökning motsvarande ökningen av industrins produktion och arbetskraftens produktivitet”. Låga löner skulle höjas till ”genomsnittsnivån”; de ”hårdaste straff” skulle införas för varje försening i löneutbetalningarna, och arbetarana ersättas för förluster i växelkursen orsakade av sådana förseningar. Betalning av bonus skulle godkännas endast där man hade givit en nettovinst; och endast i enskilda fall ges för förtjänstfullt arbete, då med fackföreningarnas samtycke.[76] Uppmärksamhet skulle vidare ägnas att skaffa bostäder åt arbetarna. Detta var påtagliga eftergifter för det farliga proletära missnöjet. Monopolet över utrikeshandeln skulle behållas intakt, och en positiv handelsbalans eftersträvas. På inrikeshandelns område skulle regleringen av grosshandelspriserna på

---

[73] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 544-46, som innehåller resolutionstexten som den såg ut efter den trettonde partikonferensens tillägg. En jämförelse mellan utdrag ur resolutionen från den tolfte partikongressen och den ursprungliga texten (ibid., i, 476), visar att utelämnandet av det avgörande avsnitt som citeras ovan inte har markerats, men att utelämningstecken förekommer vid en senare punkt i utdraget där egentligen inget utelämnande har gjorts.

[74] *Pravda*, 1 januari 1924.

[75] Under sommaren 1923 hade Gosplan förberett en ”femårsplan” för utvecklingen av den metallurgiska industrin (*Ek. Zjizn*, 9 augusti 1923), och diskuterade den 1 december ”en femårig perspektivplan” för industrin som helhet (ibid., 4 december 1923). Sådana planer var vid denna tid dock föga mer än akademiska övningar.

[76] Kampanjen mot specialisternas löner (se sid. 24-25 ovan) fortsatte under hela hösten. Ett dekret från 2 november 1923 föreskrev att alla överenskommelser som stadgade ”personliga” löner skulle inregistreras hos Narkomtrud. (*Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 11, art. 90.) Senare samma månad nåddes en överenskommelse mellan Narkomtrud och landsorganisationens centralråd om specialisternas löner. Detta noterades med tillfredsställelse i en ledare i *Trud* som berörde ”de individuella lönernas godtycklighet” och ”den nuvarande huggsexan med ’specialistlöner’ ”. (*Trud*, 1 december 1923.)

masskonsumtionsvaror, särskilt för bondemarknaden, stärkas och utvidgas till detaljhandelspriserna, på vilka man skulle utöva påtryckningar genom statliga och kooperativa handelsinstitutioner, samt genom kreditpolitiken. Ett lagligt maximipris i detaljhandeln skulle fastställas för salt, fotogen och socker. Denna del av resolutionen gick förvånansvärt långt för att möta de kritiker som hade hävdat nödvändigheten av handling för att motverka NEP:s faror:

> Frågan om förhållandet mellan statligt och privat kapital inom ekonomin är vid nuvarande tidpunkt den viktigaste frågan, eftersom den bestämmer frågan om förhållandet mellan proletariatets klasskrafter, vars styrka är baserad på den nationaliserade industrin, och den nya borgarklassen, vilkas styrka är baserad på inslaget av en fri marknad ...
>
> En av de grundläggande förutsättningarna för att kunna stärka våra ställningar gentemot privatkapitalet år en prispolitik ... I syfte att underordna det privata kapitalets verksamhet under Sovjetmaktens allmänna ledning av den ekonomiska politiken, måste långtgående åtgärder vidtas för att reglera priserna på viktiga masskonsumtionsvaror.

Kritikerna skulle lugnas genom att den nya politikens egg vändes mot de alltid impopulära nepmännen. Man förklarade att ”privat ackumulation” skulle kontrolleras genom skattepolitiken, ”beskattning av lyxvaror skall orubbligen genomföras, och kampen mot korrumperade spekulatörer, etc, intensifieras”. Slutligen skulle övergången till en stabil valuta, som var höjdpunkten på denna politik, påskyndas genom balansering av budgeten och nerskärning av utgivningen av sovznaks. Krediterna skulle göras billigare, men vederbörlig hänsyn tas till deras ”reglerande roll” inom ekonomin. Gosbanks och andra kreditinstitutioners verksamhet skulle ”genom Gosplan och STO samordnas med de organ som administrerar industrin och handeln”. Resolutionen avslutades med den vanliga hyllningen av planeringens vikt och nödvändigheten av att stärka Gosplan.

Saxkommitténs resolution antogs den 24 december av politbyrån, uppenbarligen utan förändringar. Följande dag publicerades den i *Pravda*, men några misstag hade insmugit sig i texten och den 28 december omtrycktes den i hela sin längd i *Pravda* — ett bevis på dess ovanliga betydelse. Resolutionen som helhet var en sammansmältning av olika och ibland motstridiga uppfattningar. Avsnitten om lönerna och inrikeshandeln var tecken på försök att bevara den svåra jämvikt som hade upprättats vid den tolfte kongressen. Dess huvudsakliga effekt var dock att ge en röst till stöd för centralkommitténs och politbyråns politik. Den befäste böndernas dominerande ställning, som de vilka främst gynnades av NEP och som den sovjetiska ekonomins skiljedomare.

4. Saxen sluter sig

Medan saxkommittén fortsatte sina överläggningar under de sista månaderna av 1923, genomgick den allvarliga ekonomiska situation som hade framkallat kommitténs bildande en kraftig förändring till det bättre. Skörden — vars resultat fortfarande var den avgörande faktorn i den sovjetiska ekonomin — hade för andra året i följd varit utmärkt.[1] Återupptagandet av sädexporten, och löfte om ytterligare ökning av denna, åstadkom en återhämtning för priserna på jordbruksprodukter, samtidigt som kreditbegränsningarna och andra officiella påtryckningar hade börjat tvinga ner priserna på industrivaror. Saxens skänklar började sluta sig. Den 1 januari 1924 hade jordbrukspriserna, som den 1 oktober stått vid 49 procent av 1913 års nivå för grosshandeln och vid 58 procent för detaljhandeln, stigit till 68 respektive 77 procent. Under samma period sjönk industripriserna från 171 till 134 procent av 1913 års nivå för grosshandeln, och från 187 till 141 procent för detaljhandeln.[2] Inte heller medförde dessa förändringar den katastrof som hade förutspåtts för industrin. Den koncentration av industrin, särskilt då av den tunga industrin, till ett färre antal av de mer effektiva enheterna, som med den tolfte partikongressens välsignelse[3] hade genomförts under våren, hade visserligen på kort sikt utan tvekan förvärrat arbetslösheten. Men nu gav den resultat i form av ökad effektivitet och lägre produktionskostnader.[4] I en rapport från december 1923 hävdade Rykov, Vesenchas ordförande, att industrins sammanlagda produktion under det gångna året hade varit dubbelt så hög som år 1920 (recessionens värsta år). Den tunga industrin släpade dock fortfarande efter i förhållande till konsumtionsvaruindustrin. Medan kolbrytning och metallurgisk industri hade uppnått 159 procent av 1920 års produktion, var motsvarande siffra för textilindustrin 320 procent. Men fastän den tunga industrin som helhet ännu bara hade nått upp till 34 procent av 1913 års produktion, hade återhämtningen nu börjat även inom denna ekonomins mest motspänstiga sektor.[5]

Med en överlag stigande produktion, och en pristrend motsatt den som hade orsakat saxkrisen, löstes gradvis ”försäljningskrisen” från föregående sommar. När skörden hade sålts och jordbruksskatten samlats in — in natura eller i kontanter — hade bönderna fortfarande pengar som de sjunkande priserna kunde locka dem att spendera. Från oktober och framåt började marknaden åter att långsamt expandera. I december medgav en rapport från Vesencha något motvilligt att ”de mest akuta tecknen på en penning- och handelskris har sedan mitten av november börjat övervinnas”, och att ”ett visst köpuppsving har ägt rum i samband med att priserna fallit och insamlandet av naturskatten avslutats”. Rapporten fortsatte visserligen med att beskriva industrins läge som fortfarande ”allvarligt och osäkert”, och hävdade att ”en ytterligare prissänkning är omöjlig”.[6] För ögonblicket gick det dock inte att förneka att en allmän förbättring hade skett. Dess effekter var långtgående och viktiga. De banade väg för ett fullbordande av den sedan länge uppskjutna valutareformen, och omintetgjorde oppositionens sak. Oppositionen kämpade ju utifrån en ekonomisk plattform som hade gjorts upp i början av oktober, då krisen varit i sitt mest akuta stadium och då det varit rimligt att beskriva ekonomin

---

[1] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 1-2 oktober 1923, angav en siffra på 2.756 miljoner pud för 1923 års skörd av säd, mot 2.790 för år 1922. I Ukraina hade skörden överträffat 1922 års, men på andra platser hade den varit lägre.
[2] Se tabellen i *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 396.
[3] Se sid. 5-6 och 15 ovan.
[4] En rapport om koncentrationens resultat publicerades i *Ek. Zjizn*, 14 oktober 1923. Se också Bogdanovs rapport till TsIK i november 1923. (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid 47-48.) För detaljerade siffror, se Y. Rozenfeld, Promyshlennaya Politika SSSR (1926), sid. 225-26. De mest spektakulära resultaten verkar ha uppnåtts i Petrograd, där verkstadstrusten i november 1923 arbetade på 80-90 procent av sin kapacitet (mot 11 procent vid årets början).
[5] *Trud*, 12 december 1923. Enligt *Ek. Zjizn*, 1-2 oktober 1923, hade den tunga industrins produktion under 1922-23 stigit med 15 procent jämfört med föregående år, antalet sysselsatta arbetare hade stigit med 8 procent, och den enskilde arbetarens produktivitet med 10 procent. Motsvarande ökningar inom den lätta industrin var 57, 21 och 26 procent.
[6] *Pravda*, 20 december 1923.

som på randen till en katastrof. Ingenting hade hänt som påverkade de principfrågor som stod på spel. Men det ekonomiska klimatet hade nästan omärkligt förändrats till förfång för kritikerna, och till fördel för dem som försvarade den rådande politikens allmänna riktighet.

När saxkommitténs resolution antogs av politbyrån den 24 december 1923 hade man ännu inte blivit till fullo medveten om det nya läget. Publicerandet av resolutionen kastade en ny sten i partidiskussionens redan så upprörda vatten.[7] Av partiledarna hälsades den som en seger för centralkommitténs politik, och attackerades som sådan av oppositionen. Inför en församling av partisekreterare från distriktet Krasnaja Presnja, uttolkade Kamenev resolutionen med försiktig måttfullhet. Den innehöll ingenting som rättfärdigade de 46:s påstående om att krisen skulle ha fört landet till ruinens brant, eller deras utgångspunkt om att frågan hade gällt en förändring av ”själva grunderna för vår ekonomiska politik”. Resolutionstexten skulle inte behandlas som helig, särskilt punkterna om lönerna och fackföreningarnas roll kunde kanske förändras eller förses med tillägg. Men i stort utgjorde resolutionen ”den enda riktiga linjen” och en ”fortsättning av den linje som angivits av Vladimir Iljitj i hans sista artiklar”. I denna snäva församling höjdes ingen avvikande röst, och resolutionen blev enhälligt antagen.[8]

Två dagar senare gav Rykov en ännu mer optimistisk överblick av läget och framtidsutsikterna vid ett stort möte med partiarbetare i Moskva. Här framträdde dock oppositionen, och Osinskij framlade i sitt eget, Preobrazjenskijs, Pjatakovs och I. N. Smirnovs namn, en lång mot-resolution som förblev den mest ingående redovisningen av oppositionens ståndpunkter. Denna resolution tillskrev än en gång krisen ”frånvaron av en plan som förenar arbetet inom alla sektorer av den statliga ekonomin”; i brist på en sådan plan hade man försökt ”reglera ekonomin från ett finansiellt centra”. Bevis på dessa försyndelser fanns i ”vår industris kaotiska struktur”, vilken skulle ha avhjälpts genom att föra in trusterna under Vesenchas mer direkta kontroll, och i en vankelmodig kreditpolitik som till en början alltför generöst hade överöst industrin med krediter, och sedan plötsligt skurit ner dem. Resolutionen angrep den politik som förskrev trusterna att endast sträva efter en ”oundgänglig minimivinst”. Den riktiga politiken var att basera statsbudgeten på vinster som industrin hämtat från marknaden, och prissänkningar skulle åstadkommas genom en ökning av produktionen. Slutligen utsattes också den finansiella reformen och inriktningen på en positiv balans i utrikeshandlen för kritik. Sovjet ”har inte råd med lyxen att gå över från banksedlar till en valuta baserad på guld”. Och så väl ”varu-intervention” (definierad som ”delvis import från utlandet av varor som vi har brist på och på vilka priserna har stigit särskild mycket”) som import av kapitalvaror förespråkades, om nödvändigt med hjälp av utlandslån.[9] Denna resolution, liksom varje oppositionsplattform, betraktade industriell utveckling — och inte försonandet av bönderna — som nyckeln till ekonomisk återhämtning, och förkastade marknadens och finansväsendets överhöghet till förmån för en ekonomisk plan. I denna utsträckning innebar resolutionen en utmaning av NEP:s principer. Men det saknades helhet. Föga gjordes för att smälta samman angreppen och kritiken till ett sammanhängande helt, och intrycket kvarstår därför både av en kitslig iver att finna fel i varje del av den officiella politiken, och av frånvaro av något som helst alternativ. Dessa svagheter gjorde det lätt för partiledarna att i partilojalitetens namn vädja till och med till dem som på en eller annan punkt sympatiserade med oppositionen.

Förutom användandet av övertalning och partidisciplin, vidtogs ytterligare två åtgärder för att få en motspänsig partiopinion att godta saxkommitténs resolution. Den första var en aktiv kampanj mot nepmännen, vilket logiskt passade in i beslutet om att återupprätta kontroll över

[7] För den allmänna diskussionen, se kapitel 13 sid. 292-304 nedan.
[8] *Pravda*, 30 december 1923, 1 januari 1924.
[9] Rykovs tal återfinns i *Pravda*, 1, 3 och 4 januari 1924; oppositionens resolution i *Pravda*, 1 januari 1924. Översättningar av bägge finns i *Internationale Presse-Korrespondent*, No. 13, 28 januari 1924, sid. 111-22, 139-40.

handeln genom fastställande av priser. Utan tvekan tjänade kampanjen också som utlopp för att mildra partidiskussionens upprörda spänningar genom att vända de oppositionellas indignation mot en välbekant syndabock. Vid slutet av december 1923, vid samma tidpunkt som saxkommitténs resolution publicerades, gjorde GPU ett svep över lyxiga nöjesställen och andra rekreationsställen för välmående handelsmän och spekulatörer, arresterade åtskilliga hundra av dem och förvisade dem från Moskva — somliga till provinserna och somliga till koncentrationslägren.[10] Antalet förvisade var inte tillräckligt stort för att bryta sönder köpmannakåren, men tillräckligt stort för att tjäna som exempel och ge intryck av en kraftfull partioffensiv mot privata kapitalister. Nepmännen fortsatte att frodas, inte minst som ett oumbärligt bihang till ekonomins nationaliserade sektor. Men kampanjen tog gadden ur oppositionens anklagelse mot centralkommittén för likgiltighet inför det privata kapitalets tillväxt under NEP, och för att fegt kapitulera inför marknadens spontana krafter.

Den andra åtgärd som vidtogs vid denna tid var ett försök, förebådat i Kamenevs tal från den 27 december 1923, att stilla arbetarnas oro och blidka oppositionen genom en del tillmötesgående i lönefrågan. Under hela hösten hade man försökt råda bot på skandalen med uppskjutna löneutbetalningar och skojet med växelkurserna, och den 29 december 1923 utfärdades ett dekret som förbjöd bruket, som uttryckligen hade godkänts fyra månader tidigare, att göra delbetalningar av lönerna i statslånets obligationer.[11] Men detta räckte inte längre för att dämpa arbetarnas missnöje. Ett nytt problem hade uppstått som saxkommittén inte hade beaktat vid sina överläggningar. Alltsedan hösten hade Narkomfin gjort ett beslutsamt försök att åstadkomma en förändring av löneutbetalningarnas grundval, från varurubel till tjervonets. Detta steg överensstämde med Narkomfins sedan länge grundlagda fientlighet gentemot varurubeln som konkurrent till guld-rubeln eller tjervonets, och med dess önskan att på alla fält bereda väg för det slutliga upprättandet av en enda valuta, baserad på guldmyntfot. Men det hade också en särskild betydelse vid en tid då arbetarooroligheterna hade dragit fram skandalen med uppskjutna lönebetalningar och trollkonster med prisindexet i ljuset, samt hade framtvingat avskaffande, eller delvis avskaffande, av dessa missförhållanden. Som ett resultat av prisökningen i tjervonets, som helt motsvarade tjervonets fall uttryckt i prisindexet, kunde finansmyndigheterna — genom att byta ut varu-rubeln mot tjervonets som beräkningsgrund för löneutbetalningarna — få ytterligare ett bekvämt hjälpmedel för en dold sänkning av reallönerna. Detta projekt stöddes också av industrins ”kongressernas råd”, som hade STO:s öra. I oktober 1923, när kollektivavtalen för arbetarna i Donbass och för transportarbetarna över hela SSSR skulle förnyas, genomfördes övergången från varurubeln till tjervonets i paritet.[12] Tidigt i november utfärdade STO ett dekret som omvandlade lönerna för alla anställda inom folkkommissariaten från varu-rubel till tjervonets-rubel.[13]

Principen om omvandling av lönerna till en fast valuta var svår att motstå. Landsorganisationens dagstidning *Trud* försökte dock utkämpa en strid för att uppskjuta det hela. ”Måste vi skynda på”, var rubriken på tidningens ledare den 24 oktober 1923. Två dagar senare publi-

---

[10] *Izvestija*, 28 december 1923, rapporterade att 1.000 ”socialt farliga” personer hade arresterats och förvisats, att en ”upprensningsaktion” var igång och att arresteringarna hade orsakat ”förskräckelse och förvirring bland nepmännen”. *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 1(71), 19 januari 1924, sid. 13, angav antalet till 2.000 och gav ytterligare detaljer. När Zinovjev refererade till denna redogörelse vid den trettonde partikongressen, ifrågasatte han inte dess riktighet, utan förnekade endast att arresteringarna innebar ”slutet på NEP”. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 94. Jämför ytterligare en hänvisning, ibid., sid. 96, till de ”nepmän som vi förvisade”.)

[11] *Sbornik Dekretov, Postanovlenij, Rasporjazjenij i Prikazov po Narodnomu Chozyajstvu*, No. 3(15), 23 december, sid. 37. För det tidigare dekretet, se sid. 57-58 ovan.

[12] En artikel i *Ek. Zjizn*, 26 oktober 1023, som rapporterade om dessa förändringar, angrep *Trud* för dess motstånd, prisade förtjänsterna med betalning i en stabil valuta, och undvek frågan om växelkursen. På samma grundval försvarades avtalet med transportarbetarna offentligt av en fackföreningsfunktionär, som dock finkänsligt medgav att ”tjervonets-rubeln har en tendens att släpa efter varu-rubeln”. (Ibid., 2 november 1923.)

[13] 13 *Trud*, 10 november 1923.

cerade den en tabell som visade att tjervonets-rubeln, som i januari 1923 hade varit värd 80 procent av varu-rubeln, nu endast var värd 60 procent. Dvs att effekten av att byta ut dem lika för lika var en sänkning av reallönerna med 40 procent, med utsikter till ytterligare värdeminskning. Långsamt samlade protestkampanjen styrka. Vid början av december krävde en konferens sammankallad av landsorganisationens centralråd inte bara punktlig utbetalning av lönerna, ett slut på ”konstlat fastställande av indexen” och upphörande av betalningar in natura istället för pengar, utan också en garanti mot en sänkning av reallönerna som resultat av omvandlingen av varu-rubel till tjervonets.[14] Kort därefter tillkännagavs att TsIK:s ordförande ”för ny undersökning hos Sovnarkom” hade överlämnat en resolution från Sovnarkom och STO som godkände omvandlingen av lönerna, och att TsIK hade föreskrivit att ”beslutet måste ändras så att det förhindras att övergången till beräkning i tjervonets leder till en reell sänkning av lönerna”. Effekten av detta uttalande försvagades dock när det senare förklarades att det endast gällde de Sovjetanställdas löner som täcktes av befintliga kollektivavtal, och inte slutandet av nya kollektivavtal.[15] Saxkommitténs resolution, utan förändringar antagen av politbyrån den 24 december 1923, berörde i sitt tämligen ytliga avsnitt om lönerna inte denna nu så brännande fråga. Men känslorna svallade höga när Kamenev, i sitt tal den 27 december, medgav att detta var ett av de avsnitt i resolutionen där det fortfarande skulle kunna ges utrymme för förbättringar. Den 4 januari 1924 tillkännagavs att den centrala kontrollkommissionen och Rabkrin[*] skulle utse en särskild kommission för att övervaka och garantera punktlig utbetalning av lönerna.[16] Den 6 januari talade Rykov inför ett möte för partiarbetare inom fackföreningarna. Efter vad som uppenbarligen blev en stormig diskussion, antog mötet en resolution — utan opposition men med två nerlagda röster — som stödde saxkommitténs av politbyrån antagna resolution, men underströk nödvändigheten av ”oundgängliga praktiska förbättringar och tillägg”, vilkas karaktär dock inte närmare specificerades.[17] Det var nu uppenbart att en del eftergifter måste göras vad gällde tjervonets växelkurs, även om detta helt klart stötte på hårt motstånd, och det slutliga beslutet överlämnades till själva partikonferensen. Ett paradoxalt drag i situationen, som av partiledarna måste ha setts med cynisk lättnad, var att lönefrågan — där partiledarna visste med sig att de var sårbara — varken togs upp av Trotskij eller av den ”officiella” oppositionen ledd av Preobrazjenskij och Pjatakov. Inte heller förekom den i någon plattform från oppositionen. Oppositionens oförmåga att göra gemensam sak med industriarbetarna och använda sig av deras djupt rotade missnöje, var än en gång ett avslöjande tecken på dess svaghet.[18]

Marken hade således förberetts för generaldiskussionen om saxkommitténs resolution vid den trettonde partikonferensen, vilken samlades i Moskva från den 16 till den 18 januari 1924, dvs veckan före Lenins död. Trotskij var än en gång frånvarande av hälsoskäl, och hade just lämnat Moskva för ett besök i södern. Han valde dock ändå detta tillfälle för att ge ut en samling färska artiklar under huvudrubriken *Den Nya Kursen*,[*] med ett förord där han förklarade att den tolfte partikonferensens beslut om planering ”tills helt nyligen knappast alls hade tillämpats”, och klagade över skeptiska uttalanden från skilda håll om Gosplan och om planerad ledning i allmänhet.[19] En av de hittills opublicerade artiklarna sammanfattade hans

---

[14] Ibid., 4 december 1923.
[15] Ibid., 15 december 1923.
[*] Folkkommissariatet för Arbetar- och Bondeinspektionen.
[16] *Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 21, art. 214. Så sent som i april 1924 kom klagomål över opunktliga löneutbetalningar från Gomzaverkstäderna och från Ural. (*Trud*, 8 april 1924.)
[17] Ibid., 8 januari 1923.
[18] I en artikel i *Pravda*, 19 januari 1924, hävdade Sljapnikov att ”det finns ingen anledning att i policyfrågor skilja ut kamrat Trotskij från de andra medlemmarna i centralkommittén”, och att Trotskij, som endast önskade större koncentration av industrin och vidgade befogenheter för Gosplan, var likgiltig inför ”arbetarklassens öde”.
[*] Finns utgiven på svenska: Leo Trotskij, *Den nya kursen* (1923), Röda Häften 18-20, Coeckelberghs förlag 1972. [Finns även på denna webbplats]
[19] L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 4. Om Trotskijs hälsa och resor, se slutet av kapitel 13 nedan.

uppfattning om huvudinnehållet i den aktuella tvisten. Gosplan skulle ”samordna, dvs ena och i enlighet med planen styra, alla grundläggande faktorer inom den statliga ekonomin”; kärnan i Gosplans arbete skulle vara ”omsorg om den statliga (socialistiska) industrins tillväxt och utveckling”; och inom komplexet av statliga ekonomiska organ skulle ” ‘ diktaturen ‘ tillhöra inte finansväsendet utan industrin”.[20] Trotskij delade således oppositionens huvudsakliga ståndpunkter, utan att öppet identifiera sig med den eller i detalj acceptera dess program. Detta var ett dubbelt ofördelaktigt förhållningssätt, och utsatte honom för anklagelser om att inte uppriktigt definiera sin position.

När konferensen samlats framlade Rykov, Vasenchas ordförande, saxkommitténs resolution ”Om den ekonomiska politikens aktuella uppgifter” som den huvudresolution vilken skulle antas eller förkastas. Av Sovjets ekonomiska efterblivenhet, med dess 100 miljoner bönder och 5 miljoner industriarbetare, drog Rykov i sitt tal den nu välbekanta slutsatsen att det var nödvändigt att blidka bönderna: ”arbetarnas politiska diktatur” fick inte förvandlas till ”fabrikens ekonomiska diktatur”. Han bad vidare om ursäkt för att han begått misstaget att godkänna Vesenchas föreskrifter till industritrusterna från föregående juli (som hade skrivits av Pjatakov) om att ge maximal vinst. Han hälsade de officiella beräkningarna om en stor höjning av industrilönerna under det gångna året med glädje och, samtidigt som han medgav att en siffra på en miljon arbetslösa var kolossal, så minimerade han dess betydelse dels genom att hävda att det samtidigt med ökningen av arbetslösheten också hade skett en ”parallell” ökning av antalet sysselsatta inom fabrikerna, och dels genom att upprepa det gamla påståendet om att ”större delen av de arbetslösa utgörs av okvalificerade arbetare från landsbygden och av tjänstemän”. Han gjorde vidare narr av planeringen. Hur skulle man kunna planera i en ekonomi som dominerades av bönder, och där skörden kunde bero av en ”regnskur”? Hursomhelst var det absurt att anta att en kommission i Moskva kunde planera för hela landet, ”från Petrograd till Vladivostok, från Murmansk till Odessa”.[21] Talet var inte bara ett reservationslöst försvar för saxkommitténs och politbyråns resolution, det var också en allmän vädjan om att hysa förtroende för partiledningen och för sundheten i den officiella politiken.

I Trotskijs frånvaro blev Pjatakov oppositionens främste talesman. Han försvarade sina tidigare handlingar och de 46:s plattform, och föreslog ett antal särskilda tillägg till resolutionen. Ett tillägg till inledningen fördömde ”det minsta motståndets lag” — underförstått: centralkommitténs och politbyråns linje — som uppmuntrade ”det kommersiella elementet, elementet av NEP” istället för att sträva efter att stärka ”den statliga ekonomin och kooperationen”. Ett nytt avsnitt föreslogs om förvaltningen av statliga företag: istället för att, enligt NEP:s principer, behandla dessa som isolerade enheter likställda med privata företag, skulle de sammansvetsas till en planerad helhet och göras till det dominerande elementet i ekonomin. Ett tredje tillägg hävdade inte bara planeringens teoretiska betydelse, utan också den konkreta möjligheten och nödvändigheten av att påbörja denna. (I sitt tal hade Pjatakov också på ett effektivt sätt givit svar på tal på Rykovs ”regnskurs”-inställning.) Ett fjärde tillägg angrep prispolitiken: en sänkning av industrins priser var önskvärd, men skulle uppnås genom att bredda industriproduktionens bas och volym (med andra ord genom ytterligare stöd till industrin), och inte på bekostnad av industrins kapitaltillgångar. De två sista tilläggen förkastade teorin om en positiv handelsbalans till förmån för ”ett väl överlagt importprogram” med syfte att ”först och främst gynna vår industri”, och avfärdade uppmaningen till industrin att ge ”en minimivinst” som absurd.[22] Pjatakovs kritik av den rådande politiken och försvar av planhushållningens principer var en imponerande intellektuell uppvisning som säkert åtnjöt

[20] L. Trotskij, a.a., sid. 71.
[21] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 6-20. Ett avsnitt ur Rykovs angrepp mot planeringen har redan citerats i *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 418, not 47.
[22] Pjatakovs tal finns i *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 20-31; tilläggen i ibid., sid. 219-33.

större sympati inom partiet än vad som tilläts komma till uttryck på konferensen.[23]

I den efterföljande debatten stöddes Pjatakov i allmänna ordalag (och utan hänvisning till hans särskilda ändringsförslag) av Preobrazjenskij och V. Smirnov. I sitt tal hade Pjatakov utfärdat en varning mot tillväxten av den privata handeln och det privata kapitalet inom industrin. Privata företag var inte bara ”starkare i kapital räknat” (han menade antagligen arbetande kapital), utan också ”starkare i erfarenheter och kunskaper om hur man skall operera på marknaden” än statliga företag. Utan rigorös organisering och planering kunde det förutsägas att ”i kampen mellan det växande inslaget av privat kapital och det statliga, eller socialistiska elementet så kommer det statliga, eller socialistiska, elementet oundvikligen att lida nederlag”.[24] Preobrazjenskij uppskattade den privata handelns och det privata kapitalets vinster för åren 1922-23 till 500 miljoner guldrubel och hävdade att denna ”NEP-ackumulation” hotade att uppväga varje ”socialistisk ackumulation” som kunde förväntas från ekonomins nationaliserade sektor.[25] Smirnov ägnade sig åt att kräva mer planering och hävdade att till och med hänvisningarna till planering i resolutionen från den 24 december behandlade denna inte som en nödvändig del av socialismen, utan blott och bart som ett hjälpmedel för att övervinna krisen.[26] Molotov, Kamenev och Mikojan angrep Pjatakov och försvarade den officiella linjen, och Sokolnikov besvarade Preobrazjenskij som hade uttryckt tvivel om finansreformen. Krasin upprepade sin isolerade åsikt om att ekonomisk återhämtning helt och hållet berodde på utländska lån. De officiella talesmännen tog efter Rykov med att göra narr av planeringen. Mikojan beskrev både den nionde partikongressens ursprungliga resolution från 1920 om ”en enhetlig ekonomisk plan” och Trotskijs berömda ”order nr. 1042” om reparation av lokomotiv från samma år som ”höjden av utopi”.[27] Oppositionens program, antyddes det, pekade tillbaka mot krigskommunismen med dess centralisering och byråkrati. Pjatakovs åsikter om organiseringen fördömdes som ”glavkism”.[28] Detta var vädjande till fördomar snarare än till förnuftet, men det fick önskad effekt på den väl sammansatta församlingen av delegater.

Det överläts till Lutovinov, en före detta medlem av arbetaroppositionen, och till V. Kosior, som hade undertecknat den 46:s plattform — bägge medlemmar av landsorganisationens centralråd — att tala för industriarbetarnas sak. Bägge tillbakavisade med eftertryck Rykovs påstående om att reallönerna hade stigit under 1923. Lutovinov, som följde efter Pjatakov och förefaller ha talat ovanligt kort och behärskat,[29] tog bestämt avstånd från den konventionella

---

[23] Rykov medgav, eller snarare klagade över, att Pjatakov ”upprepade gånger” hade säkrat majoritet för sina ändringsförslag vid partimöten i Moskva. (Ibid., sid. 83.)

[24] Ibid., sid. 21.

[25] Ibid., sid. 35-36. Rykov hade föga övertygande försökt skära ner siffran till 200 eller 300 miljoner. (Ibid., sid. 15.) Var Preobrazjenskij verkar ha tagit miste, var inte i att överskatta det privata kapitalets vinster, utan i att undervärdera den nationaliserade industrins återhämtning.

[26] Ibid., sid. 69.

[27] Ibid., sid. 48, 56, 76. I den artikesamling som han publicerade strax före kongressen, hade Trotskij redan besvarat agreppet mot Order nr. 1042 (vars upphovsman förmodligen inte var Mikojan), och anklagat sina angripare för ”renovering” och ”förfalskning” av historien. (L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 59-74.) Angreppet behandlades mer ingående av Rudzutak vid den trettonde partikongressen. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 206.) Om Order nr. 1042, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 417-18.

[28] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 77. På liknande sätt försökte Sokolnikov misskreditera de som var skeptiska gentemot den finansiella reformen genom att tillskriva dem ”kvarlevor från åsikter som vann ett grepp över oss under hela den säregna perioden 1918-1921” (tal från den 5 december 1923, citerat i S. Katsenellenbaum, *Soviet Currency and Banking, 1914-1924* (1925), sid. 139). *Glavkism* betyder här ungefär: överdriven och stelbent centralisering.

[29] Intrycket är starkt att hans tal förkortades och tonades ner i protokollen (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 32-33); det förefaller otänkbart att vad som bevisligen var ett viktigt tal skulle ha varit så kort och så ensartat slätstruket och faktainriktat. Protokollet över Kosiors tal (ibid., sid. 50-51) är inte självklart föremål för samma misstanke, fastän det är känt att protokollet med Korsiors

optimism som uttrycktes i resolutionens avsnitt om lönerna och riktade än en gång uppmärksamheten mot gångna och aktuella missförhållanden i beräkningen av lönenivåerna. Här gjorde Lutovinov anspråk på att tala å partifraktionens inom landsorganisationen vägnar[30] och begärde att varje ytterligare övergång från varu-rubel till tjervonets som grundval för löneutbetalningar tills vidare skulle uppskjutas och att man, där övergången redan hade genomförts, på basis av varu-rubeln skulle göra justeringar i de månatliga löneutbetalningarna så att reallönerna inte skulle sänkas.

Partisekretariatets noggranna organisering av valen av delegater till konferensen[31] var utan tvekan den huvudsakliga anledningen till att oppositionen fann sig vara i hopplös minoritet. Men den lätthet med vilken partiledningen besegrade oppositionen hjälptes upp av den uppenbara bristen på sympati mellan oppositionens ledare och dem som talade för arbetarna. De officiella talesmännen förbigick med tystnad arbetarnas kraftiga klagomål och riktade tyngden i sina angrepp mot Pjatakov och hans lilla grupp. Således hårt ansatt kunde oppositionen inte göra mer än att utkämpa en halvhjärtad försvarsstrid. Pjatakov förutspådde att partiet en dag skulle tvingas ta itu med ”organiseringen av vår ekonomi”. Men han förnekade eftergivet någon som helst önskan ”att sätta min linje i ekonomisk politik mot centralkommitténs”, och klagade endast över att ”medan politbyrån följer en riktig linje i frågan om vår ekonomi, så ställer den fortfarande inte de frågor som det redan är tid att ställa”.[32] Han avslutade sin replik i debatten med yttrandet att ”framtida kongresser” skulle visa huruvida de åsikter som framlagts i hans tilläggsförslag var felaktiga eller ej. Och när Ordzjonikidze hånfullt frågade om han inte krävde omröstning om dessa kunde han endast, under allmänt skratt, svara att han hade ”tillräcklig politisk erfarenhet för att veta att med konferensens nuvarande delegater skulle de inte kunna antas”. Tilläggsförslagen ställdes icke desto mindre under omröstning och fick tre ja-röster. En delegat lade ner sin röst. Resolutionen överlämnades sedan till en redaktionskommission. Vad som var i rörelse visades av att Lutovinov upptogs bland kommissionens medlemmar och av att det å andra sidan inte inkluderades någon företrädare för oppositionen. Förslag om att ta med Pjatakov och Kosior förkastades.[33] Kommissionen, som bakom kulisserna arbetade med en fråga som konferensen hade avstått från att diskutera, föreslog två tillägg till resolutionens avsnitt om lönerna. Det första krävde att löner inom industrin och på platser som släpade efter den allmänna nivån skulle höjas till denna. Det andra krävde att, när löner beräknades i tjervonets, skulle vid slutet av varje månad ett bonus läggas till för att ta hänsyn till varje höjning av levnadskostnaderna. Dessa förslag, tillsammans med ett par andra förändringar av mindre betydelse, förelades sedan hela konferensen och resolutionen antogs enhälligt i denna förändrade form.[34] Ett steg hade tagits för att stilla industriarbetarnas mest angelägna och farligaste klagomål. Man hade preliminärt beslutat om priskontroll. Men oppositionen hade blivit i grunden slagen och jagats på flykten. NEP:s huvudsakliga struktur och insisterandet på att bönderna hade högsta prioritet förblev intakt. Varken kritikernas argument eller trycket från yttre händelser hade visat att minsta motståndets lag inte fungerade. De ekonomiska utsikterna verkade mer lovande än vid någon annan

---

tal vid den tolfte partikongressen föregående april blev beskuret. Texten från de två talen i det officiella protokollet överensstämmer emellertid nära med texten som den publicerades i *Pravda*, 18, 19 januari 1924.

[30] Lutovinovs roll vid konferensen var något dunkel. Det var naturligt att beslutet att framlägga frågan inför kongressen skulle fattas inte av landsorganisationens centralråd (som inte var ett partiorgan), utan av rådets partifraktion. Men fastän de kända fackföreningsledarna var medlemmar av denna fraktion, så valde ingen av dem att tala på konferensen. Den förhatliga uppgiften att ta upp denna pinsamma och besvärande fråga överlämnades till Lutovinov, som var känd som en frondör och inte hade något partianseende att förlora. I maj 1924 begick Lutovinov självmord, desillusionerad av händelser inom partiet. Bucharin och Trotskij hyllade honom vid begravningen. (*Trud*, 11 maj 1924.)

[31] Detta diskuteras i slutet av kapitel 13 nedan.

[32] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 31.

[33] Ibid., sid. 81-83, 91.

[34] Ibid., sid. 187.

tidpunkt under det gångna året. Konferensen markerade slutet på en lång och bitter debatt om ekonomisk politik, en debatt som inte återupptogs på många månader.

Genom att anta saxkommitténs resolution hade den trettonde partikonferensen uttryckt sitt godkännande av rådande linjer inom ekonomisk politik. Tre beslut krävde nu handling genom regeringsapparaten: fullbordandet av finansreformen, tillägget om lönerna och rekommendationen om priskontroll.

Fullbordandet av den finansiella reformen, som följde omedelbart efter konferensen, markerade kulmen på stabiliseringen av NEP. Det följde logiskt av vad som hade föregått. Beslutet i september 1923 om att återuppta obegränsad utgivning av sovjetrubel hade dikterats av behovet av pengar för att finansiera uppköpen av säd från bönderna, och detta beslut dikterade i sin tur valutaproblemets slutgiltiga lösning. Sovjetrubeln kunde inte längre räddas, och var heller inte värd att räddas. I november 1923 bestod fyra femtedelar av de papperspengar som var i cirkulation, i värdetermer räknat, av tjervonets-sedlar, och tjervonets hade på så sätt, som saxkommitténs resolution noterade, blivit ”landets huvudsakliga valuta”.[35] Tack vare sädexporten och inriktningen på en positiv handelsbalans, hade reserverna av guld och utländsk valuta stadigt växt under året så att de gav tjervonets en oantastlig ställning. Gosbanks tillgångar i guld och utländska valutor steg från 15 miljoner guldrubel den 1 januari 1923 till nästan 150 miljoner den 1 januari 1924 — dvs till mer än halva värdet av utgivningen av tjervonets. [36]

Den enda svaga punkt som återstod var statsbudgeten, som hittills hade balanserats genom att man år efter år hade täckt stora underskott med nyutgivning av sedlar. Men också här hade mycket gjorts för att återupprätta ordning och reda. Vid TsIK:s möte i november 1923 kunde Sokolnikov gratulera sig själv till att beräkningarna för det innevarande kvartalet för första gången hade gjorts före kvartalets början, och att hela budgeten för innevarande budgetår (oktober 1923—oktober 1924) skulle vara färdig till början av december. Han hävdade att två tredjedelar av utgifterna detta år skulle täckas av inkomster, lämnande endast en tredjedel att täckas av krediter och sedelutgivning. Och med ekonomins stadiga expansion föreföll detta inte vara någon omöjlig uppgift.[37] Långsamt mognade förhållandena för reformens slutförande.

Oppositionen, som fortfarande var misstrogen gentemot reformens betydelse för industrin, men som var oförmögen att angripa en åtgärd vilken bakom sig hade hela Lenins och den elfte partikongressens auktoritet, begränsade sig till att sporadiskt uttrycka pessimism. Vid ett hemligt möte inom TsIK i november 1923 hade V. Smirnov förutspått att tjervonets skulle ha dött ut inom tre månader, och hade då av Sokolnikov uppfordrats att säga om detta var Gosplans officiella uppfattning eller inte.[38] Det låg dock kraft i det argument som Sokolnikov använde vid detta och andra tillfällen om att en stabil valuta var en förutsättning för planering. De enda frågor som egentligen ännu var olösta, var om sovjetrubeln skulle stabiliseras uttryckt i tjervonets, eller om den skulle ersättas av en nyutgivning av sedlar i lägre valörer och, i det senare fallet, om utgivningen skulle göras av Gosbank som en del av tjervonetsutgivningen eller självständigt av finansministeriet. Under vintern fattade man beslut till förmån för nyutgivning av sedlar och silvermynt till en växelkurs på 10 rubel för varje

---

[35] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, i, 552.
[36] Z. Atlas, *Otjerki po Istorii Denezjnogo Obrasjtjenija v SSSR* (19171925) (1940), sid. 196.
[37] *Tret’ja Sessija Tsentral’nogo Ispolnitel’nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialisttjeskich Respublik* (1924), sid. 79-81. Siffror för de nio första månaderna 1923, visade att andelen utgifter som täcktes av penningutgivning långsamt hade sjunkit under hela denna tid. Under de fyra första månaderna hade den fluktuerat kring ungefär en tredjedel, därefter sjunkit till 14 procent i augusti, och i september (med återupptagandet av obegränsad utgivning av sovznaks) åter stigit till 21 procent. (L. Jurovskij, *Na Putjach k Denezjnoi Reforme* (2:a uppl., 1924), sid. 102.) Under årets sista kvartal sjönk andelen till 9 procent. (L. Yurovsky, *Currency Problems and Policy of the Sovjet Union* (1925), sid. 124.)
[38] G. Sokolnikov, *Finansovaja Politika Revoljutsii*, ii (1926), sid. 92.

tjervonets.[39] Vid den trettonde partikonferensen tillkännagav Sokolnikov att tiden nu var inne att ”övergå till ett stadium med stabil sedelutgivning, med en valuta på guldmyntfot, med statssedlar uttryckta i guldtermer, och som fungerar som växelmynt i förhållande till tjervonets”. Detta beskrevs av honom som att ”bygga en valutabro mellan stad och landsbygd”.[40] Preobrazjenskij muttrade än en gång att genomförandet av den finansiella reformen avslöjade ”vår ekonomis helt spontana, planlösa karaktär”. Ingen allvarlig kritik framfördes dock, och Mikojan kunde effektivt håna oppositionen för att varken vara för eller emot reformen.[41] Saxkommitténs och politbyråns resolution, som hade antagits av konferensen, upphöjde slutförandet av finansreformen till ”en av Sovjetmaktens grundläggande uppgifter under den kommande perioden”.[42]

Reformen genomfördes i flera steg. Det första var ett dekret från 4 februari 1924 som stadgade utgivning av statssedlar i valörer på 1, 2 och 5 guldrubel, vilka skulle vara lagligt betalningsmedel i alla transaktioner. Utgivningen av dessa finansdepartementets sedlar begränsades till hälften av värdet av Gosbanks utgivning av tjervonets. Gosbank förblev på så sätt den instans som bestämde över den totala sedelutgivningen, och garanten för utgivningens finansiella riktighet.[43] Dekretet upprättade inga formella band mellan den nya guldrubeln och tjervonets-rubeln. Men eftersom tjervonets var stabil uttryckt i guld kunde inga svårigheter uppstå, och den 7 februari 1924 utfärdade Gosbank en kungörelse om att banken var villig att godta de nya sedlarna till en kurs av 10 rubel för 1 tjervonets.[44] Nästa steg var ett dekret från 14 februari 1924 som tillkännagav att utgivningen av sovjetrubel skulle upphöra följande dag, och att alla lager av ännu inte utgivna sovjetrubel skulle förstöras.[45] Ett dekret från 22 februari 1924 stadgade utgivning av silver- och kopparmynt i valörer upp till en rubel.[46] Dessa åtgärder beredde vägen för det slutliga steget, som nåddes i ett dekret från den 7 mars 1924. Detta dekret påbjöd inlösen av sovjetrubel från den 10 mars till en kurs av 50.000 sovjetrubel av 1923 års värde (motsvarande 50.000 miljoner rubel från före 1921) för 1 guldrubel, samt stadgade att sovjetrubeln efter den 10 maj skulle upphöra att vara lagligt betalningsmedel.[47] En naturlig följd av den finansiella reformen var inte bara att sedlar i sovjetrubel försvann, utan också att den hypotetiska varu-rubeln, eller prisindex-rubeln, försvann som beräkningsenhet. Ett dekret från STO från 29 februari 1924 föreskrev att alla avtal ingångna i varu-rubel skulle omvandlas till guldrubel, och förbjöd för framtiden slutande av avtal, eller prisofferter, uttryckta i varu-rubel.[48]

De successiva steg med vilka reformen genomfördes var bevis på den oro man i officiella kretsar hyste om dess utsikter till framgång. De nödvändiga åtgärderna vidtogs separat och med en viss intervall emellan, som för att så länge som möjligt hålla chansen till reträtt öppen utifall någon del av planen till sist inte skulle fungera. Reformens mest slående drag var dock dess nära överensstämmelse med västvärldens, särskilt då Storbritanniens, kriterier för finansiell renlärighet. Inget av de länder som vid denna tid fick råd av brittiska experter eller av experter från Nationernas Förbund om det bästa sättet att upprätthålla en stabil valuta, tillämpade mer noggrant än Sovjet den tidens regler om täckning i guld, en balanserad budget,

---

[39] Hela planen offentliggjordes av Sokolnikov i ett detaljerat memorandum från januari 1924, översatt i S. Katsenellenbaum, a.a., sid. 139-42 (från en rysk skrift som inte varit tillgänglig).
[40] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 72.
[41] Ibid., sid. 37, 77.
[42] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 552.
[43] *Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 32, art. 288.
[44] S. Kasenellenbaum, *Russian Currency and Banking, 1914-1924* (1925), sid. 143-44.
[45] *Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 34, art. 308.
[46] Ibid., No. 34, art. 325.
[47] Ibid., No. 45, art. 433.
[48] L. Yurovsky, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), sid. 135. De enda kontrakt för vilka varu-rubeln fortfarande var vanlig som hjälpmedel, var de kollektiva arbetsavtal som slöts av fackföreningarna. Om dessa, se nedan.

en försiktig kreditpolitik, samt korrekta relationer mellan finansdepartementet och centralbanken. Denna benägenhet att acceptera västvärldens modeller ökades genom att den före detta kadettpartiministern Kutler[49] och andra experter skolade i 1800-talets internationella finanstradition, fanns inom Gosbank. Men den hade också en annan innebörd. Upprättandet av en stabil valuta hade inte bara blivit ett mål i sig, utan också ett medel för att vinna den kapitalistiska världens förtroende och för att säkra de fördelar som utrikeshandeln kunde ge; och slutligen kanske för att utverka de utländska lån som, för andra vid sidan av Krasin, föreföll erbjuda det största hoppet för att rädda den sovjetiska ekonomin. Detta framfördes helt öppet av Kamenev vid den andra All-unionella kongressen av sovjeter.

> Hela Europa, som slåss med en valutakris, kommer att erkänna landets ekonomi som sund om det har kunnat uppnå de resultat vi har uppnått under det gångna året; dvs om de skapar en stabil valuta.[50]

På en skämtteckning i *Izvestija* avbildades tjervonets som ”Sovjets nya *polpred* i New York”.[51] En oväntad iver visades i att uppehålla sig vid likheterna snarare än vid skillnaderna mellan det sovjetiska finansväsendet och finansväsendena i västvärlden. För länge sedan hade Sokolnikov ursäktat avvikelserna inom sovjetbudgeten genom att åberopa ett tidigare franskt exempel.[52] Nu, vid kulmen på återgången till ett sunt finansväsende, drog han en förvånande slutsats av de åtgärder som under västvärldens överinseende hade vidtagits nästan samtidigt för att stabilisera valutorna i Tyskland, Österrike, Tjeckoslovakien, Polen, Lettland, Estland och Litauen:

> Som medlemmar av en europeisk helhet har vi, trots alla säregenheter i vår politiska ställning, trots att hos oss en annan klass sitter vid makten, dragits in i denna europeiska mekanism av ekonomisk och finansiell utveckling.[53]

Valutareformen hade fullbordat det närmande mellan Sovjetunionen och den kapitalistiska världen som hade satts igång av NEP och det engelsk—sovjetiska handelsavtalet. Men mest av allt uttryckte den nya finanspolitiken den önskan om ordning och stabilitet och den kraftiga reaktion mot revolutionärt tumult, som hade börjat med NEP. För att omöjliggöra vilken åtgärd som helst räckte det fortfarande med att påstå att den innebar en återgång till krigskommunismens kaos och bisterhet. De ledare som efter Lenins tillbakadragande styrde den ekonomiska politiken verkade för tillfället inte ha någon annan ambition än att se tiden an, bevara och njuta av det som hade uppnåtts och stärka sitt egna innehav av maktens taburetter. Så länge som ekonomin fortsatte att fungera utan outhärdliga spänningar och brister, nöjde de sig med att låta den arbeta med ett minimum av ingripanden: denna målsättning verkade lättast kunna uppnås genom att låta den ledas av en valuta på guldmyntfot, en valuta som fungerade på det automatiska och självreglerande sätt som hade beskrivits av de klassiska ekonomerna. Som Kamenev förklarade inför den följande partikongressen, så var en valuta baserad på guldmyntfot ”en utmärkt termometer som kan signalera hälsa eller sjukdom”: om den vid någon tidpunkt indikerade en ”sjuklig företeelse” så skulle det inte vara något skäl till att slå sönder termometern.[54]

Det huvudsakliga syftet med den trettonde partikonferensens beslut i lönefrågan, som efter-

---

[49] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 394. (Kadettpartiet var under tsartiden det stora politiska reformpartiet, och dess medlemmar var liberaler från de besuttna klasserna. När (den borgerliga) revolutionen bröt ut i mars 1927 var det kadetterna som bildade den första provisoriska regeringen. Allteftersom revolutionen radikaliserades blev kadetterna allt konservativare, och deras regering störtades i april 1917. Kallas ”Kadettpartiet” efter partinamnets initialer: Konstitutionella Demokraterna. Ö. anm.)

[50] *Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 94.51

[51] *Izvestija*, 26 mars 1924. (Polpred är en förkortning av ett ryskt uttryck som betyder ”befullmäktigad företrädare”, dvs sovjetiskt diplomatiskt sändebud. Ö. anm.)

[52] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 167.

[53] *Sotsialistitjeskoi Chozjaistvo*, No. 5, 1924, sid. 6.

[54] *Trinadtsataja S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 392.

tänksamt antogs genom ett tillägg till den ursprungliga resolutionen, var att kompensera lönearbetarna för prisstegringen i termer av den nya tjervonets-valutan. Vid den elfte All-ryska kongressen av sovjeter[55] som följde omedelbart efter partikonferensen, gav folkkommissarien för arbetslivet, Schmidt, en blygsam redogörelse för nyligen genomförda ansträngningar för att mildra arbetarnas svåra situation. Han hävdade att det hade skett ”en höjning av små dimensioner” — allt som allt ungefär 3 procent — av industriarbetarnas löner under andra hälften av 1923, och påstod att lönerna i Moskva nu hade uppnått 78 procent av förkrigsnivån och i Petrograd 68 procent; transportarbetarnas löner var dock fortfarande endast 50 procent av denna nivå. (84 procent av alla löner betalades nu i kontanter.) Sedan förde han försiktigt den brännande frågan om omvandling av lönerna till tjervonets på tal, och medgav att tjervonets under de tre sista månaderna hade sjunkit i värde uttryckt i varu-rubel.

> Vi måste vara mycket noggranna när vi närmar oss frågan: Kan vi slutgiltigt garantera lönenivån under ett system med beräkningar i tjervonets? Även här måste det finnas ett visst mått av försäkring.[56]

Bogdanov, Vesenchas talesman, förde än en gång industrimännens talan. Han hävdade att de fyra gångna månadernas försäljningskris ännu inte var överstånden och att priserna inte kunde hållas nere om lönerna steg utan en motsvarande ökning av produktiviteten. Ökad produktivitet var det enda sättet för att ”smärtfritt höja lönerna utan att höja varupriserna”. Han förespråkade omvandling av lönerna till tjervonets och ansåg att arbetarna måste söka kompensera varje tänkbar förlust genom att stärka konsumtionsföreningarna, något som skulle åstadkomma en prissänkning på det som arbetarna behövde köpa.[57] Men principfrågan hade avgjorts genom partikonferensens resolution och ingen föreslog på allvar att den åter skulle tas upp. Kongressen antog en resolution ”Om åtgärder för ytterligare förbättring av arbetarnas arbetsförhållanden” som krävde att, där lönerna beräknades i tjervonets, skulle arbetarna berättigas till ett levnadskostnadsbonus för att kompensera varje värdeminskning i tjervonets köpkraft.[58] Den 29 februari 1924 föreskrev slutligen ett dekret från STO att alla framtida kollektivavtal skulle ingås i tjervonets och att alla löner i redan befintliga avtal skulle omvandlas från varu-rubel till tjervonets. I detta syfte delades landet in i tre zoner, och omvandlingen skulle genomföras till kurser som varierade i enlighet med respektive zon; från lika byte till 1.50 tjervonets-rubel för 1 varu-rubel. Bonus skulle betalas ut i händelse av en ytterligare ökning av levnadskostnaderna uttryckt i tjervonets.[59] ”Bonusen” anmärkte *Trud* hotfullt ett fåtal dagar senare, ”måste vara ‘ärliga’ och utarbetas i exakt överensstämmelse med marknadspriserna rörelse”.[60]

Denna obehagliga och svårvunna kompromiss visade sig dock bli kortvarig. När övergången till fastställande av lönenivåerna och utbetalning av lönerna i tjervonets en gång väl hade genomförts, angreps snabbt principen om en levnadskostnadsbonus — den övergivna varu-rubelns sista kvarleva. Fullbordandet av finansreformen och den prisstabilisering som åtföljde denna, föreföll beröva bonussystemet dess sista rättfärdigande. Den övriga ekonomin var nu kopplad till en stabil valuta på guldmyntfot; det var logiskt att lönerna nu skulle följa efter. Det påstods att arbetarna redan hade gynnats så mycket av att deras löner nu betalades ut till

---

[55] Som ”förenat” kommissariat (se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 440-41), var Narkomtrud en angelägenhet såväl för RSFSR som för SSSR. (RSFSR = Ryska Socialistiska Federativa Sovjetrepubliken. Ö. anm.)
[56] *XI Vserossiiskij S”ezd Sovetov* (1924), sid. 97, 100.
[57] Ibid., sid. 117-19.
[58] *S”ezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), sid. 294. Resolutionen publicerades också i *Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 27, art. 262 — ett tecken på dess bindande karaktär. Andra paragrafer i resolutionen föreskrev Folkkommissariatet för arbete att förbereda en plan för beredskapsarbeten för de arbetslösa, samt att höja bidragsnivån ”för den del av de arbetslösa som företräder ett verkligt proletärt inslag och som först av alla måste dras in i produktionen igen när den ökar”. Av dessa klädsamma förmaningar blev dock intet.
[59] *Ek. Zjizn*, 1 mars 1924; *Trud*, 1 mars 1924.
[60] Ibid., 5 mars 1924.

fastställda kurser i stabil valuta, att man inte längre behövde göra några ytterligare eftergifter för dem.[61] Den 4 april 1924 utfärdades ”Cirkulär nr. 606” gemensamt av Vesencha och landsorganisationens centralråd och skickades ut till alla ekonomiska och fackliga organisationer. Cirkuläret började med att förklara att det blandade lönesystemet baserat delvis på en valuta på guldmyntfot och delvis på ett levnadskostnadsbonus hade antagits ”för en övergångstid”. När nu den nya finansiella ordningen stadigt hade etablerats, var det nödvändigt att ”fullborda reformen vad gäller beräkning av lönenivåerna genom att övergå till att sluta kollektivavtal för en bestämd period med lönerna uttryckta i stabila penningtermer utan något slag av levnadskostnadstillägg”. Det nya systemet skulle träda i kraft från den 1 april, utom för transportarbetarna, gruvarbetarna i Donbass och arbetarna i Jugostal, Ukrainas ståltrust; dessa skulle åtnjuta det blandade systemets fördelar under ytterligare en månad. För att sockra på pillret skulle lönerna för de specialister som omfattades av ”personliga” avtal sänkas med 20 procent från den 1 april.[62] Det kan knappast antas att beslutet mottogs med någon entusiasm från arbetarna eller fackföreningarna, och klagomål över bedrägeri mot arbetarna blev för en tid vanligt förekommande. Vid den trettonde partikongressen en månad senare, angrep en fackföreningsdelegat kraftigt ”Cirkulär nr. 606” för att överträda politbyråns och den trettonde partikonferensens beslut.[63] Men tack vare den oväntade återhämtningen i tjervonets köpkraft och dess stabilitet under hela år 1924, genomfördes förändringen utan större opposition eller förtrytelse.[64] Med de gångna årens fluktuationer och osäkerhet livligt i minne, och vid en tid då arbetslösheten fortfarande var omfattande, var de sysselsatta arbetarna inte blinda för den ovanliga fördelen med att få fastställda löner utbetalda i en valuta med stabil köpkraft. Den inte minsta förtjänsten med valutareformen, var att den gjorde slut på det bollande med växelkurser för löneutbetalningar som hade varit den föregående periodens stora skandal. Under följande period skulle tyngdpunkten komma att läggas på ett annat område inom arbetslivet: lönernas relation till produktiviteten.

Det tredje beslut som den trettonde partikonferensen tog på grundval av saxkommitténs rapport — beslutet att kontrollera både grosshandels- och detaljhandelspriser — krävde ingen särskild lagstiftning, eftersom Komvnutorg redan hade givits nödvändiga befogenheter. En resolution från STO den 22 februari 1924 gav Komvnutorg befogenhet att kontrollera priserna på ”alla varor som cirkulerar på den inhemska marknaden, vid alla stadier av deras kommersiella cirkulation”. Och ett cirkulär från Vesencha från samma datum varnade trusterna att det, under den stabila valutans nya styre, inte längre kunde rättfärdigas att i priserna inkludera posten ”försäkring mot värdeförsämring av sovznaks”.[65] Under den följande veckan utfärdade Komvnutorg order som fastställde brödpriset i Moskva och Leningrad, samt gjorde upp en lista på sexton masskonsumtionsvaror vars priser detaljhandlarna måste anslå offentligt utanför sina affärer.[66] STO:s dekret från den 29 februari 1924, som inregistrerade lönekompromissen,[67] innehöll också, utan tvekan för att kompensera varje potentiell minskning av penninglönerna, instruktioner till Komvnutorgs lokala organ över hela landet att reducera

---

[61] En ledare i *Trud*, 13 april 1924, medgav att nu, när arbetarna hade säkerhet, kunde en viss sänkning av lönerna vara rättvis och oundviklig.

[62] *Trud*, 5 april 1924. De dekret som nu utfärdades föreskrev en sänkning på 10 procent för löner på mellan 100 och 150 rubel i månaden, och på 20 procent för löner på över 150 rubel. (*Sobranie Uzakonenii*. 1924, No. 53, art. 525; No. 64, art. 646.) ett annat dekret upprepade åter kravet (se föreg- kapitel, not 76) att sådana avtal skulle registreras hos Narkomtrud, och rekommenderade en kontraktsmodell som hade gjorts upp av Narkomtrud. (Ibid., No. 53, art. 526.)

[63] *Trinadtsataja S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 173.

[64] Vid den sjätte fackföreningskongressen i november 1924 erinrades om övergången från varu-rubel till tjervonets som bas för lönekurserna, men då snarare som ett passerat stadium än som ett aktuellt missförhållande. (*Sjestoi S”ezd Professional'nych Sojuzov SSSR* (1925), sid. 71-72.)

[65] *Pravda*, 26 februari 1924.

[66] *Ek. Zjizn*, 23, 26 februari 1924.

[67] Se föreg. sida.

detaljhandelpriserna och säkerställa att detaljhandlarna publicerade priserna på masskonsumtionsvaror. I vilken utsträckning försöket att genom administrativa order tvinga ner priserna var framgångsrikt, är mer än osäkert. Sex veckor senare erkände en resolution från partiets centralkommitté inte bara de nödvändiga begränsningarna av ett sådant försök, utan verkade också retirera till den mer försiktiga position som intagits av saxkommittén föregående december:

> Fastställandet av detaljhandelspriser skall utsträckas till den privata handeln i fall där det är möjligt att garantera mättnad av marknaden genom statliga organ för särskilda varor som i praktiken är underkastade ett statligt monopol, dvs fotogen, salt, tändstickor, etc.[68]

Den stabilisering av grosshandels- och detaljhandelspriserna som hade uppnåtts på våren 1924, berodde långt mer på valutareformens framgång än på direkt regeringskontroll av priserna. Men arvet från saxkrisen fanns kvar. Doktrinen att fastställande av priserna, t o m under NEP, var en riktig och nödvändig uppgift för regeringen, hade klart etablerats och ifrågasattes inte längre.

Den nya inställningen till inrikeshandeln ledde till en sedan mycket länge försenad institutionell justering; en justering som åstadkom ett slut på den rivalitet mellan olika departement som hade varit ett utmärkande drag under de två senaste åren. Narkomfins och Gosbanks växande makt, som speglade den nya betydelse man fäste vid finanspolitiken, hade varit en av NEP:s mest slående administrativa följder. Under krigskommunismen hade de två mäktigaste ekonomiska statsdepartementen varit Vesencha, som kontrollerade industrin, och Narkomprod, som hade hand om jordbrukets produkter. STO var satt att utöva en övervakande och samordnande roll. Bägge dessa departement påverkades radikalt av NEP:s införande. Vesencha behöll ledningen över industrin, men dess direkta kontroll försvagades genom att truster och utarranderade industrier ersatte glavki vilket, tillsammans med införandet av chozrastjet, minskade omfattningen av dess makt. Men också andra organ började göra intrång på dess ställning. Finansierandet av industrin som (i den mån det var möjligt att alls tala om finansväsende under krigskommunismen) hittills hade skötts genom Vesencha, överfördes nu till Gosbank, som hade Narkomfins fullständiga förtroende. Vid den tolfte partikongressen påpekade Trotskij att ”den finansiella apparaten är ... den grundläggande apparaten för industrins förvaltning”, och att ”Vesencha kommer otvivelaktigt att förbli ett femte hjul under vagnen så länge som det inte kontrollerar apparaten för att finansiera industrin”.[69] Upprättandet av Prombank[70] var en ofullkomlig kompromiss; sista ordet låg fortfarande hos Gosbank. Annorlunda kunde det inte heller vara i en ekonomi där finansväsendet tjänade som den slutliga regleringsmekanismen, och där direkta statsingripanden i marknadens verksamhet var en överträdelse av godtagna principer. Å andra sidan fann Vesencha sitt maktmonopol underminerat av Vnesjtorg och Komvnutorg som, dock inte särskilt verksamt, hävdade att de hade övergripande beslutsrätt angående utrikes- respektive inrikeshandeln. Narkomprod, under krigskommunismen Vesenchas jämbördiga partner, utsattes för ännu hårdare tryck från dessa två organ. Redan den ursprungliga förändring med vilken NEP började — införandet av skatt istället för rekvisition — förde in Narkomfin på ett område som under krigskommunismen varit Narkomprods exklusiva och allra viktigaste område. Ty medan insamlingen av skatterna förblev i Narkomprods händer så länge som de betalades in natura, skulle övergången till penningbetalning snart komma att förvandla uppbördsmännen från ombud för Narkomprod till ombud för Narkomfin. Motsvarande omvandling av ransoner och betalningar in natura till löneutbetalningar i reda pengar, gjorde Narkomfin till lönepolitikens yttersta domare. Slutligen införde sädexportens växande betydelse en ny faktor i bondeekonomin: Vnesjtorg. Mellan 1921 och 1923 fick Narkomprod steg för steg släppa ifrån sig

---

[68] *Trud*, 24 april 1924.
[69] *Dvenadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 304.
[70] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 399-400.

alla de dominerande funktioner som detta organ hade utövat under krigskommunismen.[71]

Det första försöket till institutionell justering kom från Vesencha, som omkring tiden för den tolfte partikongressen förde på tal ett projekt om att förena Vesencha, Vnesjtorg och Komvnutorg till ett enda folkkommissariat för industri och handel som också skulle ansvara för insamlande och uppköp av säd. På så sätt skulle alla ekonomins huvudsektorer ställas under enad ledning.[72] Denna långtgående plan påminde allt för mycket om Vesenchas gamla ambitioner att bli den ekonomiska ledningens högsta och enhetliga organ för att ha någon chans att godtas. Den första institutionella förändring som vidtogs var en reform av Vesenchas egen sammansättning. Under NEP var industrin indelad i två sektorer: den statliga industrin och utarrenderad eller privatägd industri. Vesenchas funktioner fördelade sig därför på två kategorier: att leda inriktningen av industrin i dess helhet och utarbeta lagstiftning för den, samt att administrera den statliga industrin, som enligt dekret från den 10 april 1923 nu var organiserad i truster.[73] Denna organisering visade sig inte vuxen påfrestningarna, och Vesenchas misslyckande att förutse och undvika försäljningskrisen på sommaren 1923 tillskrevs åsidosättande av dess mer allmänna uppgift.[74] I september 1923 delades Vesencha upp i två större departement som svarade mot dessa två uppgifter. Rykov kvarstod som ordförande för Vesencha med Bogdanov och Pjatakov som sina ställföreträdare; Pjatakov placerades i ledningen för administrationen av den statliga industrin.[75] Omedelbart efter denna reform sändes emellertid, vare sig det nu var av en slump eller avsiktligt, Pjatakov på uppdrag till Tyskland,[76] och efteråt klagade han bittert över att det under hans frånvaro inte gjorts någonting för att organisera ledningen av den statliga industrin som en enda helhet.[77] Ytterligare en omorganisering ägde rum efter Lenins död. Rykov, som blev ordförande för Sovnarkom, efterträddes som ordförande för Vesencha av Dzerzjinskij, som varit tjekans förste chef och sedan 1921 varit folkkommissarie för kommunikationsväsendet. Detta, tillsammans med industrins uppsving från 1924 och framåt, gav Vesencha nytt liv. Men Vesencha lyckades aldrig med att åter göra sin myndighet gällande utanför industrins område. Vid början av februari 1924 överfördes Statliga Varuhuset (GUM) och dess filialer, som hade sitt ursprung i Vesencha, till Komvnutorg som således fick ett direkt fotfäste inom detaljhandeln.[78] Det nya försöket att kontrollera priserna krävde bildandet av ett organ med större befogenheter och prestige än Komvnutorg, men detta organ fick inte vara särskilt förbundet med industrin.[79] Beslutet fattades nu nästa automatiskt av sig självt. I maj 1924 utfärdades dekret som skapade Folkkommissariatet för inrikeshandel, som ersatte Komvnutorg och övertog det som fanns kvar av Narkomprods apparat.[80] Folkkommissariatet för utrikeshandel (Vnesjtorg) förblev självständigt med Krasin fortfarande i ledningen.

---

[71] Se också *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 378-80.

[72] Projektet omnämdes, men stöddes inte, av Trotskij vid kongressen. Det stöddes och utarbetades av Bogdanov. (*Dvenadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 304, 333-34.)

[73] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 346-47.

[74] Denna uppfattning framfördes av dess tidigare ordförande, Bogdanov, inför TsIK i november 1923. (*Tret'ja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 53.)

[75] Redogörelser för denna reform ges av Bogdanov, ibid., sid. 52-54, och mer flyktigt av Molotov i *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 43-44. Den formaliserades i en order från TsIK den 12 november 1923. (*Postanovienija Tret'ei Sessi Tstentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1923), sid. 130-34.)

[76] Se sid. 123 nedan.

[77] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 22-24.

[78] *Ek. Zjizn*, 5 februari 1924. Om GUM, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 377.

[79] G. Krumin, *Puti Chozyaistvennoi Politiki* (1924), sid. 39-41, som tar för givet principen om bildandet av ett kommissariat för inrikeshandeln, argumenterade kraftigt emot att det skulle förbindas med Vesencha och, mindre kraftigt, mot att det skulle förbindas med Vnesjtorg. Denna skrift, publicerad efter den trettonde partikonferensen, kan få representera den officiella inställningen.

[80] *Sobranie Uzakonenii*, 1924, No. 50, art. 473; No. 62, art. 620. Beslutet fattades i centralkommittén tidigt i april. (*Trud*, 9 april 1924.)

En oväntad följd av dessa arrangemang och av partiledningens seger vid den trettonde partikonferensen, var en viss reaktion mot majoritetens, särskilt exemplifierad i Rykovs och Kamenevs yttrande vid konferensen, hånfulla inställning till planhushållningens principer. Under den ommöblering som följde på Lenins död efterträddes Krzjizjanov som ordförande för Gosplan av Tsjurupa, som tillika var en av Sovnarkoms vice ordföranden. Det kanske mest signifikanta med denna kombination av uppgifter var att den över ett år tidigare föreslagits av Trotskij, men då hade förkastats.[81] Kamenev förklarade nu att effekten skulle bli ”att ställa Gosplan närmare regeringen, att öka dess auktoritet”.[82] 1 april 1924 riktade den centrala kontrollkommissionen och Rabkrin sin uppmärksamhet mot Gosplan, definierade dess uppgift till ”att upprätta en allmän perspektivplan för SSSR:s ekonomiska verksamhet för ett antal år (fem eller tio)” samt, förklarade att en finansplan, av vilken statsbudgeten skulle utgöra en del, också behövdes och rekommenderade bildandet av en arbetslivsavdelning inom Gosplan.[83] Även om det skulle dröja länge innan man gjorde verkliga framsteg mot en förenad planeringsapparat, så var tendensen symtomatisk. Viktigare på kort sikt var en återgång, uppenbarligen som en följd av utnämningen av Dzerzjinskij till Vesencha, till den hittills åsidosatta rekommendationen från saxkommittén om ökat finansiellt stöd till den metallurgiska industrin. Dzerzjinskij instruerades att se över frågan och rapporterade att 100 till 200 miljoner guldrubel skulle behövas under de kommande 5 åren för att återuppliva den tunga industrin.[84]

När den trettonde partikongressen samlades i maj 1924 upptog de ekonomiska frågorna inte längre scenens mitt. Strax före kongressen beskrev en ledare i den officiella ekonomiska tidskriften sovjetekonomin som vilande på ”en kvalitativt ny grundval, en solid, sund grundval som visar klara och tydligt definierade tecken på återhämtning, på framsteg, på tillväxt”.[85] Krisen verkade vara över och ingen var angelägen att åter ta upp de lösningar i den ekonomiska politikens frågor som hade antagits vid den trettonde partikonferensen fyra månader tidigare och som under tiden hade genomförts. 1 sitt ganska korta tal till kongressen gick Trotskij föga in på ekonomiska frågor, även om han eftertryckligen ånyo upprepade sitt krav på mer planering och ansåg att det ”utan reservationer hade visats” att ”partiet, i form av dess ledande apparat, inte tar sig an uppgifterna av ekonomins planerade ledning med den kraft som är nödvändig”. Preobrazjenskij, den enda ytterligare medlem av oppositionen som yttrade sig, drog samma slutsats och pekade särskilt på bristen på kapital inom industrin och på arbetslöshetssiffrorna, som nu hade nått 1.300.000; detta förutom ”en kolossal dold arbetslöshet på landsbygden”.[86] Zinovjev, som rapporterade om Dzerzjinskijs slutsatser angående de belopp som krävdes för att genomföra den trettonde partikonferensens resolution om stöd till den metallurgiska industrin, deklarerade retoriskt att ”turen har nu kommit till metallindustrin, till att förbättra produktionsmedlen, till att återuppliva den tunga industrin”. Även om förkrigstidens produktionsnivåer knappast kunde förväntas under de närmaste ett eller två åren, så var det *”tid att börja lämna förkrigsexemplet bakom sig*”. Kongressresolutionen upprepade uppmaningen att koncentrera uppmärksamheten på ”produktionen av produktionsmedel”.[87] Om arbetslöshetsfrågan replikerade Zinovjev, som delade den pessimism som fortfarande var vanlig i de kapitalistiska länderna, nonchalant att ”vi har fortfarande inte hört några praktiska förslag på detta område”.[88] De huvudsakliga ekonomiska tecknen var dock ännu alltför gynnsamma för någon allvarligare oro. Saxens skänklar hade stadigt närmat sig

[81] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 425.
[82] *Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 127.
[83] *Ek. Zjizn*, 25 april 1924; *Trud*, 25 april 1924.
[84] *Trinadtsataja S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 91-92.
[85] *Ek. Zjizn*, 23 maj 1924.
[86] *Trinadtsataja S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 164, 204.
[87] Ibid., sid. 91-92; *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 567.
[88] *Trinadtsataja S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 253.

varandra under de gångna sex månaderna och förkrigsförhållandet mellan jordbruks-och industripriserna hade nu återupprättats; industrin hade gjort framsteg emot återhämtning; löneminskningarna hade hejdats och skandalen med opunktliga utbetalningar hade klarats upp; och en del åtgärder hade till och med vidtagits för att tygla det privata kapitalets och nepmännens dominans inom handeln. Dessutom kunde Kamenev, på Trotskijs ånyo upprepade krav på planering, triumferande replikera att ”den plan som vårt parti har genomfört under de två senaste månaderna ... uttrycks i ett ord: valutareform”. Och denna plan hade utförts mot oppositionens önskningar, den opposition som i alla sina resolutioner hade krävt planering.[89]

Kongressen diskuterade utförligt, dock utan att några nya ståndpunkter framkom, den aktuella frågan om utrikeshandeln. Zinovjev upprepade i sitt huvudtal att ”frihet för inrikeshandeln är NEP:s grunder”.[90] Kamenev, som avgav rapport i ämnet, citerade Lenins berömda maning ”Lär er handel”, men anmärkte ganska uppriktigt att ”detta slagord, som lanserades för två och ett halvt år sedan, förändrar sitt konkreta innehåll under loppet av vårt ekonomiska arbete, och vår uppgift består i att vid varje konkret tillfälle exakt definiera hur denna Vladimir Iljitjs paroll skall förstås och tillämpas”. Den grundläggande nödvändigheten var ”att anpassa vår industris utvecklingstakt till bondeekonomins styrka” och ”att bland böndernas massa söka den ekonomiska grundval på vilken den statliga industrins utveckling måste vila”. Dock talade han med eftertryck för kontroll av industrins priser och anförde det faktum att prissaxen hade slutit sig som bevis på att en politik med priskontroll hade varit riktig och nödvändig.[91] Kongressens huvudresolution noterade att ”den nya ekonomiska politik som förs av partiet har uppfyllt de uppgifter som partiet föresatt sig” och såg ”ingen grund för en förändring av den nya ekonomiska politiken”, på vars grundval det var nödvändigt att fortsätta ett ”systematiskt arbete för att stärka de socialistiska elementen i den allmänna ekonomin”.[92] Den särskilda resolutionen om inrikeshandeln deklarerade att ”de grundläggande metoderna för erövrandet av marknaden får inte vara åtgärder av administrativt ingripande, utan ett stärkande av den statliga handelns och kooperativens ekonomiska ställning”. Men denna tvetydiga principdeklaration negerades genom en precis befallning om att det nyligen upprättade folkkommissariatet för inrikeshandel skulle utöva ”rätten att reglera all inrikes handel, att upprätta fastställda priser”.[93] NEP:s empiriska karaktär hade styrkts. Kompromisslös trohet gentemot dess principer proklamerades högljutt. Men principen att inrikeshandeln skulle vara fri från statliga ingripanden, eller endast utsättas för ingripanden i form av finanspolitik, hade avlägsnats under saxkrisens påfrestningar. Den statliga priskontrollen återupprättades inte som svar på några teoretiska skrupler utan som svar på trycket från en allvarlig ekonomisk nödsituation.

Ingen partikongress som hölls under denna period, och under Zinovjevs ledarskap, kunde underlåta att ge sin hyllning till böndernas förstarangsbetydelse. Men en ton av oro smög sig in i de officiella talesmännens högtidliga uttalande i ämnet. Zinovjev medgav att ”partiet är fortfarande alltför mycket ett urbant parti, vi känner landsbygden alltför litet”. Dock hade han inga svårigheter att, genom att använda ovanligt ordrika citat från auktoriteter inom och utanför partiet, fastställa vad som var ögonblickets avgörande problem:

> Den grundläggande fråga som påverkar landsbygden — den fråga som under den senaste tiden har surrat i alla våras öron — är differentieringsprocessen. Vladimir Iljitj sade oss många gånger att på landsbygden höll skillnaderna på att plånas ut. Nu har något nytt börjat: som en följd av NEP genomgår landsbygden en process av differentiering.

---

[89] Ibid., sid. 220.
[90] Ibid., sid. 95.
[91] Ibid., sid. 382-97.
[92] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 566.
[93] Ibid., i, 582-83.

Han medgav att det alltmer talades om kulakerna, och uppehöll sig vid förekomsten av ”nepmannen-ockraren, affärsinnehavaren, salu-ståndsägaren, den store handelsmannen”. Varje välmående bonde fick inte kallas för kulak. Icke desto mindre var det ett oroande tecken att den rådande ordningen mest gynnade den ”välmående kulak-sektorn”. Men slutsatserna var långtifrån klara:

> Vad som krävs är inte att till varje pris intill känslolöshet pressa ner kulakerna, utan att stödja mellanbönderna, att stödja fattigbönderna.[94]

Dessa allmänna uttalanden gick inte särskilt mycket utöver den konventionella slutsats som skrivits in i kongressresolutionen om att ”partiets oförändrade uppgift är att stärka och befästa böndernas förtroende för den proletära staten”.[95] För att kasta ljus över de meningsskiljaktigheter som låg under dessa rutinmässiga deklarationer är det nödvändigt att gå till andra talare.

Kalinin, som inför kongressen avgav huvudrapporten om landsbygdsfrågor, började med att citera Lenins deklarationer från den åttonde partikongressen 1919 om nödvändigheten av att göra bönderna försonligt stämda, och särskilt då mellanbönderna. Han erkände den under NEP ökade skillnaden mellan fattig- och mellanbönderna å ena sidan, och kulakerna å den andra. För detta tillstånd fanns emellertid ett försvar:

> Under nuvarande tid stiger böndernas allmänna välmående. Fattigböndernas förhållanden förbättras kanske indirekt. Många av dem hyr, till exempel, ut sig själva till arbete. Detta är inte socialism, men det är en omedelbar förbättring ... I samma mån som böndernas välmående ökar, ökar också differentieringen bland dem.

Efter att ha målat en rosig bild av jordbrukskommunerna (som jämfört med Sovjetjordbruken hade fördelen att arbetslagstiftningen inte gällde dem)[96], återvände Kalinin till den enskilde bonden och förklarade att ”utjämning”, som han kopplade ihop med ”naturekonomi”, skulle innebära ett steg bakåt. Produktion av säd för marknaden var vägen till socialismen. Under sådana förhållanden kunde föga eller intet göras för att förändra ”kulaktendenser”, även om därav ”inte följer att arbetarnas och böndernas myndigheter inte kommer att vidta några åtgärder alls av administrativ karaktär mot stora utpressare och svindlare som lever på att ruinera bönderna”. Kalinin förde därefter på tal en fråga som kanske snarare var av symbolisk än verklig betydelse, men som kom att bli kongressens mest omtvistade fråga vad gällde jordbrukspolitiken — framtiden för bondekommittéerna för ömsesidig hjälp. Dessa kommittéer hade ursprungligen skapats för att övervaka fördelningen av bistånd under den stora hungersnöden 1921-22, men hade sedan dess fört en tynande tillvaro med den obestämda uppgiften att bistå nödställda bönder. Djärva själar inom partiet föreslog nu att dessa kommittéer skulle omorganiseras till kommittéer för mellan- och fattigbönder och användas som redskap för att tygla kulakernas växande makt, dvs i korthet för att utföra funktioner liknande dem som under krigskommunismen hade utövats av de kortlivade ”fattigböndernas kommittéer”.[97] Kalinin motsatte sig eftertryckligt denna åsikt. Han ville behålla dem som organ för att bistå enskilda bönder i fall av otur, och inte förvandla dem till politiska redskap för att förbättra fattigböndernas situation som klass.[98]

Efter Kalinin följde Krupskaja som, utan att direkt vederlägga honom, med sitt inledande citat från ett tal av Lenin år 1920 slog an en annorlunda ton:

---

[94] *Trinadtsati S''ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 100-02.
[95] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 566.
[96] Om jordbrukskommuner och sovjetjordbruk, se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 175-78. Jordbrukskommuner var frivilliga grupper av enskilda som slog ihop sin produktion. Sovjetjordbruken var statliga institutioner som sysselsatte avlönad arbetskraft; härav deras skilda status inför arbetslagstiftningen.
[97] Se ibid., sid. 64-65.
[98] *Trinadtsati S''ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* 1924), sid. 458-71.

> Klasskriget på landsbygden har blivit ett faktum. Det har nu trängt in på djupet på landsbygden; det finns nu inte en enda by där det är omöjligt att skilja på kulaker och fattigbönder.

Hon sökte mildra det intryck av officiell likgiltighet inför kulakerna som Kalinins tal hade efterlämnat. Kommittéerna för ömsesidig hjälp skulle kunna tjäna som ett slags förbund mellan mellanbönderna och fattigbönderna. Om ett sådant förbund inte uppnåddes ”kommer kulakerna att få övertaget, och bönderna kommer att följa inte samarbetets utan den kapitalistiska utvecklingens linje”.[99] Rykom uttalade sig till förmån för Krupskajas åsikt. Uppgiften var ”att avskilja fattig- och mellanbönderna från kulakerna, att organisera dem separat och på så sätt stärka vår bas bland mellan- och fattigbönderna mot kulakerna”. Kommittéerna för ömsesidig hjälp skulle ”inte bara spela en, så att säga, välgörenhetsroll, utan också bilda samlingspunkten för fattig-och mellanböndernas krafter i striden mot rikebönderna och kulakerna, och bli grundvalen för vår makt och vårt inflytande på landsbygden”.[100] Trots dessa auktoritativa uttalanden hade emellertid kulakerna uppenbarligen mäktiga beskyddare inom partiet, som i dem såg den bästa garanten för ökad jordbruksproduktion. Både Kalinin och Rykov gjorde det ovanliga medgivandet att kongressresolutionen om kommittéernas uppgifter saknade ”klarhet” och ”exakthet”, och Kalinin tillade särskilt att ”formuleringen på denna punkt är en kompromiss mellan två linjer”.[101] Resolutionen, som hade huvudrubriken ”Om arbetet på landsbygden”, var avfattad i konventionella ordalag. Dess huvudsakliga tyngdpunkt var utvecklandet av alla slag av kooperation som målet för partiets ansträngningar och det bästa motgiftet mot kapitalism på landsbygden. Den utsåg kommittéerna för ömsesidig hjälp till organ för att bistå och organisera de fattigare bönderna, men avhöll sig ifrån varje attack på kulakerna eller uppmuntran till klasskamp i byarna. I stor utsträckning tack vare ansträngningarna från dem, som om frågan spetsades till lätt skulle kunna stämplas som kulaker, ökade välmåendet fortfarande. Städerna försörjdes och man till och med exporterade säd. Faran för ett återupplivande av kapitalismen på landsbygden verkade för tillfället varken vara särskilt skräckinjagande eller överhängande. De tecken på oro som uttrycktes vid den trettonde kongressen var ännu så länge inte mer än en svag och dunkel föraning om kommande problem.

---

[99] Ibid., sid. 478.
[100] Ibid., sid. 500.
[101] Ibid., sid. 470, 504. Enligt en artikel i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 12-13 (82-83), 20 juni 1924, sid. 8, ”blossade en strid upp” om denna fråga inom kongresskommissionen. (Kongresskommissionens överläggningar rapporterades inte.) Den fullständiga resolutionstexten återfinns i *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 589-98.

Del II.
Den kapitalistiska världen

5. Ockupationen av Ruhr

År 1922 hade på det hela taget varit en framgångsrik och lugnande tid för sovjetisk utrikespolitik. I Genua, i Haag och i Lausanne satt de sovjetiska delegaterna sida vid sida med delegaterna från andra makter på lika, eller nästan lika, villkor. Rapallopakten samt de ekonomiska och militära uppgörelser som låg bakom denna utgjorde, om inte en allians, så åtminstone en *entente cordiale*[*] med en viktig makt, och gav för första gången Sovjetunionen möjlighet att göra sin röst hörd i europeiska frågor. Alla tecken var dock inte gynnsamma. Trots förbättringen i den diplomatiska situationen hade sovjetregeringen erkänts *de jure*[**] av endast tolv länder, av vilka bara ett kunde räknas som stormakt: Tyskland, Österrike, Polen, Finland, Estland, Lettland, Litauen, Bulgarien, Turkiet, Persien, Afghanistan och Yttre Mongoliet. Ytterligare sex länder hade gått med på erkännande *de facto:*[***] Storbritannien, Italien, Tjeckoslovakien, Norge, Sverige och Kina.[1] Resten av världen vägrade fortfarande ha någon som helst officiell relation med Sovjetunionen. Sovjetledarnas ambition att dra till sig utländskt kapital på inte alltför betungande villkor hade gäckats. I Italien hade en diktatur i den nya och oroande formen av fascism tagit makten. I Storbritannien hade makten övergått till en konservativ regering under Bonar Law, och i Frankrike till Poincarés nationella block – bägge regeringar som öppet förklarade sin motvilja mot Sovjetregeringen. I Tyskland trädde Wirths koalitionsregering, som hade ingått Rapallopakten, tillbaka i november 1922 och efter träddes av en regering med en mer markerad högerkaraktär än Weimarrepubliken dittills hade känt – en så kallad ”affärsmännens regering”, ledd av Hamburg–Amerikalinjens direktör Cuno. Tyskland blev i folkmun ”en republik utan republikaner”. Kominterns fjärde kongress hade också bekräftat den bedömning som ursprungligen hade gjorts av den tredje kongressen om allmän ebb i det revolutionära tidvattnet. Uppskjutandet av den europeiska revolutionen kunde dock tröstas med sovjetregeringens växande styrka och stabilitet; en regering som nu äntligen verkade säker inte bara mot inre utan också yttre angrepp. Gradvis framgång hade minskat ivern för spektakulära bedrifter. Lugn och konsolidering var dagens uppgift.

Denna behagliga bild, som fick Lenins ställföreträdare att hoppas att inga större utrikespolitiska beslut skulle behövas under den närmaste framtiden, slogs den 11 januari 1923 sönder av den franska ockupationen av Ruhr, vilken var en repressalie för brister i de tyska skadeståndsbetalningarna. Ockupationen var en i alla avseenden motbjudande operation för sovjetregeringen. Den innebar ett oberäkneligt hot om ännu en europeisk omvälvning, försvagade Sovjetunionens enda viktiga bundsförvant och ledde, genom att slå till på en vital punkt, denna bundsförvant till randen av sammanbrott. Bortsett från dessa allmänna följder, medförde den också stopp i en gren av den tyska industrin som var en stor leverantör, eller potentiell leverantör, av för Sovjet nödvändiga varor. Det faktum att Frankrike hade vidtagit denna åtgärd trots brittiska protester och med stöd bland de västliga länderna endast från Belgien, gjorde endast faran större. Ty om operationen var framgångsrik skulle Frankrike, med sin östra satellitstat Polen, komma att dominera Europa; och ingen makt hade varit så genomgående och kompromisslöst fientlig gentemot sovjetregeringen som just Frankrike.

---

[*] ”Hjärtligt samförstånd”; vanligen ett vänskapligt förhållande mellan stater utan egentlig (formell) allians.
[**] ”Enligt lagen”, ”i rättsligt avseende”. För att två stater skall kunna utbyta diplomatiska sändebud krävs detta slags erkännande.
[***] ”Faktiskt”, ”i praktiken”. Två stater som endast erkänner varandra *de facto* har inte officiella (diplomatiska) förbindelser med varandra. Däremot har de förbindelser på andra nivåer, t. ex. handelsförbindelser.
[1] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (*1923)* sid. 9.

Utsikterna till framgångsrikt motstånd var klena. Två dagar efter den franska invasionen utfärdade dock Cunoregeringen en maning till Ruhrs befolkning om ”passivt motstånd” och icke-samarbete med ockupationsstyrkorna. Maningen möttes med entusiasm och åtlyddes till en början allmänt. Ruhrindustrin slutade fungera.

Den franska ockupationen av Ruhr kom vid en tid då det tyska kommunistpartiet (KPD) präglades av en dämpad stämning. Liksom kommunistpartier på andra håll bidade det sin tid och samlade styrka för framtiden: ”erövrandet av makten som ögonblickets konkreta uppgift”, hade Radek sagt vid Kominterns fjärde kongress, ”står inte på dagordningen”.[2] Detta betydde dock inte att partiet var inaktivt. Följande föreskrifterna för Kominterns fjärde kongress,[3] genomförde partiet en energisk kampanj mot Versaillesfördraget. En vecka innan ockupationen hade en konferens med delegater från alla europeiska kommunistpartier hållits i Essen och antagit en resolution som fördömde Versaillesfördraget och västmakternas imperialistiska politik gentemot Tyskland.[4] Ruhrockupationen släppte nu lös en flod av protester. På själva ockupationsdagen publicerade *Rote Fahne* ett uttalande från KPD:s Zentrale.[*] Två dagar senare antog TsIK i Moskva en protestresolution riktad till folken i alla länder.[5] Denna följdes av en liknande protest från EKKI,[6] och den 17 januari publicerade *Rote Fahne* en protest undertecknad i Berlin av Zetkin, Radek och Newbold å Kominterns vägnar, och av Heckert å Profinterns vägnar.[7] Huvudtemat i alla dessa dokument var beskrivningen av den franska aktionen som kulmen på den kriminella förtrycks- och utsugningspolitik gentemot Tyskland vilken hade inletts i Versailles fyra och ett halvt år tidigare:

> Det tyska folkets suveränitet [lydde TsIK:s resolution] har kränkts. Det tyska folkets rätt till självbestämmande förtrampas. Tysklands desorganiserade ekonomi har utsatts för ett nytt och förkrossande slag. Grym fattigdom och exempellöst förtryck hotar Tysklands arbetande massor, samtidigt som hela Europa kommer att erfara en ökning av de ekonomiska störningarna. Världen har åter kastats in i ett tillstånd av inför-kriget-feber. Det gnistrar i den krutdunk som skapats av Versaillesfördraget.

Av positiva rekommendationer fanns dock föga eller intet, även om Kominterns och Profinterns gemensamma manifest, som inleddes med orden ”Till alla arbetare, bönder och soldater”, talade om ”lösningen att ingå förbund med Sovjetunionen”.

Svagheten i alla dessa dokument var att de undvek den trängande politiska frågan om vilken inställning KPD skulle inta gentemot Cuno-regeringen, vilken hade deklarerat ”passivt motstånd” gentemot den franska ockupationen. När Cuno den 13 januari 1923 bad riksdagen om förtroende för sin linje med ”passivt motstånd”, demonstrerade KPD-medlemmarna genom att rösta emot. Frölich, som talade för partiet i debatten, angrep den gångna politiken att ”uppfylla” avtalet som ett försök att offra ”ett hungrande, dödssjukt och döende proletariat” till förmån för borgarklassen, men förklarade icke desto mindre att ”i denna stund av yttre fara måste vi angripa vår borgarklass inifrån”, och uppmanade till störtande av Cunoregeringen.[8] Under hela denna tid fortsatte *Rote Fahne* att behandla Poincaré och Cuno som tvillingfiender, och riktade sina pilar lika mycket mot bägge. I sin utgåva av den 23

---

[2] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (1923), sid. 318.
[3] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 495-97.
[4] *Die Rote Fahne* (Berlin), 9 januari 1923.
[*] KPD:s Zentrale var (fram till 1925) att likna vid ett Verkställande Utskott (VU). Det bestod av medlemmar ur centralkommittén, var överordnat denna och förbundet såväl med partiets politbyrå som dess orgbyrå.
[5] *Izvestija*, 14 januari 1923. En engelsk översättning finns i *Soviet Documents on Foreign Policy*, ed. J. Degras, i, (1951), sid. 368-70.
[6] *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 11, 15 januari 1923, sid. 75.
[7] Texten återfinns också i *Die Rothe Gewerkschaftsinternationale*, No. 1 (24), januari 1923, sid. 82. (Profintern = Röda Fackföreningsinternationalen, bildad 1921. *Ö. anm.*)
[8] *Verhandlungen des Reichstags*, cclvii (1923), 9429-34.

januari 1923 publicerade tidningen, under jätterubriken ”Förgör Poincaré i Ruhr och Cuno vid Spree”, ännu en proklamation från partiets Zentrale. Denna manade till kamp såväl mot ”Poincarés rövarplaner” som mot ”Stinnes, Thyssen, Krupp och deras hantlangare i Cunoregeringen”.[9] Frölich, som tillhörde KPD:s vänsterflygel, beskrev ”kriget i Ruhr” som en gemensam kamp för franska och tyska kommunister – ”kommunisternas första internationella aktion” – mot Poincaré och Cuno. Han tog bestämt avstånd från varje försök att ställa kommunisterna inför valet *”antingen* mot Poincaré *eller* mot Cuno”.[10] De ansvariga för den sovjetiska utrikespolitiken måste ha varit medvetna om att Cunoregeringen erbjöd det enda möjliga, och delvis verksamma, motståndet mot de franska planerna och i detta avseende arbetade i Sovjets intresse. Åtminstone Radek visste bättre än att förutsätta att en tysk högerregering skulle vara en mindre pålitlig bundsförvant till Sovjet än en tysk vänsterregering: Rapallopolitiken och de hemliga militäravtalen var lika säkra i Cunos som i Wirths händer, och långt säkrare än de skulle varit i händerna på Ebert eller Scheidemann. Sådana hänsynstaganden ingick dock vid denna tid inte i utarbetandet av Kominterns politik. Radek visade sin vanliga skicklighet i att hålla sin verksamhet i Tyskland som Kominterns ombud och som den sovjetiska regeringens ombud i skilda fack. Inte heller finns det något bevis för några allvarliga påtryckningar på KPD-ledningen från Moskva, förutom i syfte att bibehålla partiets enighet. Ingenting är mer anmärkningsvärt i händelseförloppet i Tyskland år 1923 än frånvaron av varje tydligt försök att samordna Kominterns och sovjetregeringens politik, samt den tyska regeringens accepterande av åtskillnaden dem emellan.

Freden mellan KPD:s höger- och vänsterflygel, som hade lappats ihop vid Kominterns fjärde kongress föregående november,[11] var inte av någon bestående kvalitet, och de gamla striderna utkämpades än en gång vid KPD:s åttonde kongress som den 28 januari 1923 inleddes i Leipzig. Den enda förändringen var att Meyer, som hade tillbringat senare delen av 1922 vid Kominterns högkvarter i Moskva,[12] som partiledare och ledare för partiets högerflygel ersattes av Brandler, över vilken Radek nu lade sin skyddande mantel. Bägge sidor fortsatte att betyga sin lojalitet gentemot Kominterns paroller om ”enhetsfront” och ”arbetarregering”. Tolkningen av parollerna skiljde sig dock i praktiken vitt. Högern, ledd av Brandler och Thalheimer, försökte tillämpa enhetsfrontstaktiken genom att dels ingå avtal med ledarna för andra vänsterpartier, och dels agitera bland dess medlemmar, och tolkade maningen om arbetarregering som en inbjudan att ingå koalitionsregeringar med socialdemokraterna. (En möjlighet som redan hade förts på tal i Sachsen och Thüringen.) Vänstern, ledd av Maslow, Ruth Fischer och Thälmann, förespråkade enhetsfront ”underifrån” som ett medel att locka medlemmar ur andra vänsterpartier att överge sin lojalitet gentemot korrupta ledare, och ansåg ingen arbetarregering värd namnet som inte leddes och dominerades av kommunisterna. Vänsterns anklagelse mot högern var att den åsidosatte det yttersta målet – revolutionen – för omedelbara målsättningar och taktiska manövrer. Dessa stridigheter upptog kongressen helt, och den misslyckades fullständigt med att göra något som helst uttalande om Ruhrockupationen. Vänsterflygeln föreslog faktiskt att ”det politiska läget och KPD:s uppgifter” (vilket avsåg Ruhrkrisen), skulle placeras högst upp på dagordningen. Men högern behand-

---

[9] Berättelsen i R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 264, om att Radek, dagen efter det att ovan citerade rubrik hade publicerats i *Rote Fahne* ”sparkade de två män som var ansvariga för den” (en av dem var Ruth Fischers bror), samt ändrade rubriken till ”Mot Cuno om Spree, om Ruhr mot Poincaré”, är oriktig i varje detalj som kan kontrolleras. Den ursprungliga rubriken var inte ”på rim” och är oriktigt citerad, och den ”ändrades” aldrig av den enkla anledningen att *Rote Fahne* aldrig upprepade sina rubriker; och denna rubrik återkom inte i någon form. Brandler citerade senare slagordet i denna form: ”Mot Poincaré om Ruhr och mot Cuno om Spree”. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), i, sid. 226.
[10] *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 29, 14 februari 1923, sid. 214-15; No. 43, 9 mars 1923, sid. 319.
[11] *Se Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 492-95.
[12] *Bericht über die Verhandlungen des III (8) Parteitags der Kommunistischen Panel Deutschlands* (1923), sid. 58.

lade förslaget som en motion om misstroendevotum mot partiledningen och röstade ner det med en majoritet på 122 mot 81.[13] Brandlers huvudtal vid kongressen var en lång plädering för politiken att eftersträva enhetsfront med andra arbetarpartier, och innehöll ett särskilt erbjudande om koalitionsregering med socialdemokraterna i Sachsen.[14] Högerns teser om enhetsfronten och arbetarregeringen antogs och vänsterns förkastades, med en majoritet på 118 mot 59.[15] Men för omvärlden, liksom för KPD självt, var kongressens mest iögonfallande drag dess oförmåga att avge någon som helst deklaration av betydelse om landets för tillfället mest avgörande fråga. Vänstern menade att oförmågan berodde på att partiets högerledning var bankrutt, och ägnade sig åt retoriska maningar till handling, vilket av högern fördömdes som demagogi.[16] Radek, som var trogen Kominterns linje vid denna tid, ansträngde sig för att undvika en sprängning av det tyska partiet, och hade insisterat på att tre medlemmar av den besegrade vänstern skulle upptas i den nyvalda centralkommittén.[17] Trots bittra beskyllningar hade partiet hållit samman. Men kongressen i Leipzig hade knappast givit partiet några lagrar eller skingrat tvivlen hos dem som ifrågasatt dess handlingskraft som revolutionär organisation.

Ruhrkrisen förde i dagen ett problem som länge funnits latent i KPD:s historia och politik: det tvetydiga förhållandet mellan tysk kommunism och tysk nationalism. KPD:s och Kominterns protester mot den franska ockupationen av Ruhr hade knutits till en nationell protestkampanj mot Versaillesfördraget, och hade med ens gjort denna fråga aktuell och mer brännande. Det fördömande språkbruk som kommunisterna använde började alltmer sammanfalla med nationalisternas: tysk nationalism kunde, verkade det, inte på samma sätt som fransk nationalism eller brittisk imperialism behandlas som en ovillkorligen fientlig kraft. I februari 1923 bemödade sig Thalheimer, som nu var den ledande teoretikern för KPD:s högerledning, om att hitta en teoretisk grundval för en mer överseende inställning. I Ruhrkonflikten, hävdade han, ”är den franska och den tyska borgarklassens roller inte identiska, trots deras gemensamma klassnatur”; den tyska borgarklassen hade fått ”en objektiv revolutionär roll ... sig själv till trots”. Han åberopade exemplet med Bismarck som efter 1848 hade spelat rollen av ”revolutionär ovanifrån”, och erinrade om Marx och Engels utlåtande att Bismarcks roll hade blivit ”öppet reaktionär” först efter Sedan.[*] Nederlaget 1918 hade än en gång helt ändrat Tysklands ställning och gjort tysk nationalism till en potentiellt revolutionär faktor. Därav följde som logisk slutsats att ”besegrandet av fransk imperialism under världskriget var inte en kommunistisk målsättning, men dess besegrande i kriget i Ruhr är en kommunistisk målsättning”. Thalheimers artikel publicerades anonymt i KPD:s teoretiska tidskrift[18] och

---

[13] Ibid., sid. 186-87.
[14] Ibid., sid. 328.
[15] Ibid., sid. 375. För texten till dessa teser som de antogs, se ibid., sid. 415-24.
[16] Vänsterns ståndpunkter sammanfattades av Ruth Fischer efter kongressen i Leipzig: ”Kommunistpartiet är förlorat som revolutionärt parti om det begränsar sig till endast propaganda. Det måste vara aktivt, det måste handla. Det måste inte bara med alla sina krafter träda in i nuvarande massrörelser, det måste också ständigt och alltid försöka sätta massorna i rörelse”. (*Die Internationale*, vi, No. 3 [1 februari 1923], sid. 90-91.)
[17] R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 229, och P. Maslowski, *Thälmann* (1932), sid. 42. Dessa källor belägger bägge att Radek framträdde vid ett hemligt kongressmöte för att åstadkomma detta resultat. Radek, som uppehöll sig illegalt i Tyskland, framträdde inte vid de öppna sessionerna. Enligt Ruth Fischer ett år senare ”var fraktionsstriden, hatet mellan de två grupperna, så illa att endast ett ingripande i sista ögonblicket från EKKI:s representant lyckades undvika en sprängning”. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 51.
[*] Staden *Sedan* i Frankrike var skådeplats för ett viktigt slag under det fransk–tyska kriget 1870-71. I september 1870 tvingade Bismarcks trupper en fransk armé att kapitulera vid staden. Napoleon III tillfångatogs, och slaget ledde till hans avrättning och proklamerandet av republik.
[18] *Die Internationale*, vi, No. 4 (februari 1923), sid. 97-102. En översättning av artikeln, som bar Thalheimers signatur och var daterad den 13 februari, publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, 6857-64.

kom att bli stilbildande. I en artikel för att hylla tjugofemårsdagen av det ryska partiets grundande gav också Radek, genom att oväntat jämföra Bismarck med Lenin, ett bidrag till den aktuella sinnesstämningen:

> När man läser hans första rapporter, när man följer hans politik steg för steg, måste man fråga sig: ”Varav denna insikt om hela den europeiska verkligheten hos en godsägare?” Samma tanke får man alltid när man tänker på vårt partis historia, på revolutionens och Iljitjs historia.[19]

Denna kärleksfullhet inför tysk nationalism undgick inte att uppmärksammas av kommunister i grannländerna. En tjeckisk kommunist, Neurath, skrev i en tjeckisk kommunistisk tidskrift en artikel som direkt angrep Thalheimers inställning som ett exempel på korruption av arbetarrörelsen genom fosterländsk känslosamhet (liksom hade skett 1914), och utmanade honom att fullfölja sin argumentation till dess logiska slutsats; dvs att det tyska proletariatet skulle stödja den tyska borgarklassen mot den franska. I KPD:s tidskrift fördömde en annan tjeckisk kommunist, som skrev under namnet Sommer, Thalheimers tes som ”en präktig nationalbolsjevistisk blomma”, och vidhöll att det inte fanns någon skillnad mellan 1914 och 1923. Proletariatets plikt att kämpa mot sin egen nationella bourgeoisie kvarstod oförändrad: ”det får inte förekomma någon uppgörelse med den inhemska fienden”. Slutligen tog Thalheimer upp denna punkt och försökte rättfärdiga åtskillnaden mellan 1914 och 1923.[20]

De politiska krafter som på sommaren 1923 arbetade för samarbete mellan kommunister och nationalister i Tyskland visade sig dock mer tvingande än de teoretiska argument som framfördes för eller emot denna linje. Polemiken betydde heller ingenting för att klargöra partiets politik. Fastän det fortsatta passiva motståndet och kampen mot ockupationsstyrkorna medförde växande politisk oro och ökande störningar för den tyska ekonomin, hade KPD ingen plan för att utnyttja denna kritiska situation, och inga nya direktiv utfärdades av Komintern. I slutet av januari 1923 publicerades en gemensam kungörelse i Kominterns och Profinterns namn om bildandet av en ”aktionskommitté mot fascismen”, och i mars bildades en kommitté med samma namn i Berlin under Clara Zetkins ledning och deklarerade en ”antifascistisk vecka”.[21] I mars gjordes ett försök att fullfölja enhetsfrontstaktiken genom att kalla till en internationell konferens i Frankfurt, till vilken också den Andra Internationalens partier och Amsterdams fackföreningar inbjöds. Ett fåtal socialdemokrater deltog, men den stora majoriteten deltagare var kommunister.[22] Brandler och Zetkin, samt de franska och brittiska delegaterna, fördömde alla Versaillesfördraget och ockupationen av Ruhr, men Lozovskij, som kom från Moskva för att representera Profintern, verkar ha varit den dominerade personen. Konferensens huvudresolutioner var riktade mot ”krigsfaran” och ”den internationella fascismen”.[23] Fördömandet av den tyska regeringen och kravet på att den skulle störtas sköts i bakgrunden, och i detta avseende utgjorde konferensen en framgång för KPD:s högerflygel. Bland medlemmarna i själva Ruhr var det dock den mer aggressiva vänstern som

---

[19] *Inprekorr*, No. 45, 12 mars 1923, sid. 337.

[20] Sommers artikel förekom i *Die Internationale*, vi, No. 7 (1 april 1923), sid. 207-11. Både Neuraths och Sommers artiklar omtrycktes i *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, sp. 6865-80, efter Thalheimers ursprungliga artikel, och följdes av hans replik. (Ibid., sp. 6879-88.) Enligt Ruth Fischer, a. a., sid. 282, skrev Neurath och Sommer sina artiklar med uppmuntran från Zinovjev, som använde dem som sina ”redskap” i sin strid med Radek. Detta föregår Zinovjevs ingripande i KPD:s angelägenheter och anslutning till vänstern; att alla dessa artiklar trycktes i Kominterns tidskrift är endast bevis på den tolerans som vid denna tid fortfarande visades avvikande åsikter. Inte heller fanns det någon som helst anledning att se Thalheimer som ett ”redskap” för Radek.

[21] *Inprekorr,* No. 19, 29 januari 1923, sid. 123-24; No. 48, 14 mars 1923, sid. 378; No. 55-6, 28 mars 1923, sid. 456.

[22] Konferensens sammansättning beskrivs ingående av Bucharin i *Dvenadtsatyl S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 265.

[23] Konferensens överläggningar nertecknades i en pamflett med titeln *Der Internationale Kampf des Proletariats gegen Kriegsgefahr und Faszismus* (1923).

dominerade. En regional partikonferens som samlades i Essen i slutet av mars angrep partiets tysta stöd till det passiva motståndet, förklarade att ”nationalisternas propaganda och förberedelser är kontrarevolutionens ramverk”, och föresatte sig ”att rädda det tyska proletariatet från ett ändlöst grått slaveri genom att kämpa far den politiska makten”.[24]

Denna uppmaning till revolution, som erinrade om marsaktionens bistra misstag,[*] upprörde allvarligt partiets högerflygel. ”Historien”, skrev Radek efter konferensen i Essen, ”galopperar för tillfället som en skrämd häst”.[25] Lokala kommunister organiserade i det närmaste ständigt oroligheter i Ruhr. I mitten av april ägde ett misslyckat kommunistiskt uppror rum i Mühlheim, och i maj inträffade allvarliga oroligheter i Gelsenkirchen. För att upprätthålla arbetarnas moral organiserade de sovjetiska fackföreningarna avsändande av två skeppslaster säd till Ruhr. Dessa var inte bara avsedda som symboliskt stöd, utan också som tecken på den sovjetiska beredvilligheten att undsätta en framgångsrik tysk revolution om denna skulle utsättas för blockad- och svältåtgärder från väst.[26] Men inom EKKI rådde nu allvarlig oro. Representanter för det tyska partiets Zentrale samt för avdelningarna i Berlin och Hamburg (som var vänsteroppositionens bastioner), kallades till ett möte i Moskva den 22 april 1923.[27] Här ägnade sig EKKI åt ännu ett av sina försök till kompromiss och försoning. En resolution antogs som erkände misstag begångna såväl av högern som av vänstern. En del av centralkommitténs uttalanden om enhetsfronten hade gått för långt, även om dess linje ”i allmänhet och på det hela taget hade varit korrekt”. Att inleda revolutionär aktion i Ruhr skulle vara farligt ”så länge som ingen revolutionär rörelse kan skönjas inom territoriets icke ockuperade del och bland de arbetande franska massorna”. I Sachsen skulle kommunisterna fullfölja politiken med enhetsfront med socialdemokraterna, men inte så långt som till att ta ansvar för deras politik; man skulle driva kravet på en ”alltysk arbetarregering”. Under tiden instruerades medlemmarna i Berlin- och Hamburgavdelningarna att inte agitera utanför sina egna distrikt.[28] Kompromissens viktigaste innebörd uppenbarades först efter det att delegaterna hade återvänt till Tyskland. KPD:s centralkommitté beslöt då utvidga sitt medlemsantal till 25, och välja in fyra ”vänsterister”, däribland Thälmann och Ruth Fischer.[29]

Under Ruhrockupationens fyra första månader skulle det vara felaktigt att tillskriva vare sig det ryska kommunistpartiet eller Komintern någon som helst överlagd politik för att möta den kritiska situationen, eller någon som helst önskan att ingripa i tyska angelägenheter. I allmänna ordalag var bägge angelägna att stärka det tyska kommunistpartiet och främja revolutionens sak i Tyskland. Men då KPD självt var häftigt splittrat om medlen för att nå detta mål, så rådde i Moskva fortfarande den största motvillighet att välja sida. Denna motvillighet

---

[24] *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 132.

[*] Våren 1921 var en tid av allmän oro i hela Tyskland. När krigsmakten (Reichswehr) och polisen den 16 mars ockuperade Mansfeld-gruvorna och började avväpna arbetarna där, utbröt väpnat motstånd. Detta spred sig till andra delar av centrala Tyskland. Följande dag manade KPD:s centralkommitté arbetarna att gripa till vapen och genomföra den proletära revolutionen. En vecka senare, när striderna börjat ebba ut, utlyste KPD en generalstrejk. Inte heller denna vann dock någon större anslutning. Den 31 mars var kommunisternas nederlag fullständigt och centralkommittén avblåste aktionen. Många partimedlemmar hade dödats eller sårats, och tusentals arresterats. Mångdubbelt fler utträdde nu ur partiet: inom några månader sägs KPD ha förlorat över hälften av sina medlemmar, från 450 000 minskade antalet till 180 000. (Se vidare *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 370-73.)

[25] *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 24, 5 april 1923, sp. 6349.

[26] Ankomsten av den första sändningen rapporterades *i Die Rote Fahne* (Berlin), 30 mars 1923; ankomsten av den andra beskrevs, av en fackföreningsdelegat som var med på båten, i *Die Rote Gewerkschaftsinternationale*, No. 5-6 (28-29), maj–juni 1923, sid. 484-92. Radek använde tillfället för en bitter artikel som erinrade om SPD:s och USPD:s vägran att ta emot erbjudandet om sovjetisk säd i november 1918. *(Inprekorr,* No. 47, 14 mars 1923, sid. 362-63.) tom USPD, se ordförklaringarna O. anm.)

[27] Texten till Zinovjevs brev finns i *Material zu den Differenzen mit der Opposition* (1923), en KPD-skrift som innehåller ett antal resolutioner och deklarationer från oppositionen.

[28] *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, sp. 6845-56.

[29] *Inprekorr*, No. 84, 18 maj 1923, sid. 709-10.

berodde utan tvekan delvis på den ”bida-tiden”-stämning som styrde alla politbyråns överväganden under den period då Lenin var oförmögen att delta. Men det kan också påpekas att Lenins sista framträdande i Kominterns angelägenheter hade varit ämnat att släta över meningsskiljaktigheterna mellan KPD:s vänster och höger, och vägra att döma mellan dem.[30] Radeks nästan kontinuerliga närvaro i Berlin under denna tid,[31] kan ha givit intryck av att Komintern stödde partiets högerflygel. Detta intryck försvann dock varje gång frågan fördes till Moskva, och tecknen tyder på att högern skulle ha kontrollerat en majoritet inom det tyska partiet också utan Radeks stöd. Marsaktionens lärdomar hade aldrig glömts. Under efterverkningarna av detta tragiska fiasko hade Radek inte orättvist beskrivit KPD:s traditionella roll som den hos ”en kraft som höll proletärerna tillbaka från onödiga sammanstötningar, organiserade och upplyste massorna och förde dem till stora strider endast när det inte fanns någon risk att de skulle besegras och isoleras”.[32] De skilda uppfattningarna på våren 1923 inom KPD och – mer allmänt – bland de tyska arbetarna, medförde att revolutionär handling, till och med under den tyska nationens aktuella desperata läge, kom att verka nästan hopplös. Huruvida Radek, när han stödde högerns inställning, påverkades av en önskan att basera den sovjetiska politiken på vänskapliga och nära relationer med den tyska regeringen, oavsett dennas politiska utseende; och huruvida någon sådan hänsyn medvetet eller omedvetet påverkade politbyråns medlemmar när de fattade sina beslut, är frågor som i brist på bevis inte kan besvaras och som kanske är av sådan karaktär att de inte kan ges ett precist svar. Vad som dock rimligen kan sägas är att, fram till mitten av maj 1923, kan den inställning som Komintern och dess ombud intog i den tyska frågan förklaras utan att man behöver åberopa hypotesen om något särskilt sovjetiskt intresse i de beslut som fattades. Därefter kom en plötslig förändring i det internationella läget att orsaka en ny och dramatisk vändning i Kominterns politik.

[30] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 494.
[31] Enligt R. Fischer (a. a., sid. 261), hade han tjänsterum på den sovjetiska ambassaden, hos den sovjetiska handelsdelegationen och på *Rote Fahne*, och flyttade ständigt runt mellan dessa. Säkert var han allerstädes närvarande, men Ruth Fischer överdriver förmodligen hans inflytande.
[32] *Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), sid, 456-57

6. Curzons ultimatum

De sovjetiska reaktionerna gentemot Västeuropa under Ruhrockupationens första veckor dominerades av oro; av rädsla för att ockupationen skulle kunna vara inledningen till ett nytt europeiskt krig. Vilka fördelar bolsjevikledarna än må ha hoppats att den franska revolutionen skulle ge dem – antingen genom att förstärka den nationella tyska förbittringen gentemot Versaillesfördraget eller genom att påskynda världsrevolutionens process – så uppvägdes dessa förhoppningar av farhågorna om ett allmänt krig, vilket skulle kunna utsätta de sovjetiska gränserna för attacker från väst.

> Fullständigt herravälde över Tyskland [skrev *Izvestija* den 21 januari 1923] utgör ett allvarligt hot mot Sovjetrepubliken. Det skulle ge Poincaré kontroll över ett territorium som sträcker sig från Seine till Vistula, och, eftersom Polen är Frankrikes allierade, från Vistula till den sovjetiska gränsen.

Särskilt hotet om att franska arméer skulle tränga in i hjärtat av Tyskland verkade förebåda ett kullkastande av Rapallopakten och, som Kamenev senare sade, ”ett krossande av de grunder för stabilitet och jämvikt i världen på vilka Sovjetrepubliken vilar”.[1] I mitten av februari 1923 försökte Tjitjerin, som var tillbaks i Moskva efter Lausannekonferensen, göra en mer lugnande analys av den franska aktionen. Den fortskridande utvecklingen av internationella karteller var den avgörande faktorn i den samtida kapitalistiska världen. Tjijerin hävdade att ”ett nytt världskrig är i alla händelser inte nära”; att ”Ruhr-äventyret år i sista hand endast en episod i [de franska och tyska] industriernas kartelluppbyggnadsprocess”; samt att ”ett engelskt ingripande och, än mer, en gemensam intervention från England och Amerika, skulle genast leda till förlikning”. Under tiden kunde Sovjet gratulera sig självt till sin ökande betydelse i världspolitiken.[2] Djärva ord kunde dock inte skingra den rådande oron. Sovjets intresse av fred blev ett ständigt tema i sovjetiska deklarationer. Kamenev, en av Sovnarkoms vice ordföranden, sade till *Manchester Guardian*s korrespondent Ransome att i Sovjet nu rådde fred och att ”så vitt på oss ankommer skall vi göra vårt yttersta för att få den att vara för alltid”. Händelserna i västra Europa var hotande. ”Men huruvida vi kommer att bli indragna beror helt och hållet på Polen”, eftersom en polsk mobilisering mot Tyskland ”i det långa loppet skulle rikta sig mot oss”.[3] Tio dagar senare säkrade Ransome en intervju med Trotskij, vilken försökte besvara den känsliga frågan: ”varför hälsar vi inte den franska invasionen i Ruhr som en revolutionär sporre?”. Trotskij förklarade att ”det ligger inte alls i vårt intresse att revolutionen skulle äga rum i ett på blod utsuget och åderlåtet Europa”. Ett krig kunde innebära ”förblödandet och krossandet av just de generationer ur arbetarklasen som är bärare av framtiden”. Detta skulle leda till ”den mest allvarliga sänkning av den europeiska kulturnivån för lång tid” och till ”ett uppskjutande av revolutionära möjligheter”.[4] Sovjetunionen var därför ”utomordentligt intresserat av att bevara freden”. Trotskij uttryckte också förtröstan om att ”hypotesen om en polsk attack [mot Tyskland] endast kommer att förbli en hypotes”.[5]

Anledningar till förbittring i de sovjetiska relationerna med västmakterna saknades naturligt-

---

[1] *Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 66. En tid senare yttrade Stresemann till D’Abernon att ”om Poincaré hade genomfört sin politik, skulle Tyskland ha ingått förbund med Sovjet, och tillsammans skulle de ha svept över Europa”. (D’Abernon, *An Ambassador of Peace*, iii, (1930), 146.) Detta var ett av de få tillfallen då Stresemann försökte skrämma västmakterna med spöket av en sovjetisk-tysk allians.

[2] *Izvestija*, 15 februari 1923. En översättning publicerades i *Inprekorr*, No. 37, 26 februari 1923, sid. 263-64.

[3] *Manchester Guardian*, 19 februari 1923. Vid samma tid hävdade Radek att om Polen skulle bli inblandat i ett krig mot Tyskland ”kommer hon inte vilja ha Sovjetunionen i ryggen, och kommer att marschera emot oss”. (*Izvestija*, 17 februari 1923.)

[4] Trotskij hade uttryckt samma farhågor om ett krigsutbrott ät 1914. (Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 618, not 2.)

[5] *Manchester Guardian*, 1 mars 1923.

vis inte, och de försummades sällan. I januari 1923 intog den litauiska regeringen, trött på de långa och fruktlösa diskussionerna med de allierade om Memels framtid, denna hamnstad genom en militär kupp. Den 16 februari följde de allierade regeringarna minsta motståndets lag genom att erkänna litauisk överhöghet över Memel. Detta gjorde det lättare för dem att dagtinga med sitt samvete och officiellt erkänna även Polens befintliga östgräns – ett steg som dittills hade försenats av de ändlösa tvisterna om Vilna och östra Galizien.* Detta erkännande beviljades genom en formell akt från ambassadörskonferensen i Paris den 15 mars 1923. Även om beslutet om Memel knappast drabbade sovjetiska intressen, och beslutet om Polen inte innebar något annat än att den befintliga gränsen erkändes, så uppväckte dessa händelser ändå den sedvanliga raden protester från den sovjetiska regeringen.[6] En liknande protest riktades till den finska regeringen för dess försök att hänskjuta den karelska frågan till det ”s k Nationernas Förbund”.[7] I januari 1923 dök dock folkkommissarien för hälsovården, Semasjko, för första gången upp i Genève för att närvara vid NF:s hälsovårdsorganisations möten.[8] Och när Sovjet i mars 1923 av NF inbjöds att delta i en planerad konferens i Rom om marin nerrustning, innehöll svaret – även om det bibehöll de principiella sovjetiska invändningarna mot det ”så kallade Nationernas Förbund” (formuleringen var vanlig vid denna tid) – ett godtagande av denna inbjudan.[9] Här fanns ingenting som tydde på en nära förestående kris i relationerna till väst.

Dessa relationers jämna förlopp skulle emellertid snart brytas av motparten. Invasionen i Ruhr hade ökat Frankrikes och dess allierades prestige och självförtroende; länder som alla var oförsonliga fiender till Sovjet. Och att Curzon tog över ledningen av den brittiska utrikespolitiken medförde en fortgående försämring i de engelsk-sovjetiska relationerna. Lloyd George, anmärkte Kamenev i den intervju som redan citerats, ”insåg att han levde på 1900-talet, även om han inte alltid hade modet att dra de nödvändiga slutledningarna och handla därefter”. Curzon, å andra sidan, ”har bestämt sig för att om detta inte är 1800-talet, så skall han ändå uppträda som om det vore det”.[10] Inte heller hade Curzon blivit mer försonligt stämd av Tjitjerins fientliga utfall vid Lausannekonferensen. Den 30 mars 1923 överlämnade Englands chargé d’affaires i Moskva, Hodgson, en artig men barsk not till Narkomindel.* Noten innehöll en ”angelägen och sista vädjan” om att det dödsstraff som nyligen utdömts mot Butkevitj, en katolsk präst och sovjetisk medborgare anklagad för spioneri, inte skulle sättas i verket. Följande dag sändes ett svar från Narkomindel, undertecknat av chefen för dess västavdelning, Vajnsjtein. Svaret avvisade denna inblandning i ”ett oberoende lands och suverän stats” inre angelägenheter, citerade några kommentarer som sades ha fällts av ”en representant för den Irländska Republiken i Frankrike” om ”den brittiska regeringens hycklande inblandning”, och konkluderade att det brittiska uppträdandet i Indien och Egypten inte gjorde en brittisk vädjan ”i namn av humanitet och livets okränkbarhet” särskilt övertygande. Hodgsons vägran att motta en not avfattad i sådana förolämpande ordalag orsakade ytterligare ett svar, undertecknat av Vajnsjtein den 4 april. I efterhand sades vanligen att Vajnsjtein hade sänt iväg

---

* *Galizien*: landskap som idag ligger i sydöstra Polen och sydvästra Ukraina.

[6] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, iii (1928), 223-24, 235-38.

[7] Ibid., iii, sid. 235.

[8] Representanter för RSFSR och Ukrainas SSR hade närvarat vid en europeisk hälsovårdskonferens sammankallad under NF:s hägn i Warszawa i mars 1922. (*League of Nations: Records of the Third Assembly* (1922), ii, 64-65.) Det möte i vilket Semasjko deltog i januari 1923 beskrevs officiellt – för att blidka den sovjetiska misstron – som en ”internationell kommission”, vilken sammanträdde i samverkan med NF:s Hälsovårdskommitté. Semasjko själv avvisade dock dessa spetsfundigheter och förklarade att ”en sovjetisk folkkommissaries närvaro vid ett möte inom Hälsovårdskommittén behöver inte väcka någon förvåning ... och ändrade inte på något sätt den sovjetiska regeringens inställning gentemot Nationernas Förbund”. (*League of Nations Health Committee: Minutes of the Fifth Session* (C27.M13, 1923), iii, 31-35.)

[9] *Pravda*, 4 mars 1923; Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 238-39.

[10] *Manchester Guardian*, 19 februari 1923.

* Folkkommissariatet för utrikes ärenden (Utrikesdepartementet).

dessa skrivelser i Tjitjerins frånvaro och utan dennes godkännande; och Tjitjerin visade säkert vid andra tillfällen större finess både i att utdela och parera angrepp. Vare sig detta nu var riktigt eller ej, så skulle skrivelserna aldrig ha sänts iväg om man hade insett att de skulle ge Curzon just det tillfälle han väntade på. En kraftigt antisovjetisk propaganda spred sig nu i den brittiska pressen. Den 8 maj 1923, efter en månads övervägande, instruerade så utrikesdepartementet Hodgson att till Sovjetregeringen överlämna ett långt memorandum i 26 paragrafer, i historien känt som ”Curzons ultimatum”. Efter att inledningsvis ha omnämnt Vajnsjteins skrivelser, övergick memorandumet till allmänna klagomål över Sovjets politik gentemot Storbritannien alltsedan ingåendet av det brittisk-sovjetiska handelsavtalet i mars 1921. Dess tre första avsnitt behandlade Sjumjatskijs och Raskolnikovs – de sovjetiska sändebuden i Teheran respektive Kabul – anti-brittiska verksamhet, propagandan i Indien samt Kominterns arbete i allmänhet. Man krävde ursäkter för och uppgivande av dessa aktiviteter. De fjärde och femte avsnitten ägnades rättsanspråk som härrörde sig från en brittisk agents död och fängslandet av ytterligare en agent (deras status bestreds uppenbarligen inte, även om anklagelserna mot en av dem beskrevs som falska) – något som hade inträffat för så länge sedan som år 1920 – samt från det nyligen skedda anhållandet av två brittiska resenärer. Man krävde en omedelbar uppgörelse om dessa rättsanspråk. Det sista kravet gällde ett ”otvetydigt tillbakadragande” av Vajnsjteins två skrivelser. Om dessa krav inte tillgodosågs inom tio dagar skulle handelsavtalet sägas upp och Hodgson instrueras att lämna Moskva.[11]

Ultimatumet kom som ett allvarligt slag för Moskva; det var häftigare än något man hade väntat sig. Vid den tolfte partikongressen I mitten av april hade Zinovjev litet lättsinnigt spekulerat om möjligheten av en ”ny intervention”.[12] Nu föreföll faran vara överhängande. Nästa dag sändes ett meddelande ut om att uppskjuta det utvidgade EKKI:s förestående möte till den 10 juni, på grund av ”krigsfaran”.[13] Bestörtningen i Moskva förstärktes av två sammanfallande händelser. Den 2 maj hade Foch* anlänt till Polen på ett mycket uppmärksammat officiellt besök, hade där tillbringat mer än en vecka, närvarat vid militära parader och besökt militära enheter. På sovjetiskt håll var intrycket oundvikligt att den polska armén förbereddes för ett nytt krig mot Sovjetunionen; detta i synnerhet som Fochs besök en vecka senare följdes av ett besök från den brittiske överbefälhavaren. Den andra sammanfallande händelsen var ett sanslöst brott. När den ajournerade Laussannekonferensen åter samlades i april 1923 utnämnde den sovjetiska regeringen Vorovskij, nu sovjetisk representant i Rom, till sin delegat. Eftersom förhandlingarna om konventionen om sunden hade avslutats,[14] verkade det inte finnas någon vidare anledning för att någon sovjetisk delegat skulle närvara. Efter ett försök att neka Vorovskij kurirmöjligheter,[15] godtogs dock denne som observatör. Under sin vistelse i Lausanne i detta uppdrag, mördades Vorovskij den 10 maj 1923 av en ”vitryss”. Detta var samma dag som Foch avslutade sitt besök i Polen, och två dagar efter överlämnandet av Curzons ultimatum.

I en stämning av kraftig oro och onda aningar skyndade sig nu den sovjetiska regeringen att köpa sig fri från vad som föreföll vara den mest överhängande faran. Situationen liknade i hög grad den som hade uppstått vid tiden för Curzons sista större protest mot sovjetiska missdåd i

---

[11] *Correspondence between His Majesty's Government and the Soviet Government respecting the Relations between the Two Governments*, Cmd. 1969 (1923), sid. 5-13; *Anglo-Sovetskie Otnosjeniya (1921-1927 gg.)* (1927), sid. 30-39.

[12] *Dvenadtsatyi S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 15.

[13] *Inprekorr*, No. 77, 11 maj 1923, sid. 666.

* Ferdinand Foch, fransk fältherre och general. 1918 utnämnd till marskalk och överbefälhavare över samtliga allierade styrkor på västfronten. Kritiserade Versaillesfreden som ”för mjuk” gentemot Tyskland, och hävdade att Rhen var den enda strategiskt försvarbara gränsen mot detta land. Ville, liksom Poincaré, ha en bestående ockupation av Rhenlandet.

[14] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 530-32.

[15] Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 243.

september 1921. Den brittiska regeringen kunde, med stöd från en stor del av den brittiska opinionen, kosta på sig att säga upp det brittisk-sovjetiska handelsavtalet och avbryta relationerna; den sovjetiska regeringen hade däremot inte råd med ett sådant brott och var därför tvingad att ge efter.[16] Den 11 maj 1923, tre dagar efter ”Curzons ultimatum”, undertecknade Litvinov ett svar avfattat mer i bedrövelse än ilska, och som lovade så gott som ovillkorligt godtagande av alla punkter utom en. Man erbjöd gottgörelse, dock utan att man formellt medgav något ansvar, för behandlingen av de två brittiska agenterna. Resenärerna släpptes fria, det bötesstraff de dömts till togs tillbaka, och man föreslog förhandlingar i själva principfrågan. Vajnstjteins skrivelser bortförklarades och deklarerades som icke-existerande. Endast på den kvarvarande frågan om sovjetisk verksamhet riktad mot brittiska intressen i Asien återupptogs dispyten från 1921 med den slitna bekantskapens artiga förbittring. Kominterns oberoende gentemot regeringarna underströks ånyo. Vad beträffar den information från hemliga agenter på vilken den brittiska regeringen stödde sig, så hade varje regering i sin ägo ”material av liknande karaktär”, och om dessa användes som anledning till konflikt ”skulle fredliga relationer mellan vilka två stater som helst knappast finnas”. Den brittiska regeringen hade ännu en gång gjort sin sak svagare genom att citera icke bekräftade och högst osannolika hemliga rapporter. (Denna gång att Sokolnikov, folkkommissarien) för finansväsendet, skulle vara medlem av Komintern och där skulle ha hand om utbetalning av pengar till utländska kommunistpartier.) Tonen i det sovjetiska svaret var dock försonlig och huvudinnehållet inte helt oresonabelt. Brittiska och sovjetiska agenter hade utfört omstörtande verksamhet på varandras bekostnad under femtio års tid före Sovjetregeringens existens, och innan Komintern ens hade blivit påtänkt. Spelets regler var väl kända: agenter som avslöjades av den andra sidan förnekades av sina arbetsgivare. Att de ryska agenterna nu uppträdde som kommunistiska agitatorer var ingen anledning att ändra reglerna. De brittiska protesterna, förklarade den sovjetiska noten, ”ger anledning anta att den sovjetiska republiken, enligt den brittiska regeringens mening, i allmänhet inte bör ha en egen politik, utan överallt stödja brittiska strävanden”; och, slutade noten, ”någon sådan skyldighet har den sovjetiska regeringen aldrig påtagit sig”.[17]

Avsändandet av detta svar ackompanjerades av en flod av propaganda. Följande dag hölls en gigantisk demonstration i Bolsjojteatern I Moskva för att protestera mot mordet på Vorovskij och Curzons ultimatum. Huvudtalare var Tjitjerin. Efter att ha talat om mordet på Vorovskij, gick han så in på ”de extrema reaktionärer” som härskar i andra delar av världen, ”och särskilt då i Storbritannien”. Lenins sjukdom hade fyllt Sovjetunionens fiender med ”naiva förhoppningar om att Sovjetmakten har berövats sin orubblighet och kan störtas genom tryck utifrån”. Tjitjerin avslutade med en utmanande gest mot Curzons ultimatum: ”Vi inväntar orubbligt fienden på vår tröskel, och vi tror inte han har modet att gå till angrepp”. Trotskij upprepade denna utmaning, men ägnade sig också vältaligt om Sovjets önskan om fred:

> I det nuvarande spända läget i Europa skulle detta bli en strid på liv och död, det skulle bli en strid som skulle vara i månader, kanske i år; som skulle sluka alla vårt lands krafter och resurser, som skulle avbryta vårt ekonomiska och kulturella arbete för åratal framåt. Det är därför vi säger: ”Må denna kalk gå ifrån oss.”[18]

Även Bucharin talade; och Gallacher, framstående medlem i det brittiska kommunistpartiet, närvarade som ”det engelska proletariatets ambassadör”.[19] Landsorganisationens centralråd höll ett särskilt möte och utfärdade en appell till den brittiska vänstern mot ”anstiftandet av ett nytt imperialistiskt krig”. Appellen var brett riktad ”till fackföreningarnas centrala råd, till

---

[16] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 380-81.
[17] *Anglo-Sovjetskje Otnosjenija (1917-1927 gg.)* (1927), sid. 40-47.
[18] L. Trotskij, *Kak Vooruzjalas' Revoljutsija*, iii, ii (1925), sid. 87; alla dessa tal omrapporterades i Moskvapressen den 13 maj 1923.
[19] *Inprekorr*, No. 84, 18 maj 1923, sid. 695-97, 697-98.

Labour Party, till alla Storbritanniens arbetare, till Labourpartiets parlamentsfraktion och till alla fackföreningsmedlemmar".[20] Två dagar senare utfärdade EKKI och Profintern en gemensam protest mot mordet på Vorovskij,[21] och denna följdes av en extremt stram not från Tjitjerin till den schweiziska regeringen som gjordes "ansvarig för det uppträdande från de schweiziska myndigheternas sida som gjort detta brott möjligt", samt krävde "fullständig och uttömmande förklaring".[22]

Den brittiska regeringen tog tillräckligt intryck av mildheten i det officiella sovjetiska svaret för att utsträcka ultimatumets tidsgräns för ytterligare förhandlingar. Dessa anförtroddes nu på den sovjetiska sidan åt Krasin i London. Det var ett utmärkt val. Vid den nyligen hållna partikongressen hade Krasin – vilket hade tagits illa upp – starkt pläderat för en mer försonlig utrikespolitik,[23] och Krasin förstod sig bättre än någon annan bolsjevik på brittiska politiker och den brittiska opinionen. En not från Krasin den 23 maj 1923 upprepade kärnan i Litvinovs not, fast i kortare och mer affärsmässig form, samt föreslog direkta förhandlingar med Tjitjerin om propagandafrågorna. Ett brittiskt svar från den 29 maj avvisade förhandlingar, men föreslog en ny överenskommelse om propagandan, utgörande ett tillägg till den som redan fanns i det engelsk-sovjetiska handelsavtalet. Detta accepterades av den sovjetiska regeringen, som nu förband sig "att inte med pengar eller i annan form understödja personer, samfund, agenturer eller institutioner vars målsättning är att sprida missnöje eller underblåsa uppror i någon del av det Brittiska Imperiet". Man lovade dra tillbaka Raskolnikov, det sovjetiska sändebudet i Kabul, vilkens nit hade varit särskilt kompromitterande. Den 16 juni 1923 avslutade en sista not från Tjitjerin brevväxlingen.[24] Den dispyt med den schweiziska regeringen som orsakades av mordet på Vorovskij visade sig vara mer svårlöst. Det schweiziska svaret var fördragsamt men envist; uttryckte beklagan men medgav inget ansvar. Den 20 juni 1923, efter ytterligare motbeskyllningar, utfärdade TsIK och Sovnarkom ett gemensamt dekret som upprättade bojkott av schweiziska medborgare (andra än arbetare) och av schweiziska varor, som repressalie för "den schweiziska regeringens exempellösa handlingar".[25] Detta betydde dock föga i jämförelse med det framgångsrika blidkandet av Storbritannien. Under resten av året hände åter inget särskilt i de officiella engelsk-sovjetiska relationerna. Krasin förflyttades till Paris i hopp om att kunna bryta dödläget i de sovjetiska relationerna med Frankrike, och efterträddes i London av Rakovskij. Tillkännagivandet av Rakovskijs utnämning och den brittiska regeringens godkännande tidigt i juli, följdes av en högljudd kampanj i pressen och parlamentet mot ett anti-brittiskt tal Rakovskij hade hållit vid tiden för Curzons ultimatum och som senare hade publicerats som pamflett. På begäran från utrikesdepartementet uppsköts hans ankomst ett par veckor. Stormen drog dock förbi, och i slutet av september tillträdde Rakovskij sitt ämbete; även om Tjitjerin efteråt klagade över att eftersom ingen brittisk minister hade tagit emot det sovjetiska sändebudet, så kunde han själv träffa Hodgson, Storbritanniens sändebud i Moskva, "endast i tredje parts hus".[26] Dessa ömsesidiga ohövligheter var dock endast små diplomatiska förändringar. Reaktionen mot Lloyd Georges politik hade förbrukat sin kraft. Andra krafter beredde nu vägen för den nya fas som skulle inträda när en labourregering tillträdde i Storbritannien tidigt år 1924.

---

[20] *Trud*, 13 maj 1923.
[21] *Inprekorr*, No. 83, 17 maj 1923, sid. 694.
[22] Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 267-68.
[23] *Dvenadtsatyi S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 117-19.
[24] *Anglo-Sovetskie Otnosjenija (1917-1927 gg.)* (1927), sid. 47-59; *Further Correspondence between His Majesty's Government and the Soviet Government respecting the Relations between the Two Governments,* Cmd, 1890 (1923).
[25] Kljutjnikov i Sabanin, a. a. sid. 268-72. Detta dekret återfinns också i *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 57, art. 563.
[26] Intervju i *Manchester Guardian*, 24 december 1923.

7. Kommunism och tysk nationalism

Den serie slag som den sovjetiska diplomatin fick motta under maj och juni 1923, och som sammanföll med en fortgående skärpning av den tyska krisen, ledde till förnyad omprövning och justering av såväl KPD:s som Kominterns politik i Tyskland. Visserligen fattades inga radikalt nya beslut. Men större tonvikt lades nu vid den tyska situationens revolutionära möjligheter. I allt som företogs av KPD och Komintern i Tyskland under de avgörande månaderna maj, juni och juli förefaller Radek ha varit initiativtagaren. Han lyckades för tillfället föra det tyska partiets två flyglar varandra närmare än någonsin under den senaste tiden, och fram till slutet av juli lyckades allt han företog sig få EKKI:s godkännande. KPD:s förstamaj-paroller, som hade utfärdats innan den internationella krisen skärptes, innehöll det vanliga fördömandet av fascismen och maningen till ”arbetarregering”.[1] Den 13 maj 1923 organiserades offentliga demonstrationer i Berlin för att protestera mot Curzons ultimatum och mordet på Vorovskij,[2] och den 17 maj innehöll *Rote Fahne* en artikel av Radek med rubriken ”Det proletära bålverket runt Sovjetunionen”, som kallade världens arbetare att samlas kring Sovjetrepubliken. När kongressen för att återförena den Andra Internationalen och Två-och-en-halv-Internationalen[3] hölls i Hamburg under senare delen av maj, inbjöd ”aktionskommittén mot faran för krig och fascism”[4] kongressen i Hamburg att förena sig i ”en proletär enhetsfront mot den nya krigsfaran, mot stärkandet av fascismens blodiga best”, och föreslog att den själv skulle sända delegater till Hamburgkonferensen – ett erbjudande som utan ceremonier avvisades.[5] En av enhetsfrontstaktikens sällsynta framgångar uppnåddes vid en kongress i Berlin för Transportarbetarnas Internationella Federation, vilken omfattade både västliga och sovjetiska fackföreningar. En protest mot faran för krig och fascism undertecknades gemensamt av Robert Williams, federationens brittiske ordförande, IFTU:s* ordförande Fimmen, Lozovskij och Andrejev.[6] Men inte heller KPD-vänsterns mer aggressiva taktik ignorerades. En gemensam deklaration från partiets Zentrale och en nationell kommitté av fabriksråd angrep Cunoregeringen under parollen ”Ner med den nationella skammens och det nationella förräderiets regering”,[7] och den 1 juni kom *Rote Fahne* ut med rubriken ”Arbetarna mobiliserar”.

Medan kommunisterna febrilt rörde sig från den ena infallsvinkeln till den andra, var det mest iögonfallande draget i händelserna i Tyskland i maj den växande styrkan och organiseringen hos de extrema högergrupper för vilka motståndarna utan åtskillnad använde beteckningen ”fascism”: Nationalisterna; medlemmar i de talrika olagliga militära grupperna; före detta medlemmar ur de Freikorps* som hade slagits i Baltikum; och Hitlers nyligen grundade Nationalsocialistiska Parti. Kommunisternas inställning till dessa grupper hade sedan en tid varit föremål för diskussion inom partikretsar. Så tidigt som i februari 1923 innehöll samma

---

[1] *Die Rote Fahne* (Berlin), 29 april 1923.
[2] Ibid., 12 maj 1923.
[3] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 446-51. (”Två-och-en-halv-Internationalen” hette egentligen International Working Union of Socialist Parties, och hade bildats i Wien 1921 – kallas därför ibland Wiener-internationalen. Till en början hade den, enkelt uttryckt, stått mellan den Andra Internationalen och Komintern (Tredje Internationalen). På kongressen i Hamburg 1923 uppgick den i Andra Internationalen. O. anm.)
[4] Om denna kommitté, se sid. 90 ovan. Namnet hade utökats för att svara mot det rådande kritiska läget.
[5] *Die Rote Fahne* (Berlin), 20 maj 1923; *Inprekorr*, No. 89, 28 maj 1923, sid. 754-57.
[*] IFTU = Internationella Fackföreningsfederationen.
[6] *Die Rote Fahne* (Berlin), 26 maj 1923. Vid sitt möte i slutet av juni 1923 utfärdade Profinterns centralråd en protest mot påstådda försök av IFTU och ”reformistiska” fackföreningar att bryta den enhetsfront av transportarbetare som hade uppnåtts vid denna kongress. (*Inprekorr*, No. 119, 18 juli 1923, sid. 1047-48.)
[7] *Die Rote Fahne*, 29 maj 1923.
[*] ”Frikårer”: militära förband, oftast av frivilliga. (Dvs ej reguljära trupper.)

nummer av *Die Internationale* som publicerade Thalheimers artikel om tysk nationalism,[8] också en artikel med rubriken ”Medelklassen, fascismen, nationalbolsjevismen och partiet”. Denna beskrev fascismen och nationalbolsjevismen (de två behandlades som likvärdiga) som rörelser som var emot de tyska storkapitalisterna och det utländska kapitalet, och hävdade att – fastän kommunismen förkastade bägge dessa rörelser – så behövdes ett nytt slags propaganda för att övervinna dem.[9] Artikeln orsakade omedelbar reaktion. Men den 17 maj, när krisen började nå ett akut stadium, antog KPD:s centralkommitté en lång resolution som, förutom mycket som var välbekant och slitet, även innehöll en del nya punkter. Det internationella läget definierades som ett försök från Storbritannien att släppa loss ett nytt krig mot Sovjetunionen, och ett försök från den franska och tyska tunga industrin att bilda en ny fransk-tysk trust. Cunoregeringen beskrevs som ”Stinnes fånge”; arbetarregering och allians med Sovjetunionen var vägen till räddning. Resolutionens mest slående del var emellertid ett försök att dela in fascisterna i två kategorier; den ena bestående av dem som ”direkt har sålt sig till kapitalet”, den andra av *”missledda nationalistiska småborgare*” som inte inser att den nationella vanäran endast kan övervinnas när proletariatet ”har tagit det tyska folkets framtid i sina händer”. Resolutionen avslutades med ett nytt direktiv:

> Vi måste gå ut till det proletariserade småborgarskapets lidande, missledda och rasande massor för att säga dem hela sanningen, för att säga dem att de kan försvara sig själva och Tysklands framtid endast när de har allierat sig med proletariatet, för kamp mot den verkliga borgarklassen. Vägen till seger över Poincaré och Loucheur går endast via seger över Stinnes och Krupp.

Den sista meningen antydde möjligheten av att kombinera försöket att splittra den fascistiska rörelsen med en eftergift för KPD:s vänsterflygels åsikter om den inre och yttre kampens betydelse.[10] Under tiden hade de extrema nationalisterna reagerat på krisen genom att intensifiera sin kampanj av sabotage och mord. Den 26 maj 1923 avrättade de franska myndigheterna en ung nationalist och före detta medlem av Freikorps vid namn Schlageter, som hade tagits på bar gärning vid ett försök att spränga en järnvägslinje i luften. Nationalisterna behövde en hjälte och ett stridsrop. Schlageters namn upphöjdes till symbolen för återuppväckandet av den tyska nationaläran och en sporre till nya våldsdåd mot den franska angriparen.

Sådant var läget när det utvidgade EKKI:s reguljära sammanträde öppnades den 12 juni 1923 i Moskva. Zinovjevs öppningsanförande ägnade inte den tyska frågan någon stor uppmärksamhet. Han hänvisade kort till konferensen i Moskva i april som hade behandlat ”taktiska meningsskiljaktigheter inom det Tyska Kommunistpartiet”, och gjorde senare en förtäckt kritik av KPD-ledningen för att den inte ”med tillräcklig kraft betonade den så kallade nationella faktorn i dess kommunistiska tolkning”.[11] Radek, som talade under debatten om Zinovjevs rapport, ägnade ett betydelsefullt sista avsnitt åt temat att den ”nationella frågan” i Tyskland hade en särskild och egen innebörd. En färsk artikel i en nationalsocialistisk

---

[8] Se kapitel 5 ovan.

[9] *Die Internationale*, vi, No. 4, 15 februari 1923, sid. 115-19.

[10] *Die Rote Fahne*, 18 maj 1923. Resolutionen, som undertecknades av centralkommitténs främsta medlemmar (både från högern och vänstern), hade skrivits av Radek. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. å.), ii, 713.) Eftersom Radek just hade kommit från Moskva, där han den 11 maj hade talat om mordet på Vorovskij, är det möjligt att han där hade fått ett godkännande av den hållning han intog. Intressant är att första gångerna den så kallade ”Schlageter-linjen” dök upp var en vecka innan Schlageters avrättning respektive en månad innan Radeks ”Schlageter-tal” inför EKKI.

[11] *Rassirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 20-21, 32-33. Det utvidgade EKKI-mötet rapporterades i sin helhet även i *Inprekorr*, No. 103, 21 juni 1923, No. 105, 25 juni, No. 111, 3 juni 1923. De kraftiga skillnaderna antyder att de ryska respektive tyska protokollen från talen skrevs oberoende av varandra och inte jämfördes. De skiljer sig huvudsakligen i stil och uttryckssätt, men avsnitt som förekommer i den ena versionen fattas ibland i den andra. Det är svårt att ge något av protokollen företräde, men det ryska är allmänt fullständigare.

tidskrift, *Gewissen*, hade beskrivit KPD som ”ett kämpande parti ... som dag för dag blir alltmer ‘nationalbolsjevistiskt’ ”. Radek förkastade inte längre denna etikett:

> 1920 betydde nationalbolsjevismen en allians för att rädda de generaler som omedelbart efter segern skulle ha utplånat det kommunistiska partiet. Idag betyder nationalbolsjevism att alla genomsyras av känslan att räddning är möjlig endast tillsammans med kommunisterna. Vi är idag den enda utvägen. Det starka betonandet av nationen i Tyskland är en revolutionär handling, liksom betonandet av nationen i kolonierna.[12]

Detta resonemang var, i termer av tysk inrikespolitik, motsvarigheten till Bucharins påstående vid den fjärde kongressen om att Sovjetstaten nu var ”stor nog” för att ingå en allians med en borgerlig stat.[13] Vad som på denna punkt skiljde dagens situation från den år 1920, var att kommunisterna nu kunde träffa avtal med nationalisterna i övertygelse om att de själva var den starkare parten och skulle kunna utnyttja samarbetet för sina egna målsättningar. I sin replik på debatten tonade Zinovjev, utan att avvika från Radeks analys, försiktigt ner antagandet om en nära förestående revolutionär situation i Tyskland:

> Tyskland står nära revolutionen. Detta betyder dock inte att revolutionen kommer inom en månad eller ett år. Kanske kommer mycket längre tid att krävas. Men i historisk mening står Tyskland inför den proletära revolutionen.[14]

Varje krusning på ytan som kan ha rörts upp av denna diskussion dog nu bort, och när Radek två dagar senare avgav sin huvudrapport om det internationella läget inför det utvidgade EKKI, behandlades Ruhrockupationen endast som en av de fyra faktorer vilka bidrog till den rådande spänningen i den kapitalistiska världen.[15] Denna gång ingrep emellertid Neurath i diskussionen och upprepade, utan att hänvisa till Radek, sin redan publicerade attack på Thalheimers artikel från februari. Partihögerns ståndpunkter försvarades av Böttcher. I sitt avslutningstal anklagade Radek Neurath för att ”slåss mot väderkvarnar”, och fortsatte:

> Dess [dvs den franska regeringens] seger i Ruhr skulle stärka den oerhört mycket; ett nederlag skulle å andra sidan slå sönder Versaillessystemet och bli ett faktum som skulle spela en revolutionär roll. I kraft av dessa omständigheter borde det tyska partiet säga sig självt: Ja, den tyska arbetarklassen, liksom hela världens arbetarklass, inklusive den franska arbetarklassen, har intresse av att besegra Poincaré.

Och han insisterade än en gång på att ”det som kallas tysk nationalism är inte bara nationalism utan en bred nationell rörelse som har en stor revolutionär betydelse”.[16] Kritikerna var snara att påpeka att Radeks och KPD:s politik 1923 innebar att man övergav Lenins teser från 1914-17 om att de imperialistiska makterna var lika skyldiga och att proletariatets plikt i varje land var att arbeta för den egna regeringens nederlag och fall. Ingen erinrade dock om att det också innebar en återgång till den inställning hos Marx som Lenin före 1914 hade avvisat som inte längre tillämplig.[17]

Därför var det, trots att de välkända meningsskiljaktigheterna inom det tyska partiet åter vädrades, och trots Radeks användande av slagordet ”nationalbolsjevism”, under de första dagarnas överläggningar inom EKKI ingenting som förebådade något dramatiskt bidrag till den tyska politiken. Detta kom separat och vid ett senare stadium, under den debatt om fascismen som inleddes av Clara Zetkin. Zetkin fördömde fascismen som ”en extremt farlig

---

[12] *Inprekorr*, No. 103, 21 juni 1923, sid. 869; detta avsnitt finns inte i den ryska versionen.
[13] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 488.
[14] *Rasshirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 103.
[15] Ibid., sid. 105-27. De andra faktorerna var det engelsk-amerikanska skuldavtalet, Lausannekonferensen samt det brittiska beslutet att bygga en marinbas i Singapore.
[16] Ibid., sid. 129-30, 131-32, 139-42.
[17] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 608-09.

och fruktansvärd fiende" och "det starkaste, mest koncentrerade uttrycket för världsbourgeoisiens generaloffensiv". Samtidigt var den också ett resultat av att arbetare hade tappat förtroendet för sin egen klass, en "tillflykt för de politiskt hemlösa".

> Vi får inte glömma [fortsatte Zetkin] att fascismen ... är en rörelse av de hungriga, de fattiga; av människor som slitits loss från sina rötter och blivit desillusionerade. Vi måste sträva efter att antingen vinna dem över till vår sida i striden, eller i alla händelser neutralisera dessa sociala krafter som har dukat under för fascismens famntag.[18]

Dessa allmänna uttalanden gick föga eller intet utöver vad som hade sagts ett dussintal gånger innan. Men när Radek nästa dag gav sig in i debatten gav hans tal temat en ny vändning och gjorde historia. Han anslog en ton av utstuderat patos och förklarade att under hela Zetkins tal hade han för sina ögon sett "liket av *den Tyske Fascisten*, vår klassfiende, dömd till döden och skjuten av den franska imperialismens lakejer". Han hyllade Schlageter som "kontrarevolutionens modige soldat" och – lånande titeln från en populär nationalistisk roman – som "vandraren in i intet". Schlageter hade slagits mot bolsjevikerna och mot arbetarna i Ruhr, Ludendorf hade talat till hans ära vid begravningen i München. Men nu när han var död, måste hans vapenbröder fortfarande besvara den viktiga frågan.

> Mot vem vill de tyska nationalisterna slåss: mot entente-kapitalet[*] eller mot det ryska folket? Med vilka vill de alliera sig? Med de ryska arbetarna och bönderna för att tillsammans skaka av sig entente-kapitalets ok, eller med entente-kapitalet för att förslava det tyska och ryska folket?

Radek åkallade det historiska exemplet med Scharnhorst och Gneisenau som, efter nederlaget vid Jena[**] hade insett att böndernas frigörelse var ett villkor för Preussens befrielse och återupprättande.[19] Tysklands befrielse från Versailles bojor kunde endast uppnås genom arbetarnas frigörelse. KPD "är inte blott partiet som kämpar för industriarbetarnas bröd, utan också ett parti av kämpande proletärer som slåss för sin frihet, för *en frihet som är lika med frihet för hela dess folk, med frihet för alla som arbetar och lider i Tyskland"*.[20]

Det är otänkbart att Radek i en sådan fråga skulle ha talat helt på egen hand. Senare yttrade han, utan att bli motsagd, att han hade fått "inte bara ett tyst, utan också skrivet samtycke" från Zinovjev för sitt tal, och att Zinovjev efteråt beskrivit hans artiklar om Schlageter som "korrekta och bra".[21] Klart är att talet verkade mindre dramatiskt, mindre nymodigt och avgörande för dem som hörde det i Moskva, än det vid en återblick kan förefalla den som studerar historien. Enligt mötesprotokollet mottogs talet med "allmänna applåder". Zetkin, som omedelbart därefter avrundade debatten om fascismen med kommentarer om de olika talen, yttrade utan särskilt eftertryck att Radeks tal hade "rört henne djupt". Den resolution om fascismen som hade gjorts upp innan Radeks tal ändrades inte: maningen till total kamp mot fascismen i alla länder verkade inte på något sätt försvagas av den flyktiga anmärkningen att "de revolutionära element som, förvirrade och omedvetna, finns i de fascistiska leden, skall dras in i den proletära klasskampen".[22] Under de två sista dagarnas överläggningar återkom

---

[18] *Rasshirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 207, 211, 227.

[*] *Ententen*, samlande benämning på den ena huvudparten i första världskriget: Frankrike, Ryssland, Storbritannien, Japan, Italien och USA. Den andra huvudparten var de s. k. centralmakterna: Tyskland, Österrike-Ungern, Turkiet och Bulgarien.

[**] I slaget vid Jena besegrade Napoleons trupper år 1806 en preussisk-sachsisk armé.

[19] Detta var ett av Radeks favoritteman vid denna tid. 1 en ledare i *Pravda*, 13 september 1923, citerade han Gneisenaus lovtal till den franska revolutionen för att den hade "uppväckt alla krafter [i Frankrike] och givit var kraft dess rätta handlingsfält".

[20] *Rsshirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Iyunya, 1923 goda)* (1923), sid. 237-41.

[21] *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), ii, 713.

[22] *Kommunistitjeskij Internatsional y Dokumentach* (133), sid. 379-83.

ingen till Radeks förslag, och i sitt avslutande tal nämnde Zinovjev överhuvudtaget inte Tyskland.[23] Vilken uppfattning man än kunde haft om Radeks linje, så behandlades den inte som någon radikalt ny tankegång. Den uppfattades inte som ett försök att åstadkomma en fungerande allians med tyska fascister mot Versaillesfördraget, utan som ett försök att splittra fascisternas led genom att visa att det i långa loppet endast var kommunisterna som kunde göra effektivt motstånd mot Versaillesfördraget. Därför kunde denna linje logiskt förenas med fortsättandet av en kraftfull kampanj mot fascismen. Men Radeks jämförelse mellan betonandet av tysk nationalism och linjen att stödja nationella rörelser i koloniala länder, förebådade icke desto mindre uppkomsten i Tyskland av samma problem som redan hade uppstått i Asien; problem som tvunget måste uppstå överallt där inhemska kommunistpartier tvingades stödja ett ideologiskt program som ytterst var oförenligt med kommunismens målsättningar.[24]

Lanserandet av ”Schlageter-linjen” vid EKKI:s möte skapade sensation i tysk politik och följdes av en omfattande offentlig debatt. *Rote Fahne* tryckte upp hela Radeks tal i sitt nummer den 26 juni och publicerade tio dagar senare ännu en artikel av Radek som försvarade den mot *Vorwärts*[*] fördömanden. Under tiden kommenterade Moeller van den Bruck, nazirörelsens intellektuelle, Radeks tal i Gewissen och erbjöd kommunisterna å nationalisternas vägnar det ledarskap som proletariatet inte kunde tillhandahålla.

> En majoritet kan inte leda sig självt. Endast medvetenhet kan leda, en medvetenhet sådan som Schlageter ägde ... Marxismen kommer alltid att förbli begränsad till de manuella arbetarna: den kommer inte att vinna över några hjärnans arbetare. Men det är de intellektuella arbetarna som kommer att leda folkets sak som sin egen.[25]

Radek replikerade skarpt, än en gång i *Rote Fahne*s spalter, att ”fascismen representerar inte en klick officerare, utan en bred, om än motsägelsefull, folklig rörelse”, och förebrådde *Gewissen* för vagheten i dess politiska program. Reventlow grep genom sin tidning *Reichswart* in för att än en gång hävda den nationalistiska ståndpunkten:

> *Vi känner inte till och vill inte ha några klasser.* Vi betraktar alla internationalister och internationellt sinnade som den inre fienden.

Och Frölich replikerade, å KPD:s vägnar, att den verklige ”inre fienden” var kapitalismen, en internationell kraft som förtrampade de nationella intressena. Dessa fem artiklar publicerades i juli 1923, tillsammans med Radeks tal i en pamflett som snabbt kom ut i två upplagor.[26] Nationalistiska och kommunistiska talare uppträdde sida vid sida med gemensamma plattformar och snyggade till sina tal tillräckligt omsorgsfullt för att vinna applåder från blandade åhörarskaror.[27] Dessa händelser nådde sin kulmen tidigt i augusti 1923 då den tyska politiska

---

[23] Tyskland nämndes inte heller i den långa redogörelse för EKKI:s överläggningar som Zinovjev gav inför partiavdelningen i Moskva den 6 juli 1923. (*Inprekorr*, No. 125, 30 juli 1923, sid. 1089-98.)

[24] I ett tal inför den Kommunistiska Ungdomsinternationalens byrå den 13 juli 1923, försvarade Radek den nya linjen i Tyskland med en försiktighet som antyder att hans åhörare inte var entusiastiska över den. Han förklarade att ”om fascismen inte hade splittrats upp i flera delar, så skulle den redan ha segrat i Tyskland”, och beskrev politiken på följande sätt: ”En proletär enhetsfront, proletärer i hundraden för att med väpnad styrka försvara proletariatet mot fascisterna och för att, om nödvändigt, angripa dem, men på samma gång ett breddande av basen för vår agitation”. (*Kommunistitjeskij Internatsional*, no. 26-27, 24 augusti 1923, sp. 7171-74.)

[*] Det tyska socialdemokratiska partiets (SPD) dagstidning.

[25] Dessa uppfattningar var slående lika de som Rathenau år 1919 presenterade för Radek. (Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 348-50.)

[26] K. Radek, etc., *Schlageter: Eine Auseinandersetzung* (1923). En tredje och mycket utökad upplaga utgavs i oktober 1923. Den inkluderade ytterligare artiklar av Moeller van den Bruck, Reventlow och Frölich, och avslutades med en lång summering av Radek med rubriken ”Kommunismen och den tyska nationaliströrelsen”, vilken ursprungligen hade publicerats i tre avsnitt i *Die Rote Fahne*. (16, 17 augusti, 18 september.)

[27] Mest besvärande var den antisemitism som de nationalistiska talarna var så benägna att använda. Hur långt kommunisterna kompromissade med sina principer i denna fråga kan man endast gissa. Ett angrepp på judiska kapitalister citerades ofta ur ett tal av Ruth Fischer (”den som fördömer det judiska kapitalet ... är redan en soldat

krisen stod vid sin höjdpunkt. Den 2 augusti talade Remmele, medlem av KPD:s Zentrale, inför ett stort nazimöte i Stuttgart, som sägs ha varit fullpackat med KPD-anhängare, och vann ljudliga applåder genom att fördöma kapitalismen, Versaillesfördraget och ententemakterna, samt kräva ”en arbetar- och bonderegering” för att befria Tyskland. Den 10 augusti organiserades ett ännu större möte av KPD, vid vilket representanter för det Nationalsocialistiska partiet var närvarande (SPD blev också inbjudet men avböjde). Remmele angrep än en gång Versaillesfördraget och ”den demokratiska tyska republiken”. Den nazistiske talaren uppmanade till en nationell, inte internationell, socialism: kommunismen kunde aldrig bli nationell ”så länge som kommunisterna leds av Radek-Sobelsohn och allt vad de andra judarna nu heter”. Dock kunde vapenstillestånd mellan nazister och kommunister deklareras till dess att den gemensamme fienden och Tysklands förstörare, demokratin, hade störtats. Remmele kontrade med att angripa antisemitismen och kräva en allians för att störta kapitalet; och den nazistiske representanten avslutade i tongången av ”ärofull fiendeskap”. Men experimentet hade vid det här laget börjat besvära nazisterna ännu mer än kommunisterna. Den 14 augusti 1923 förbjöd den nazistiska ledningen vidare samarbete, och förklarade att det aldrig kunde finnas legitima skäl för gemensam handling med kommunister.[28] Detta förbud, tillsammans med den tyska krisens växande häftighet, gjorde slut på ”Schlageter-linjens” episod. Brottet sammanföll med ett störtande av Cunoregeringen och Stresemanns maktillträde. I striderna på hösten 1923 gick fascisterna och kommunisterna sina egna vägar.[29]

Förståelsen av den något slingriga taktik som Komintern och KPD, under inspiration av Radek, antog på sommaren 1923 har försvårats både av en vanlig sammanblandning av denna taktik med ”nationalbolsjevismens” gamla program, och av den efterklokhet som härstammar ur kännedomen om de efterföljande händelserna i Tyskland. Nationalbolsjevismens program var, som namnet antyder, en blandning av nationalistiska och bolsjevikiska mål; från nationalisterna hämtade man ropet på ett förbund av alla tyskar för att befria landet från inperialistmakternas ok; från bolsjevikerna hämtade man föreställningen om revolutionen, dock avskuren från sitt internationella sammanhang. Kritikerna hade varit snara att påpeka att nationalbolsjevismen innebar såväl ett upphörande av klasskampen i Tyskland som ett nationellt krig mot proletariatet i andra länder. Radek hade kraftigt angripit den,[30] och upprepade nu, i sitt svar till Moeller van den Bruck, i korthet grunden för sina invändningar:

> År 1919 föreslog Laufenberg en röra (*Kuddelmuddel*) av kommunism och nationalism. Vi förklarar öppet att man inte kan göra trollkonster med idéer, eller göra blandningar av dem.[31]

”Schlageter-linjen” utgjorde ingen kompromiss med fascistisk doktrin eller politik, vilken

---

i klasskriget, även om han inte vet om det”); men talaren har förklarat att hennes uttalande hade förvrängts. (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 283.) *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 21-2 (67-68), 27 november 1923, sid. 12, citerade ur en påstådd KPD-proklamation följande uttryck, som sades vara satt i fetstil: *”Judiska* kapitalister växer sig feta på utsugningen av det tyska folket.”

[28] Dessa detaljer har hämtats ur en pamflett utgiven av KPD: *Sowjetstern oder Hakenkreuz? Deutschlands weg – Deutschlands Renung: Ein Waffenhang Zwischen Faschisten und Kommunisten* (Berlin, 1923). En artikel i *Inprekorr* (No. 151, 26 september 1923, sid. 1304), hälsade förbudet mot fortsatt samarbete som ett bevis på de besvär som den kommunistiska taktiken hade förorsakat i fascistiska kretsar.

[29] Enligt W. Krivitsky, *I was Stalin's Agent* (1939), sid. 59-60, slogs kommunister sida vid sida med nationalister och den tyska polisen mot rhenländska separatister vid en demonstration i Düsseldorf i september 1923.

[30] Om nationalbolsjevismen och Radeks artiklar som fördömer denna, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 344-45, 351-53.

[31] K. Radek, etc., *Schlageter: Eine Auseinandersetzung* (3:e uppl., 1923), sid. 20. I sitt nästa inlägg förkastade Reventlow utifrån den nationalistiska stånd- punkten lika eftertryckligt nationalbolsjevismen i dess ursprungliga form: ”För tre år sedan var faran för en ”nationell bolsjevism” för en tid mycket stor ibland oss. ...På den tiden rådde det inom nationella och nationalistiska (*völkisch*) kretsar ofta en stämning av förtvivlan: Inget tjänar något till, vi skall bli bolsjeviker, bolsjevismen kommer, vi skall försöka nationalisera den Tyskland och rädda Tyskland med dess hjälp. Den vågen är över.” (Ibid., sid. 35.)

under denna tid fortsatte att vara föremål för häftig fientlighet och fördömanden i den kommunistiska pressen. Det nummer av *Rote Fahne* som den 26 juni 1923 publicerade Radeks Schlagetertal på första sidan, innehöll också rapporter på framträdande plats om attacker på arbetare från fascistiska gäng. Och Radek förklarade än en gång linjen med fullständig öppenhet i sin replik på kritiken i *Vorwärts*, den socialdemokratiska dagstidningen:

> Det är de tyska kommunisternas plikt att, om nödvändigt, *med vapen i hand slåss mot det fascistiska upproret*, ett uppror som skulle vara en katastrof för arbetarklassen, en katastrof för Tyskland. Men samtidigt är det deras plikt att göra allt *för att övertyga de småborgerliga element inom fascismen som slåss mot utarmningen om att kommunismen inte är deras fiende, utan den stjärna som visar dem vägen till segern.*[32]

I teorin kan ”Schlageter-linjen” kanske betraktas som ett steg åt partiets höger till; den innebar att Tyskland ännu inte var moget för den proletära revolutionen och befann sig i ett ”kolonialt lands” situation, ”där man kan marschera tillsammans med en nationell borgerlig regering”.[33] I praktiken mottogs den dock mer välvilligt av partiets vänsterflygel än av högern.[34] ”Schlageter-linjen” var försvarbar endast som en taktisk manöver som ledde fram till ett tidigt försök att gripa makten, och passade således ihop med vänsterns maning till omedelbar revolutionär handling. Å andra sidan kunde denna vädjan till nationalisterna endast försvaga KPD:s appell till socialdemokraterna, som var kärnan i högerflygelns politik. Men frågan var snarare taktisk än teoretisk och som sådan godtogs linjen utan diskussion av hela partiet.[35] Det mål man hade i sikte var att locka över det rivaliserande partiets vanliga medlemmar genom att övertyga dem om att endast kommunisterna var förmögna att uppfylla deras önskningar och strävanden och att, i detta syfte, ingå tillfälliga överenskommelser med de socialdemokratiska ledarna för definierade och begränsade målsättningar. Denna politik var föremål för samma tvetydigheter och besvär som Lenins maning till de brittiska kommunisterna att ”stödja Hendersons och Snowdens liksom repet stödjer den man som blir hängd”, och ingå ett valförbund med Labourpartiet men samtidigt bibehålla fullständig frihet att angripa det.[36] I rättvisans namn bör också sägas att bägge sidor gav sig in i projektet med öppna ögon och fullt medvetna om respektive partners målsättningar. I det långa loppet visade kanske fascisterna större skicklighet i att utnyttja kommunisterna för sina syften än kommunisterna var i att använda sig av fascisterna. Detta gällde dock knappast om det tillfälliga samarbetet dem emellan under sommaren 1923.

Därför förebådade det inte någon förändrad inställning när KPD, tidigt i juli 1923, beslutade att söndagen den 29 juli organisera en ”antifascistisk dag” med gatudemonstrationer i de större tyska städerna. De påfrestningar som den tyska ekonomin hade utsatts för genom det passiva motståndet hade nu blivit outhärdliga. Den tyska Marken var totalt sammanbrott och utsikterna till oroligheter var stora överallt. Den 11 juli varnade KPD:s Zentrale partiet för faran av ett ”fascistiskt uppror” och förutspådde att ”vi närmar oss avgörande strider”.[37]

---

[32] Ibid., sid. 15. Som artikeln ursprungligen publicerades i *Die Rote Fahne*, 7 juli 1923, var den daterad ”Moskva, 2 juli”.

[33] Ett år senare, när det hade blivit regel att svärta ner Radek, angreps ”Schlageter-linjen” på denna grundval av en KPD-delegat som inte hade anslutit sig till den. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), ii, 665.) Vid den tid då ”Schlageter-linjen” presenterades, framfördes dock inte denna kritik.

[34] Enligt Radek ”utförde kamraterna Ruth Fischer och Remmele denna agitation arm i arm med mig”. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 18.) Remmele tillhörde senare centergruppen.

[35] I sitt försvar av denna linje formulerade Brandler en betydelsefull rangordning: ”Nu när KPD framgångsrikt har vunnit de proletära massorna för störtandet av bourgeoisien, står det inför den viktiga nya frågan att vinna också det vacklande småborgerliga skiktet”. (*Die Internationale*, vi, No. 15, (1 augusti 1923) sid. 419-21.)

[36] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 200-02.

[37] *Die Rote Fahne*, 12 juli 1923.

Aktionerna i Berlin skulle kulminera i en gigantisk procession till Potsdam, och liknande demonstrationer arrangerades i andra städer. Den 23 juli 1923 utfärdade så den preussiska regeringen förbud mot alla utomhusprocessioner och gatudemonstrationer just på söndagen den 29 juli. Förbudet öppnade genast klyftan i KPD mellan vänstern, som förespråkade handling till varje pris, och högern, som trodde att situationen ännu inte var mogen för en revolutionär utmaning av myndigheterna. Partiledningen beslöt inställa demonstrationen i Berlin, ett beslut som skedde i strid mot den av vänstern dominerade partiavdelningen i denna stad.[38] Frågan fördes till Kominterns högkvarter och förorsakade där den första öppna oenigheten i den tyska frågan. Zinovjev och Bucharin, som var borta från Moskva på semester, telegraferade sitt stöd för att låta demonstrationen gå av stapeln. Radek, som skyndade sig till Moskva, telegraferade upprört till Zinovjev och Bucharin att deras linje ”skulle innebära att Komintern knuffar partiet in i ett juli-nederlag” – orden valda för att anspela på ”marsaktionens” olyckliga exempel.[39] Trotskij, som också var borta på semester, rådfrågades men vägrade att uttrycka någon uppfattning i brist på mer fullständig information. Stalin delade Radeks försiktiga skepticism och föranleddes att göra ett av sina sällsynta uttalanden i Kominterns angelägenheter. I ett brev till Zinovjev och Bucharin gjorde han en ogynnsam jämförelse mellan den rådande situationen i Tyskland och situationen i Ryssland i oktober 1917. Han ansåg att ”om makten i Tyskland, så att säga, skulle falla ner på gatan och kommunisterna tog upp den, skulle det sluta i misslyckande och sammanbrott”. Borgarklassen och socialdemokraterna skulle ”förvandla denna demonstration till en allmän mobilisering i syfte att ge en läxa ... och krossa kommunisterna”. Slutsatsen var att ”tyskarna skall hållas tillbaka, och inte drivas på”.[40] Den 26 juli, med Zinovjev och Bucharin fortfarande borta från Moskva, sändes ett telegram från Kominterns presidium till KPD:s Zentrale:

> Kominterns presidium råder till uppgivande av gatudemonstrationerna den 29 juli ... Vi fruktar en fälla.

De främsta upphovsmännen till detta beslut verkar ha varit Stalin och Radek. Efteråt anmärkte Zinovjev syrligt att ”några av våra kamrater, som förlitade sig på Radek, stödde honom i denna fråga”.[41]

Utlåtandet från Kominterns presidium var bindande för KPD. Demonstrationen avblåstes, och i Berlin firades den anti-fascistiska dagen endast genom inomhusmöten. I städer där den preussiska regeringens förordning inte gällde genomfördes dock demonstrationer. I *Rote Fahne* förklarades att ”arbetarna var inte tillräckligt förberedda”, och att *”vi inte bara inte får blåsa till allmän strid*, utan också skall undvika allting som skulle kunna ge fienden tillfälle

---

[38] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 55.

[39] Den huvudsakliga källan om denna händelse är ett uttalande av Zinovjev inför den trettonde partikonferensen 1924. Datumet för Radeks telegram till Zinovjev och Bucharin anges här till den 12 juni – ett uppenbart misstag eller feltryck. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Party (Bol'sjevikov) (*1924), sid. 168-69.

[40] Brevets ryska text har inte publicerats. En tysk översättning finns i A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 31. En uppenbart bristfällig engelsk översättning finns i L. Trotskij, *Stalin* (N. Y., 1946), sid. 368-69. Brevet citerades av Zinovjev vid ett möte inom partiets centralkommitté i augusti 1927. I sin replik medgav då Stalin brevets äkthet och beskrev det som ”absolut korrekt från början till slut”. Samtidigt förklarade han dock att han inte hade någon kopia och därför inte kunde kontrollera den exakta ordalydelsen i Zinovjevs citat. Han tillade att han var motståndare till ”de kommunistiska arbetarnas demonstration” därför att han trodde au ”beväpnade fascister försökte provocera kommunisterna till för tidig handling” och inte ville att kommunisterna skulle ”falla för denna provokation”. (Stalin, *Sotjinenija*, x, 61-62,) Brevet finns inte med i Stalins samlade verk och kan inte exakt dateras. Thalheimer anger det till ”början av augusti”, Trotskij rätt och slätt till ”augusti”, och Stalin själv till ”slutet av juli eller början av augusti”. Omnämnandet av ”denna demonstration” förefaller dock styrka att det hör till den polemik som föregick den antifascistiska dagen av den 29 juli 1923.

[41] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov*) (1924), sid. 169.

att krossa oss bit för bit".[42] Detta försiktiga råd var klokt, om än oheroiskt. Händelsen hade dock ytterligare fördjupat splittringen inom partiets led. På ett möte inom KPD:s centralkommitté den 5-6 augusti diskuterade och luftade man åter de gamla meningsskiljaktigheterna, dock utan att komma närmare en lösning. Brandler såg fram emot den borgerliga regimens förestående sammanbrott, men ansåg det vara för tidigt att proklamera den proletära diktaturen och menade att en del av socialdemokraterna fortfarande kunde vinnas över genom propaganda. Ruth Fischer avvisade än en gång Brandlers och Radeks uppfattning om enhetsfronten, ville ha en fast ledning från KPD och ansåg att "det mellanliggande steget till en arbetarregering håller i praktiken på att bli alltmer omöjligt". Majoriteten antog en resolution som krävde "störtande av Cunoregeringen, förhindrande av varje ny koalition, och bildande av en arbetar- och bonderegering". Än en gång underströks den dubbla karaktären av den politik som skulle användas mot fascismen.[43] Det något dystra intrycket kvarstod, att KPD hade uttömt sitt förråd av ord och idéer och inte var rustat, eller redo, för handling. Dess sinnesstämning föreföll direkt spegla situationen bland de tyska arbetarna, vilka alltsedan 1918 med lätthet hade samlats kring revolutionära paroller och som hade all anledning att revoltera; men halvhjärtat ryggade tillbaka inför det avgörande steget när ögonblicket kom.

Vid denna tidpunkt, då KPD:s maktlöshet så olycksbådande demonstrerades, låg Cunoregeringen redan i sina sista dödsryckningar. Valutans värde sjönk timme för timme och var nästan värdelös; inte bara arbetarnas utan också medelklassens ekonomiska situation hade blivit outhärdlig, och det "passiva motståndet" bröt samman överallt i det ockuperade området. Den 10 augusti 1923 träffades Cunoregeringen på sin svagaste punkt genom en strejk bland sedeltryckarna. Påföljande dag bröt generalstrejk ut i Berlin och spred sig snabbt till andra industricentra. Cunoregeringen avgick. Varken KPD eller något annat parti visade sig angeläget att gripa makten, vare sig med lagliga eller olagliga metoder. Strejken, som i och med regeringens avgång hade förlorat sin motivering, ebbade ut. I detta förvirrade tomrum framträdde nu Gustav Stresemann som den starke mannen. Stresemann var en a ledarna för det Tyska Folkpartiet, industrimännens parti, och vän t Stinnes. Han företrädde industrimännens i Ruhr inställning att Cunos politik med passivt motstånd var bankrutt och måste överges. Inget parti vågade bestrida denna uppfattning; och inget annat parti hade modet att vidta praktiska åtgärder för att omsätta denna inställning i handling. Detta mod, kombinerat med en viss mildhet och flexibilitet i förhandlingar, var Stresemanns främsta tillgång. Han samlade snabbt kring sig en regering bestående av alla partier alltifrån sitt egna höger- till SPD på vänsterkanten – den så kallade "stora koalitionen" Endast. partierna ur den extrema högern och KPD uteslöts. I en ovanligt trevande artikel i *Rote Fahne* den 19 augusti beskrev Rade Stresemann som talesman för mellanbourgeoisien och förutspådde a han skulle söka en överenskommelse med Frankrike. En helt ny situation hade uppstått i Tyskland. Det skulle dröja en tid innan all inblandade, både hemma och utomlands, på nytt hade orienterat sig.

[42] *Die Rote Fahne*, 30 juli, 2 augusti 1923.
[43] Ibid., 7, 8, 9, 10 augusti 1923.

8. Bulgarien och bönderna

Genom ett sammanträffande som kom att spela roll i Kominterns historia, nådde den bulgariska krisen ett avgörande i samma ögonblick som den tyska under sommaren 1923. Några dagar efter det att de franska trupperna hade marscherat in i Ruhr, befäste lokala val i Bulgarien — genomförda efter strikta partilinjer — utslaget från de senaste parlamentsvalen och upprätthöll Stambuliskis svaga bonderegering, som hade suttit vid makten sedan 1919. Bondeförbundet säkrade 437.000 röster, eller något mindre än hälften av det totala antalet. Därefter kom det Bulgariska kommunistpartiet med 230.000,[1] medan de borgerliga partierna sammantagna endast samlade 220.000 och de ”breda” (eller höger-) socialisterna inte mer än 40.000. En vecka efter dessa val antog det bulgariska kommunistpartiets permanenta råd den paroll om ”arbetar- och bonderegering” som framlagts av Kominterns fjärde kongress två månader tidigare.[2] Om det fanns något land där denna nya variant av enhetsfronten var tillämpbar, så var det landet Bulgarien, där bönderna utgjorde mer än 80 procent av en sammanlagd befolkning på mindre än 5 miljoner. Tyvärr innehöll dock beslutet så många förbehåll, och betonade i så hög grad att enhetsfronten skulle tolkas som enhetsfront ”underifrån”, att det nästan var liktydigt med ett förkastande av Kominterns paroll. I sin resolution från den 22 januari 1923 förklarade partirådet att ”arbetar- och bonderegeringen kan i dagens Bulgarien inte förverkligas genom en koalition mellan Kommunistpartiet och Bondeförbundet, eller genom en bonderegering som uppstått ur en sådan koalition”. Bondeförbudet och dess regering fördömdes inte bara som försvarare av de bulgariska kulakernas och den rurala borgarklassens intressen mot de små och jordlösa bönderna, utan också som ”ett blint redskap för Ententens imperialister”. Det bulgariska kommunistpartiet skulle kämpa för ”ett förbund mellan arbetarnas och böndernas massor under dess fana”, och göra allt för att påskynda det tillfälle då det, med stöd från dessa massor, skulle gripa makten. En officiell kommentar från partiledaren Kabaktjev underströk denna krigsförklaring mot Bondeförbundet;

> Tanken på och möjligheten av en enhetsfront eller koalition mellan Kommunistpartiet och Bondeförbundet är helt utesluten ... Arbetar- och bonderegeringen kan endast skapas genom massornas revolutionära kamp, dvs genom det urbana proletariatets och de små och jordlösa böndernas självständiga kamp.[3]

I ett allmänt val i april 1923 ökade Bondeförbundet sitt röstetal till 500.000 och säkrade, genom skickligt manövrerande, 210 av kammarens 246 platser. Därefter kom det bulgariska kommunistpartiet med 210.000 röster och 17 platser.[4]

Sådant var läget när högerpartierna i Bulgarien, reducerade till parlamentarisk betydelselöshet men stödda av armén och av makedonier och andra missnöjda, den 9 juni 1923 genomförde en statskupp mot Stambuliskis regering. Det bulgariska kommunistpartiet upprepade KPD:s officiella inställning från de liknande omständigheterna kring Kapps kupp,[5] och deklarerade

---

[1] Partiets medlemsantal angavs tid tiden för dess undertryckande i september 1923 till 39.000. (*From the 4th to the 5th World Congress* (CPGB. 1924), sid. 44. Proportionerna mellan antalet partimedlemmar och röstande sympatisörer var ungefär desamma som i Tyskland.

[2] 2 *Die Internationale*, vi, No. 9 (1 maj 1923). sid. 272-73. För Kominterns beslut, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 494-95.

[3] Resolutionen finns i *Inprekorr*, No. 57, 3 april 1923, sid. 464-65; kommentaren i ibid., sid. 459-64. Resolutionen publicerades också i *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 6-27, 24 augusti 1923, sp. 7323-28.

[4] Resultaten rapporterades tillsammans med påståendena om ”vit terror” i *Inprekorr* (Wochenausgabe), No. 20, 19 maj 1923, sid. 420-71.

[5] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 193-98. (Under ledning av två generaler genomfördes den 12 mars 1920 en anti-republikansk statskupp mot den socialdemokratiska regeringen i Berlin. Dagen därpå flydde ministrarna till

sin neutralitet i vad partiet betraktade som en strid mellan två delar av borgarklassen. På upprorsdagen utfärdade partiets råd ett uttalande som lika mycket fördömde Stambuliskis regering som varje annan borgerlig regering som skulle kunna komma att efterträda den, och gav ingen positiv vägledning.[6] Kuppen blev en fullständig framgång. Stambuliski mördades och en militärregim upprättades under Tsankov. En artikel i kommunistpartiets tidskrift definierade partiets linje:

> Det Bulgariska Kommunistpartiet kan inte i något fall stödja högerpartiernas nya regering, eftersom denna endast medför ökat elände, nya skattebördor samt en fortsättning av terrorn och förtrycket mot varje revolutionär rörelse. Det Bulgariska Kommunistpartiet kan inte heller hjälpa Stambuliskis regering att återvända till makten.[7]

Och Kabaktjijev anmärkte att ”de urbana arbetarmassorna åsåg kuppen med likgiltighet, eller till och med med viss lättnad”.[8] Ett ytterligare uttalande från partirådet, utfärdat den 15 juni, skröt över att kommunisterna under den ”väpnade strid” som nu ”närmade sig sitt slut” hade ”bibehållit sitt fullständiga oberoende”.[9]

När det utvidgade EKKI:s reguljära sammanträde inleddes i Moskva den 12 juni 1923, höll den bulgariska kuppens öde ännu på att avgöras. När de oroande nyheterna började strömma in, upprepade Zinovjev såväl de vanliga ryktena — att Stambuliski hade arresterats, att Stambuliski var död, att Stambuliski marscherade mot Sofia i ledningen för 20.000 bönder — som en rapport vilken olyckligtvis verkade sann: kommunisterna i Plevna hade spontant gjort uppror mot de ”vita” men hade av partihögkvarteret skarpt beordrats att förbli neutrala. Zinovjev var klar över händelsernas innebörd. Parollen om enhetsfronten måste inte bara proklameras, utan också ”kläs i kött och blod”. De bulgariska kommunisterna ”måste alliera sig med bönderna och till och med med den hatade Stambuliski för att organisera gemensam kamp mot de vita”.[10] När det vid ett senare stadium i sammanträdet klargjordes att det bulgariska partiet hade agerat på ett sätt direkt motsatt dessa föreskrifter, ingrep Radek för att anslå en kritisk ton. Hans tal var dock ett försvarstal snarare än en anklagelseakt, men på en punkt kastade han sin vanliga försiktighet och förklarade att det för ett parti med massorna bakom sig var en plikt att slåss ”till och med vid risk för att bli slaget”.[11] En proklamation ”till de bulgariska arbetarna och bönderna” som utfärdades i EKKI:s namn vid sammanträdets slut den 23 juni 1923, tillskrev den bulgariska kuppen ”den europeiska kontrarevolutionens avskum”, ”fascistiska gäng” och de bulgariska socialdemokraternas medbrottslighet, men erkände icke desto mindre att ”splittringen mellan arbetare och bönder” hade varit en faktor som gjort den möjlig.[12] Snart uttrycktes dock kritiken mer rakt på sak. Den 28 juni 1923 utfärdade EKKI:s presidium ett uttalande signerat av Zinovjev till ”Kominterns alla sektioner” om Lärdomarna av kuppen i Bulgarien. Bondepartier i allmänhet, hävdades det, betraktades

---

Stuttgart och generalerna installerade en högernationalistisk regering med den preussiske officeraren Wolfgang Kapp som rikskansler. Fackföreningarna svarade dock med en massiv generalstrejk, och generalernas regering tvingades ge upp inom några få dagar. Ö. anm.)

[6] *Inprekorr*, No. 102, 30 juni 1923, sid. 858-59.

[7] Ibid., (Wochenausgabe), No. 24, 16 juni, sid. 574.

[8] Ibid., No. 105, 25 juni 1923, sid. 886.

[9] Ibid., No. 107, 27 juni 1923, sid. 916-17.

[10] *Rassirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 101-92. Zinovjevs öppningsanförande hade innehållit ett förbehållsamt lovtal till Stambuliski (se nedan). Enligt G. Besedovskij, *Na Putjach k Termidoru* (Paris, 1931), i, 74, hade Goldstein — Kominterns sändebud i Wien som hade hand om Balkanländerna — förgäves försökt övertala det bulgariska kommunist-partiet att stödja Stambuliski. (Den engelska översättningen av detta verk med titeln Revelations of a Soviet Diplomat (1931), gjordes uppenbarligen från en mycket förkortad och felaktig fransk version.)

[11] *Rassirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 254-62.

[12] Ibid., sid. 300-04.

utan tvekan helt riktigt med misstro, som ”politisk kanonmat för borgarklassen”. Ändå måste det medges att Stambuliski till en början hade gjort en del ansatser till en bondepolitik som var riktad mot bourgeoisien. Det bulgariska kommunistpartiet fördömdes för sin ”dogmatisk-doktrinära inställning”, en ”väntans politik kombinerad med en gest av neutralitet som i en sådan situation vittnar om politisk kapitulation”.[13] Under tiden sammanträdde partiets centralkommitté i Sofia under första veckan i juli, godkände den inställning som partirådet hade antagit vid tiden för kuppen som ”den enda möjliga”, och avvisade EKKI:s proklamation från den 23 juni (Zinovjevs senare uttalande hade man uppenbarligen ännu inte mottagit) som baserad på inadekvat information. I vilket fall som helst skulle det nu vara ett ohyggligt misstag av partiet ”att åt de agrara ledarna, dessa förrädare av den arbetande rurala befolkningens intressen, återupprätta det inflytande de har förlorat”.[14] Detta var att öppet trotsa Komintern. Men de disciplinära befogenheter som EKKI vid denna tid ägde var svaga, och man visade fortfarande stor motvilja mot att använda dem. Det bulgariska partiet räddades antagligen från formellt fördömande genom de allvarliga slag som drabbade det på hemmaplan: den jämförelsevis toleranta Stambuliskiregimen hade nu efterträtts av en diktatur som gjorde förföljelsen av kommunister till en viktig del av sin politik. Över hela den kommunistiska världen mobiliserades dock opinionen emot det bulgariska partiet. Rakosi uppdrogs att skriva en artikel som häftigt fördömde dess inställnng.[15] En resolution från KPD:s centralkommitté i början av augusti beskrev Tsankovregimen som en allians mellan storkapital, monarkister och fascister mot proletariatet och bönderna; och hävdade att i ett bondeland som Bulgarien kunde kommunistpartiet inte förbli likgiltigt inför en attack på bönderna, detta oavsett Stambuliskiregimens inställning gentemot kommunisterna.[16]

Vilken verkan dessa tillrättavisningar fick i det bulgariska partiet är inte klart. Men Kabaktjijev, som gjordes ansvarig för de politiska misstagen under juni,[17] ställdes nu i partiledningen i skuggan av Kolarov och Dimitrov, vilka visade sig mer mottagliga för Kominterns maningar och var beredda att eftersträva en allians med Stambuliskis anhängare mot Tsankovregimen. Förberedelser för ett uppror verkar redan ha varit igång[18] när regeringen beslöt att slå till först. Den 12 september 1923 arresterades ledande kommunister över hela Bulgarien och partikontor anfölls och stängdes.[19] Denna åtgärd tvingade partiet till ett skyndsamt och illa förberett uppror, som började den 22 september i västra och nordvästra Bulgarien med ett visst lokalt stöd från bönderna. Det hade aldrig några utsikter att lyckas. Efter en vecka av gerillakrig i avlägsna områden återupprättades ordningen. De milda repressalierna efter junikuppen utvecklades nu till regelrätt ”vit terror”; partiet krossades eller drevs helt under jorden. Reaktionen i Moskva blev nu emellertid helt annorlunda än tre månader tidigare. Även om nederlaget inte kunde döljas, prisade nu Zinovjev i en ledare i *Pravda* det bulgariska kommunistpartiet, för dess mod och beslutsamhet. Kanske kunde det förefalla som om partiet liksom det i juni hade misslyckats att handla i tid, nu hade agerat för tidigt. Ingen sådan dom fälldes dock. Kommunisterna, förklarade Zinovjev, kunde inte ”rygga tillbaka inför kampen när en fascistisk regering har beslutat sig för att förinta det kommunis-

---

[13] *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 26-27, 24 augusti, sp. 7341-54; *Inprekorr*, No. 115, 9 juli, sid. 1007-10.
[14] Ibid., No. 120, 18 juli 1923, sid. 1051-53.
[15] Ibid., No. 120, 18 juli 1923, sid. 1053-54.
[16] *Die Rote Fahne*, 10 augusti 1923.
[17] Anmärkningsvärt är att Kabaktjijev tilläts att i Kominterns officiella tidskrift skriva en lång artikel som bemötte kritiken och försvarade den tidigare linjen. (*Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 29-29, 1 december 1923, sp. 7679-754.) Tiden för en sådan tolerans var annars nästan förbi.
[18] Omfattningen av dessa förberedelser överdrevs antagligen efteråt både av regeringstalesmän, som rättfärdigade de påföljande repressalierna, och av partihistoriker i Dimitrovs intresse, vilkens deltagande i 1923 års septemberuppror var hans första viktiga bedrift. De samtida vittnesmålen är klena.
[19] Denna ”provokationspolitik” var föremål för omedelbar protest från EKKI. (*Inprekorr*, No. 149, 21 september 1923, sid. 1285.)

tiska partiet". Vad som nu hade uppnåtts var att "bönderna nästan som en man är redo att följa det kommunistiska partiet". Partiet hade "gottgjort sina doktrinära misstag" och berett vägen för framtida seger.[20] Den ton i artikeln med vilken dessa känslolamheter uttrycktes, tydde emellertid på att skribenten var mer angelägen att skänka uppmuntran inför det förestående tyska upproret än att analysera det olycksaliga ödet för dess bulgariska förebild.

Sommaren och hösten 1923 utmärktes av en händelse som, även om den inte efterlämnade några bestående resultat, var symptomatisk för denna period: grundandet i Moskva av en Bondeinternational. När inbördeskriget i Ryssland var över stod det klart att revolutionens seger berodde på böndernas orubblighet, och att missnöjet bland bönderna var det enda allvarliga hotet mot en konsolidering av revolutionen. Införandet av NEP innebar att man erkände böndernas dominerande betydelse i den sovjetiska ekonomin. Till en början föreföll detta inte ha några ideologiska följder — minst av allt på det internationella området. Men när tvisten om NEP tog fart på vintern 1922-23 fann sig försvararna av den officiella politiken alltmer tvingade att framhäva böndernas betydelse. Det var i denna stämning som Komintern, vid sin fjärde kongress i november 1922, hade givit "arbetar- och bonderegeringen" sin välsignelse som en av de teoretiskt acceptabla formerna för att förbereda proletariatets seger.[21] Man hörde till och med påståendet, särskilt när den tyska revolutionens framtidsutsikter diskuterades, att en framgångsrik socialistisk revolution i ett industrialiserat land skulle utsättas för den överhängande faran av blockad från den kapitalistiska världen, och lätt skulle kunna svältas ut om den inte stöddes av en vänligt sinnad revolution i angränsande jordbrukländer. På samma sätt som de ryska böndernas stöd hade varit livsviktigt för segern i oktober 1917, så var stödet från de europeiska bönderna en förutsättning för en segerrik europeisk revolution. Den revolutionära rörelsen skulle ha störst utsikter till framgång om den först grep makten i bondeländer som Rumänien, Bulgarien och Jugoslavien, sedan spred sig till halvindustrialiserade länder som Italien och Österrike och först därpå nådde ett typiskt industrialiserat land som Tyskland.[22] Denna teori verkade emellertid fortfarande alltför paradoxal för goda marxister, och lyckades inte få något ordentligt fotfäste inom Komintern. Den tolfte partikongressen i april 1923 innebar förnyat betonande av bönderna, i synnerhet från Zinovjevs sida. Detta återspeglades dock ännu inte i Bucharins rapport om Kominterns angelägenheter, som ägnade de "hundratals miljoner koloniala och halvkoloniala slavarna" i öster viss uppmärksamhet och särskilt rekommenderade "ett block mellan arbetarklassen och bönderna" i Japan,[23] men fortsatte att ignorera böndernas roll i Europa.

Frågan kom till ett avgörande genom den bulgariska kuppen den 9 juni 1923, då det mäktiga bulgariska kommunistpartiet stod vid sidan och säg på medan Stambuliskis bonderegering störtades med militärt våld. Vid EKKI:s utvidgade sammanträde några få dagar senare var bondefrågan ett huvudtema i Zinovjevs öppningsanförande. Materialet var begränsat men han gjorde det mesta möjliga av det. Det Polska Socialistpartiet hade nyligen vädjat till böndernas agrara missnöje. Zinovjev uppmanade de polska kommunisterna att följa detta exempel och överge de "gammalmodiga åsikter" som några av dem fortfarande hyste om böndernas roll i den socialistiska revolutionen.[24] Uppgifterna om att Stambuliski hade störtats var ännu inte bekräftade, och han hyllades för sina ansträngningar att bilda en "Grön International". Beslutet att bilda ett bonde- och arbetarparti i USA — vars grundande kongress hölls i Chicago den 3 juli 1923 — noterades med gillande. Exemplet med den ryska revolutionens

[20] *Pravda*, 9 oktober 1923. En översättning publicerades i *Inprekorr*, No. 161, 15 oktober 1923, sid. 1371-72.
[21] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 494-95.
[22] Enligt en noggrann redogörelse i G. Besedovskij, *Na Putjach k Termidoru* (Paris, 1931), i, 101-02, förespråkades denna uppfattning av en minoritetsgrupp inom Komintern på våren 1923.
[23] *Dvenedtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid, 228, 245.
[24] *Inprekorr*, No. 107, 27 juni 1923, sid. 914-15, innehöll en redovisning av de jordreformsförslag som hade framlagts i den polska riksdagen av två deputeranden ur en med kommunisterna förbunden bondegruppering.

framgångsrika taktik åberopades för att rättfärdiga den nya läran:

> Parollen ”arbetar- och bonderegering” är vägen till proletariatets diktatur och är inte i någon mening ett förnekande av proletariatets diktatur.[25]

Ingen annan gav något bidrag till ämnet förutom Varga, Kominterns ungerske ekonom, som ansåg det viktigt att dra en skiljelinje mellan ”arbetande bönder” och ”utsugande bönder”.[26] Mötet antog en lång resolution som citerade resolutionerna från Kominterns andra och senare kongresser om jordbruksfrågan, och som konkluderade att vad som behövdes för att uttrycka det korrekta förhållandet mellan arbetarna och bönderna var ”den politiska formeln för en arbetar- och bonderegeńng”.[27] Fördömandet av det bulgariska kommunistpartiet för dess misslyckande att förena sig med Stambuliskis bonderegering passade väl in i denna taktiska grundstomme.

Trots Zinovjevs ansträngningar, hade försöket att rädda bönderna från den underordnade plats som den marxistiska teorin hade givit dem fortsatt att gå trögt. Lärdomarna från de ryska händelserna föreföll ha föga giltighet på det internationella området. De ägde ingen tillämpning på Västeuropas industrialiserade länder, och försöket att tvinga amerikanska politiska grupperingar in i detta mönster blev farsartat. I de asiatiska länderna ingick bondeproblemet i den större frågan om den nationella frigörelsen. Endast i en del av världen — i östra och centrala Europa — liknade förhållandena de ryska; endast här hade böndernas politiska partier kommit till makten. På sommaren 1923 framlade den polske kommunisten Dombal, av bondeursprung och före detta deputerad i den polska riksdagen, som just hade frigivits ur polskt fängelse i utbyte mot polska fångar i Sovjetunionen, ett förslag om att bilda en Bondeinternational. Till skillnad från flera tidigare projekt av samma slag, syftade Dombals plan till att organisera Internationalen under kommunisternas hägn.[28] Av en lycklig slump öppnade den sovjetiska jordbruksutställningen, ursprungligen planerad till 1922 och sedan uppskjuten till följande år, den 15 augusti 1923 i Moskva.[29] Närvaron av besökande delegationer från utländska bondeorganisationer hjälpte projektet framåt, och vad som officiellt kallades ”den första internationella bondekongressen” samlades i Moskva den 10 oktober 1923. Mer än 150 delegater företrädde bönderna i 40 nationer. (I detta antal inkluderades då flera av Sovjetunionens republiker och autonoma republiker.)

Överläggningarna var konventionella och av föga intresse. Dombal öppnade mötet och spelade en framträdande roll under hela dess gång. Kalinin framförde hälsningar i TsIK:s och den sovjetiska regeringens namn. Zinovjev framträdde först på tredje dagen med en hälsning från den Kommunistiska Internationalen. Clara Zetkin förklarade i ett retoriskt tal att ”vi drömmer inte om att vilja införliva de arbetande böndernas breda massor i kommunistpartiets

---

[25] *Rassirennyi Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Ijunja, 1923 goda)* (1923), sid. 36-43.

[26] Ibid., sid. 47-48. I en artikel skriven efter sammanträdet kallade Varga resolutionen om arbetar- och bonderegeringen ”den viktigaste händelsen under det utvidgade EKKI:s möte”, men ansåg att den skulle begränsas till 'fattig”- och ”mellan”-bönder. (*Inprekorr*, No. 104, 23 juni 1923, sid. 884.) I en annan artikel (ibid., No. 116, 11 juli 1923, sid. 1020-21) angrep Dombal Vargas inställning som ”ett försök att vinna västvärlden för den paroll om 'byns fattiga' som hade misslyckats i Ryssland”, och för ”en onödig inskränkning av basen för vårt arbete”; kampanjen borde vädja till ”böndernas breda massor”.

[27] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), sid. 368-73.

[28] Den enda tidigare förebilden till Dombals plan var ett förslag som gjorts inför EKKI av Osinskij i mars 1922 om att sammankalla en konferens i Moskva för kommunistpartiernas jordbrukssektioner. Detta förslag antogs av EKKI, och en kommitté utsågs för att genomföra det. (*Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (1922), sid. 135, 163.) Därefter verkar dock inget mer ha hänt. I mars 1923 utväxlades Dombal och tjuguen andra polska kommunister mot en grupp polacker som arresterats i Sovjetunionen. (*Pravda*, 18, 20 mars 1923.) Vid det ryska partiets tolfte kongress i april 1923 närvarade han som broderdelegat från det polska kommunistpartiet.

[29] Se första sid i kapitel 3 ovan.

led"; allt som behövdes var ett förbund "för den gemensamma kampen mot kapitalismen". En resolution mot krig antogs med entusiasm. Varga talade utförligt om böndernas hopplösa ställning under kapitalismen. Teodorovitj,

RSFSR:s folkkommissarie för jordbruket, beskrev böndernas ställning i Sovjetunionen, vilkas enda problem nu var det låga priset på deras produkter jämfört med de höga priserna på industrivaror. Man beslöt upprätta ett Internationellt Bonderåd, med ett presidium på tolv personer, som en permanent institution och att i fortsättningen hålla bondekongresser vartannat år. Ett Jordbruksinstitut skulle upprättas i Moskva. Ingen gjorde några anspelningar på meningsmotsättningarna i det ryska partiet, vilka nådde ett akut stadium medan kongressen var samlad. Händelserna i Bulgarien berördes flyktigt för att peka på innebörden av samarbete mellan bönderna och industriarbetarna. Ingen nämnde den politiska situationen i Tyskland förutom Bucharin och Radek, vilka bägge talade vid det högtidliga avslutningsmötet i Bolsjojteatern. Här anmärkte Bucharin att de arbetande massorna i Tyskland stod inför "en fiende beväpnad till tänderna, som kan krossa dem om Tysklands proletariat och bönder inte marscherar tillsammans". Och Radek, som förklarade att "Europa står på randen till stora oroligheter", vädjade till de franska och tyska bönderna att trycka på sina respektive regeringar för att avvärja krigsfaran.[30]

Omedelbart efter kongressen höll det Internationella Bonderådet sitt första, och uppenbarligen enda, sammanträde, valde sitt presidium och utsåg A. P. Smirnov, en rysk partiveteran till generalsekreterare, med Dombal som ställföreträdare. Rådet försvann genast i glömska, även om presidiet under de följande tolv månaderna fortsatte att då och då utfärda proklamationer om aktuella händelser. Den enda iögonenfallande händelsen under rådets levnadsbana inträffade i juni 1924 då Radich och Kosutich, två ledare för det Kroatiska Republikanska Bondepartiet, besökte Moskva och i partiets namn ansökte om anslutning till Bondeinternationalen. Ansökan beviljades entusiastiskt vid ett presidiemöte den 1 juli 1924, och i Moskva rådde för tillfället ett intryck av att man hade uppnått en stor politisk framgång.[31] Fortsättningen infriade dock inte dessa förväntningar. Radich, som verkar ha intagit en ogynnsam inställning gentemot alla sovjetiska politiker, med Tjitjerin som det enda undantaget, återvände till Jugoslavien övertygad om att "om man utgår från böndernas intressen, så är den sovjetiska regimen den mest ogynnsamma historien känner",[32] Hans besök i Moskva visade sig vara ett användbart kort i det jugoslaviska inrikespolitiska spelet. Efter en del hårt köpslående nådde Radich försoning med den serbisk-kroatiska-slovenska regeringen och accepterade en ministerpost i denna; och i Bondeinternationalen hördes intet mer om kroatiska intressen. Av de institutioner som upprättades av kongressen i oktober 1923 hade endast Jordbruksinstitutet någon livskraft och fortsatte att finnas till under många år. Någon ytterligare internationell kongress hölls dock inte.

[30] Kongressprotokollen, som återger resolutionerna i fullständig och talen i mycket förkortad form, finns i *Protokoll vom Ersten Internationalen Bauernkongress* (1924).
[31] De relevanta dokumenten om alla dessa händelser finns i *Die Bauerninternationale*, i, (1924), 160-86.
[32] G. Besedovskij, *Na Putjach k Termidoru* (Paris, 1931), i, 72-73. Enligt denna källa arrangerades Radichs besök i Moskva av Goldenstein, som var personlig vän till honom. (Se not 10 ovan.)

9. Fiaskot i Tyskland

Nyheterna från Tyskland om Cunoregeringens sammanbrott och upprättandet av en bred koalitionsregering under Stresemann orsakade omedelbar uppståndelse bland de sovjetiska ledarna, som då var skingrade på semester. Sex månader senare var det lätt att bestämma denna händelse som ”ebb i det revolutionära högvatten” [1] vilket stadigt hade rått i Tyskland under det senaste halvåret. Vid den aktuella tidpunkten var det dock få personer, såväl utanför som i Tyskland, som hade denna uppfattning, eller som hyste någon som helst tilltro till Stresemannregeringens förmåga att rida ut stormen. Den politiska barometern verkade säkrare än någonsin vara inställd på revolution. Den 15 augusti 1923 skrev Zinovjev från Kaukasus att ”krisen närmar sig” och att ”ett nytt och avgörande kapitel inleds i det Tyska Kommunistpartiets, och därmed, i Kominterns verksamhet”.[2] Brandler kallades skyndsamt från Berlin för konsultationer. Zinovjev, Bucharin och Trotskij skyndade alla tillbaka till Moskva, där ett extra politbyråmöte sammankallades till den 23 augusti 1923. Mötet bevistades, förutom av politbyråns medlemmar, också av Radek, Pjatakov, Schmidt och Tsjurupa.[3] Radek rapporterade om läget. De positioner som ledarna intog var viktiga och karaktäristiska. Trotskij hade från början varit djupare övertygad än någon av sina kolleger – kanske, vid vissa tillfällen, med undantag för Lenin – om att de ryska och tyska revolutionernas öden var oåterkalleligen förbundna med varann. För honom var detta lika mycket en känslomässig som förnuftsmässig tro. En artikel skriven i New York omedelbart efter Februarirevolutionens utbrott hade innehållit en tänkt dialog mellan en kritiker och honom själv:

> ”Men vad kommer att hända om det tyska proletariatet misslyckas med att göra uppror? Vad kommer ni då att göra?”
>
> ”Ni förutsätter i så fall, att den ryska revolutionen kan äga rum utan att påverka Tyskland? ... Det är dock helt osannolikt.”
>
> ”Men om detta ändå skulle inträffa?”
>
> ”Vi behöver verkligen inte bry våra hjärnor med ett så osannolikt antagande.” [4]

Även hans inställning vid Brest-Litovsk hade styrts av denna betvingande tro. Inte heller det faktum att hans antagande den gången inte infriades, övertygade honom om att det skulle vara ett felaktigt antagande; dess förverkligande endast uppsköts. Trotskij fortsatte, förmodligen ensam bland de främsta bolsjevikerna, att uppriktigt tro att tillfället för en segerrik revolution i Europa år 1919 hade gått förlorat endast därför att det ännu inte funnits några organiserade kommunistiska partier som kunnat leda den.[5] Under hela våren och sommaren 1923 iakttog

---

[1] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse (*Hamburg, 1924), sid. 41.
[2] *The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 347.
[3] Den enda publicerade vittnesbörden från deras möte finns i B. Bazhanov, *Stalin* (tysk översättning från franskan, 1931), sid. 122-26. Författaren var medlem av Stalins stab och anställd som sekreterare inom politbyrån, till vilken han nyligen hade förflyttats från Orgbyrån. (Orgbyrån var det ryska kommunistpartiets organisatoriska byrå. *Ö. anm.*) (Beslutet om hans förflyttning återges i ibid., sid. 5.) Han skriver ur minnet och på ett melodramatiskt sätt; hans bedömningar är av föga värde. Hans uppgifter stämmer dock i allmänhet med var som i övrigt är känt. När Zinovjev ett par månader senare berörde detta möte, förklarade han att så länge som Lenin var aktiv ”rådslog” de ryska arbetarna i Komintern ”personligen med kamrat Lenin, och detta var tillräckligt”. Efter det att Lenin hade dragit sig tillbaka hade det dock blivit nödvändigt ”att ersätta Iljitjs ledarskap med kollektivets ledarskap”. På så sätt kom det sig att partirepresentanterna i Komintern hade diskuterat ”frågan om den tyska revolutionen i alla dess detaljer” med politbyrån. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 167.) Detta styrker, inom parentes, antagandet att politbyrån inte diskuterade ”marsaktionen” 1921. (*Se Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 372-73.)
[4] Trotskij, *Sotjinenija*, iii, i, 20.
[5] ”Under borgarklassens mest kritiska år, år 1919”, skrev han två år senare, ”kunde det europeiska proletariatet med mycket små uppoffringar utan tvekan ha erövrat statsmakten om det i dess ledning hade funnits en äkta

han under intensiv upphetsning den växande spänningen i Tyskland. I augusti blev han övertygad om att det förlorade tillfället som genom ett under hade kommit tillbaka. Den emotsedda ankomsten av den proletära revolutionen i Tyskland kunde nu – menade han – endast vara en fråga om veckor, och han argumenterade ivrigt för att satsa allt på att understödja den. Zinovjev gjorde invändningar mot en sådan optimism och ansåg det säkrare att räkna i månader än i veckor, men instämde i stort med den föreslagna politiken. Stalin var ännu mer försiktig. Han förutsåg ingen revolution i Tyskland vare sig nu eller till hösten; kanske kunde den komma under våren, men även det var tveksamt. Tvivlen och tveksamheterna övervanns dock snabbt. Även om politbyrån inte anslöt sig till Trotskijs entusiasm, beslöt den ändå att med alla tillgängliga medel stödja de revolutionära rörelserna i Tyskland, och utsåg en permanent kommitté bestående av Radek, Pjatakov, Unsjlicht (nu vice ordförande för GPU) och Schmidt, för att övervaka operationen.[6] (Senare upptogs även Krestinskij, Sovjets ambassadör i Berlin, i denna kommitté.) Ett argument som förmodligen vägde tungt för politbyrån, var rädslan för att Stresemann planerade att ge den tyska politiken en västlig inriktning och vända ryggen åt Rapallo. Antagandet om att Tyskland och Sovjetunionen, oavsett vad som i övrigt skiljde dem åt, hade ett gemensamt intresse att motstå västmakternas herravälde, föreföll nu allvarligt ifrågasättas på den tyska sidan.

Den nya linje som antagits av politbyrån krävde ny aktivitet både på det internationella och det diplomatiska planet. Den 27 augusti 1923 hävdade en deklaration gemensamt utfärdad av EKKI och Profinterns centrala råd, att det tyska proletariatet var i fara, och uppmanade arbetarna i alla länder att protestera mot ockupationen av tyskt territorium.[7] I septembernumret av Profinterns tidskrift satte Lozovskij igång med att blåsa under glöden:

> Revolutionen knackar på dörren i Tyskland och kräver att få komma in.... Vi kan inte fastställa datumet för den tyska revolutionen. Men att döma av sakernas nuvarande tillstånd är det endast en fråga om månader.

Och artikeln slutade med att se fram emot det ögonblick då ”världsrevolutionen kommer att bilda ett territoriellt block från Vladivostok till Rhen”.[8] Den 31 augusti tillkännagav KPD:s Zentrale att det avgörande ögonblicket ”inte längre var långt borta”, och avslutade en proklamation med uppmaningen: ”Res er för att kämpa – då är segern säker.” [9] Det nummer av *Rote Fahne* som publicerade proklamationen från EKKI och Profintern innehöll också en artikel av Radek skriven i överensstämmelse med den nya linjen. Artikeln anklagade Stresemann för att vilja förvandla Tyskland, liksom Österrike, till ”en ententens koloni”, och hävdade att endast Sovjetunionen var en trogen vän till de tyska massorna. Till och med Radek kastade för tillfället sin vanliga tveksamhet över bord. I ett tal till blivande befäl inom Röda armén vid Moskvas militärskola, tillkännagav han att ”den kommande revolutionen i Tyskland kommer endast att vara en del av den rad av stora världskonflikter som närmar sig, och orsaken till dessa strider är bourgeoisiens totala bankrutt, inte bara i Tyskland utan i hela Europa”.[10]

Politbyråns beslut att stödja den tyska revolutionen om – och när – den bröt ut, var otvetydigt. Vad som inte hade beslutats, var huruvida man skulle vidta aktiva åtgärder från Moskva för

---

revolutionär organisation ... dvs ett starkt kommunistiskt parti”. (L. Trotskij*, Pjat Let Kominterna* (u.å. [1924]), sid. 224.)

[6] Fyra år senare refererade Stalin till bildandet av denna ”Kominterns tyska kommission” bestående av Zinovjev, Bucharin, Stalin, Trotskij, Radek och ”flera tyska kamrater” för att förbereda gripandet av makten. (*Sotjinenija*, x, 63.) Något samtida dokument om en sådan kommission verkar inte finnas.

[7] *Die Rote Fahne*, 2 september 1923. Enligt en muntlig förklaring till författaren från Brandler, utfärdades denna proklamation på Trotskijs initiativ.

[8] *Die Rote Gewerkschaftsinternationale*, No. 9 (32), september 1923, sid. 785-86, 789.

[9] *Die Rote Fahne*, 1 september 1923.

[10] *Izvestija*, 19 september 1923.

att påskynda och anstifta revolutionens utbrott. Sedan mitten av augusti hade Brandler varit i Moskva och väntat på att bolsjevikledarna skulle bestämma sig. Ledarna för KPD:s vänster, Maslow och Ruth Fischer, kallades nu också till Moskva för att delta i beslutet och förberedelserna för att genomföra det. Vad som därpå följde blev efteråt anledning till så mycket beskyllningar och så många försök till självrättfärdiganden, att den exakta inställning som de berörda parterna vid denna tid intog delvis förblir beroende av gissningar. En någotsånär klar bild kan dock ges. KPD:s vänsterflygel, i Moskvadiskussionerna företrädd av Maslow, Ruth Fischer och Thälmann, ansåg att den tyska situationen var mogen för en omedelbar proletär revolution, som skulle ta formen av partiets maktövertagande, såsom bolsjevikerna hade tagit makten i oktober 1917. Det viktiga var att bestämma ett tidigt datum för att slå till, de förberedande manövrer som ledde fram till detta var en sekundär fråga. Denna inställning intogs också av Trotskij och, något mindre entusiastiskt, av Zinovjev och Politbyråns majoritet. Brandlers position var mer tvetydig. Offentligt böjde han sig för partilojalitetens krav och accepterade vad som helt klart var majoritetens åsikt. Vid ett möte inom Profinterns exekutivkommitté förklarade han gripandet av makten i Tyskland vara ”en fullt genomförbar uppgift”. Att behålla makten skulle bli ”svårare och mer komplicerat”, på grund av Polens och Tjeckoslovakiens ovissa inställning och en möjlig brist på tillgång av livsmedel. Men även här ”har vi tagit med allt detta i beräkningen och säger att tiden är mogen för handling”.[11] Privat fortsatte han dock å andra sidan att hysa tvivel huruvida partiet ännu var tillräckligt förberett, såväl politiskt som tekniskt, för att gripa makten. Innan man tog det sista steget var det nödvändigt, hävdade han, att se vilken inställning arbetarna i gemen skulle inta gentemot Stresemanns koalitionsregering, i vilken SPD ingick. Denna åsikt, som också var Radeks, verkar i hemlighet ha delats av Stalin, åtminstone i den utsträckningen att han trodde att läget i Tyskland ännu inte var moget för revolution. Men Stalin vare sig hade, eller gjorde anspråk på att ha, någon djupare kännedom om europeiska frågor vid denna tid, och var inte benägen att avskilja sig från majoriteten i en fråga som han själv visste låg utanför hans horisont. Han fogade sig i den allmänna inställningen.[12]

Den mest envist omstridda frågan var fastställandet av datum för att gripa makten: detta var den punkt på vilken det var svårast att uppnå en muntlig kompromiss mellan det tyska partiets höger- och vänsterflygel. Vid ett hemligt möte i slutet av september 1923 beslöt politbyrån, på Trotskijs yrkande och med karaktäristiskt beaktande av den ryska förebilden, att bestämma datumet för den tyska revolutionen till den 7 november.[13] Men när detta framfördes till Brandler gjorde denne envist motstånd mot att fastställa detta eller något annat datum, och frågan kringgicks genom en överenskommelse om att överlåta till de tyska kommunisterna att

---

[11] *Trud*, 22 september 1923. Enligt Kuusinen ett år senare ”dukade kamrat Brandler under för fantastiska revolutionära visioner”, och ”gripandet av makten föreföll honom nu som en enkel och säker sak”. (*The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 348.) Det är dock tveksamt om Brandler någonsin hade denna uppfattning.

[12] Zinovjev yttrade senare: ”Alla [partiledare] bedömde läget vara sådant att revolutionen i Tyskland var en fråga om veckor. All vår information pekade på det. Skillnaden mellan de mest pessimistiska och de mest optimistiska bedömningarna, var att de pessimistiskt böjda kamraterna väntade sig revolutionen två, tre eller fyra veckor senare. Detta var den största meningsskiljaktighet vi fann”. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 166.) Stalin själv hävdade i ett tal 1927 att han ”beslutsamt och bestämt hade stått för uppfattningen att kommunisterna omedelbart skulle gripa makten”. (*Sotjinenija*, x, 63.)

[13] B. Bazhanov, a.a., sid. 129-30. En biprodukt av denna tvist var en artikel av Trotskij som publicerades i *Pravda*, 23 september 1923, och som senare omtrycktes som ett specialnummer av *Inprekorr* under rubriken ”Kan en revolution eller en kontrarevolution fastställas till ett bestämt datum?”. (No. 152, 26 september 1923.) Artikeln hävdade att Mussolini, de ”bulgariska fascisterna”, jakobinerna 1789 och bolsjevikerna 1917 alla hade bestämt ett datum för sina respektive uppror; och att detta var en nödvändig åtgärd för varje parti som gjorde anspråk på att utöva ledningen i en revolution. Att inför ”proletariatets växande revolutionära rörelse” inta en ”avvaktande attityd” var mensjevism. Artikeln var klädd i teoretiska termer och nämnde inte Tyskland. Den omtrycktes i L. Trotskij, *Pyat Let Kominterna* (u.å. [1924], sid. 575-80.

bestämma datumet för revolutionen.[14] På denna grundval, som föreföll lämna det yttersta beslutet i hans händer, lät Brandler sig nu dras in i diskussionerna om revolutionens förberedelser.

Den omedelbara taktiska frågan hänförde sig till KPD:s föreslagna inträde i en koalitionsregering med SPD i Sachsen. Denna fråga hade första gången tagits upp informellt under Kominterns fjärde kongress i november 1922, då valen i Sachsen gav KPD och SPD tillsammans en absolut majoritet över alla andra partier i Landtag (delstatsparlamentet, ö. anm.), och då många från bägge sidor önskade en koalition dem emellan. Projektet stöddes av KPD-högerns ledare både i Tyskland och Moskva, men övergavs på EKKI:s yrkande;[15] och lämnade således SPD i Sachsen att bilda koalition med borgerliga partier. Denna koalition bröt dock snabbt samman. Alltsedan tidigt 1923 hade en socialdemokratisk delstatsregering med Zeigner som premiärminister regerat med stöd av kommunisternas röster i Landtag, och det var underförstått att KPD skulle kunna kräva sin andel av ministerposterna om det så önskade. Nu föreslogs att kommunisterna skulle ansluta sig till regeringen i Sachsen (och i Thuringen, där samma situation rådde) som språngbräda för den tyska revolutionen. Bland annat hoppades man att deltagandet i delstatsregeringarna skulle göra det möjligt för kommunisterna att lägga beslag på förråd av vapen.[16] Det något förvirrade aktionsprogrammet sammanfattades senare av Radek på följande sätt:

> Proletariatet startar sin marsch (marschiert auf) i Sachsen, utgående från försvaret av den arbetarregering i vilken vi inträder. I Sachsen kommer det att försöka använda statsmakten för att beväpna sig och, i denna begränsade mellantyska proletära provins, bilda en mur mellan den södra kontrarevolutionen i Bayern och fascismen i norr. Samtidigt kommer partiet över hela landet att träda in och mobilisera massorna.[17]

Inte heller om detta program kunde man dock uppnå fullständig enighet bland KPD:s ledare. Vänstern betraktade uppenbarligen dessa manövrer med blandade känslor,[18] men godtog dem som ett steg på vägen för att gripa makten. Men Brandler visade sig, fastän han i teorin inte var motståndare till begränsat samarbete med SPD, vara nästan lika motvillig att bestämma en tidsplan för kommunisternas inträde i Sachsens regering som för själva revolutionens utbrott. Tiden, hävdade han, var ännu inte mogen, och situationen på platsen måste tillåtas utveckla sig helt. Massorna måste först mobiliseras.[19] Även på denna punkt lät han sig dock övertalas, och den 1 oktober 1923 skickades ett telegram undertecknat av Zinovjev å EKKI:s vägnar till KPD:s Zentrale:

> Eftersom vi bedömer läget på ett sådant sätt att det avgörande ögonblicket kommer att infinna sig inom fyra, fem eller sex veckor, anser vi det nödvändigt att genast gripa varje position som direkt kan användas. Situationen tvingar oss att i praktisk form ställa frågan om vårt inträde i den sachsiska regeringen. På villkor att Zeigners folk [dvs. socialdemokraterna] verkligen är redo att försvara Sachsen mot Bayern och fascisterna, så måste vi inträda i regeringen. Genomför omedelbart

---

[14] R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 316-17. Zinovjev hävdade efteråt att också Radek var motståndare till att fastställa ett datum. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60.)

[15] Ibid., sid. 50, 64-65; *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 192. Trotskij noterar att det fanns ”tvivel och tveksamhet inom partiet”, men att beslutet i frågan var nekande. (Trotskij, a.a., sid. 55.)

[16] A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 25.

[17] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5.

[18] Enligt Ruth Fischer (Fischer, a.a., sid. 328) ”återvände Thälmann från Moskva med ny entusiasm inför koalitionsstrategin”. Detta underförstår att hon och Maslow inte delade denna entusiasm.

[19] *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 246.

beväpning av 50.000 till 60.000 man, ignorera general Muller. Samma sak i Thüringen.[20]

Clara Zetkin beskrev efteråt inte orättvist beslutet som ”resultatet av en kompromiss mellan partiledare för två motsatta tendenser, inte kronan på en enad massrörelse”.[21]

Ytterligare en händelse störde dock dessa olycksfödda förberedelser. Trotskij blev oroad av den uppenbara brist på samstämmighet och enighet som rådde bland KPD:s ledare, och som bådade föga av framgång för aktionen. Hans anslutning till linjen med revolutionär handling i Tyskland hade inte rubbat hans personliga lojalitet till Brandler, eller minskat hans misstro mot KPD-vänsterns ledare.[22] Trotskij föreslog att Maslow och Ruth Fischer skulle hållas kvar i Moskva. Efter en hårdnackad strid, där Trotskij och Zinovjev spelade de ledande rollerna för respektive emot förslaget, nådde man en kompromiss. Saken mot Maslow förstärktes av det faktum att Lenin under det föregående året hade velat ge honom ett uppdrag i Sovjet för att han inte skulle ställa till med trassel i Tyskland, samt genom hans tidigare förbindelser med arbetaroppositionen.[23] Man beslöt att hålla honom kvar i Moskva, medan anklagelserna mot hans partiarbete undersöktes av en kommission ur Komintern, men låta Ruth Fischer återvända.[24]

De politiska frågor som debatterades i Moskva var dock antagligen mindre viktiga än förberedelserna för upprorets militära organisering, vilka man nu för första gången tog sig an på allvar.[25] Få militära förberedelser hade gjorts för marsaktionen 1921, och de som gjorts hade varit resultatet av spontana lokala initiativ, inte av någon planering i KPD:s högkvarter eller, än mindre, i Moskva. Detta fiasko hade visat det meningslösa i spridda och icke samordnade resningar mot polisens och Reichswehrs disciplinerade styrkor. Under Brandlers vistelse i Moskva på sommaren 1922 erbjöd sig nu Trotskij att skicka en officer ur Röda armén som rådgivare till KPD i frågor om militär organisering. Erbjudandet godtogs, och på hösten

---

[20] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60-61. Enligt Brandler (ibid., sid. 24-25) delade Radek hans invändningar och försökte förgäves få telegrammet modifierat. Zinovjev gav efteråt en belysande redogörelse för de motiv som inspirerade föreskriften att ”ignorera” Müller. Efter proklamerandet av belägringstillstånd den 26 september hade general Müller just utnämnts till Reichswehrs befälhavare i Sachsen. ”Jag minns”, fortsatte Zinovjev, ”exemplet från Kronstadt 1917 då den Provisoriska Regeringen utsåg Kadettpartiets Pepeljajev till guvernör, trots att makten i själva verket låg i Kronstadtsovjetens händer. Kronstadtsovjeten ignorerade Pepeljajev och förlöjligade honom, och vi i vår tur arresterade honom i god tid”. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 167-68.)

[21] *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 88.

[22] Inom KPD hade Trotskij alltsedan diskussionen om ”marsaktionen” vid Kominterns tredje kongress 1921, där han hade framträtt som ledande försvarare av den officiella politiken (se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 421-23, 43436), betraktats som anhängare av högern. I en artikel från januari 1923 framhävde Ruth Fischer ”offensivens teoretiker” och ”trotskisterna” som de två huvudsakliga grupperna inom KPD. (*Die Internationale*, vi, No. 3 (1 februari 1923), sid. 87.) Detta intryck styrktes såväl av den tidens nära förbindelse mellan Trotskij och Brandler, som av det personliga stöd Trotskij fick av Brandler; detta trots att han hade gått över till att förespråka omedelbar revolutionär handling.

[23] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 452; man hade just fått reda på att Arbetarnas Grupp (se sid. 46-47 ovan) hade försökt dra in Maslow i sin ”utrikesbyrå”. (V. Sorin, *Rabotjaja Gruppa* (1924), sid. 112.) Det finns dock inga bevis för att denna byrå någonsin bildades.

[24] I partilitteraturen finns endast få referenser till denna episod. Den passage som hänför sig till den i Zinovjevs tal inför EKKI:s presidium den 11 januari 1924 (”Jag medger att under oktoberdiskussionerna var Radek med mig och Bucharin mot Trotskij, som krävde att Ruth Fischer skulle avlägsnas, etc”), finns i *Die Internationale*, (vii, No. 2-3, 28 mars 1924, sid. 44); men utelämnades ur den officiella versionen av talet i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924). I sin anklagelse mot Trotskij två år senare nämner också Kuusinen endast Ruth Fischer och förbigår Maslow. (*The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 350-51.) Maslow bredde ut sig om händelsen under sin rättegång inför en preussisk domstol, åtalad för högförräderi år 1925. (Hans bevisföring trycktes upp i en KPD-skrift, *Der Fall Maslow* (1926), sid. 19; vidare ger R. Fischer en högst personlig redogörelse i Fischer, a.a., sid. 332-33.

[25] Enligt R. Fischer (a.a., sid 312) ägnades diskussionerna ”huvudsakligen militär strategi, snarare än politik”.

anlände Skoblevskij, av lettisk börd, till Tyskland i detta syfte.[26] Under vintern 1922-23 övertygade utbredandet av högerns olagliga politiska trupper, och den föga dolda makt och inflytande dessa utövade, något motsträvigt kommunisterna om nödvändigheten av att ta upp tävlan med dem.[27] Det sägs ha varit vid tiden för ockupationen av Ruhr som en grupp på fem eller sex sovjetiska officerare ur underrättelsetjänsten sändes till Tyskland, och började arbeta för att inom KPD bilda tre former av hemlig organisering: en underrättelsetjänst, som arbetade i nära kontakt med motsvarande sovjetiskt organ; en sabotage- och terrorenhet; samt en militär organisation för att skapa kärnan till en kämpande styrka – de meniga i en revolutionär tysk armé.[28] Armén skulle byggas upp på grundval av enheter på 100 man – de så kallade ”röda hundradena” eller ”proletära hundradena”, bestående av arbetare men inte nödvändigtvis partimedlemmar. Med hjälp av den svarta marknaden, som var rikligt försedd med vapen, byggdes vapenförråd upp. Stadgan i organiseringen skulle tillhandahållas av ”grupper på tio” av beprövade partimedlemmar. Dessa åtgärder för militär organisering fortskred under hela sommaren 1923, medan Tyskland dök allt mer och djupare ner i kaos. Den avsedda strategin var uppenbarligen att, när ögonblicket kom, mobilisera de röda hundradena över hela Tyskland och dra dem samman i Sachsen och Thüringen, de kommunistiska bastioner som skulle tjäna som bas för det revolutionära fälttåget.[29]

Förberedelserna verkar dock ha lidit av alltför många chefer. Ansvaret för de militära operationerna vilade på Skoblevskij, med hjälp från en styrelse på sju medlemmar ur KPD:s centralkommitté. Men Guralskij, som hade ledsagat Bela Kun till Berlin i mars 1921,[30] och som under det antagna namnet Kleine sedan dess hade spelat en aktiv roll i tyska frågor, hade hand om partiets militära organisering. Guralskij förstärktes av ett antal tekniker från Röda armén, och utländska kommunister tränade inom Röda armén, som ansvarade för uppgiften att utrusta och träna de tyska enheterna.[31] Denna komplicerade organisering gav magra

---

[26] Detta enligt muntlig information från Brandler. Brandler talade i allmänna termer om dessa frågor vid Kominterns femte kongress. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 221-22.)

[27] I en artikel från februari 1923 i partiets tidning hävdade en anonym medlem av Zentrale att ”den nationalsocialistiska rörelsen påtvingar oss, och skapar gynnsamma förutsättningar för, att övergå från att yrka på beväpnade arbetargrupper till att formera dem”, och fortsatte med att förespråka truppavdelningar bestående inte bara av kommunister utan också av socialdemokrater och icke partianslutna arbetare. I brist på tillräckligt med vapen skulle de tränas i jiujitsu. (*Die Internationale*, vi, No. 3 (1 februari 1923), sid. 75-76.) Detta styrker att KPD:s militära organisering praktiskt taget inte fanns förrän ryssarna tog hand om dem.

[28] Vittnesbörden i dessa frågor kommer huvudsakligen från dem som senare lämnade partiet och var beredda att avslöja dess hemligheter, och måste därför betraktas med viss försiktighet. De fakta som ges ovan, och som finns i W. Krivitsky, *I was Stalin's Agent* (1930, sid. 55-58), kan emellertid tas för ungefärligen riktiga. E. Wollenberg, *Der Apparat* (Bonn, 3:e uppl. 1952, sid. 10-11), räknar upp de sex regionala kommandon i vilka den militära organiseringen var indelad, vart och ett med en rysk general knuten till sig. (Författaren i fråga var befälhavare för en av dessa enheter.) Mycket detaljerad information om terroristorganisationen, huvudsakligen för tiden efter januari 1924, ges i W. Zeutschel, *Im Dienst der Kommunistischen Terror-Organisation* (1931). Denna beskriver terrororganisationen som stående under direkt ryskt överinseende: KPD-ledningen använde den, särskilt för mord på förrädare och spioner, men förnekade ansvar för den i fall av missöden – regeringars vanliga attityd till sina egna hemliga organisationer. Alla redogörelser av detta slag, vare sig från ryska eller tyska källor, tenderar av uppenbara skäl att överdriva det ryska ansvaret och framställa de tyska kommunisterna som fogliga lärjungar. I början och mitten av 1920-talet var hemliga terrororganisationer och ”politiska” mord dock alltför välbekanta inom alla kretsar i Tyskland för att det skulle behövas någon utländsk inspiration som drivkraft. Bland den kommunistiska terrororganisationens påstådda projekt fanns en sammansvärjning för att mörda Seeckt (ibid., sid. 65-66). Enligt J. Valtin, *Out of the Night* (1941, sid. 58-59), Planerade terrorenheter organiserade av Skoblevskij att mörda Seeckt och Stinnes, men ”Radek beordrade genom Brandler att planerna på att mörda von Seeckt skulle läggas ner”. I januari 1924 avslöjades en nationalistisk komplott för att mörda Seeckt. (J. Wheeler–Bennet, *The Nemesis of Power* (1953), sid. 109.)

[29] W. G. Krivitsky, a.a., sid. 60.

[30] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 369.

[31] J. Valtin, a.a., sid. 48, beskriver bildandet av röda hundraden i Hamburg i september 1923, med fem eller sex ”unga sovjetofficerare” som smugglats in från Sovjet för att träna dem.

resultat. De omskrutna röda hundradena existerade knappast alls utanför Ruhrområdet.[32] Och en beräkning, som Brandler sades ha gjort i Moskva, om att 50.000 till 60.000 man skulle kunna beväpnas och mobiliseras i Sachsen visade sig sakna grund; det totala antalet gevär som partiet hade uppgick inte till mer än 11.000.[33] Den dom som senare fälldes av EKKI:s presidium var, om något, alltför mild:

> De tekniska förberedelserna, mobiliseringen av partiapparaten för kampen om makten, hundradenas utrustning och moraliska disciplin var av låg nivå. Den alltför korta och alltför påskyndade tekniska förberedelsen gav i praktiken ingenting. I teknisk betydelse mobiliserade den partimedlemmarna till handling, men den misslyckades med att nå de stora proletära massorna.[34]

Ingen sovjetisk skolning kunde på kort tid ha gjort KPD:s militära avdelningar till någon match för Reichswehrs disciplinerade styrkor, eller ens för högerns erfarna illegala trupper.

De militära förberedelser och bedömningar som gjordes av de ansvariga för det tyska upproret till oktober 1923, kan vid en återblick lätt fås att verka löjliga. Ansträngningarna från amatörmässiga konspiratörer, som inte ägde några av de nödvändiga kvalifikationerna förutom djärvhet, ställdes mot den kalla och nyktra beslutsamheten hos Reichswehrs yrkesmän. Striden var så uppenbart ojämn att den aldrig skulle kunna ha genomförts om det inte vore för två grundläggande felbedömningar, som mer eller mindre delades av alla de ansvariga ledarna, såväl de tyska som ryska.

Den första av dessa felbedömningar handlade om själva Reichswehr. Troheten bland Reichswehrs officerare och manskap gentemot republiken var erkänt tveksam. En del av dem troddes vara besmittade av ”nationalbolsjevismens” vaga strävanden, och Reichswehrs ledare fäste stort värde vid sitt hemliga samarbete med Röda Armén. Styrkt av dessa fakta verkar fantastiska förhoppningar ha upprätthållits i Moskva om medverkan av en del av Reichswehr i ett potentiellt kommunistiskt uppror. I ett tal i Moskva strax före det planerade upproret talade Trotskij om att Reichswehr innehöll ”arbetarklasselement som vid ett avgörande ögonblick inte kommer att försvara bourgeoisien särskilt tappert”.[35] Under oroligheterna på sommaren 1923 inträffade fall av lokal förbrödring mellan kommunistiska demonstranter och medlemmar ur polisen och Reichswehr.[36] På högre nivå upprättades utan tvekan hemliga kontakter mellan den kommunistiska militära organisationen och vissa officerare inom Reichswehr. Men i vilken utsträckning detta var kontakter med verkliga sympatisörer och i vilken utsträckning med agenter som beordrats att hålla myndigheterna informerade om vad som var på gång i kommunistiska kretsar, kan man inte längre gissa. Klart är att Reichswehrs ledare, oavsett deras inställning till Weimarrepubliken eller till önskvärdheten av en fungerande allians med Sovjetunionen, aldrig vid någon tidpunkt var beredda att tillåta tillväxten av kommunistisk makt i Tyskland, och att känslomässiga sympatier bland de

---

[32] A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 19.

[33] *Die Internationale*, vi, No. 18 (30 november 1923), sid. 524. Dessa felbedömningar utnyttjades av Zinovjev vid EKKI:s presidiums och den trettonde partikonferensens sammanträden i januari 1924 för att ge KPD:s ledning skulden för nederlaget. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60; *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Parto (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 170.) Brandler uppger att han, då han återvände från Moskva, av Guralskij fick veta att inga framsteg hade gjorts i att anskaffa vapen. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale*. (u.å.), i, 321.) Ett sovjetiskt verk som publicerades 1931 och som citeras i *Voprosy Istorii*, No. 11 (1948), sid. 6, anger antalet röda hundraden till så mycket som 800, av vilka över en tredjedel i Sachsen. Detta måste ha varit den officiella siffran, och hade föga med verkligheten att göra.

[34] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 102.

[35] *Izvestija*, 21 oktober 1923.

[36] W. Zeutschel, a.a. (sid. 12), talar om ”stora sympatier för KPD till och med inom polisens och Reichswehrs led”. Schleicher vad vid denna tid, med Seeckts gillande, ivrigt sysselsatt med att befrämja ”en ny anda av socialt medvetande inom Reichswehr”; och den sentimentala idén om ”ett kamratligt umgänge mellan soldater och officerare” var på modet ”bland de yngre officerarna”. (J. Wheeler–Bennett, a.a., sid. 110-11.)

meniga aldrig var tillräckligt starka eller vitt spridda för att underminera disciplinen inom Reichswehr. Varje bedömning baserad på ett antaget samtycke från en del av Reichswehr till ett kommunistiskt maktövertagande i Tyskland, var fullständigt felaktig.

Den andra grundläggande felbedömningen av KPD:s – och än mer, av politbyråns i Moskva – medlemmar, hänförde sig till den tyska arbetarklassens inställning. Denna felbedömning delades både av vänstern, som trodde att partiet endast behövde slå till på en bestämd dag för att massorna skulle följa med och av högern, som trodde att aktivt stöd från en stor del av SPD kunde säkras genom förberedande politiska manövrer. Detta var en upprepning av den villfarelse som hade behärskat det politiska tänkandet hos så många bolsjevikledare och hos så många tyskar alltsedan november 1918 – att Tyskland var moget för en proletär revolution. Arbetarrörelsen, förmodligen den bäst organiserade i världen, hade genomgått marxismens skolning; dess uttalanden var avfattade på marxistiskt språkbruk. I 1918-1919 års Tyskland verkade alla avgörande förhållanden vara till revolutionens förmån. När den misslyckades drog man slutsatsen att dess seger endast hade uppskjutits. Fiaskot i mars 1920, liksom fiaskot för marsaktionen 1921, tillskrevs felaktig taktik, inte i grunden felaktig analys. På hösten 1923 vare den tyska situationen mer förtvivlad än någonsin sedan 1919, eländet var större och framtidsutsikterna uppenbart mer hopplösa. Denna gång kunde massorna inte undgå att resa sig vid en maning till revolution. Det var i denna fasta tro som besluten fattades och planerna gjordes upp, i Moskva såväl som i Tyskland. Ingen antog på allvar att segern skulle kunna vinnas genom en enkel militärkupp, eller att de röda hundradena skulle vara någon match för Reichswehr i ett regelrätt slag; att hävda att misslyckandet berodde på de militära förberedelsernas otillräcklighet skulle därför vara irrelevant. Dessa förberedelser var ämnade att i det avgörande ögonblicket sätta tändstickan till högeligen lättantändligt material. Det finns heller ingen anledning anta att de inte skulle ha tjänat detta syfte, om bara det rätta materialet hade varit för handen. Förberedelserna för det tyska upproret på hösten 1923 styrdes, liksom så många beslut som sedan 1917 hade fattats i Moskva, av den illusoriska tron att Västeuropas, och särskilt då Tysklands, proletariat var moget för den proletära revolutionen.

Förhärskandet av dessa illusioner hjälper också till att förklara ett av de mest förbryllande dragen i den sovjetiska attityden under den tyska krisen 1923: frånvaron av något som helst försök att lösa den uppenbara motsägelsen mellan å ena sidan Rapallopolitiken och de hemliga överenskommelserna med Reichswehr, och det omfattande stödet till KPD och den proletära revolutionen i Tyskland å den andra. Denna motsägelse speglade i ovanligt dramatisk form den inneboende och outrotliga dubbelheten i Sovjets relationer till omvärlden. Att överge den långsiktiga tron på proletariatets världsrevolution eller att försumma sådana åtgärder som sannolikt skulle påskynda den i enskilda länder, var omöjligt. Lika omöjligt var att överge de kortsiktiga hjälpmedel som var nödvändiga för att befrämja den isolerade Sovjetregeringens stabilitet, till dess att revolutionen hade spridit sig till andra större länder. Denna motsättning kunde endast lösas om man antog att revolutionens seger i andra länder kunde väntas inom veckor eller månader; detta antagande hade också allmänt omfattats av bolsjevikledarna vid tiden för Brest-Litovsk, den tid då den dubbla politiken sakta och endast halvt medvetet hade utarbetats. Motsägelserna i den sovjetiska politiken gentemot Tyskland på hösten 1923 kan endast förklaras i termer av tron – allmänt omfattad eller bedyrad av dem som ansvarade för att utarbeta denna politik – på att den proletära tyska revolutionen tvunget måste inträffa inom de kommande få veckorna. När denna förutsättning en gång väl hade antagits, blev det uppenbart att det var nödvändigt både att stödja den kommande revolutionen och att, fram till dess att denna hade ägt rum, vidta åtgärder för att stärka Sovjetunionen och avvärja faran av ett angrepp mot Sovjet från Väst – den enda eventualitet som skulle kunna kväva den tyska revolutionen i dess linda. Det var i ljuset av denna tilltro till revolutionens nära förestående seger som motsägelserna försvann. Att beväpna KPD och på samma gång

hjälpa till att beväpna Reichswehr, gav mening om man trodde att Reichswehr faktiskt aldrig skulle använda sina vapen mot ett organiserat kommunistiskt uppror, eller om man trodde att revolutionen tvunget måste inträffa långt innan politiken att bistå Reichswehr skulle kunna ha givit några påtagliga resultat. Det var dessa illusioner som rättfärdigade den dubbla politiken gentemot Tyskland under 1923, och denna dubbla politik gjorde i sin tur illusionerna psykologiskt nödvändiga för bolsjevikledarna; att omfatta dessa illusioner var enda sättet att ge någon mening åt det som gjordes.

Trots den förhärskande optimismen var en känsla av oro klart synlig i den officiella politikens svängningar. Medan planerna för icke-officiellt ryskt stöd till det tyska kommunistiska upproret utarbetades i minsta detalj, höljdes Sovjetregeringens officiella politik in ett dunkel som inte så mycket berodde på diplomatisk förtegenhet – en egenskap mindre högaktad nu än senare – som på obeslutsamhet inom de högsta kretsarna. Under Ruhrkrisens första tid hade djärva själar från tid till annan dryftat möjligheten att ingripa med Röda armén. Vid den tolfte partikongressen i april 1923 hade en delegat klagat över att en ledare i *Pravda* hade förmedlat intrycket att ”vi erbjöd Tyskland aktivt stöd, nästan i form av en militär allians”.[37] Samma månad besökte en delegat från KPD:s centralkommitté Tuchatjevskijs militära högkvarter vid Smolensk. Han fann Röda arméns män vara ivriga ”att med vapen i hand skynda till det tyska och polska proletariatets hjälp”, och generalstaben full av förtröstan om att ”den ryska armén som ingenting kommer att sopa undan varje polsk barriär som försöker avskilja den från det tyska proletariatet i avgörandets timma”.[38] Skräcken inför Curzons ultimatum gjorde dock slut på dessa provokativa uttalanden. När den tyska krisen mognade i augusti och september 1923, stod det klart att det denna gång inte kunde komma i fråga att upprepa experimentet från 1920 och använda Röda armén i ett försök att föra revolutionen till ett avgörande. Grundtonen angavs i en mycket spridd intervju som Trotskij gav en celeber amerikansk besökare i Moskva, senator King:

> Vi önskar fred högst av allt. Vi kommer inte att sända en enda man ur Röda armén över Sovjetunionens gränser om vi inte tvingas till det.... Vi vill inte ha krig. ... Vi vet endast alltför väl att krig mellan oss och Polen skulle innebära en all-europeisk eldsvåda, vilken skulle utplåna återstoderna av den europeiska civilisationen från jordens yta.[39]

Och det nummer av *Izvestija* som publicerade denna intervju, underströk sensmoralen i en ledare med rubriken *Den sovjetiska aggressivitetens spöke*:

> Huruvida revolutionen segrar i Tyskland och Bulgarien, kommer i första hand att bero på i hur stor utsträckning de arbetande klasserna i dessa länder har viljan att kämpa och vinna.

Å andra sidan var de sovjetiska ledarna oroade över möjligheten av att Polen, i händelse av en framgångsrik proletär revolution i Tyskland, genom franska påtryckningar skulle förmås att ingripa. I denna händelse var sovjetledarna beredda att hota med att Röda armén skulle gå till aktion mot Polen. Huvudinnehållet i den officiella sovjetiska politiken var att neutralisera

---

[37] *Dvenedtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 134; ingen sådan artikel har kunnat påträffas. Zinovjev yttrade vid kongressen: ”Vi säger den tyska borgarklassens gentlemän ... att om ni verkligen vill kämpa mot ockupationen, om ni vill kämpa mot ententens förolämpningar, då återstår er ingenting annat än att söka ett närmande till det första proletära landet, vilket inte kan underlåta att hjälpa till att stödja de länder som nu befinner sig i slaviskt beroende av den internationella imperialismen”. (Ibid., sid. 12-13.)

[38] *Die Rote Fahne*, 22 april 1923. Planer på en militär offensiv mot Polen dryftades utan tvekan vid denna tid. Frunze och Vorosjilov, som en gång hade förespråkat militär återerövring av Bessarabien (se Ryska Revolutionen, del 3, sid. 381-82), sägs ha varit för dessa planer. Inga belägg finns dock för att de skulle ha tagits på allvar utanför militära kretsar. Sådana tankar var särskilt populära i Ukraina. G. Besedovskij, *Na Putjach k Termidoru* (Paris, 931, i, 62-65), beskriver ett projekt som på sommaren 1922 utarbetades av ukrainska diplomater i Centraleuropa, men som förkastades av partihögkvarteret i Charkov och därefter av politbyrån i Moskva.

[39] Denna intervju publicerades både i *Pravda* och *Izvestija* den 30 september. 1923, och finns omtryckt i L. Trotskij, *Kak Vooruzjalas’ Revoljutsija*, iii. II (1925), 114-17.

Polen, men i övrigt inte ingripa i den tyska krisen.[40]

Denna officiella försiktighet speglades i en serie på tre tal som Trotskij höll strax innan det avgörande ögonblicket i Tyskland. Trotskij talade både som folkkommissarie för krigsmakten och som den bland bolsjevikledarna som kraftigast stödde den tyska revolutionen. Det första talet hölls inför metallarbetarnas fackförbund den 19 oktober:

> De säger att krig med Polen är oundvikligt. Så är det dock inte. Det finns många skäl att tro att det inte kommer att bli något krig med Polen.... Vi vill inte slåss, och är tvungna att, och kommer att, göra allt som är möjligt för att undvika krig. Vi står helt på de tyska arbetarna sida. Vi skulle ivrigt räcka dem en hand över huvudet på Polen för att stödja dem där så vore nödvändigt. Men de tyska arbetarna behöver inget militärt stöd i sin inhemska kamp. Den revolution som inte kan segra av egen kraft har dåliga utsikter.

De tyska arbetarna, fortsatte han, skulle dock behöva sovjetisk säd, och Sovjetunionen behövde tyska industriprodukter.

> Den geografiska nyckeln till detta varuutbyte ligger i Polens händer. Polen kan tjäna som en bro, eller bli en barriär.

Han avslutade med att säga att chanserna var 51 procent för fred och 49 procent mot. Nästa dag slog han an samma ton i ett tal inför transportarbetarnas fackförbund. Efter att ha förutspått att arbetarna i Tyskland skulle komma att gripa makten ”inom den omedelbara framtiden”, dryftade han möjligheten av att Frankrike och Polen då skulle ingripa, och fortsatte:

> Polen kan bli antingen en bro eller en barriär mellan Tyskland och oss.... Vi vill inte ha krig, vi är beredda till överenskommelse för att undvika krig; men vi kommer inte att isolera oss från den europeiska marknaden.

Påföljande dag, den 21 oktober – den dag som visade sig bli den avgörande vändpunkten för händelseutvecklingen i Tyskland – upprepade Trotskij utan större förändringar samma tema inför en konferens med politiska funktionärer ur Röda armén.[41] Dessa uttalanden speglade vad som verkar ha varit Trotskijs uppriktiga övertygelse vid denna tid: att det kommunistiska försöket att gripa makten i Tyskland skulle lyckas lika säkert som bolsjevikernas kupp i november 1917, och att den farliga tidpunkten skulle inträda när de allierade länderna upprättade en blockad mot det kommunistiska Tyskland, i syfte att svälta ut den nya regimen.[42] Frågan var inte hur man skulle få den tyska revolutionen att födas, utan hur man skulle förhindra att spädbarnet stryptes av de ondsinta grannarna. För att motverka denna fara, instruerades de sovjetiska handelsdelegationerna i Europa att bygga upp ”ett reservförråd av guld och säd för att bistå det tyska proletariatet”. Samtidigt vidtog man åtgärder för att lägga upp 60 miljoner pud säd vid Petrograd och andra framskjutna platser, säd som i det avgörande ögonblicket skulle kastas in i Tyskland.[43]

Samma övertygelse besjälade den enda kända diplomatiska handling som Sovjetregeringen vidtog vid denna tid, en handling som Kamenev senare beskrev som ”det bästa uttrycket för

---

[40] Enligt B. Bazhanov (a.a., sid. 123-24), förutspådde Trotskij vid politbyråns möte den 23 augusti 1923 att de allierade skulle komma att ingripa för att kväsa den tyska revolutionen, och föreslog att Röda armén skulle mobiliseras i full styrka för att försvara den. Detta motsägs dock av den försiktiga inställning som Trotskij vanligen intog då militära aktioner kom på tal, och ingen annan källa antyder att någon militär aktion allvarligt övervägdes, förutom i händelse av en polsk intervention.

[41] Dessa tre tal, som blev vitt spridda vid denna tid, finns omtryckta i L. Trotskij, *Kak Vooruzjalas' Revoljutsija*, iii, ii (1925), 120-25, 126-45, 146-72.

[42] Dessa farhågor grundades uppenbarligen på erfarenheterna från de allierades blockad av Tyskland under det första världskriget.

[43] G. Besedovskij, a.a., i, 123.

vår politik under dessa månader".[44] I mitten av oktober sändes Kopp, Sovjets förste representant i Weimarrepubliken (som hade återvänt till Moskva vid utnämnandet av Krestinskij till ambassadör i Berlin), iväg på ett särskilt uppdrag till de baltiska staterna och Polen. Hans uppgift var att utverka försäkringar om att dessa länder, i händelse av att oroligheter bröt ut i Tyskland, inte skulle ingripa i tyska angelägenheter eller hindra trafiken mellan Sovjetunionen och Tyskland; detta "oavsett vilka politiska förändringar och förändringar av den sociala ordningen som där skulle kunna komma att äga rum". Frågan om hur man skulle förhindra att en polsk intervention krossade en framgångsrik kommunistisk revolution i Tyskland, var föremål för allvarlig oro i Moskva. Man insåg att det kanske inte skulle räcka vare sig enbart med hotelser eller med diplomatiska framstötar till Warszawa. På politbyråns uppdrag överlade den skarpsinnige Radek med Knoll, Polens sändebud i Moskva. Under dessa samtal föreslog Radek att den polska regeringen skulle gå med på att erkänna en framtida kommunistisk regim i Tyskland i utbyte mot att Ostpreussen överläts till Polen; den sovjetiska regeringen skulle under sådana förhållanden erkänna den polska regeringens "handlingsfrihet" i Ostpreussen. Om ett sådant förslag hade blivit känt i Berlin, skulle det helt klart ha fått de värsta tänkbara följder för Sovjets relationer med den tyska regeringen. Av sekretesskäl beslöt man därför att undanta dessa förhandlingar från Kopps officiella uppdrag, och istället anförtro dem åt ett sändebud vi namn Rajevskij, vilken skulle anlända till Warszawa via Danzig samtidigt med Kopp.[45] Dessa komplicerade drag överflyglades dock av händelseutvecklingen. Knappt hade Kopp startat på sin resa, förrän katastrofala händelser inträffade i Tyskland.

Tidigt i oktober hade KPD-ledarna, med undantag för Maslow, givit sig av från Moskva för att återvända till Berlin och genomföra den överenskomna planen. En delegation från Komintern utsågs för att resa till Tyskland och leda det hela: Radek ansvarade för partirelationerna; Pjatakov utövade allmän översyn av militära angelägenheter tillsammans med Skoblevskij och Guralskij, vilka redan befann sig på platsen; Schmidt skulle etablera kontakter med fackföreningarna.[46] Under de sex veckorna av överläggningar i Moskva hade laget i Tyskland förblivit oförändrat spänt. Penningvärdeförsämringen fortsatte; det första steget mot en stabilisering genom skapandet av Rentenmark* hade ännu inte burit frukt. Det passiva motståndet hade officiellt avslutats den 26 september 1923. Denna handling framkallade strejk i Ruhr och fientliga demonstrationer från nationalisterna, som fördömde den som

---

[44] *Vtoroi S"ezd Soyuza Sovetskikh Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 66. Kamenevs tal från januari 1924, ur vilket detta citat är hämtat, är ett av de få officiella sovjetiska uttalanden som avslöjar ett visst besvär inför den dubbla politik som fördes i Tyskland 1923. Efter att ha beskrivit "stärkandet av de vänskapliga relationerna med Tyskland" som en av "vår politiks grunder förklarade han att "vi kunde inte förbli likgiltiga" inför krisen i oktobernovember, vilken han tillskrev den franska imperialismen och den tyska fascismen: KPD nämndes överhuvudtaget inte. (Ibid., sid. 65-66.)

[45] Huvudkällorna om Kopps uppdrag är en lång rapport i *Pravda*, 17 november 1923; Kamenevs tal vid den andra Allunionella kongressen av sovjeter i januari 1924 (*Vtoroi S"ezd Sovetov Soyuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 65-66); L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), i, 459-60), som citerar Narkomindels årsrapport för 1923, vilken inte har funnits tillgänglig; och G. Besedovskij, a.a., sid. 139-43 (författaren i fråga fanns vid denna tid på Sovjets legation i Warszawa). *The Times*, 24, 29 oktober 1923, rapporterade om Kopps förflyttningar. Samtalet mellan Radek och Knoll rapporteras i *The Times*, 29 oktober 1923 (från dess korrespondent i Warszawa, vilken uppenbarligen fick det från polska källor); av Besedovskij samt av Fischer. (Den sistnämnda hävdar helt orimligt att samtalet skulle tillkommit på initiativ från Knoll.) Rajevskijs roll nämns endast av Besedovskij, men passar ihop med Sovjetregeringens uppenbara önskan att kunna förneka officiellt ansvar för ett sådant projekt.

[46] R. Fischer, a.a., sid. 323 utelämnar Pjatakov; W. Krivitsky, a.a., sid. 61 namnger Pjatakov men inkluderar felaktigt Bucharin. Radek uppgav senare att delegationen var enhällig under alla överläggningarna. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5.)

* En tysk övergångsvaluta som infördes i oktober 1923 i samband med ett program för att hejda den tyska Markens oerhörda värdeförsämring. När Rentenmark infördes byttes en Rentenmark mot 1 miljard vanliga Mark; vid samma tidpunkt stod dollarn i 4 miljarder vanliga Mark. 1924 ersattes Rentenmark i sin tur av Reichsmark.

höjden av nationell skandal. Också KPD:s Zentrale protesterade mot ”regeringen Stresemann–Hilferdings kapitulation” i en proklamation som slutade med orden ”Länge leve mass-strejken, Länge leve kampen!”. En ledare av Radek i *Inprekorr*[*] vädjade på välbekant sätt till de nationella känslorna genom att förklara att borgarklassen hade upphört ”att försvara nationens oberoende”, och att ledarskapet i denna uppgift nu vilade på proletariatet.[47] Stresemannregeringen visade den förtvivlades mod; proklamerade belägringstillstånd och anförtrodde Seeckt och Reichswehr att upprätthålla den allmänna ordningen. Hotet mot den allmänna ordningen kom precis lika mycket från nationalisterna som från vänstern. Men liksom tidigare riktade sig repressionen främst mot vänstern. Redan den 4 september hade *Rote Fahne* blivit indragen på en veckas tid; från den 24 september till den 9 oktober drogs den åter in och därefter, efter endast två utgivna nummer, blev den indragen från den 11 till den 20 oktober. Initiativet började övergå i regeringens händer.

Detta var läget när Brandler den 8 oktober 1923 återkom till Tyskland.[48] Förhandlingarna i Sachsen var nu långt framskridna. Den 10 oktober tillkännagav KPD:s Zentrale officiellt sitt godkännande av att tre partimedlemmar, Brandler, Böttcher och Heckert, skulle inträda i en sachsisk ”regering till proletariatets försvar”.[49] Den nya koalitionen konstituerades två dagar senare. Under tiden hade KPD:s Berlinavdelning satt igång överläggningar med SPD, vilka drog ut på tiden en hel vecka utan resultat.[50] På sin väg från Moskva till Sachsen via Prag stannade Radek till i Warszawa, där han inför tjänstemän på den sovjetiska legationen tydligen uttryckte sin låga värdering av de tyska socialdemokraternas revolutionära potential och sin pessimism inför den förestående striden.[51] Nu kände sig emellertid den tyska regeringen och Reichswehr starka nog för att ta itu med det faktum att kommunisterna hade inträtt i den sachsiska koalitionsregeringen. Den 20 oktober sändes ett ultimatum till den sachsiska regeringen om att upplösa de ”proletära hundradena”; och när detta avvisades utfärdades marschorder. Samma dag som ultimatumet utfärdades kom *Rote Fahne* åter ut, i tid för att innehålla en artikel av Brandler som uttryckte övertygelsen att Tysklands arbetare ”inte kommer att tillåta att det sachsiska proletariatet slås ner”. Artikeln slutade: ”Denna gång står allt på spel.” Reichswehr hade gjort vad Brandler ryggat tillbaka inför: man hade fastställt den tidpunkt då kommunisterna antingen måste handla eller bekänna sin maktlöshet.

Över hela Tyskland försattes nu de kommunistiska medlemsorganisationerna i larmberedskap och avvaktade signalen för upproret. Trogen sin övertygelse att den nödvändiga inledningen till en framgångsrik revolution var att säkra samarbete med SPD:s vänsterflygel, tillbringade Brandler söndagen den 21 oktober vid en konferens för arbetarorganisationer i Chemnitz, där han manade till generalstrejk för att göra motstånd mot Reichswehrs förestående invasion. Talet mottogs dock utan entusiasm av de icke-kommunistiska arbetarna. En av de social-

---

[*] *Internationale Presse-Korrespondenz*, den tyska upplagan av den veckotidning Komintern grundat år 1921. Utgavs även på franska och engelska. Idag en trotskistisk tidskrift utgiven på flera språk.

[47] *Inprekorr*, No. 153, 28 september 1923, sid. 1318; No. 155, 2 oktober 1923, sid. 1327-28.

[48] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 24.

[49] *Inprekorr*, No. 162, 12 oktober 1923, sid. 1370. Liknande gillande uttrycktes i Moskva; *Izvestija*, 18 oktober 1923, innehöll en bild på de tre kommunistiska ministrarna.

[50] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 63; G. Zinovjev, *Probleme der Deutschen Revolution* (Hamburg, 1923), 72.

[51] G. Besedovskij, a.a., sid. 130-35. Radek åtföljdes av Larissa Reisner, Raskolnikovs unga och vackra hustru. (Raskolnikov var hjälten från den sovjetiska attacken mot Enzeli i maj 1920 (se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 269-70), och senare sovjetisk minister i Afghanistan.) Larissa Reisner hade kommit till Radek i Moskva i september 1923 och bett om hans hjälp för att få aktivt Partiarbete i Tyskland; reste med honom till Sachsen och var hans fru eller älskarinna fram till sin plötsliga död 1927. (K. Radek, *Portrety i Pamflety*, 5971.) Hon har givit en impressionistisk bild av händelserna i Hamburg på hösten 1923. (L. Reisner, *Sobranie Sotjinenii* (1928), ii, 5-77.) (Hennes reportage från Hamburg-upproret har nyligen översatts och getts ut på engelska: Larissa Reisner, *Hamburg at the barricades and other writings on Weimar Germany*, Pluto Press, London 1977. *Ö. anm.*)

demokratiska ministrarna i koalitionsregeringen hotade att lämna konferensen om förslaget drevs igenom. De sachsiska socialdemokraterna ville inte ha något inbördeskrig med Reichswehr, och de sachsiska kommunisterna hade ingen tilltro till sin förmåga att agera ensamma. Kravet på generalstrejk begravdes artigt genom en överenskommelse om att bilda en kommission för att studera förslaget.[52] Brandler drog den logiska slutsatsen och avblåste det planerade upproret. Radek och de andra Kominterndelegaterna var inte närvarande i Chemnitz, men accepterade beslutet.[53] De kurirer som hade väntat för att till förväntansfulla kommunister över hela Tyskland föra ut ordern om handling, sändes nu ut för att återkalla förberedelserna. Men genom ett tragiskt misstag, som aldrig har blivit tillfredsställande förklarat, lämnade två medlemmar ur partiets centralkommitté, Thälmann och Remmele, Chemnitz innan konferensen hade avslutats med intrycket att konferensens framgång redan var avgjord och gav därför, när de på kvällen den 22 oktober anlände till Hamburg, signal till att upproret skulle börja. Tidigt nästa morgon, medan Reichswehr utan motstånd avancerade mot Dresden för att avsätta koalitionsregeringen, attackerade och ockuperade några få hundra kommunister i Hamburg åtskilliga polisstationer, lade beslag på deras vapenförråd, förblev under fyrtioåtta timmar herrar över en del av staden och kämpade förtvivlat mot polisen och de trupper som snabbt anlände för att krossa detta lilla uppror.[54] I Sachsen manade Radek fortfarande förgäves till generalstrejk.[55] Den 24 oktober 1923 fortsatte *Pravda* att förutspå en generalstrejk i Tyskland och tillkännagav nästa dag något försenat att ”Oktoberrevolutionens sexårsdag sammanfaller med början till liknande oktoberdagar i Europas centrum”. Utan att låta sig avskräckas av dessa djärva förutsägelser arresterade Reichswehr Zeigner, avsatte hans regering och installerade en guvernör som skulle styra Sachsen. De kommunistiska ledarna flydde till Berlin. Så slutade den tyska Oktoberrevolutionen. *Rote Fahne* blev åter indragen, och kort därefter förklarades KPD illegalt. Repressalierna blev dock inte särskilt allvarliga. Ledarna låg lågt och förblev i frihet. Några få dagar senare iscensatte Hitler sin berömda kupp i München* och säkrade tillfälligt stöd från Ludendorff. Detta visade sig vara ett allvarligare hot mot regeringen än KPD:s alla ansträngningar. Efter viss vacklan visade sig dock Reichswehr vuxet dessa påfrestningar på sin lojalitet, och i mitten av november hade ordningen återupprättats över hela Tyskland. Seeckt var situationens herre.

Det misslyckade kommunistiska upproret hade fått en del återverkningar i Polen. Några få dagar innan upproret ägde rum, inträffade en mystisk explosion i Warszawas fästning;[56] ett

---

[52] En kort redogörelse från Chemnitzkonferensen finns i *Inprekorr*, No. 164, 22 oktober 1923, sid. 1398; en fullständigare och senare finns i A. Thalheimer, a.a., sid. 26-27. Brandler uppgav senare att arbetarna, ”inte bara socialdemokrater, utan också kommunister”, var emot att gå till handling. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 232-33.)

[53] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5; *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 356-57, tillägger detaljen att delegaterna vägrade gå med på Brandlers erbjudande om att avgå. Enligt H. von Dirksen, *Moskau, Tokio, London* (Stuttgart (u.å.) [?1949]), sid. 63, bodde Radek vid tiden för krisen i Sachsen under antaget namn på ett hotell i Dresden.

[54] En ingående redogörelse för upproret i Hamburg finns i *Voprosy Istorii*, No. 11, 1948, sid. 13-23. Enligt denna redogörelse genomfördes upproret av stridsavdelningar bestående av partimedlemmar, allt som allt uppgående till 1.300 man och med några dussin gamla pistoler. Det fanns 15 ”röda hundraden” i Hamburg, men dessa hade praktiskt taget inga vapen och deras utbildning var ”mycket klen”. De deltog uppenbarligen inte på allvar i striderna.

[55] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 6-8.

[*] Hitlers kuppförsök genomfördes den 8-9 november 1923 i München. Syftet var att, med det nazistiska partiet i ledningen, genomföra ”en nationell revolution” över hela Tyskland. Även om kuppen misslyckades, så bidrog den till att göra Adolf Hitler nationellt känd. I den följande rättegången fortsatte Hitler att bygga upp sin ställning som politiker genom att vädja till nationalistiska stämningar. För kuppförsöket dömdes han 1924 till fem års fängelse, men frigavs redan i december samma år.

[56] Ursprunget till detta och andra bombdåd i Warszawa har aldrig blivit tillfredsställande förklarat. Enligt en något förvirrad redogörelse i G. Besedovskij (a.a., sid. 103-06, 125-29), ombesörjdes de av GPU:s agent vid den

uppror bröt ut i Krakow och en våg av strejker, innefattande en järnvägsstrejk, spred sig över stora delar av landet.[57] Den 28 oktober 1923, innan oroligheterna hade dött ut, anlände Kopp till Warszawa. I Reval och Riga hade han nått fullständig framgång: de estniska och lettiska regeringarna hade givit de mest fullständiga garantier för att de inte skulle intressera sig för vad som hände i Tyskland, och för sin beredvillighet att underlätta godstrafiken mellan Tyskland och Sovjetunionen. Då Kopp anlände till Warszawa befann sig emellertid den tyska revolutionen mitt uppe i sitt nederlag. Läget förblev oklart under några dagar, och samtalen mellan Kopp och Polens vice utrikesminister Seyda[58] förflöt under hjärtlig stämning; kanske för att det inte längre fanns något verkligt problem att dryfta. Seyda förnekade att den polska regeringen skulle ha någon avsikt att ingripa i tyska angelägenheter, eller att störa godstrafiken mellan Sovjetunionen och Tyskland. Han såg dock ingen anledning till att ge något formellt, skriftligt löfte. Under tiden hade Rajevskij uppenbarligen privata samtal, som lovade väl, med national-demokratiska politiker om Ostpreussens framtid. Men innan man hade nått något beslut stod det dock klart att de tyska kommunisternas nederlag var fullständigt och oåterkalleligt. Revolutionen i Tyskland stod inte längre på dagordningen. Grunden för överläggningarna hade försvunnit, och Kopp kallades plötsligt tillbaka till Moskva. För att hålla skenet uppe hyllades Seydas muntliga försäkringar som frukten av en framgångsrik diplomatisk aktion.[59]

Den historiker som skall förklara motsägelserna mellan å ena sidan den politik som de bolsjevikiska ledarna drev genom Komintern och KPD, och å andra sidan den politik de drev genom Sovjetregeringens förmedling, kan på denna punkt slås av ännu en lika förbryllande motsägelse. 1923 års händelser avslöjade nämligen en märklig kontrast, som mycket väl kan ha förbryllat även de sovjetiska ledarna, mellan de sovjetisk-tyska förbindelserna och relationerna med den övriga västvärlden. De västliga makterna, i synnerhet Storbritannien, var ytterst känsliga för varje misstanke om propaganda eller verksamhet ämnad att misskreditera och undergräva deras myndighet, och höll offentligt och högljutt Sovjetregeringen ansvarig för Kominterns olovliga verksamhet. Den tyska diplomatin däremot förblev under hela 1923 utåt sett likgiltig inte bara inför de mest uttalade fördömanden av den tyska, regeringen som inflytelserika personer gjorde i Moskva, utan också inför den uppvigling och de aktiva förbindelser till uppror i Tyskland som utfördes av Kominterns män. Den tyske ambassadören

---

sovjetiska legationen i Warszawa. Å andra sidan kan de knappast ha genomförts utan organiserat polskt deltagande. I en tid av häftiga och våldsamma fraktions-strider mellan anhängare till Pilsudski och de polska nationaldemokraterna (republikens president, Narutowicz, mördades i december 1922 av en nationaldemokrat), är det tänkbart att GPU kan ha samarbetat både med den ena eller med bägge dessa fraktioners underjordiska organisationer för att planera våldsdåd. Det polska kommunistpartiet, eller i varje fall dess ledare under denna period (Warski, Walecki och Kostrzewa, vilkas synsätt och politik liknade Brandlers i Tyskland, och som kraftigt motsatte sig terror), förefaller dock inte ha varit inblandat. Ett försök sägs ha gjorts att rekrytera 300 polska kommunister ”för att bilda en militär avdelning”. Men ”ansvarsfulla polska kommunister, medlemmar av centralkommittén”, protesterade över att GPU:s agent i Warszawa (Loganovskij, också han polack) ”demoraliserar partiavdelningen i Warszawa genom att dra in den i sina kriminella sammansvärjningar”; och förklarade att ”det är mycket naivt att tro att man kan provocera fram en terrorkamp mellan de polska borgerliga partierna med sådana metoder”. (Ibid., 105-06.) En ytterligare komplikation var att både Dzerzjinskij, GPU:s chef, och hans ställföreträdare Unsjlicht var polacker. Dzerzjinskij stödde den dåvarande ledningen inom det polska kommunistpartiet och var emot terrorverksamhet, en verksamhet som dock stöddes och leddes av Unsjlicht. Efter fiaskot i oktober 1923 kom denna meningsskiljaktighet upp inför politbyrån, som utsåg en undersökningskommission. (Ibid., sid. 116-17, 131-32.) Radek delade Dzerzjinskijs uppfattning.

[57] Vid Kominterns femte kongress i juni 1924 anklagade Zinovjev det polska partiet för att ha förhållit sig passivt vid tiden för resningen i Krakow i oktober 1923. Den polske talesmannen replikerade att denna resning hade kommit helt oväntat, och hävdade att den påföljande generalstrejken hade proklamerats ”under dess inspiration”. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 100, 285-878)

[58] Strax före Kopps ankomst hade Dmowski, nationaldemokraternas ledare, blivit utrikesminister och deltog inte själv i överläggningarna.

[59] För källorna om Kopps uppdrag, se not 45 ovan.

i Moskva framförde för formens skull en del protester mot Radeks illegala besök i Tyskland och besvarades med lika formella förnekanden.[60] Därvid fick frågan förbli. De tyska myndigheternas lugn och overksamhet, jämfört med de brittiska myndigheternas lättretlighet, kunde knappast förklaras av en större känsla av säkerhet. Hur säker Reichswehr än må ha varit på sin förmåga att kväsa ett kommunistiskt uppror, så både föreföll och var det bolsjevikiska hotet år 1923 mot den tyska regimens stabilitet större än hotet mot Storbritanniens herravälde i Centralasien eller Indien. Skillnaden låg huvudsakligen i det faktum, att medan västmakterna såg föga av egen fördel med att upprätthålla officiella förbindelser med Sovjetunionen (Förenta Staterna hade fortfarande inga officiella relationer av något slag, och många i Storbritannien skulle varit glada över att få bryta de förbindelser som handelsavtalet från 1921 innebar), så hade Tyskland tvingande moraliska och materiella skäl till att hålla Rapallopolitiken intakt. Tyskland var därför också ense med Sovjetregeringen om att acceptera den bekväma fiktionen om åtskillnad mellan denna regerings officiella uppträdande och Korninterns och KPD:s hemliga komplotter. Till en del måste detta också tillskrivas andra, mer trängande bekymmer i Tyskland av år 1923, samt den notoriska splittringen och intrigerna inom den tyska regeringsapparaten. Reichswehr, som antagligen visste mest om de hemliga kommunistiska sammansvärjningarna, var samtidigt det organ som var mest intresserat av vänskapliga relationer med Sovjetregeringen. Och Reichswehr hade för vana att fatta sina egna beslut och därefter säkra godkännande av dessa. På så sätt kom det sig, att medan Komintern på hösten 1923 var sysselsatt med att planera den proletära revolutionen i Tyskland, etablerade Brockdorff-Rantzau som tysk ambassadör i Moskva nära och förtroliga förbindelser med Tjitjerin, och byggde åt sig upp en viktig diplomatisk ställning. Och trots att Krestinskij, Sovjets ambassadör i Berlin, faktiskt var medlem av den politbyråkommitté som förberedde den tyska revolutionen, så kunde han icke desto mindre stanna kvar på sin post under ytterligare sju fruktbara år. Och den 7 november 1923 fanns Krasin bland deltagarna i en storslagen mottagning på den sovjetiska ambassaden i Berlin för att fira bolsjevikrevolutionens årsdag, en mottagning som bevistades av ett stort sällskap tyska regeringstjänstemän, bankirer och industrimän.[61] Det misslyckade kommunistiska upproret fjorton dagar tidigare utgjorde sannolikt inte något samtalsämne vid denna mottagning. Inte heller var antagligen någon av de närvarande, förutom ambassadören själv, medveten om att just denna dag var det datum som sex veckor tidigare av politbyrån hade fastställts för den tyska revolutionens utbrott. Under hela år 1923 fortsatte de hemliga sovjetisk-tyska överenskommelserna att utvecklas: En ledande rysk kemist, en ”expert” i Sovjetregeringens tjänst, berättar om en månads besök i Berlin på sommaren 1923, och om en tysk kommunists besök i Moskva samma år, i samband med tyska planer på att upprätta en fabrik för tillverkning av giftgas i Sovjetunionen.[62] Gränslinjen mellan de olika nivåer på vilka de tysk-sovjetiska förbindelserna fördes – den diplomatiska, den militära och den revolutionära nivån – förefaller under denna kaotiska period ha accepterats nästan lika villigt av den tyska som av den sovjetiska regeringen.

Det dröjde en tid innan omfattningen av nederlaget i Tyskland klargjordes för det tyska partiets vanliga medlemmar, vilka hade varit ovetande om de fantastiska förhoppningar man hade hyst i Moskva, och om de anspråksfulla beslut man där hade fattat. Inga omedelbara slutsatser drogs av fiaskot med det ”tyska Oktober” eftersom det inte ansågs som ett sådant,

---

[60] G. Besedovskij, a.a. (sid. 136-37), där protesternas existens är väl styrkta, men samtidigt broderas ut med några osannolika anekdoter. Om övrig diplomatisk notväxling mellan Tyskland och Sovjet under denna tid, se G. Hilger and A. Meyer, *The Incompatible Allies* (N.Y., 1953), sid. 124-25.

[61] L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), sid. 220-22.

[62] V.N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), sid. 381-86. Se också *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 477-78.

och till och med ledarna verkade för tillfället ha starka skäl att skjuta upp en granskning.[63] Den 3 november 1923 avgav Brandler en rapport inför KPD:s centralkommitté. Han medgav att avblåsandet av upproret – ”för vilket först och främst jag bär och godtar ansvaret” – hade orsakat ”något av en chock för partiet”. Han förespråkade ”en omorientering av partiet” (eftersom det nu hade förklarats olagligt), och talade om proletariatets diktatur som det enda alternativet till ”fascismens diktatur”. Temat i den resolution som skrivits av honom själv och Radek[64] och som han presenterade inför kommittén, var ”fascismens seger över November-republiken”; den huvudsakliga innebörden i händelserna under de gångna fjorton dagarna låg i SPD:s nederlag och bankrutt som Weimarrepublikens förkämpe, snarare än i ett nederlag för KPD. Resolutionen slutade med den traditionella maningen att ”förbereda kampen för den proletära diktaturen”, och antogs med 40 röster mot 13. Vänsterflygeln förblev oförsonligt inställd, men var fortfarande oförmögen att rubba Brandlers och Radeks auktoritet.[65] I den fortsatta diskussionen visades emellertid mindre skonsamhet mot de gångna misslyckandena. En brytning uppstod inom KPD:s centralkommitté, där vänsterns angrepp till sist började få effekt, och en ny central grupp bildades som förenade sig med vänstern i kritiken av Brandler och högerledningen. När striden en gång väl hade inletts, var det svårt att undgå följande dilemma. Om beslutet att inte gå till strid i oktober hade varit riktigt, då hade den enhetsfrontspolitik som KPD-ledarna under Kominterns överinseende fört under de två senaste åren varit ett misslyckande. Om den motsatta uppfattningen segrade, att man genom vacklande ledning i oktober hade missat ett exempellöst tillfälle till att genomföra en segerrik revolution – ja, då var det ansvar som föll på Brandler och partihögern ån större. Den 7 december 1923 manade Brandler och Thalheimer till diskussion inom partiet för att nå enhet på basis av resolutionen från den 3 november.[66] Men det var för sent. Makthavarna i Moskva, som hittills varit angelägna att endast plåstra över sprickorna i det tyska partiet, hade nu, av egna skäl, beslutat att driva saken till ett avgörande.

Under de avgörande veckorna i Tyskland hade Kreml kraftigt tyngts av andra bekymmer. Samma oktober då den tyska revolutionära rörelsen kulminerade och bröt samman, hade Trotskijs två brev till politbyrån och de 46:s plattform plötsligt fort de häftiga meningsskiljaktigheterna inom det ryska partiet upp till ytan. Den stora partidebatten hade inletts. Ingen – inte ens Trotskij – var dock ännu beredd att föra in frågan om ansvaret för det tyska nederlaget i denna debatt; och denna attityd av försiktig självbehärskning fortsatte under hela november månad 1923. Moskvas bedömning av fiaskot i Tyskland i oktober 1923 var emellertid så förbunden med krisen inom det ryska partiet att objektiva uttalanden snabbt blev omöjliga, och hela frågan omgavs snart av en härva av stridigheter och förvirring genom vilken historikern försiktigt måste bana sig väg.

Allmänt talat kunde man ha två uppfattningar om nederlaget i Tyskland: antingen att det tyska proletariatet inte hade varit moget för revolution när signalen ljöd; eller att betingelserna för en framgångsrik revolution hade varit för handen, men hade missats eller förstörts genom ledarnas misstag. Den första uppfattningen var uppenbarligen den Stalin intog före misslyckandet i oktober, och som Radek och Brandler hade både före och efter oktober. Denna uppfattning förnekade att man kunde jämföra den situation som KPD stod inför i oktober 1923 med den situation i vilken bolsjevikerna befunnit sig sex år tidigare. Ett sådant för-

[63] Detta medgavs av Radek (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 12).
[64] Enligt Zinovjev började Radek ”uppfinna en hel filosofi” för att rättfärdiga högerns ”opportunistiska uppträdande”. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 171.)
[65] Den mest fullständiga redogörelsen för sammanträdet och texten till Brandlers tal finns i *Die Internationale*, vi, No. 18 (15 november 1923), sid. 516-30. Resolutionstexten finns i *Inprekorr*, No. 172, 7 november 1923, sid. 1457-60
[66] *Die Internationale*, vii, No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 135-36.

nekande fanns underförstått i Stalins brev i juli på den anti-fascistiska dagen,[67] och framfördes senare explicit av Brandler när denne, i sitt försvar inför Kominterns femte kongress, påpekade att det inte hade funnits någon ”arbetararistokrati” i Ryssland.[68] Den slutsats som kunde dras av denna uppfattning, var att den huvudsakliga skulden inte vilade på KPD:s ledning, som hade tillrått försiktighet, utan på den ryska politbyrån som hade beslutat om revolutionär aktion. Men eftersom Radek och Brandler, om än motvilligt, hade godtagit beslutet att skrida till handling, och varit de främsta redskapen i försöket att genomföra detta, så var deras ställning nu ytterst svag. Stalin, som vid den tiden inte hade tagit ställning mot majoritetens beslut, var nu än mindre benägen att gå emot den förhärskande inställningen; under hela den tid då partilinjen ifrågasattes förblev han tyst.

Den andra uppfattningen hade sin mest uttalade förkämpe i Trotskij, som också hade varit den mest entusiastiske förespråkaren för att gå till revolutionär aktion. Trotskij vidhöll att en revolutionär situation hade rått i Tyskland från maj, eller åtminstone från juli 1923, till november – då Seeckt slutligen befäste sin makt. Politbyråns beslut hade därför varit helt korrekt. Felet låg på annat håll:

> Om det Tyska Kommunistpartiet ofördröjligen hade ändrat tempot i sitt arbete, och helt och fullt utnyttjat de fem eller sex månader historien gav det för att genomföra politisk, organisatorisk och teknisk förberedelse för att gripa makten, så kunde utgången ha blivit en helt annan än det vi bevittnade i november. ... Proletariatet borde ha fått se ett revolutionärt parti i aktion, direkt på marsch mot erövrandet av makten. Istället fortsatte partiet sin tidigare propagandapolitik, om än i större skala.[69]

I sin senare och mer berömda artikel från september 1924, *Lärdomar av Oktober*, beskrev Trotskij tillfället som ”en demonstration i den klassiska stilen ... av hur det är möjligt att låta en exceptionell revolutionär situation av världsomfattande historisk karaktär gå sig ur händerna”.[70] Denna uppfattning betonade parallellen mellan oktober 1917 och oktober 1923 för att övertyga KPD:s ledare om att de hade missat ett unikt tillfälle till handling. Ett märkligt drag i Trotskijs inställning vara att han, trots sin uppfattning om misslyckandets orsaker, förblev personligt förbunden med KPD:s högerledarskap, i synnerhet med Brandler, och fientlig gentemot vänsterflygeln vars åsikter, både före och efter händelserna i oktober, långt mer överensstämde med hans egna. Fastän han var i grunden oense med Radek vad gällde dennes analys av den tyska situationen, var han överens med honom i en viktig praktisk fråga: han såg ingenting att vinna på att avsätta KPD:s högerledning till förmån för vänstern.

Ställd inför dessa oeniga uppfattningar hade Zinovjev, som nu var Kominterns obestridde ledare, en del svårigheter att inta en klart definierad position. Diskussionen i Moskva före oktober hade visat hans motvilja mot Radek och Brandler. Men han hade inget färdigt alternativ att föreslå, och partistridens krav gjorde honom obenägen att godta Trotskijs analys. Mellan den 12 oktober och den 1 november 1923 publicerade *Pravda* en serie på tio artiklar av Zinovjev under huvudrubriken Den tyska revolutionens problem. De var konventionella i ton och innehåll och förebådade ingen förändrad inställning. De första sex skrevs och publicerades innan krisen i Sachsen kom till ett avgörande. Den första hyllade optimistiskt den förestående tyska revolutionen:

> Endast en kort tidsrymd, och det kommer att stå klart för var och en att höstmånaderna 1923 var en

---

[67] Se sid. 105-106 ovan. Om Stalins inställning under diskussionerna i augusti och september, se sid. 114-115 ovan.
[68] *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), 1, 228. Om ”arbetararistokratin”, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 204-06.
[69] L. Trotskij, *Novyi Kurs* (1924), sid. 42. Den artikel som innehöll denna passage publicerades inte i pressen, och kom ut för första gången i mitten av januari.
[70] Trotskij, *Sotjinenija*, iii, i, s, xii.

> vändpunkt inte bara i Tysklands historia, utan därigenom också för hela mänskligheten. Med skälvande hand vänder det tyska proletariatet det viktigaste bladet i historien om arbetarklassens världsomspännande kamp. Timmen slår. Ett nytt kapitel har inletts i den proletära världsrevolutionens historia.

Den femte artikeln hävdade att, trots svårigheter, ”så kommer det tyska proletariatet att hålla sig kvar vid makten” – en hänsyftning på Lenins berömda skrift från september 1917, *Kommer bolsjevikerna kunna behålla statsmakten?*.* Den sjätte diskuterade ”den tyska revolutionens akilleshäl” – faran av utländsk intervention – men gav, i enlighet med den officiella sovjetiska politiken, ingen antydan om militär hjälp från Sovjetunionen. Den sjunde artikeln, skriven den 22 oktober (dagen efter Chemnitzkonferensens misslyckande), hävdade att ”det råder inte minsta tvivel om att det Tyska Kommunistpartiet i stort sett har tillämpat enhetsfrontstaktiken med stor framgång”, och att ”invändningarna från ‘vänster’-kommunisterna ... skjuter över målet”. Inte förrän i den tionde och sista artikeln, publicerad den I november med underrubriken *Inga illusioner*, berördes de katastrofala nederlagen i Sachsen och Hamburg. Analysen var att ”SPD öppnade vägen för fascisterna för ett ‘fredligt’ erövrande av makten”; koalitionsregeringen i Sachsen hade på grund av socialdemokraternas obstruktion ”inte varit förmögen att genomföra” de uppgifter den hade givits. Detta var ett befästande av den uppfattning som vid denna tid intogs av Brandler och KPD:s högerflygel. Ingen kritik antyddes mot KPD:s ledning, vare sig i artiklarna eller i det förord som skrevs den 2 november för en översättning som skulle publiceras som pamflett i Tyskland.[71]

När katastrofens verkliga omfattning undan för undan uppenbarades, uppstod dock en kritisk stämning såväl i Moskva som i Berlin. Det första tecknet var ett brev från EKKI:s presidium till KPD:s centralkommitté, som anklagade ledarna för att ha misslyckats att utnyttja läget i Sachsen till startpunkten för en väpnad aktion, och för att ha ”förvandlat deltagandet i den sachsiska regeringen till en banal regeringssamverkan med socialdemokraterna”.[72] I november upprepade Zinovjev denna kritik offentligt i en efterskrift som skyndsamt lades till i den tyska översättningen av hans artiklar ur *Pravda*, och hänvisade till ”partiets misstag”. Detta var ett indirekt tillkännagivande av att Zinovjev nu avskiljde sig från Radek och Brandler. För tillfället undveks dock ett öppet angrepp, och kritikens effekt tunnades ut av den avslutande anmärkningen att ”det tyska partiets enighet måste *under alla förhållanden* säkras”.[73] Zinovjevs nya linje kan med en tänkbar gissning förbindas med Maslow, som under händelserna i Tyskland hade kvarhållits i Moskva. Den granskning av Maslows partiarbete som utfördes av en partikommission, vilket var förevändningen för att hålla honom kvar i Moskva, förefaller ha varit ytlig. Trots att utredningen formellt fortfarande pågick, ”ändrade

---

* Denna skrift skrevs strax innan Oktoberrevolutionen och tillbakavisade kritikernas påståenden om att bolsjevikerna inte skulle kunna gripa statsmakten, eller åtminstone inte skulle kunna behålla den. I detta sammanhang behandlar. den också en del av de problem Lenin förutsåg för tiden omedelbart efter ett revolutionärt maktövertagande. Skriften finns i svensk översättning i: Lenin, *Valda Verk i tre band*, Progress Förlag, Moskva 1974; band 2, sid. 335-373.

[71] Skriften publicerades som G. Zinovjev, *Probleme der Deutschen Revolution* (Hamburg, 1923). Den tyska översättningen av artiklarna trycktes också i *Inprekorr* under flera dagar mellan 19 oktober och 12 november. Förordet publicerades i No. 51, 15 januari 1924, sid. 33-34. [Gavs även ut på svenska under titeln *Den tyska revolutionens problem* – Red]

[72] Detta brev citerades av Zinovjev vid den trettonde partikonferensen i januari 1924. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), 170-71.) Zinovjev skämtade över det faktum att både Trotskij och Clara Zetkin hade godkänt det. Dess exakta datum kan inte fastställas, men enligt Zetkin sändes det iväg ”innan vi hade ingående rapporter, när vi inte hade någonting”. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 62.)

[73] G. Zinovjev, a.a., sid. 105-09. Efterskriftens datum är något osäkert, men med ledning av inre bevis kan det dateras till en senare tidpunkt än förordet av den 2 november. Efterskriften publicerades inte i *Pravda* eller *Inprekorr*, men publicerades tillsammans med de tre sista artiklarna i *Kommunististjeskij Internatsional*, No. 28-29, 1 december 1923, sp. 7511-14.

sig stämningen plötsligt" i november, då Zinovjev "behandlade Maslow på ett vänskapligt sätt, och ofta rådslog med honom om tysk politik".[74] Det var ungefär vid denna tid som Maslow skrev en artikel om *"Det sachsiska experimentet och dess lärdomar"* som Zinovjev, fastän den inte publicerades förrän två månader senare, utan tvekan kände till. Artikeln var ett totalt angrepp på KPD-ledarnas inträde i den sachsiska koalitionsregeringen, och fällde omdömet att "ett parti, inte längre ungt, underskattade en revolutionär situation, lyckades inte göra sin egen styrka gällande, och bedömde felaktigt det socialdemokratiska partiet som ett revolutionärt parti, eller åtminstone som ett parti mottagligt för att revolutionariseras".[75] Ur Zinovjevs synvinkel var Maslows förtjänst att han, eftersom han tillhörde KPD:s vänsterflygel, var en svuren fiende till Brandler och därmed också till Radek, samt att han också var fiende till Trotskij. Omvänt var Zinovjev den enda ryske ledare (eftersom Stalin inte spelade någon självständig roll i den tyska frågan) till vilken Maslow kunde vända sig för att få stöd.

Zinovjev fortsatte under en tid att slingra sig och förhala frågan. I en artikel i *Pravda* den 23 november 1923 antog han reservationslöst Maslows linje. Han gick till direkt angrepp mot den formel som, på inspiration från Radek, hade införlivats i KPD:s resolution av den 3 november, och som sammanfattade händelserna i oktober som "fascismens seger över Novemberrepubliken". Seeckt, hävdade han nu, var ingen fascist utan "den tyske Koltjak".[*] På samma sätt som Kerenskijs så kallade "revolutionära demokrati" "bit för bit hade sålt makten till den militära reaktionen, företrädd av Kornilov, Aleksejev och Koltjak", så hade de tyska socialdemokraterna sålt makten till Seeckt. Långt ifrån att vara motsatser, så var "Seeckts diktatur" och "Novemberrepubliken" två sidor av samma mynt. Socialdemokraterna hade inte besegrats, de hade bara visat sin rätta färg. Följande dag anklagade en osignerad ledare i *Pravda* de tyska socialdemokraterna för att alliera sig med Seeckts "Koltjak-regim" mot de kommunistiska arbetarna. Sensmoralen av denna analys var klar. KPD skulle inte tillåtas dölja sitt eget nederlag som "Novemberrepublikens" nederlag, och kortsyntheten hos dem som hade förespråkat alliansen med socialdemokraterna brännmärktes som katastrofens orsak.[76] Zinovjev gjorde dock halt inför kravet på att KPD-ledningen skulle bytas ut. Och ett par dagar senare försökte han, kanske skrämd av sin egen djärvhet, sopa igen spåren efter sig. Den 1 december 1923 tryckte *Pravda* en lång artikel av honom med rubriken *Den internationella revolutionens andra våg*. Dess huvudsyfte var att ursäkta Kominternledarna deras misstag att övervärdera den tyska revolutionens utsikter. Detta uppnåddes genom citat från Lenin, vilken på hösten 1918 – liksom sina efterföljare fem år senare – trodde att "historien hade påskyndat sina steg" utmed vägen mot världsrevolutionen. Artikeln andades en konventionell och föga övertygande optimism, och framförde ingen kritik mot KPD eller dess aktuella ledning. Således gick man in i december månad 1923 utan att vare sig Zinovjev eller Stalin hade bundit sig i den tyska frågan. Bägge väntade för att se hur denna pinsamma och känsliga fråga bäst kunde utnyttjas i den ryska partistriden, som nu närmade sig sitt öppna stadium. Men medan Stalin dolde sin tveksamhet i en upphöjd och gåtfull tystnad, så förrådde

---

[74] R. Fischer, a.a., sid. 360, 363; att Zinovjev inte ingrep i kommissionens arbete tillskrivs här rädsla inför Stalin, men berodde mer sannolikt på Zinovjevs egna beslut: han band sig inte slutgiltigt förrän i mitten av december och försökte under tiden hålla alla vägar öppna. Förordet till G. Zinovjev, a.a., innehåller en referens till "en av våra gamla kamrater från Tyskland" som beskrev affären i Sachsen som "ett stort och kanske ödesdigert misstag". Denne kamrat var utan tvekan Maslow.

[75] Denna artikel införlivades i en längre, publicerad i Kominterns officiella tidskrift i januari 1924, med en fotnot som förklarade att den var skriven "vid början av november 1923". (*Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 1, 1924, sp. 469-90.)

[*] *Aleksandr Koltjak*, tsarrysk amiral. Blev senare (1918-19) en av de främsta militära ledarna för "de vitas" kontrarevolution och terror (inbördeskriget).

[76] En översättning av Zinovjevs artikel av den 23 november publicerades i *Inprekorr* (No. 182, 20 december 1923, sid. 1540-42), direkt följd av en replik från Thalheimer, som försökte vederlägga jämförelsen mellan Seeckt och Koltjak, och återupprätta linjen från resolutionen av den 3 november.

Zinovjev sig med en flod av emfatiska, vacklande och ibland motsägelsefulla uttalanden. Enligt Radek ansåg Zinovjev så sent som den 7 december, då Kominterndelegationen återvände till Moskva från Tyskland, att inga förändringar skulle göras inom KPD:s centralkommitté.[77]

Vad som drev saken till ett avgörande var en upptäckt som hädanefter skulle komma att spela en viktig och demoraliserande roll i Kominterns angelägenheter. Plötsligt hade det blivit uppenbart att de utländska kommunistpartierna, oskiljaktigt förenade med Moskva genom Kominterns organ, inte skulle förbli opartiska inför de dramatiska meningsskiljaktigheter inom det ryska partiet som nu inte längre kunde döljas inför dem. Och om det förhöll sig så, så var det lika uppenbart att splittringar inom de utländska kommunistpartierna (sådana som de inom det tyska partiet – det viktigaste av dem alla – i frågan om oktoberfiaskots orsaker) skulle kunna utnyttjas till fördel för den ena eller andra sidan i den inhemska ryska partistriden. Zinovjev var inte först med denna upptäckt. Den 13 december 1923 höll Radek, nyligen återkommen från Tyskland, ett tal inför ett partimöte i Moskva i vilket han anmärkte att om majoriteten inom det ryska partiets centralkommitté vände sig mot Trotskij, så skulle en majoritet av de tyska och polska partierna vända sig mot denna centralkommitténs majoritet.[78] Ungefär samtidigt verkade ett brev från det polska kommunistpartiets centralkommitté bekräfta denna analys, åtminstone vad gäller det polska partiet. Det avgörande avsnittet löd:

> Den centrala punkten i den nuvarande krisen inom det Ryska Kommunistpartiet består av meningsskiljaktigheter mellan RKP:s majoritet och kamrat Trotskij. Vi vet att dessa meningsskiljaktigheter är förbundna med komplicerade problem om socialismens uppbygge, och vi kan inte bedöma dessa skiljaktigheter vad gäller den ekonomiska politiken. Endast en sak står helt klar för oss: kamrat Trotskijs namn är för vårt parti, för hela Internationalen, för hela det revolutionära världsproletariatet, oskiljaktigt förbundet med den segerrika Oktoberrevolutionen, med Röda armén, med kommunismen och världsrevolutionen.
>
> Vi kan inte tillåta möjligheten av att kamrat Trotskij skulle kunna komma att stå utanför RKP:s och Internationalens ledarkrets. Icke desto mindre är vi oroade av tanken att tvisterna kan komma att gå utöver ramarna för de konkreta problem som diskuteras, och en del offentliga uttalanden från ansvariga partiledare ger anledning till den största oro.[79]

De ryska ledarna blev bestörta. Om Trotskij och oppositionen skulle få stöd från delar av de utländska kommunistpartierna, så var det trängande nödvändigt att på samma håll också söka stöd för den officiella linjen. Från mitten av december och framåt kastades alla hämningar åt sidan och kampanjen mot Trotskij började ta fart.[80] Händelser inom KPD, direkt eller indirekt kanske stimulerade från Moskva, uppfordrade till ingripande. Maktbalansen i partiet försköts

---

[77] *Trinadtsatji S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 357. Zinovjev försvarade sig senare mot anklagelsen att han "plötsligt" skulle ha desavuerat Brandler genom att hävda att, om han hade dröjt längre, så skulle en sprängning av KPD varit oundviklig. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 97.)

[78] Detta tal förefaller aldrig ha publicerats. Dock refererade Zinovjev till det i ett tal den 6 januari 1924 inför EKKI (*Inprekorr*, No. 20, 15 februari 1924, sid. 225), samt vid andra tillfällen i den efterföljande polemiken. Talets datum anges i A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 11.

[79] Detta utdrag citeras i J. Regula, *Historja Komunistycznej Partij Polski w Swietle Faktow i Dokumentow* (1934, sid. 105-06), ur en Kominternpublikation som inte varit tillgänglig (*Sprawa Polska na V Kongresie Kominternu*). Brevet är inte mer precist daterat än "december 1923", men en referens till det i den senare polska deklarationen till EKKI (se sid. 135 nedan) visar att det mottogs i Moskva före den 18 december. Vid Kominterns femte kongress i juni 1924 medgav talesmannen för majoriteten inom den polska delegationen att brevet från december 1923 hade varit "ett opportunistiskt misstag". (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 283.) Kongressen antog en resolution som fördömde de partiledare som varit ansvariga för brevet: Warski, Kostrzewa och Walecki. (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), sid. 463.)

[80] Se sid. 178-179 nedan.

nu definitivt från högern, och en majoritet inom partiets Zentrale, som representerade en centergrupp som hävdade sig stå mellan högerledarna och dess extremare vänsterkritiker, utformade ett antal teser som skarpt kritiserade den politik och det synsätt som bar skulden för ”Oktobernederlaget”.[81] Kravet på byte av ledare blev oemotståndligt; och alla grupper – vänstern, högern och centern – inbjöds att sända representanter till Moskva till slutet av december för att möta EKKI:s presidium.

Den ryska partikrisen dominerade nu helt det tyska grälet. Vilka chanser Brandler och hans anhängare än kunde ha haft till en skonsam dom i Moskva, så förstördes dessa av det stöd Brandler fick från oppositionen inom det ryska partiet. Zinovjev, som fortfarande var försiktig i sitt handhavande av Trotskij, kunde nu på en och samma gång ge betalt för gammal ost och ytterligare försvaga Trotskijs ställning genom att krossa Radek. Den 27 december 1923 antog politbyrån (förmodligen i Trotskijs frånvaro) följande resolution:

> Kamrat Radek inriktar sig enbart på att stödja högerminoriteten inom KPD:s centralkommitté och på att misskreditera partiets vänsterflygel – vilket objektivt hotar att spränga det tyska partiet. Politbyrån inom RKP:s centralkommitté baserar däremot sin politik på stöd från den stora majoriteten inom KPD:s centralkommitté och på samarbete med vänsterflygeln; kritiserar vänsterns misstag och stödjer det riktiga i dess linje, och kritiserar samtidigt högerns grova misstag.
>
> Kamrat Radeks allmänna inställning till de fortsatta stridernas förlopp i Tyskland härrör från en oriktig värdering av klasskrafterna i landet: en opportunistisk övervärdering av menings-skiljaktigheterna inom fascismen och ett försök att basera arbetarklassens politik i Tyskland på dessa meningsskiljaktigheter.[82]

Radek, som inte insåg styrkan och beslutsamheten hos de krafter som hade samlats emot honom, var oförskräckt och okuvlig. Han sägs ha påmint sina kritiker om att han ansvarade för sitt handlande i Tyskland inte inför det ryska partiets centralkommitté, utan inför Kominterns världskongress[83] – ett exempel på en rörande tro på tesen om den Kommunistiska Internationalens överhöghet över alla de partier den bestod av, inklusive det ryska.

Denna tro skulle snart sättas på prov. Debatten i EKKI med många representanter från KPD:s tre fraktioner inleddes den 11 januari 1924. Den ägde rum i skuggan av den allt djupare krisen inom det ryska partiet, något alla närvarande var intensivt medvetna om. Zinovjev ensam talade för EKKI, och varken Trotskij eller någon annan av de övriga partiledarna var närvarande. Radek inledde med en rapport han gjort i sin egenskap av Kominterns högste ombud i Tyskland under de händelser som nu diskuterades. Alltsedan 1919 hade Radek, längst in i sitt hjärta, haft en pessimistisk uppfattning om revolutionens utsikter i Tyskland. I ljuset av en sådan analys försökte han nu frita partiledningen från skuld.

> Det man nu ser hos det tyska proletariatet är en återspegling av det allmänna läget i Tyskland, av den politiska verksamhetens sammanbrott, av en sällsynt politisk passivitet inom alla sociala klasser med undantag för armén.... Även om vi är ett bra arbetarparti, så är vi fortfarande på intet vis ett bra kommunistiskt parti. Och detta är, som jag ser det, det viktigaste i hela situationen. Det år inte sant, kamrater, att ledningen inte ville strida, men att massorna överallt skulle varit i upprorsstämning. Det gick inte till på det sättet.[84]

---

[81] *Inprekorr*, No. 185, 28 december 1923, sid. 1564-66. Dessa teser år inte daterade. Enligt Zinovjev antogs de ”ett par dagar efter det att Kominterns representant [dvs Radek] hade lämnat Tyskland”. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 75.) Motdokument utgivna av högern respektive av vänstern, publicerades i *Inprekorr*, No. 5, 15 januari 1924, sid. 40; No. 6, 18 januari 1924, sid. 51-52.

[82] *VPK(B) y Rezolyutsiyach* (1941), i, sid. 534.

[83] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 173.

[84] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 10, 13; denna bok verkar innehålla den enda, och uppenbarligen starkt förkortade, publicerade versionen av överläggningarna. Stalin citerade senare ett ”stenografiskt protokoll från EKKI-presidiets femte sammanträde med representanter från KPD” (Stalin, *Sotjinenija*, x, 64), men inga

Radek avslutade med att lägga fram teser han sade var ”nerskrivna av kamraterna Trotskij, Pjatakov och mig själv”. Dessa teser försvarade Oktoberreträtten gentemot vänsterns kritik som ett nödvändigt och försvarligt steg, och menade att kravet på förändringar inom det tyska partiets Zentrale berodde på ”panik”.[85] Brandler anlände först efter det att överläggningarna hade börjat. Han hade blivit uppehållen i Moskva genom förseningar med passutfärdandet.[86] Han, Remmele och Ruth Fischer talade för högern, centern respektive vänstern inom KPD, och de upprepade än en gång de slitna argumenten. Centergruppen hade i praktiken samma kritik som vänstern, men uttryckte den i mindre dogmatiska termer och med mindre personlig bitterhet gentemot högerledarna.[87]

Följande dag vände sig Zinovjev mot Brandler och Radek med ett språk vars kärvhet utan tvekan delvis berodde på deras förbindelser med Trotskij. Han avstod dock försiktigt från att helt och hållet godta vänsterns uppfattningar, och gav centern sitt gillande stöd. Zinovjev beskrev inställningen hos de tre ledare som varit ministrar i den sachsiska regeringen som ”ett symptom på ruttenhet”. Att kalla händelserna i oktober för ”en seger över November-republiken”, och inte en seger över arbetarklassen, var ”antingen nonsens eller opportunism”; KPD-ledningen måste därför bytas ut. Hans råd var att ledningen skulle övergå till ”den nuvarande majoriteten i Zentrale tillsammans med partiets vänster”. Talet avbröts upprepade gånger av högern, och Radek och Pieck anklagade honom vid ett tillfälle för att försöka ”spränga centralkommittén”.[88] I Trotskijs frånvaro fanns dock ingen som hade auktoritet eller mod nog att stå emot Zinovjev, som förde överläggningarna på sitt egna vis. Den kommission som bildades för att utarbeta en resolution bestod av Maslow och Thälmann för KPD:s vänster, Remmele och Koenen för centern och Pieck för högern, med Kuusinen som representant för Komintern. Ett förslag om att också ta med Radek och Brandler röstades ner. Det stöddes endast av Zetkin och Radek. Resolutionen redogjorde i detalj för de fel som begåtts av KPD under det gångna året, förklarade att erkännande av dessa misstag var ett villkor för framtida framgång, och slutade med en maning till enighet inom partiet.[89] Den var klart utformad som ett fördömande av KPD:s dittillsvarande ledning och en maning till ledarbyte.

Under tiden hade viktiga drag gjorts på annat håll. Det ryska partiets centralkommitté, som sammanträdde den 14-15 januari 1924, hade antagit den politbyråresolution som kraftigt kritiserade Radek och tillagt en rad där man förklarade det vara sin ”plikt att underrätta EKKI

---

spår har funnits om att det skulle ha publicerats. En fullständigare rapport måste vid denna tid varit i omlopp inom KPD-kretsar, ty avsnitt som inte finns i den publicerade versionen citerades i *Die Internationale*. (Se not 24 ovan.)

[85] Ibid., sid. 23. Teserna har inte publicerats, men citat ur dem (utan tvekan omsorgsfullt utvalda) finns i en artikel av Kuusinen i *The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925, sid. 340, 343-45). De utgör dock inte Trotskijs uppfattning om Misslyckandets grundläggande orsaker, i vilken han skiljde sig från Radek. (Se sid. 129ovan; den artikel som där citeras publicerades först några dagar efter det att dessa teser hade lagts fram inför EKKI.) Oavsett misstagen under den gångna tiden såg Trotskij dock ingenting att vinna på att avsätta Brandler och överföra ledningen över KPD till Maslow och Ruth Fischer.

[86] Muntlig förklaring av Brandler; misstanken om att Zinovjev skulle varit glad över att kunna hålla honom borta är sannolik.

[87] Dessa tal finns i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 24-57; teserna som framlades av centern finns i *Die Internationale*, vii, No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 47-51, samt i *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 112-16. De andra gruppernas teser verkar inte ha publicerats.

[88] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 61, 70, 74-75. Zinovjev tog särskilt illa vid sig av denna anklagelse, och nämnde den två gånger i sitt tal en vecka senare inför den trettonde partikonferensen. Enligt honom hade Radek redan framfört denna anklagelse mot c90tralkommittén vid ett studentmöte! Moskva. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 167, 175.)

[89] En kort not om kommissionens bildande och överläggningar finns i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 81; resolutionstexten finns i ibid., sid. 95-109.

att kamrat Radek i denna fråga inte representerar RKP:s centralkommittés åsikt". Med detta tillägg publicerades resolutionen den 16 januari 1924 i *Pravda*, samma dag som den trettonde partikonferensen samlades. Den 18 januari gav Zinovjev inför konferensen en lång rapport om det internationella läget, av vilken större delen ägnades händelseutvecklingen i Tyskland under de tre senaste månaderna. Redogörelsen för händelserna präglades visserligen av Zinovjevs åsikter och förutfattade meningar, men var ändå relativt återhållsam; Zinovjev var själv sårbar på alltför många ställen i historien. Rapporten innehöll dock en rad indirekta och föga dolda angrepp på Trotskij, samt ett direkt och bittert utfall mot Radek vilken fastän han "visste mer än någon annan om denna rörelse [dvs. den tyska], och på detta område antogs vara den högsta auktoriteten", icke desto mindre hade "begått fler misstag än någon annan" och hade "hållit partiet tillbaka i rockskörten, när det istället borde ha kallat till strid". Radek begränsade sin replik till ett kort och formellt uttalande som förnekade anklagelserna mot honom. Men denna återhållsamhet renderade honom smädelser inte bara från Zinovjev, utan också från en delegat nere i salen som erinrade om anklagelsen mot Brandler och ropade att Radek hade "slagit till reträtt utan att slåss".[90] Därefter antogs en resolution som godkände centralkommitténs aktuella uppfattning i den tyska frågan, upprepade den kritik som uttalats mot Radek i politbyråns text från den 27 december 1923, samt påminde denne om hans skyldighet att underkasta sig centralkommitténs beslut. Resolutionen antogs enhälligt med endast en nedlagd röst: Radek hade förmodligen ännu inte skolats till att rösta för sin egen förnedring.[91]

Dagen efter denna debatt sammanträdde EKKI:s presidium för att motta rapporten från den utsedda kommissionen. Inget behov fanns av ytterligare diskussion. Presidiet förkastade två förändringar som föreslogs av Pieck, vilkas effekt skulle ha varit att rättfärdiga Oktoberreträtten genom de omständigheter under vilka den ägde rum, och antog med fyra röster mot två resolutionen i den form den hade lämnat kommissionen. Nejrösterna kom än en gång från Zetkin och Radek.[92] Vad som hände bakom kulisserna efter denna knappa seger är inte känt. Men när presidiet sammanträdde för sitt avslutande möte den 21 januari, ett fåtal timmar före Lenins död, hade spänningarna lättat, något. I sitt avslutningstal erkände Zinovjev storslaget, något som majoriteten hade vägrat att ta med i resolutionen, att Oktoberreträtten varit oundviklig:

> Inte bara som resultat av fel och svagheter hos partiet, utan också som resultat av arbetarklassens svaghet, var reträtten absolut nödvändig. Men naturligtvis kommer det att finnas ett antal arbetare som alltid kommer att säga: Man missade tillfället.

Som svar på detta medgivande förklarade sig Zetkin och Radek, utan att låta sig avskräckas av Maslows smädelser, redo att i partienighetens namn rösta för resolutionen, vilken därefter enhälligt antogs av presidiet.[93] Slutet av överläggningarna präglades av en märklig deklaration från den polska delegationen, vars överhuvud Warski tydligen hade ingripit i debatten till förmån för högern.[94] I hans frånvaro deklarerade nu den polska delegationen, i ett skrivet

---

[90] *Trinadtsaraja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 169, 176-80.
[91] *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 556.
[92] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 81-82. Antalet röster som avgavs för resolutionen har utelämnats i det officiella protokollet, men anges i *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 355. De fyra var antagligen Zinovjev, Kolarov, Kuusinen och en icke namngiven representant från den Kommunistiska Ungdomsinternationalen. Resolutionstexten på ryska publicerades i *Pravda*, 7 februari 1924.
[93] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 82-89.
[94] Enligt R. Fischer (a.a., sid. 373), försvarade han Trotskij och "hänvisade till ett brev från den polska centralkommittén till den ryska politbyrån som stödde Trotskij". (För detta brev, se sid. 131-32 ovan.) Detta tal inkluderades inte i det officiella protokollet, vilket endast nämnde att "några kortare uttalanden från andra kamrater" hade föregått Zinovjevs huvudtal. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 58.)

uttalande, att den accepterade den slutliga resolutionens ordalydelse av det paradoxala skälet att ”den håller fast vid Kominterns nuvarande taktik, med vilken den så kallade vänstern i Tyskland ville göra ett radikalt brott”. Uttalandet fördömde den ”oansvarliga hetsen” mot KPD:s högerledare som, även om de var skyldiga till misstag och försummelser, ändå utgjorde ”partiets äldsta, mest beprövade och erfarna kärna”. Efter att ha uttryckt farhågor för att Lenins frånvaro och den ryska centralkommitténs misskrediterande av Trotskij skulle försvaga ”auktoriteten hos den Kommunistiska Internationalens ledning”, övergick det till ett kraftfullt försvar för Radek:

> Vi betraktar den anklagelse om opportunism som har framförts mot Radek, en av Kominterns mest förtjänstfulla ledare, inte bara som obefogad utan också som i högsta grad skadlig för alla Kominternledares auktoritet.... Meningsskiljaktigheterna mellan de mest kända ledarna inom Komintern i bedömningen av den tyska frågan är av ett slag som är oundvikligt i ett levande revolutionärt parti, i synnerhet i en så svår situation, och som även i det förflutna har uppstått inom EKKI:s ledning, men då utan att ge upphov till ömsesidiga anklagelser om opportunism.[95]

Dessa reflektioner föranleddes helt klart lika mycket av det ryska partiets inre kris som av krisen kring den tyska frågan, vilken ofrånkomligen hade blivit indragen i den ryska partikrisen. Inte heller den officiella linjens anhängare var sena att uppställa samma ekvation. Detta framfördes i otvetydiga ordalag av Guralskij, Zinovjevs talesman i Tyskland:

> Alliansen mellan Brandler–Thalheimer och Radek–Trotskij i den tyska frågan är ingen tillfällighet. Den berör grundläggande frågor: avbolsjevisering av det Ryska Kommunistpartiet och av de europeiska partierna, eller bibehållande av den bolsjevikiska ledningen av det Ryska Kommunistpartiet och bolsjevisering av de europeiska partierna.[96]

Den 19 februari 1924 sammanträdde KPD:s centralkommitté i Halle för att behandla resultaten från mötet i Moskva. Överläggningarna blev föga mer än rent formella. Brandler lämnade å den gamla ledningens vägnar in ett uttalande i vilket han klagade över att ”vår representant praktiskt taget uteslöts från diskussionerna i Moskva”.[97] Kommittén antog enhälligt resolutionen från EKKI:s presidium, och ännu en resolution som fördömde högerns politik antogs med endast ett par avvikande röster. Den nya parollen om ”bolsjevisering av partiet” tjänade både till att misskreditera den gångna politiken och till att smickra Kominterns ledare, vilkas mäktiga inflytande hade förflyttat ledningen över partiet till vänstern och centern. En ny Zentrale valdes, bestående av fem medlemmar från centern och två från vänstern.[98] Partiets framtidsutsikter efter reträtten i oktober var dock inte särskilt goda. Såväl valutareform som ekonomiskt uppsving var på väg, och Weimarrepubliken föreföll leva upp igen. Den 1 mars 1924 upphävdes olagligförklarandet av KPD, men dess ledare levde fortfarande under arresteringshot och inte förrän i april samlades den nionde partikongressen i Frankfurt. Under förberedelserna inför kongressen skickade EKKI ett brev till partiets centralkommitté, i vilket ”segern för KPD:s vänsterflygel” sades ha ”enorm betydelse för den tyska revolutionens öde”. Men brevet åtföljdes av en artikel skriven av Zinovjev som, fastän den stödde partivänsterns politik, innehöll vad som i själva verket var en maning till vänstern att inte driva sin seger alltför långt.[99] Denna vädjan hade dock liten

---

[95] *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 92-94. Den anklagelse om ”opportunism” som angreps av de polska uttalandet, hade inte framförts med särskilt många ord inom EKKI:s presidium, men var huvudtemat i Zinovjevs bittra angrepp på Radek vid den trettonde partikongressen den 18 januari 1924. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 172-78)

[96] *Die Internationale* vii, No. 4 (31 mars 1924), sid. 161.

[97] Ibid., No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 134-39.

[98] *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 64/75.

[99] Brevet och artikeln, bägge daterade den 26 mars 1924, trycktes upp tillsammans med kongresshandlingarna. (Ibid., sid. 65-71, 78-85.)

effekt. På kongressen i Frankfurt, och än en gång vid Kominterns femte kongress i Moskva följande juli, utkämpades åter de gamla striderna inom det tyska partiet med all gammal bitterhet. Bakom och i skydd av dessa strider inleddes dock också nya strider; strider som ägde rum i en ny inramning, och där frågorna inte så mycket handlade om relationerna mellan KPD och Komintern som om relationerna mellan de olika fraktionerna inom det tyska respektive ryska partiet. Det slutgiltiga resultatet av 1923 års händelser i Tyskland var, även om detta inte omedelbart visade sig, att utplåna den stora grad av självständighet som KPD dittills hade åtnjutit, och förvandla det till övningsplats för de ryska partistriderna. Under de tre följande åren skulle detta komma att bli KPD:s främsta roll.

10. Erkännande

Under senare hälften av 1923 begränsades den sovjetiska uppmärksamheten gentemot omvärlden av den inhemska krisen. Förutom de dramatiska och misslyckade revolutionerna i Bulgarien och Tyskland hade man ägnat händelserna utomlands föga uppmärksamhet, och inte förrän vid årets slut blev Sovjetregeringen till fullo medveten om hur mycket läget i Europa hade förändrats till dess fördel sedan de oroliga dagarna kring Curzons ultimatum. Förändringens orsaker var komplicerade och delvis tillfälliga. Allteftersom år 1923 framskred, blev styrkan hos reaktionen mot den franska politiken i Tyskland uppenbar och spred sig från Europa till Förenta Staterna. I december 1923 bildades två allierade ”expertkommittéer”, som inkluderade amerikanska experter, för att undersöka alla aspekter av problemen kring krigsskadeståndet. Detta var fortsättningen på en lång diplomatisk tvist, i vilken Frankrike och Belgien hade utkämpat en isolerad strid mot de övriga europeiska staternas och USA:s önskan om att uppnå pacificering av Europa genom finansiell överenskommelse med Tyskland. I Storbritannien visade sig den förändrade opinionen gynna vänstern i inrikespolitiken. Alltsedan 1919 hade det Liberala partiet och Labour tenderat att misstro den franska politiken i Europa och stödja en mer försonlig inställning gentemot Tyskland. År 1923 föreföll emellertid inte bara Labourpartiets utan också handelns och finansens intressen kräva finansiell och ekonomisk avspänning i Europa, och den brittiska utrikespolitiken inriktades markant på Tyskland.

Denna klimatförändring gynnade omedvetet och oavsiktligt Sovjetunionen. I Västeuropa hade alltsedan 1919 såväl de gentemot Tyskland mest oförsonliga som försonliga kretsarna intagit likartade positioner gentemot Sovjetunionen: Rapallofördraget från april 1922 gav en diplomatisk form för gemensamma intressen som redan existerade. Den brittiska opinionens och utrikespolitikens protyska inriktning, som blev alltmer markerade under loppet av 1923, medförde automatiskt gynnsamma följder för Sovjetunionen. Inte ens inom det Konservativa partiets kretsar, med undantag för de begränsade grupper som hade finansiella anspråk på Sovjetregeringen, hade Curzons ultimatum-politik åtnjutit någon stor popularitet och den ansågs ha slutat i ett fiasko. I Frankrike gick visserligen inte ens den radikala vänstern öppet ut med en försoningspolitik vare sig gentemot Tyskland eller Sovjetunionen; men det fanns en tydlig underton av obehag inför Poincarés hållning gentemot bägge dessa länder, om än bara på grund av dess farliga återverkningar på de engelsk-franska relationerna. Mussolini i Italien hade inga skrupler och var helt klart beredd till vilket steg som helst, både gentemot Tyskland och Sovjetunionen, som lovade någon omedelbar fördel för hans land eller regim. I Förenta Staterna föreföll försoning med Tyskland inte föra med sig samma försonlighet gentemot Sovjetunionen. Och även här hade vågen av hat och rädsla inför bolsjevismen, som hade nått sin höjdpunkt 1919 och 1920, ebbat ut och det var åter möjligt att föra rationella diskussioner om problemen kring de rysk-amerikanska förbindelserna.

Andra hälften av 1923 vittnade därför om en långsam men omisskännlig avspänning mellan Sovjetregeringen och västmakterna, i synnerhet Storbritannien. Utifrån bolsjevikernas verksamhet i Tyskland under hösten detta år kan det förefalla absurt att i den sovjetiska politiken se en växande försonlighet i inställningen gentemot den kapitalistiska världen. Men händelserna i Tyskland betraktades i väst — i stort sett korrekt — som ett undantag vilket snarare berodde på de speciella förhållandena i Tyskland än på huvudtendenser i den sovjetiska politiken. Utifrån den sovjetiska reaktionen på Curzons ultimatum slöt man sig helt riktigt till att Sovjetregeringen var redo att komma halvvägs till möte i sökandet efter en uppgörelse med västmakterna. Den ekonomiska politikens utveckling sedan införandet av NEP verkade mycket hoppfull. I London hade Krasin arbetat hårt och framgångsrikt. Under en tid av depression och arbetslöshet var sovjetiska order en viktig tillgång och ett attraktivt lockbete. Återupptagandet av sädexporten väckte drömmar till liv om en återgång till de ömsesidigt

lönsamma handelsförbindelserna från före kriget mellan Sovjet och Väst.[1] I augusti 1923 besöktes Sovjetunionen av en viktig grupp brittiska affärsmän, som sades representera inte mindre än 80 brittiska verkstadsindustrier.[2] De bestods ett påkostat uppehälle, säkrade en del stora order och återvände till största delen som övertygade förespråkare för ett erkännande av Sovjetregeringen. Vad som framförallt gjorde ett utomordentligt intryck, var de snabba framstegen mot ett återupprättande av en stabil valuta i Sovjetunionen — en förebild för vad som i så hög grad krävdes i Tyskland; vidare de sovjetiska finansmyndigheternas beredvillighet att följa de kapitalistiska recepten, samt deras erkännande av den kapitalistiska praktikens sundhet på den internationella finansens område. Som den tillförordnade chefen för den sovjetiska handelsdelegationen i London sade till *Izvestija*: ”the City[*] har sedan länge erkänt Sovjetunionen, och i England är detta viktigt”.[3] Vid slutet av 1923 såg optimistiska ”experter” i Västeuropa åter fram emot ett välmående Europa där det tyska och ryska näringslivet, renade från de sjukdomar och ytterligheter som hört till den mardrömslika perioden från 1918, än en gång skulle kunna införlivas under den sunda finansens och de ordnade handelsförbindelsernas mantel.

Under år 1923 hade man också fått se en första början till den omfattande amerikanska ekonomiska verksamhet i Sovjetunionen som under hela 1920-talet utgjorde en slående kontrast till frånvaron av politiska relationer mellan de bägge länderna. I januari 1923 godkände Sovjetregeringen formellt den oljekoncession i norra Sachalin som ursprungligen hade givits år 1921 av Fjärran Österns Republik[**] till Sinclair Exploration Company.[4] Sporrad av detta skrev Sinclair Company till det amerikanska utrikesdepartementet och bad om diplomatisk framstöt till den japanska regeringen för att tillåta bolaget att utnyttja sin koncession. Man fick dock det kyliga svaret, att departementet inte kunde ”ta officiell notis om ett avtal som uppges ha ingåtts med en regering vilken inte har erkänts av Förenta Staterna”, eller vidta diplomatiska åtgärder för att stödja ett sådant avtal.[5] Där kommersiell verksamhet kunde sättas igång utan officiell uppbackning var den dock mer framgångsrik. Under 1923 påbörjades två verksamheter som kom att anta viktiga dimensioner. Den första var bildandet av en firma med namnet Allied American Corporation, som verkade i Moskva som ombud för över trettio amerikanska exportörer intresserade av handel med Sovjetunionen. På sommaren 1923 slutförde bolaget ett allmänt avtal med Vnesjtorg om den sovjetisk-amerikanska handeln. I avtalet åtog man sig att till Sovjet skeppa varor till ett värde av 2.400.000 guldrubel per år — huvudsakligen maskiner, gruvutrustning och jordbruksredskap — och att organisera export från Sovjetunionen, huvudsakligen av råvaror, till motsvarande värde. En senare biprodukt av denna överenskommelse var en plan för att finansiera sovjetiska konfektionsfabriker genom Amerikanska Internationella Beklädnadsarbetarnas Förbund.[6] Den andra verksamheten var organiserandet av sovjetiska storköp av råbomull i Förenta Staterna. Den 21 november 1923 anlände Nogin, chefen för den sovjetiska textiltrusten, till New York i den uttalade avsikten att köpa upp bomull till sovjetiska fabriker till ett värde av 1.500.000 dollar. Ett av resultaten

---

[1] I en tidningsintervju i januari 1924 talade Tjitjerin om det stärkande av Sovjetunionens internationella position som blivit följden av sädexporten. (*Inprekorr*, No. 5, 15 januari 1924, sid. 26.)

[2] Gruppens ankomst till Moskva rapporterades på framträdande plats i *Izvestija*, 21 augusti 1923. I samma nummer berättades att också Wirth, den förre kanslern i Tyskland, hade anlänt.

[*] Den gata i London där de största bankerna har sina huvudkontor. Används därför ofta (som här) i betydelsen ”storfinansen”. (Således Englands motsvarighet till USA:s ”Wall Street”.)

[3] *Izvestija*, 11 november 1923.

[**] Ett slags ”buffertstat” mellan det revolutionära Ryssland och Japan. Existerade mellan åren 1920 och 1922. (Se vidare *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 381-96.)

[4] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 389-91.

[5] *Foreign Relations of the United States*, 1923 (1938), ii, sid. 802-04. 235

[6] Intervju med Hammer, direktör för Allied American Corporation, i *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 29 juli 1923. (En förstasidesnotis hade publicerat i ibid., 22 juli 1923.) Vidare W. A. Williams, *American-Russian Relations 1781-1947* (N. Y., 1952), sid. 211 och de källor som där citeras.

från hans besök var att man i New York organiserade ett Allryskt Textilsyndikat med ett lån på 2 miljoner dollar från Chase National Bank för att finansiera sovjetiska bomullsuppköp i Förenta Staterna.[7] Dessa och liknande transaktioner visade den växande styrkan hos de ekonomiska intressen som långsamt höll på att bryta igenom den reserverade hållning som intogs på officiellt håll.

Dessa händelser gav ny kraft åt hoppet om att den amerikanska regeringen skulle ändra inställning, ett hopp som hade minskat alltsedan misslyckandet med att åter ta upp frågan vid Hardings presidenttillträde i mars 1921.[8] Raymond Robins var en än en gång den drivande kraften bakom kampanjen för ett erkännande av Sovjetunionen, i vilken nu senator Borah från Idaho blev den främste offentlige förkämpen. På sommaren 1923 auktoriserade Harding, förmodligen snarare för att avvärja de ihållande påtryckningarna än i avsikt att skrida till handling, Robins att göra ett hemligt besök i Moskva och där sondera läget.

Robins hade dock endast hunnit till Berlin då Harding dog den 2 augusti 1923. Han övergav då sitt uppdrag som meningslöst och återvände till Washington för att diskutera med Hardings efterträdare, Coolidge.[9] Några dagar senare anlände en grupp på fem amerikanska senatorer och kongressmän ledda av senator King till Moskva. De blev entusiastiskt välkomnade, stannade i åtskilliga veckor och reste runt i flera delar av Sovjetunionen.[10] Denna händelse gav upphov till en optimistisk stämning inom sovjetiska kretsar. I Washington verkar gruppen kring Robins och Borah ha hyst stora förväntningar på Coolidges första tal till kongressen, som hölls den 6 december 1923. Men talet upprepade i allt väsentligt endast de föregående presidenternas omedgörliga villkor för ett erkännande. Däremot förklarade presidenten att den amerikanska regeringen inte hade några invändningar mot affärsförbindelser mellan amerikanska och ryska medborgare, och att Förenta Staterna var redo att ”göra mycket långtgående eftergifter i syfte att rädda det ryska folket” från ekonomiskt nödläge, samt tillade att ”vi hoppas att den tid ligger nära då vi kan skrida till handling”.[11] Uppmuntrad av Robins optimism och dessa smulor av officiell tröst, förklarade *Izvestija* i en ledare av den 9 december att ”rörelsen för en överenskommelse med Sovjetrepubliken har nu spridit sig till Amerika” och menade att ”kampen om inflytandet i Stilla Havet, där Förenta Staterna drabbar samman med den japanska imperialismen”, var en av orsakerna till denna förändring. En vecka senare skickade Tjitjerin en skrivelse till Coolidge som välkomnade dennes uttalande, och uttryckte Sovjetregeringens beredvillighet att diskutera ”alla de frågor som berörs i ert budskap, förutsatt att principen om icke-inblandning i den andra partens inre angelägenheter ligger till grund för samtalen”. Vid det laget hade dock Coolidge tappat intresset för denna fråga och var redo att överlämna den till det hårdare utrikesdepartementet. Den 18 december 1923 överlämnade utrikesminister Hughes ett ovanligt snabbt svar på Tjitjerins missriktade förslag:

> Det verkar för tillfället inte finnas någon anledning till förhandlingar.... Om de sovjetiska myndigheterna är beredda att upphäva de dekret som förnekar Sovjets förpliktelser till vårt land och på tillbörligt sätt erkänna dessa skyldigheter, så står det dem fritt att göra det. För att uppnå detta behövs inga överläggningar eller förhandlingar.[12]

Följande dag offentliggjorde det amerikanska utrikesdepartementet texten till ett långt brev från Zinovjev till de amerikanska Workers' Party, som avslutades med förhoppningen att

---

[7] *Ek. Zjizn*, 24 november 1923; W. A. Williams, a. a., sid. 211. I en intervju vid sin återkomst till Moskva hävdade Nogin att ”bomullsgruppen” på sextio senatorer och kongressmän nu var vänskapligt inställda till Sovjetregeringen. (*Trud*, 14 februari 1924.)

[8] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 375-76.

[9] W. A. Williams, a. a., sid. 201-04, baserat huvudsakligen på opublicerat material.

[10] *Izvestija*, 9 augusti 1923, rapporterade om en lunch till gruppens ära på Narkomindel, och publicerade följande dag en bild på gruppen tillsammans med Kamenev.

[11] *Foreign Relations of the United States*, 1923 (1938), i, sid. vii.

[12] Ibid., ii, sid. 787-88. Den ryska texten till Tjitjerins budskap av den 16 december 1923 finns i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, iii, i (1928), 294.

”partiet steg för steg skall vinna [omfatta] Amerikas proletära krafter, och inom en inte avlägsen framtid hissa den röda flaggan över Vita Huset”.[13] En deklaration från det amerikanska Workers' Party om att brevet var ”en förfalskning från det första ordet till det sista”[14] rubbade inte den officiella inställningen. Borah säkrade att senaten utsåg en kommitté för att undersöka ett erkännande, och talade i en senatsdebatt den 7 januari 1924 för ett sådant.[15] Robins och Borahs offensiv hade dock besegrats av utrikesdepartementets skicklighet och envishet, och frågan förblev vilande under åtskilliga år.

Rörelsen i Europa för ett erkännande av Sovjetregeringen var mindre högljudd, men vilade på en mer solid grund. Frankrike, som var lika fientlig mot Sovjetunionen som mot Tyskland, förblev det mest hårdnackade hindret. I september 1922 hade Radikalpartiets ledare Herriot besökt Moskva. Ett år senare, i augusti 1923, anlände en senator från Radikalpartiet, De Monzie, till Moskva. Han fick ett lika vänskapligt mottagande och återvände till Paris som bestämt förespråkare för ett erkännande. Sådana enskilda initiativ från hans motståndare hade dock föga utsikter att påverka den omedgörlige Poincaré. Det blev Mussolini som, i ett tal den 30 november 1923, tog det första dramatiska steget. Några veckor tidigare hade förhandlingarna påbörjats om ett sovjetisk-italienskt handelsavtal, som skulle ersätta det misslyckade avtalet från 1921.[16] Mussolini förklarade sig nu vara redo till ett rättsligt erkännande av Sovjetregeringen, och antydde att detta erkännande skulle sammanfalla med ingåendet av det nya avtalet. Denna deklaration orsakade en tids förvirring inom det Italienska Kommunistpartiets led,[17] men hälsades triumferande i Moskva som det första ”brottet i ententens gamla enade front mot Sovjetunionen”.[18] Hitintills har västländerna, skrev en sovjetisk kommentator, hoppats på att byta politiskt erkännande mot betalning av privata skulder och privategendomens återupprättande; ”till Mussolini hör hedern och förtjänsten av att ha drivit in den sista spiken i likkistan för detta hopp”.[19] Innan Mussolinis initiativ kunde genomföras ägde dock än viktigare händelser rum. De allmänna valen i Storbritannien den 6 december 1923 markerade en sväng åt vänster, något som delvis ansågs bero på utrikespolitiska frågor. Labourpartiet blev det största partiet, men utan absolut majoritet, så att den kommande labourregeringen skulle bli beroende av stöd från liberalerna. Men eftersom både Labour och det Liberala partiet var för ett fullständigt erkännande av Sovjetregeringen, så verkade åtminstone denna fråga i princip ha avgjorts genom folkets röster.

Frågan om Storbritannien eller Italien skulle bli först i tävlingen om att bevilja ett rättsligt erkännande orsakade nu en smärre uppståndelse. När den nya labourregeringen under Ramsay MacDonald tillträdde sitt ämbete den 23 januari 1924, antogs ett erkännande vara nära förestående. Många trodde dock att det skulle föregås av förhandlingar mellan de två regeringarna om ouppklarade frågor. Vid ett tal ett par dagar senare inför den andra Allunionella kongressen av sovjeter medgav Kamenev att sovjetiska relationer med Storbritannien var ”av oerhört och omedelbart intresse på världshistoriens nuvarande stadium”. Han förklarade sig dock inte ha några illusioner om de brittiska labourledarna, och menade att deras makttillträde skulle ge ”den engelska arbetarklassen” ett tillfälle att ”kontrollera” deras verkliga karaktär.[20] Förhand-

---

[13] *Foreign Relations of the United States*, 1923 (1938), ii, 788-90. Om Workers' Party of America, som vid denna tid var legal täckmantel för det Amerikanska Kommunistpartiet, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 463-64.
[14] *Inprekorr*, No. 5, 15 januari 1924, sid. 37.
[15] Debatten återgavs i viss utsträckning i *Pravda*, 9 januari 1924.
[16] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 375.
[17] I ett tal som stödde Mussolinis erbjudande om erkännande intog Bombacci, italiensk kommunistisk parlamentsledamot, vad som senare beskrevs som ”en nästan nationalistisk inställning”. Han uttryckte farhågor om brittisk och fransk konkurrens i handeln med Sovjetunionen, och avstod från att fördöma de italienska kapitalisternas och den italienska regeringens orimliga krav. Hans inställning fördömdes av det italienska partiets centralkommitté, och senare även av EKKI:s presidium. (*Pravda*, 8 januari 1924.)
[18] *Izvestija*, 4 december 1923.
[19] B. Shtein i *Ek. Zjizn*, 22 december 1923.
[20] *Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 62.

lingarna i Rom om handelsavtalet uppehölls fortfarande av problem kring vilken status en framtida sovjetisk handelsdelegation i Italien skulle ha. Den 31 januari 1924 ingrep Mussolini otåligt med ett tillmötesgående på denna punkt, och det föreslogs att undertecknandet av avtalet, som skulle medföra rättsligt erkännande, skulle äga rum den 3 februari. Under tiden hade den brittiska regeringen redan beslutat om ett villkorslöst erkännande. Den 1 februari 1924 underrättade Hodgson, det brittiska sändebudet i Moskva, den sovjetiska regeringen om att den brittiska regeringen ”erkänner de Socialistiska Sovjetrepublikernas Union som rättslig härskare över de områden av det gamla Ryska Imperiet som erkänner dess överhöghet”. Kungörelsen fortsatte med att inbjuda den ”ryska regeringen” att sända representanter till London för att göra upp ”de preliminära grunderna för ett fullständigt avtal för att lösa alla ouppklarade frågor mellan de två länderna”. De tre frågor som nämndes var giltigheten av de avtal som ingåtts före revolutionen, rättsanspråk samt propaganda. Hodgson gavs status som chargé d'affaires. Kungörelsen berörde inte utnämnandet av någon ambassadör; kung George V hade nämligen personliga invändningar mot att ta emot en ambassadör från en makt vilken han ansåg vara ansvarig för mordet på tsar Nikolaj II, som varit hans kusin, och på den kejserliga familjen.[21]

Följande dag läste Litvinov upp Hodgsons meddelande inför den andra Allunionella kongressen av sovjeter, som antog en resolution vilken välkomnade ”detta historiska steg”. Resolutionen förklarade att Storbritanniens arbetarklass alltid hade varit ”en sann allierad till de arbetande massorna i de Socialistiska Sovjetrepublikernas Union”, sände en ”vänskaplig och broderlig hälsning till det brittiska folket” och bemyndigade Sovjetregeringen att inleda förhandlingar med den brittiska regeringen om de frågor som uppstod genom erkännandet.[22] Den 8 februari 1924 tillkännagav Rakovskij officiellt Sovjetregeringens tillfredsställelse över erkännadet; vidare att man accepterade inbjudan att sända representanter till London för förhandlingar, och att regeringen, ”i avvaktan på utnämnandet av en ambassadör”, hade utsett honom själv till chargé d'affaires.[23] Detta hindrade dock inte att EKKI den 6 februari sände ett långt budskap angående erkännandet till Storbritanniens Kommunistiska Parti, vilket avslutades med uppmaningen att bli ”ett inflytelserikt revolutionärt massparti”.[24] Under tiden sände Mussolini, som genom detta brådstörtade brittiska agerande hade berövats det företräde han hade väntat sig, den 7 februari iväg sin kungörelse som gav Sovjetregeringen rättsligt erkännande.[25] Efter att således ha säkrat erkännande från två framstående makter bland de allierande, kunde Sovjetregeringen nu tillåta sig en segergest. Litvinov gav en intervju till *Pravda*, där han förklarade att Storbritannien och Italien till sist hade övergivit ”illusionen om att ett erkännande skulle vara till endast Sovjetrepublikernas fördel”, att övriga länders erkännande av Sovjetregeringen nu var ”av ojämförligt större vikt för dem själva än för Sovjetregeringen”, samt att det sovjetiska svaret på kommande förslag om erkännande skulle bli: ”Inga förhandlingar och inga preliminära uppgörelser om några frågor överhuvudtaget; ett erkännande måste vara villkorslöst och oinskränkt.”[26]

Storbritanniens och Italiens formella erkännande av Sovjetregeringen stärkte dess internationella anseende utan att avsevärt påverka dess position. Det sovjetisk-italienska handelsavtalet

---

[21] H. Nicolson, *King George the Fifth* (1952), sid. 385. Så sent som 1929 protesterade kungen, dock utan effekt, mot att behöva ta emot den förste sovjetiske ambassadören. (Ibid., 441.) En chargé d'affaires behövde inte bli personligt mottagen av kungen.

[22] *Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 197-98; *2i S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik: Postanovlenija* (1924), sid. 16-17.

[23] Den brittiska kungörelsen publicerades i *The Times*, 2 februari 1924, och Rakovskijs not i ibid., 9 februari 1924. De ryska texterna till bägge finns i Kljutjnikov i Sabanin, a. a., iii, i (1928), 295-96.

[24] *Pravda*, 19 februari 1924.

[25] För denna not och det sovjetiska svaret av den 13 februari 1923, se *SSSR: Sbornik Deistvujusjtjich Dogovorov, Soglasjenii i Konventsii*, i-ii (1928), No. 18, sid. 29-30.

[26] *Pravda*, 14 februari 1924.

undertecknades den 7 februari 1924 och ratificerades en månad senare.[27] Österrike tillkännagav sin avsikt att återuppta de diplomatiska relationerna, och under de få närmaste veckorna kom rättsliga erkännanden från Grekland, Norge och Sverige.[28] Den stora grupp europeiska stater som var mottagliga för franska påtryckningar fortsatte dock att hålla sig på avstånd. Frankrike ingrep i synnerhet för att omintetgöra förhandlingarna mellan Sovjetunionen och Rumänien. Den alltid så besvärliga frågan om Bessarabien, som hade hindrat rumänska delegater från att närvara vid nedrustningskonferensen i Moskva i december 1922,[29] visade sig ett år senare vara ett obevekligt hinder för de förhandlingar om ett handelsavtal mellan de två länderna som pågick i Odessa.[30] Saken hade nästan helt kommit att bli en prestigefråga. Även om Sovjetregeringen inte hade någon omedelbar avsikt att rubba status quo, ville man inte formellt avsäga sig sina anspråk på Bessarabien. Och den rumänska regeringen godtog ingenting mindre än just en sådan avsägelse. Under dessa omständigheter kom man efter många svårigheter överens om att i mars 1924 hålla en konferens i Wien för att söka nå en formel för att lösa frågan.[31] Men den 12 mars tog den franska regeringen det betydelsefulla steget, som den hittills hade avhållit sig ifrån, att inför deputeradekammaren för ratificering framlägga avtalet från den 28 oktober 1920. Detta avtal erkände i de allierade regeringarnas namn Rumäniens överhöghet över Bessarabien.

Denna handling, som framkallade en kraftig protest från Moskva,[32] var ämnad att underblåsa Rumäniens oförsonlighet. Konferensen samlades i slutet av mars, med Krestinskij som sovjetisk chefsdelegat, men bröt inom ett par dagar samman på grund av den gamla principfrågan. Den sovjetiska sidans sista drag var ett förslag om folkomröstning, vilket förkastades av den rumänska delegationen.[33] Det stod nu klart att den sovjetiska diplomatin hade nått gränsen för vad den kunde åstadkomma i Europa så länge som den franska regeringens inställning förblev oförändrad. Den 11 maj 1924 visade de allmänna valen i Frankrike att de franska väljarna hade följt de engelska i en rörelse åt vänster. Poincaré lämnade plats för en radikal och socialistisk koalition under Herriot, och denna lyckans växling förebådade viktiga förändringar i den franska politiken både gentemot Tyskland och Sovjetunionen. Men denna händelseutveckling, liksom de brittisk-sovjetiska förhandlingar som inleddes i april 1924, hör till nästa period. På våren 1924 föreföll det brittiska erkännandet fortfarande vara den avgörande faktorn i Sovjetregeringens internationella ställning och utgjorde en lika viktig milstolpe som det första brittisk-sovjetiska handelsavtalet tre år tidigare. Detta tydde, som Kamenev hävdade vid den andra Allunionella kongressen av sovjeter, på ”ett sammanbrott för alla de huvudkrafter som skapade Versaillesfördraget och försökte påtvinga hela mänskligheten Versaillesfördragets normer som en garanti för fred, frihet och nationellt välstånd”.[34] Vid en tid då Sovjetunionen föreföll ha nått en ny höjdpunkt av politisk, ekonomisk och finansiell stabilitet på hemmaplan, hade man också på nytt blivit upptagen som fullvärdig medlem i de europeiska makternas krets.

---

[27] *SSSR: Sbornik Deistvujusjtjich Dogovorov, Soglasjenii i Konventsii*, i-ii (1928), No. 82, sid. 219.
[28] Ibid., No. 3, 14, 28, 40, sid. 9, 20, 80, 153.
[29] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 480-81.
[30] En kommuniké om sammanbrottet för dessa förhandlingar publicerades i *Pravda*, 8 januari 1924.
[31] Referenser till dessa förhandlingar i den samtida pressen finns samlade i A. Toynbee, *Survey of International Affairs*, 1924 (1926), sid. 263.
[32] Tjitjerins två noter av den 16 och 21 mars 1924 till Poincaré, samt Poincarés not av den 20 mars 1924, finns i förkortad form i Kljutjnikov i Sabanin (a. a., sid. 305-07). Den franska ratificeringen genomfördes slutgiltigt den 24 april 1924. (British and Foreign State Popers, cxix (1924), 515.)
[33] 33 L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), ii, 511-12, citerar opublicerade protokoll. Utdrag ur Krestinskijs slutdeklaration och det rumänska svaret finns i Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 307-09. Överläggningarna återgavs med ovanlig fullständighet i *Izvestija* den 1 april 1924 och påföljande dagar. För en mer komplett redogörelse för konferensen, se *Mezjdunarodnaja Zjijn'*, No. 2-3, 1924, sid. 46-56.
[34] *Vtoroi S”ezd Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 61.

Del III.
Trojkan vid makten

11. Trojkan tar över

Den kris som skakade partiet medan Lenin låg döende under de sista månaderna av 1923 kan sägas datera sig från hans andra insjuknande i december 1922. Den 20 november 1922 hade han hållit sitt livs sista tal, inför Moskvasovjeten. Kort därefter hade han sitt sista samtal med Trotskij — ett samtal som denne vid en senare återblick fäste stor vikt vid, men om vilket den första vittnesbörden är en redogörelse han själv gav ungefär fem år senare. Lenin uttryckte då sin skräck och rädsla för byråkratins tillväxt inom den sovjetiska statsapparaten. Trotskij genmälde att man kunde finna byråkrati inte bara inom statsapparaten, utan också inom partiinstitutionerna; och Lenin föreslog halvt skämtsamt ”en front mot byråkrati i allmänhet och mot Orgbyrån* i synnerhet”.[1] I enlighet med läkarföreskrifter till följd av en förnyad försämring i sitt hälsotillstånd, drog sig Lenin den 12 december tillbaka till sin privata våning i Kreml, där han fyra dagar senare drabbades av ett andra slaganfall vilket förlamade hans högra sida. Mellan tiden för hans tillbakadragande och hans andra slaganfall skrev han åtskilliga noter som angrep förslaget om att släppa efter på det statliga monopolet över utrikeshandeln.[2] Även om han nödgades hålla sig i sin våning, bibehöll han under de tre följande månaderna alla sina själsförmögenheter och skrev artiklar och personliga anteckningar i parti- och regeringsfrågor. Så långt kan utrönas träffade han dock ingen av de andra ledarna, och kommunicerade med dem endast skriftligen eller genom meddelanden via Krupskaja.[3] Det var vid denna tid som han för första gången klart insåg att hans dagar var räknade, och fylldes av oro inför framtiden. Den 25 december 1922, nio dagar efter det andra slaganfallet, dikterade han det dokument som i partihistorien är känt som ”testamentet”; ett dokument som oftare har citerats för att tjäna vissa syften än studerats i sin helhet:

> . . . Vårt parti vilar på två klasser, och därför är en instabilitet möjlig; och om det inte skulle finnas samförstånd mellan dessa klasser så vore partiets sönderfall oundvikligt. I ett sådant fall skulle det vara gagnlöst att vidta några som helst åtgärder eller överhuvudtaget resonera om vår centralkommittés stabilitet. I ett sådant fall skulle inga åtgärder kunna förhindra en sprängning. Men jag hoppas att detta tillhör en alltför avlägsen framtid och är en alltför osannolik händelse för att man skall behöva tala om den.
>
> Vad jag syftar på är en stabilitet som skulle utgöra garanti mot en sprängning inom den närmaste framtiden, och jag vill här lägga fram en rad synpunkter av rent personlig karaktär.
>
> Ur denna synvinkel sett tror jag att den grundläggande faktorn vad gäller stabiliteten är sådana medlemmar i centralkommittén som Stalin och Trotskij. Det är förhållandet dem emellan som, enligt min mening, utgör den största delen av faran för den sprängning som kan undvikas, och till vars undvikande en utökning av centralkommitténs medlemsantal till 50 eller 100 personer enligt min mening skulle kunna bidra.
>
> Efter att ha blivit generalsekreterare har kamrat Stalin koncentrerat en oerhörd makt i sina händer;

---

* Det ryska kommunistpartiets organisatoriska byrå.

[1] L. Trotsky, *The Real Situation in Russia* (u.å[1928]), sid. 304-05; denna redogörelse upprepas i L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, sid. 215-216. [Svensk översättning: Mitt liv – försök till en självbiografi]

[2] Den första är en not riktad till Stalin, vilken i egenskap av generalsekreterare skulle underrätta politbyrån om dess innehåll. Denna not finns i Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 379-82. De andra är ställda till Trotskij, Frumkin och Stomonjakov och återges i L. Trotsky, *The Real Situation in Russia*, sid. 285-89. Den 21 december skrev Lenin åter till Trotskij, och gratulerade honom till det framgångsrika resultatet av överläggningarna inom partiets centralkommitté (Ibid., sid. 289-90). Om denna episod, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 505-08.

[3] Se kapitel 14 (”Lenins död”) not 2 nedan.

och jag är inte säker på att han alltid vet att bruka denna makt med tillräcklig varsamhet. Kamrat Trotskij, å andra sidan, utmärker sig, som hans kamp mot centralkommittén i samband med frågor om Folkkommissariatet för kommunikationsväsendet visade, inte bara genom sin enastående begåvning — personligen är han utan tvekan den mest kompetente personen i den nuvarande centralkommittén — utan också genom sin alltför stora självsäkerhet och en benägenhet att lägga alltför stor vikt vid frågornas rent administrativa sida.

Dessa två karaktärsdrag hos de två mest kompetenta ledarna inom den nuvarande centralkommittén skulle, helt oavsiktligt, kunna leda till en sprängning. Och om partiet inte vidtar åtgärder för att förhindra detta, skulle en sprängning kunna inträffa helt oväntat.

Jag skall inte vidare karaktärisera de övriga medlemmarna inom centralkommittén vad gäller deras personliga egenskaper. Jag vill bara påminna er om att episoden i oktober med Zinovjev och Kamenev givetvis inte var en tillfällighet, men att den lika litet som Trotskijs icke-bolsjevism bör användas emot dem personligen.*

Beträffande de yngre medlemmarna inom centralkommittén vill jag säga några ord om Bucharin och Pjatakov. De är enligt min mening de dugligaste krafterna (bland de yngsta) och vad dem beträffar är det nödvändigt att hålla följande i minnet: Bucharin är inte bara partiets mest värderade och största teoretiker, utan kan också helt berättigat anses vara hela partiets favorit. Men hans teoretiska uppfattningar kan bara med den allra största tvekan anses som helt marxistiska, ty det finns något skolastiskt hos honom (han har aldrig studerat och, som jag tror, aldrig helt förstått dialektiken).

Vidare Pjatakov — en man som utan tvekan utmärker sig vad gäller vilja och begåvning, men han är alltför mycket fängslad av administrering och frågornas administrativa sida för att man skall kunna förlita sig på honom i en allvarlig politisk situation.

Bägge dessa påpekanden gör jag naturligtvis endast för innevarande tid, eller försåvitt dessa två kompetenta och hängivna funktionärer inte skulle få tillfälle att utöka sitt vetande och rätta till sin ensidighet.[4]

---

* ”Episoden i oktober”; På centralkommitténs möten den 10/23 och 16/29 oktober 1917 talade och röstade Zinovjev och Kamenev emot Lenins resolution om omedelbara förberedelser till väpnat uppror. Bägge gånger led deras ståndpunkt nederlag. Men två dagar efter det sista mötet framträdde Zinovjev och Kamenev i en icke-bolsjevikisk tidning med ett uttalande om bolsjevikernas förberedelser till uppror, vilka de betecknade som äventyrspolitik. Därmed hade de för den borgerliga provisoriska regeringen avslöjat centralkommitténs opublicerade (hemliga) beslut. Lenins reaktion blev häftig. I Brev till bolsjevikpartiets medlemmar, skrivet samma dag, skriver han bl.a.: ”Jag säger rent ut, att jag inte längre betraktar dem som kamrater och att jag av alla krafter kommer att kämpa för bådas uteslutning ur partiet . . .”. De blev dock aldrig uteslutna och anslöt sig snart till Lenins linje. (Hela texten till *Brev till bolsjevikpartiets medlemmar* finns i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 2, sid. 388-90 och i nyare Lenin-utgåvor.

[4] Det så kallade testamentet och dess efterskrift (se nedan) lästes den 22 maj 1924, strax före den trettonde partikongressen, upp inför ett möte med ledande partimedlemmar. Från och med denna tid var dess innehåll vida känt inom partiet, men själva texten publicerades aldrig. År 1926 beslöt centralkommittén att be nästa partikongess ”om tillstånd” för att ”trycka upp detta dokument” (Stalin, *Sotjinenija*, x, 176), men detta förefaller aldrig ha blivit gjort. En sammanfattning av dokumentet, med felaktigheter i vissa detaljer, publicerades för första gången i (Berlin), No. 15 (85), 24 juli 1924, sid. 11-12. En ganska klumpig men korrekt, engelsk översättning (som Max Eastman hade lyckats få tag på), publicerades i *New York Times*, 18 oktober 1926, och i L. Trotsky, *The Real Situation in Russia*, sid. 320-23. Denna översättning har blivit den vedertagna versionen och är den som använts ovan. Saken komplicerades av det faktum att Trotskij 1925, under påtryckningar från sina kollegor inom politbyrån om att offentligt ta avstånd från Eastmans angrepp på partiet (Stalin, *Sotjinenija*, x, 174) publicerade en artikel i vilken han beskrev anklagelsen mot centralkommittén för att ”gömma undan” skrifter av Lenin — däribland ”det så kallade ’testamentet’ ” — som ”förtal”. Och Trotskij fortsatte: ”Under sken av att det skulle utgöra något ’testamente’ omnämns i emigranternas, utländsk borgerlig samt mensjevikisk press ofta (i en form förvrängd till oigenkännlighet) ett av Vladimir Iljitjs brev som innehåller råd av organisatorisk karaktär”. (*Bolsjevik*, No. 16, 1 september 1925, sid. 68.) Detta vilseledande uttalande till trots har textens äkthet dock inte ifrågasatts. Avsnitt ur texten citerades senare av ledande bolsjeviker, och såväl efterskriften som andra avsnitt ur dokumentet citerades den 23 oktober 1927 av Stalin själv vid ett tal inför partiets centralkommitté. Detta tal återgavs i *Pravda*, 21 november 1927, och i *Inprekorr*, No. 109, 8 november 1927, sid. 2366, samt omtrycktes i J.V. Stalin, *Ob Oppozisii* (1928), 723. (Den version av talet som finns i Stalin, *Sotjinenija*, x,

Kanske med undantag för den förvirrade och motsägelsefulla bedömningen av Bucharin, och svagheten i det enda konkreta förslaget att utöka antalet medlemmar i centralkommittén — så visar testamentet inga tecken på avtagande krafter. Få av de ledande partimedlemmarna skulle vid denna tid ha varit tillräckligt klarsynta för att i Trotskij och Stalin se de två främsta rivalerna om makten, och därmed lämna både Zinovjev och Kamenev — ja, till och med Bucharin, åt sidan. Med lätthet satte Lenin fingret på Trotskijs personliga ärelystnad och Stalins ovarsamma maktutövning. Och fastslåendet av en grundläggande brist gemensam för både Trotskij och Pjatakov — en brist på politisk, i motsats till administrativ, förmåga — var ytterst skarpsinnig.[5] Men även om testamentet innehöll en varning, pekade det dock inte på något sätt på en lösning. I detta avseende uppfyllde det inte vad partiet hade lärt att förvänta sig från sin ledare.

Även om Lenin i testamentet insåg sannolikheten av att man snart skulle kunna tvingas att välja hans efterträdare, så föreföll hans arbetsförmåga för tillfället att återvända efter det andra slaganfallet. Den 27 december dikterade han ett brev till politbyråns medlemmar som delvis instämde i, delvis ogillade, Trotskijs förslag om Gosplans uppgifter och befogenheter.[6] Därefter koncentrerade Lenin sig — exakt under vilken ingivelse är fortfarande inte klart — på den georgiska frågan. Alltsedan mars 1921, då den Socialistiska Sovjetrepubliken Georgien hade bildats och Lenins förslag om en koalition med mensjevikerna lagts åt sidan,[7] hade han visat tecken på oro i denna fråga. Georgien utmärkte sig som det land där upprättandet av en socialistisk republik och denna republiks införlivande i SSSR — via det mellanliggande stadiet med en Transkaukasisk Federation — hade förlöpt minst smidigt. Moskva hade där inte bara mött omfattande öppet motstånd från det lokala kommunistpartiet, utan hade också dragit på sig ett stort mått av internationellt vanrykte. När Lenin på sensommaren 1922 hade återhämtat sig efter sitt första slaganfall, väcktes åter hans oro av rapporterna från Dzerzinskij-kommissionens besök i Georgien och underrättelserna om att Mdivani och Macharadze hade avlägsnats. Detta till trots insisterade han dock så sent som i oktober 1922 bestämt på att det georgiska partiets centralkommitté skulle underkasta sig Moskvas beslut.[8] Först efter det att man hade gått emot oppositionen i Georgien och den

---

175, utelämnar det direkta citatet.) [Mer om detta, se Stalin och Lenins ”testamente”] (Den fullständiga texten till ”Lenins testamente”, som egentligen bär rubriken ”Brev till kongressen”, finns på svenska i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 3, sid. 654-58 [MIA: Brev till kongressen m m]. Se också Moshe Lewins bok Lenins sista strid, Stockholm 1968. Ö. anm.)

[5] Enligt ett senare uttalande av Molotov hade Lenin uttryckt denna uppfattning om Pjatakov redan vid den elfte partikongressen i mars 1922: ”Kamrat Lenin. som försvarade kamrat Pjatakov och på alla sätt försökte hålla honom borta från arbetet i Donbass, sade vid den elfte partikongressen: ’Kamrat Pjatakov har överorganiserat och förvrängt partiets korrekta politik, har genomfört den på ett felaktigt sätt’ ”. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 44.) Det officiella protokollet från Lenins tal innehåller en anspelning på en ”grupp personer som har överorganiserat” arbetet, men nämner inga namn. (Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 252.) I ett tal inför den Allryska kongressen av sovjeter några månader tidigare talade Lenin om ”Donbass, där sådana kamrater som Pjatakov med sällsynt hängivenhet och framgång har arbetat inom den tunga industrins område” (ibid. sid. 133).

[6] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 424-25.

[7] Se ibid., del 1. sid. 379-81.

[8] Se ibid., sid. 431-32. Händelseutvecklingen verkar ha varit följande. Efter det att Dzerzjinskijs kommission hade återvänt till Moskva, åtföljd av Mdivani och Macharadze, behandlade det georgiska partiets centralkommitté den 15 september 1922 förslag som utarbetats av Stalin till vad som kallades sovjetrepublikernas ”autonomisering”. Vid detta möte antogs en resolution vilken förkastade förslaget om ”ett sammanslutande i form av autonomisering” som varande ”för tidigt” väckt; och man uppdrog åt Mdivani att ”sondera uppfattningarna hos kamraterna i Moskva”. (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 2 (48), 17 januari 1923, sid. 19.) Endast Jeljava röstade emot resolutionen, även om också åtskilliga närvarande icke-medlemmar var motståndare till den. Den 27 september 1922, strax innan han återkom till arbetet, spred Lenin till politbyrån ett långt brev med kommentarer till Stalins preliminära utkast för upprättandet av en sovjetrepublikernas union. Även om dessa kommentarer inte uttryckligen nämner den georgiska oppositionen, så visar en anmärkning i brevet om att han nästa dag skulle träffa Mdivani, att det främst var oppositionen han hade i åtanke. I kommentarerna insisterade han på att principen om ”sammanslutande” av formellt jämbördiga republiker skulle ligga till grund för unionen,

Federala Transkaukasiska Socialistiska Sovjetrepubliken hade bildats för att underteckna unionsdokumentet, hände något som förändrade och skärpte Lenins inställning. Den 30 december 1922, fem dagar efter det att han skrivit testamentet och samma dag som delegaterna från RSFSR, den Ukrainska, den Vitryska och den Federala Transkaukasiska republiken – efter att ha lyssnat till ett högtidligt tal av Stalin – hade röstat för bildandet av SSSR och konstituerat sig själva som SSSR:s ”första kongress av sovjeter”,[9] dikterade Lenin första delen av ett brev eller memorandum om den nationella frågan. Följande dag avslutade han detta brev genom ytterligare två avsnitt. Lenin började med att säga att han ”allvarligt borde kritiseras inför de ryska arbetarna” för att han inte effektivt hade lyckats ingripa i denna fråga på ett tidigare stadium. ”Uppenbarligen var hela denna plan för 'autonomisering' i grunden felaktig och oläglig.” Vad kunde det vara för fördel med att upprätta en enda statsapparat när den befintliga ryska apparaten ”fortfarande var oss helt och hållet främmande och representerade den borgerliga tsaristiska apparaten”?

> Jag tror [fortsatte Lenin] att en ödesdiger roll här har spelats av Stalins brådstörthet och administrativa impulsivitet, liksom av hans förbittring över den beryktade ”social-chauvinismen”; överhuvudtaget spelar förtrytelse och förbittring den allra värsta roll inom politiken.

Ordzjonikidze hade vid ett tillfälle gått så långt som att använda fysiskt våld och Dzerzjinskij hade alltför lätt haft överseende med detta. Ordzjonikidze skulle få ett ”straff som statuerade exempel” och Stalin och Dzerzjinskij skulle hållas ”politiskt ansvariga för denna i sanning storryskt nationalistiska kampanj”. Generellt sett var det nödvändigt att sammanföra de socialistiska republikerna och denna union skulle upprätthållas med tanke på krig och för diplomatins skull (av alla de sovjetiska statsapparaterna var Narkomindel den bästa, ty där hade inte en enda viktig person från den gamla tsaristiska byråkratin släppts in); men det måste finnas en vilja att överväga ett återupprättande av de övriga kommissariatens ”fullständiga självständighet”. Brist på samordning skulle här vara ett mindre ont än att

---

snarare än att dess republiker skulle införlivas i RSFSR. Lenin föreslog att man skulle kunna ha två centrala exekutivkommittéer (fröet till den uppdelning av TsIK på två kamrar som senare ägde rum), och tillade den allmänna kommentaren att ”Stalin har en lätt tendens till att ha alltför bråttom”. I sitt svar motsatte sig Stalin förslaget om två exekutivkommittéer, och på anklagelsen om att ha alltför bråttom genmälde han beskt att i en del av sina förslag ”hade kamrat Lenin själv litet för bråttom”, samt att ”det råder knappast något tvivel om att denna 'brådstörthet' kommer att gjuta olja på elden för dem som förespråkar självständighet”. (Utdrag ur denna brevväxling finns i L. Trotsky, *The Real Situation in Russia*, sid. 293-96; den fullständiga texten har inte publicerats.) Lenin gav dock inte efter och skrev den 6 oktober i en personlig not: ”Jag förklarar krig på liv och död mot den storryska chauvinismen . . . Det är nödvändigt att insistera på att inom unionens TsIK skall den Ryska republiken, den Ukrainska, den Georgiska, etc., turas om att inneha ordförandeskapet”. (Lenin, *Sotjinenija*, (4:e uppl.), xxxiii, 335.) Denna gång gav Stalin med sig, och meningsskiljaktigheterna undanröjdes vid ett möte inom centralkommittén där såväl Lenin som Mdivani var närvarande. Resultatet verkar emellertid ha tillkännagivits i onödigt hårda ordalag. Den 15 oktober 1922 telegraferade Stalin centralkommitténs beslut till Tiflis om att ”utan några som helst förändringar” hålla fast vid förslaget om en federal Transkaukasisk republik, vilken tillsammans med RSFSR, den Ukrainska och den Vitryska republiken skulle sammanslutas till en ”union av socialistiska republiker”. Han tillade att Mdivani, inför detta enhälliga beslut, hade ”tvingats dra tillbaka den georgiska centralkommitténs förslag”. Detta följdes av ett ilsket möte inom det georgiska partiets centralkommitté i Tiflis, där Macharadze beskrev den Transkaukasiska federationen som ”ett lik” och fördömde den som endast innebärande ”skapandet av en byråkratisk apparat”. (Detta citeras i Ordzjonikidzes artikel i *Pravda*, den 19 april 1923.) Ett upprört protesttelegram sändes till Moskva, adresserat inte till Stalin eller till sekretariatet, utan till Bucharin, som var känd för att stödja den georgiska kommitténs åsikter (se nedan). Den 21 oktober sände Lenin som svar ett personligt telegram som visade prov på extrem irritation inför den georgiska omedgörligheten: ”Förvånad över den opassande tonen i den telegrafiska not undertecknad av Tsintsadze med flera, som av någon anledning överlämnats till mig av Bucharin och inte av någon av centralkommitténs sekreterare. Jag trodde problemen hade undanröjts genom det beslut från centralkommittén i vilket jag och Mdivani direkt deltog. Därför fördömer jag med eftertryck smädelserna mot Ordzjonikidze, och insisterar på att er tvist på vederbörligt och lojalt sätt underställs beslut från centralkommitténs sekretariat.” Efter att ha mottagit detta telegram avgick hela den georgiska centralkommittén, och en ny och mer eftergiven kommitté bildades under Ordzjonikidzes uppsikt. (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 2 (48), 17 januari 1923, sid. 19.)

[9] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 432-34.

genom ”ens den ringaste brutalitet eller orättvisa gentemot våra egna icke-ryssar” skada Sovjetmaktens auktoritet i hela Asien.[10] Fyra dagar senare, den 4 januari 1923, framkallade den sjuke ledarens grubblande över dessa frågor ännu ett utbrott. Han dikterade en efterskrift till ”testamentet”:

> Stalin är alltför grov och denna brist, fullt uthärdlig oss kommunister emellan, blir outhärdlig hos en generalsekreterare. Därför föreslår jag kamraterna att finna ett sätt att flytta Stalin från denna post och istället utse någon annan till den, en person som i alla avseenden skiljer sig till det bättre från Stalin nämligen mer tålmodig, mer lojal, mer hövlig, mer uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull, etc. Detta förhållande kan förefalla vara en obetydlig struntsak, men med utgångspunkt från att förhindra en splittring och utifrån det förhållande mellan Stalin och Trotskij som jag diskuterade ovan, så tror jag inte att det är en struntsak, eller också är det en sådan struntsak som kan komma att få avgörande betydelse.[11]

Testamentet och dess efterskrift, tillsammans med memorandumet om den nationella frågan, förblev för tillfället bland Lenins papper och spreds inte till någon annan än hans fru och hans sekreterare.

I januari 1923 arbetade Lenin fortfarande oavbrutet. Av hans anteckningar under denna månad har två kortare artiklar (eller kanske alternativa utkast till en och samma artikel) om kooperativen överlevt, daterade den 4 och 6 januari, samt några anteckningar om Suchanovs memoarer om revolutionen som nyligen hade publicerats i Berlin. Allt detta trycktes några månader senare i *Pravda* efter Lenins sista slaganfall.[12] Därefter inriktade han sig på Folkkommissariatet för Arbetar- och Bondeinspektionen (Rabkrin), där Stalin hade varit ordförande från dess bildande 1920 fram till maj 1922.[13] En artikel av Lenin om Rabkrin publicerades den 25 januari 1923 i *Pravda* under rubriken: ”Hur skall Rabkrin omorganiseras: Ett förslag till den tolfte partikongressen.” Artikeln började med att hänvisa till uppgiftens ”enorma svårighet” och förklarade med eftertryck att denna ”ännu inte hade lösts.” Men eftersom detta följdes av ett förkastande av inställningen hos ”de kamrater” som ”förnekar värdet och nödvändigheten av Rabkrin” och av ett svepande fördömande av hela ”vår statsapparat med undantag för Narkomindel”, så undveks varje intryck av att just Stalins tidigare departement hade valts ut för angrepp. Artikeln avslutades med förslaget att stärka Rabkrin genom att slå samman det med partiets centrala kontrollkommission, något som senare antogs av den tolfte kongressen.[14] Men tio dagar senare, fortfarande upptagen av samma fråga, skrev Lenin ännu en artikel, av en helt annan karaktär och tre gånger längre än den första. Denna artikel bar rubriken ”Hellre färre men bättre”[15] och var ett våldsamt och ohämmat angrepp på Rabkrins hela gångna verksamhet och organisering.[16] Stalins namn nämndes visserligen inte. Men i den inledande meningen, där Lenin rådde till att ”inte inrikta sig på kvantitet och inte ha alltför bråttom”, genljöd kritiken från hans memorandum av den 30 december 1922 om Stalins ”brådstörthet och administrativa impulsivitet”. Och den eftertryckliga anklagelsen, som upprepades två gånger, om ”byråkrati inte bara i våra Sovjetinstitutioner, utan också i våra partiinstitutioner” var otvetydigt riktad mot general-

---

[10] *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 23-24 (69-70), 17 december 1923, sid. 13-15.
[11] Om källorna till denna text och till Stalins citat av den, se not 4 ovan.
[12] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 391-401.
[13] I maj 1922 avgick Stalin som folkkommissarie för Arbetar- och Bondeinspektionen. (*Tsentral' nyi Gosudarstvennyi Archiv Oktjabr'skoi Revoljutsii i Sotsialistitjeskogo Stroitel'stva: Putevoditel' ,* ed. V. Maksakov (1946,), sid. 69.) Detta var förmodligen en följd av att han utnämndes till partiets generalsekreterare, men omnämns inte i biografierna om Stalin eller i de vanliga referensverken.
[14] Lenin, *Sotjineniija*, xxvii, 402-05. Om Rabkrins historia och dess omorganisering under 1923, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 247-51.
[15] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 406-18; datumet finns nertecknat i L. Fotieva, *Poslednyi Period Zjizni i Deyatel'nosti V. I. Lenina* (1947), sid. 21. (Lenins artikel, ”Hellre mindre men bättre”, finns på svenska i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 3, sid. 495-97. Ö. anm.)
[16] De avgörande avsnitten finns citerade i *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 250-51.

sekreterarposten.[17]

Även om uppkomsten av Lenins personliga ovilja mot Stalins ännu var okänd och oanad inom partiet, där Stalin räknades som en av Lenins mest trogna och nyttiga underordnade, så gick det inte att ta miste på angreppet mot Stalin i denna artikel. Att publicera den skulle innebära att inför partiet tillkännage att denne inte längre åtnjöt Lenins förtroende. Detta förklarar de extrema försök som gjordes för att förhindra dess publicering. Först försökte man med förhalningstaktik, men otåliga meddelanden från Lenin via Krupskaja tvingade politbyrån att fatta beslut. Enligt Trotskij var alla som var närvarande vid mötets början, med undantag för honom själv, emot publicering. Hall nämner Stalin, Molotov, Kujbysjev, Rykov, Kalinin och Bucharin. När problemet med att Lenin skulle komma att insistera togs upp, föreslog Kujbysjev (den tredje i rang av sekretariatets medlemmar efter Stalin och Molotov) att man skulle trycka ett falskt nummer av *Pravda* med Lenins artikel, att visas upp för denne. Detta förslag visade sig pinsamt för några av hans mindre härdade kollegor. Och när Kamenev, som kom för sent till mötet, tog Trotskijs parti, svängde politbyrån och gav efter för publicering.[18] Den 4 mars publicerades artikeln ”Hellre färre men bättre” i *Pravda*. Att den daterades den 2 mars var uppenbarligen ämnat att dölja politbyråns förhalning och tvekan.[19]

Vid början av mars försämrades åter Lenins hälsotillstånd, och han insåg att han skulle vara oförmögen att närvara vid den kommande partikongressen. Den 5 mars sände han sitt memorandum av den 30-31 december 1922 om den nationella frågan till Trotskij (och tydligen inte till någon annan medlem av politbyrån). Han förklarade att han inte litade på Stalins och Dzerzjinskijs ”opartiskhet” och bad Trotskij att ”åta sig att försvara” hans åsikter inför kongressen. Vidare informerade han Trotskij om att Kamenev om två dagar skulle ge sig av till Georgien. Följande dag gick Lenin längre än han gjort någonsin tidigare genom att skriva ett brev till Mdivani och Macharadze, i vilket han lovade dem sitt stöd, samt fördömde Ordzjonikidzes ”råhet” och Stalins och Dzerzjinskijs ”tysta medgivande”.[20] Detta fördömande av kollegor ur partiets centralkommitté (och, vad gällde Stalin, ur politbyrån) inför vanliga partimedlemmar, var utan tvekan ett brott mot de vanliga normerna för hur man uppträdde inom partiet, och vittnar om en hög grad av förbittring. Denna skall antagligen sättas i samband med en händelse som tydligen inträffade kvällen innan och som ledde Lenin till att på natten mellan den 5 och 6 mars 1923 skriva ett brev där han bröt sina ”kamratliga förbindelser” med Stalin. Den omedelbara anledningen till detta var, enligt all vittnesbörd, personlig och inte politisk. Stalin hade haft en häftig dispyt med Lenins fru och uppträtt på ett sätt Krupskaja ansåg förolämpande. Detta brev publicerades aldrig och sågs heller inte av någon utom-

---

[17] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 412-13. Enligt Trotskij tog han upp frågan om faran med byråkratin i partiet under sitt sista samtal med Lenin, kort innan dennes andra slaganfall. (Se början av kapitlet ovan.)

[18] Trotskijs brev av den 25 oktober 1923, återgivet i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 11-12. Frånvarande var Zinovjev och, naturligtvis, Lenin; den återstående medlemmen av politbyrån, Tomskij, nämns inte; Molotov, Kujbysjev, Rykov och Kalinin var ”kandidater” till medlemskap.

[19] Detta datum togs bort när artikeln omtrycktes i första upplagan av Lenins samlade verk, vilken redigerades av Kamenev som visste att det var en bluff. (*Sotjinenija* (1:a uppl.), xviii, ii (1925), 129. I senare upplagor skrevs det åter in.

[20] L. Trotsky, *The Real Situation in Russia*, sid. 298-99. [Även detta brev har även publicerats i senaste upplagan av Lenins *Sojtinenija* och *Collected Works* (vol 45) – för svensk översättning, se Sista breven] I sin självbiografi tillägger Trotskij de ytterligare detaljerna att Lenin i ett meddelande av den 5 mars hade varnat honom för att underrätta Kamenev om Lenins memorandum, därför att ”Kamenev kommer omedelbart att visa allting för Stalin och Stalin kommer att göra en rutten kompromiss och överlista oss”. Vidare att Lenin följande dag ändrade sig, och att Trotskij med Lenins samtycke visade Kamenev papperen och vann dennes förvirrade stöd mot Stalin; samt att Kamenev, då han hade nått Tiflis, fick ett telegram från Stalin som underrättade honom om Lenins tredje slaganfall varvid Kamenev åter bytte sida och ordnade den georgiska frågan på ett för Stalin fördelaktigt sätt. (L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, 222-25.) Till dessa uppgifter finns vare sig samtida bekräftelser eller dokument, och de måste därför behandlas med viss försiktighet.

stående. Dess existens var dock känd av Kamenev och genom honom också Trotskij.[21] Händelsen skulle varit oviktig om det inte varit för det sammanhang av politisk misstro i vilket den inträffade. Brevet till Stalin och brevet till de georgiska kamraterna är så vitt känt de sista Lenin skrev.[*] Den 9 mars 1923 förlamade ett tredje slaganfall åter hans högra sida, berövade honom talförmågan och gjorde slut på hans deltagande i offentliga angelägenheter. Den första läkarbulletinen som utfärdades den 12 mars talade om ”en markerad försämring av hans hälsotillstånd” och ”en försvagning av rörelseförmågan i höger arm och ben”. Påföljande dag rapporterade en bulletin, publicerad i en extraupplaga av *Pravda*, ”förutom svaghet i höger arm och ben också en viss störning av hans tal”. Samma dag tillkännagav Rykov, i sin egenskap av ställföreträdande ordförande för Sovnarkom, att man hade konsulterat ”medicinsk expertis som kommit från Tyskland”. Tonen i meddelandet var allvarlig, men man betonade att ”det finns ingen fara för dödlig utgång” och att ”inom en tid är en återhämtning möjlig”.[22] Under de följande veckorna publicerades regelbundet försiktigt lugnande hälsobulletiner av faktakaraktär i pressen, till en början dagligen och sedan med allt längre uppehåll. Det allmänna antagandet vid denna tid, och som förmodligen delades av Lenins närmaste kollegor, var att han liksom tidigare åtminstone delvis skulle återhämta sig från sitt senaste slaganfall.

Mitt under dessa händelser förberedde partiet firandet av 25-årsdagen av sitt grundande vilket hade ägt rum vid en kongress i Minsk den 1 till 13 mars 1898. Dokumentet *Till det Ryska Kommunistpartiets 25- årsjubileum*, vilket inför denna händelse gavs ut av centralkommittén, antog formen av en sammafattande partihistoria. I dokumentet nämndes ingen annan av partiledarna än Lenin, med undantag för ett enstaka avsnitt mot slutet där man erinrade om att under världskriget hade ”bolsjevikerna under Lenins och Zinovjevs ledning framträtt på internationell skala som organisatörer av vänstern inom den internationella socialismen”. Den opposition som strax före och omedelbart efter Oktoberrevolutionen hade letts av Zinovjev och Kamenev, förbigicks med tystnad. Däremot omnämndes de ”vänsterkommunister” som hade stått i opposition till Lenin vid tiden för Brest-Litovsk, samt de oppositionsgrupper som hade framträtt vid den tionde partikongressen i mars 1921.[23] Dokumentet var anmärkningsvärt både för den diskreta uppmärksamhet som riktades mot Zinovjev som partiets ledare tillsammans med Lenin under en kritisk period av dess utveckling, och för dess antydan om en viss misstro gentemot dem som i det förflutna hade opponerat sig mot Lenin.

I mars 1923 skulle det Ryska Kommunistpartiets tolfte årliga kongress hållas. Varje år alltsedan 1918 hade partikongresserna alltid hållits i mars. Lenins osäkra hälsotillstånd och förvirringen inom politbyrån gjorde att den tolfte kongressen uppsköts till den 17 april. Ett längre uppskjutande av en så viktig fråga som den årliga partikongressen kunde vid denna tid inte komma på fråga. Men den situation partiledarna stod inför var högst oroande. Man hade nu insett att Lenin skulle komma att vara frånvarande från scenen på obestämd tid. Någon anade kanske redan att det så skulle förbli för alltid, och även de mest optimistiska ryggade tillbaka inför frågan om huruvida och i vilken utsträckning Lenin en dag skulle återfå sina krafter. Själva existensen av testamentet och dess efterskrift var fortfarande okänd till och med för den inre ledarkretsen. Men episoden med artikeln ”Hellre färre men bättre” hade varit

---

[21] L. Trotsky, *The Real Situation i Russia*, sid. 308; *Moja Zjizn*, ii, 223-25. Denna händelse omnämndes också av Zinovjev vid ett möte inom partiets centralkommitté, i en passage som citeras i L. Trotsky, *The Suppressed Testament of Lenin* (N.Y., 1935), sid. 31-32, hämtad ur det officiella mötesprotokollet [svensk övers. Om Lenins testamente (på marxistarkiv.se). Även Lenins brev, daterat 5 mars 1923, har publicerats officiellt i Sovjet efter 1956, se Lenins sista brev].

[*] Såväl ”den georgiska frågan” som Stalins gräl med Krupskaja och dess följder behandlas utförligt (med originaltexter) i Moshé Lewins bok *Lenins sista strid*, a.a..

[22] *Trud*, 14 mars 1923; *Pravda* 22 mars 1923, innehåller namnen på fem tyska läkare som behandlade Lenin.

[23] Detta dokument publicerades i *Pravda* 25, 27, 28 februari, 1 mars 1923; och i översättning i *Inprekorr*, No. 45, 12 mars 1923, sid. 339-47.

minst sagt pinsam. Och memorandumet om den nationella frågan, som under mars 1923 cirkulerade bland politbyråns medlemmar och snart läckte ut till andra partimedlemmar, visade att Lenin fortfarande kunde utdela bitande och oväntade slag. Denna ovisshet hade ännu inte skingrats når tidpunkten för kongressen närmade sig.

Ett ytterligare problem var den otålighet som nu rådde inom partileden. Den lättnad och entusiasm som följt på införandet av NEP hade nu förbrukats, och den uppenbara bristen på ledning alltsedan Lenin hade dragit sig tillbaka fick molnen på himlen att se allt mörkare ut. Även om klagomålen och kraven från de två mer eller mindre organiserade oppositionsgrupperna — Arbetarnas Sanning och Arbetarnas Grupp[24] — i första hand var ekonomiska, så drogs de bägge oundvikligen in i kritik av partihierarkins sammansättning och uppträde. Särskilt Arbetarnas Grupp kombinerade sitt ekonomiska program med långtgående politiska krav. Man rentav uttryckte förakt för ”kampen för ettöringarna”, och ”allt predikande om strejker för att förbättra proletariatets materiella situation i de ledande kapitalistiska länderna” fördömdes som ”en skadlig illusion”.[25] I sitt manifest ägnade gruppen stort utrymme åt att angripa den enhetsfrontspolitik som kommittén förespråkade för de kapitalistiska länderna, en politik som baserades på övertygelser om att det var taktiskt fördelaktigt med begränsade krav. Ingen kompromiss med borgarklassen kunde tillåtas: ”proletariatets parti måste med all sin kraft och energi förespråka inbördeskrig i alla ledande kapitalistiska länder”.[26] Gruppen var misstänksam mot de intellektuellas framträdande roll inom partiet och fördömde partibyråkratin som behandlade arbetarnas ”gråa massa” som ”material ur vilket våra hjältar, de kommunistiska partifunktionärerna, skall bygga det kommunistiska paradiset”.[27] Man krävde eftertryckligt yttrandefrihet för arbetarna: ”må borgarna vara tysta, men vem vågar ifrågasätta rätten till yttrandefrihet för de proletärer som upprätthåller sin makt med sitt egna blod?”[28] Manifestet slutade med ett totalt angrepp på den befintliga partiledningen:

> Det sociala skikt som innehar de ledande ställningarna är mycket litet, och även om posterna ofta byts ut, så förblir detta skikt hela tiden detsamma, eller ersätts med alltigenom icke-proletära element . . . Vi står inför faran av att den proletära makten övergår till en väl förskansad klick, som drivs på av en gemensam vilja att behålla den politiska och ekonomiska makten i sina händer — naturligtvis under täckmantel av de allra ädlaste syften: ”i proletariatets, i världsrevolutionens och i andra storslagna tankars intresse!”[29]

I den ”appell” som gavs ut som förord till manifest efter den tolfte partikongressen i april 1923, klagade man vidare över att partiets ledande grupp ”inte tolererade någon kritik, eftersom den anser sig lika ofelbar som påven i Rom”.[30] I ett annat avsnitt i manifestet frågade man sig om inte proletariatet än en gång kanske skulle ”tvingas att börja om kampen på nytt — kanske en blodig sådan — för att störta oligarkin”.[31] Även om uttalandena från gruppen Arbetarnas Sanning inte kunde tävla med manifestet från Arbetarnas Grupp i ohämmad kraft, så gav denna grupp ändå uttryck för samma politiska missnöje. Den gamla gruppen ”demokratisk centralism”[32] återuppstod inte som sådan, men Osinskij, dess mest framstående ledare, var fortfarande en obotlig kritiker av partiets organisation. Alla dessa grupper attackerade, oavsett vilka deras utgångspunkter var, den växande maktkoncentrationen i partiledarnas

---

[24] Se sid. 46-77 ovan.
[25] V. Sorin, *Rabotjaja Gruppa* (1924), sid. 26-27. (För källorna till manifestet från Arbetarnas Grupp, se sid. 47, not 144 ovan.)
[26] Ibid., sid. 20-21, 32-33; *Das Manifest det Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei* (u. å. [1924]), sid. 10-15.
[27] Ibid., sid. 18; V. Sorin, a.a., 94.
[28] Ibid., sid. 74. Det fullständiga avsnittet ur manifestet har inte varit tillgängligt, och av citaten framgår inte klart om man krävde frihet inom själva partiet eller för alla arbetarpartier.
[29] *Das Manifest der Arbeitergruppe der Rossischen Kommunistischen Partei*, sid. 21.
[30] Ibid., sid. 9.
[31] V. Sorin, a.a., sid. 97.
[32] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 216-18.

händer och protesterade i demokratins eller arbetarnas namn mot missbruk av denna makt. Vid den tolfte kongressen cirkulerade en pamflett som, fastän det är osäkerhet varifrån den härstammade, uppmanade ”alla ärliga proletärer” — vare sig de fanns i eller utanför partiet, var knutna till ”gruppen för demokratisk centralism” gruppen Arbetarnas Sanning eller arbetaroppositionen — att förena sig på grundval av manifestet från Arbetarnas Grupp och ställa det uttryckliga kravet att Zinovjev, Kamenev och Stalin skulle avlägsnas ur partiets centralkommitté.[33]

Oppositionen inom partiet skulle denna gång, liksom vid de två föregående partikongresserna, kunna besegras om partiets ledning förblev enad. Detta var det huvudsakliga problem som upptog de som arbetade med att organisera kongressen. Lenins tillbakadragande framhävde genast den potentiella rivaliteten mellan Trotskij och Zinovjev, de två mest självklara kandidaterna till att efterträda Lenin; och isolerade Trotskij inom Politbyrån, där han hade fått sin framträdande position delvis på grund av sin egen förmåga, men delvis också genom Lenins skydd och stöd. Den personliga fientligheten mellan Trotskij och Zinovjev tog sig också politiska uttryck. Trotskij hade blivit kritisk mot en del av NEP:s följder och var nu en kraftig förespråkare för planering och stöd till industrin. I dessa avseenden stod han nära de oppositionella grupper som gjorde anspråk på att försvara industriarbetarnas intressen under NEP. Han hindrades dock ifrån att söka stöd hos dessa grupper inte bara på grund av sin egen partilojalitet, utan också av den förbittring han hade väckt hos dem (eller deras föregångare) under polemiken om fackföreningarna 1921. Zinovjev, som åberopade NEP:s traditioner och den ”allians” mellan bönder och arbetare som Lenin så glödande hade predikat, kunde räkna med samarbete från de övriga främsta medlemmarna i politbyrån; Kamenev som var ledare för partiavdelningen i Moskva och Stalin, vars nyckelställning som ledare för hela partiapparaten man ännu knappast hade insett. Redan under de första månaderna av 1923 var det vanligt förekommande att man i partikretsar talade om en styrande trojka eller triumvirat, bestående av Zinovjev, Kamenev och Stalin.

Den dominerande faktorn i denna situation var att både Stalin och Trotskij vid denna tid ryggade tillbaka inför att driva frågan till sin spets. Stalins ställning hade försvagats, eller åtminstone hotats, genom Lenins personliga angrepp mot honom och Lenins uppenbara villighet att förlita sig på Trotskijs stöd mot honom. Stalin insåg långt klarare än den högmodige och tröge Zinovjev faran med att i innevarande kritiska ögonblick bryta med Trotskij, och hade stort personligt intresse av att se till att så litet som möjligt av den smutsiga byken tvättades offentligt, inför kongressen. Trotskijs ställning var mer komplicerad. Han var medveten om sin isolering och hoppades trots allt på att Lenin skulle kunna komma tillbaka. Den förklaring till sin oförmåga att gå till attack som han efteråt gav i sin självbiografi är utan tvekan avgiven i god tro, men är inte fri från inslag av efterklokhet och självrättfärdigande:

> Det främsta hindret för detta var Lenins hälsotillstånd. Han väntades än en gång återhämta sig, som han hade gjort efter sitt första slaganfall, och delta i den tolfte kongressen på samma sätt som han hade deltagit i den elfte. Han hoppades själv på detta. Läkarna talade uppmuntrande, om än med minskande tillförsikt. Tanken på ett ”förbund mellan Lenin och Trotskij” mot apparatens män och byråkraterna var vid denna tid helt känd endast av Lenin och mig själv, även om de andra medlemmarna i politbyrån vagt kunde gissa sig till den. Lenins brev om den nationella frågan och hans testamente var okända för dem alla. Handling från min sida skulle ha tolkats — eller för att tala mer exakt: skulle ha framställts — som om jag förde en personlig strid för att få Lenins plats inom partiet och staten. Blotta tanken på detta fick mig att rysa. Jag ansåg att det skulle ha medfört en demoralisering i våra led som även i händelse av seger skulle ha stått oss dyrt. I alla planer och

[33] Denna ”anonyma plattform” åberopades och citerades flera gånger under kongressen, men alla som talade för oppositionen frånsade sig allt ansvar för den. (*Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 45, 122, 136, 145.) Trots Osinskijs förnekande hävdar dock J. Jaroslavskij, *Kratkie Ocherki po Istorn VKP(B)*, ii (1928), sid, 272 (en något tvivelaktig källa) kategoriskt att den anonyma plattformen var Osinskijs verk.

> uträkningar fanns en avgörande osäkerhetsfaktor kvar: Lenin och hans fysiska tillstånd. Skulle partiet förstå att det var en kamp som fördes av Lenin och Trotskij om revolutionens framtid, och inte en kamp av Trotskij för att överta platsen efter den sjuke Lenin?[34]

Detta argument var giltigt så länge som man rimligen kunde hoppas på Lenins återkomst. Intrycket förblir dock starkt att Trotskijs passivitet delvis berodde på en brist på den politiska känsla och skarpsinne som Stalin ägde i sådant överflöd. Trotskij agerade inte därför att han, med Lenin ställd åt sidan, var medveten om sin egen hjälplöshet; och han hittade mer eller mindre rimliga skäl att anföra för denna sin inaktivitet. Med såväl Stalin som Trotskij, av olika skäl, beslutna att undvika varje splittring inom partiets ledning, påbörjades försiktigt förberedelserna för kongressen.

Det första steget var att besluta vem som skulle presentera centralkommitténs huvudrapport, något som vid varje kongress alltsedan 1918 hade gjorts av Lenin. Stalin föreslog genast att det denna gång skulle göras av Trotskij. Denne avböjde denna betänkliga ära, föreslog att man skulle reda sig utan en allmän rapport och tillade att det fanns ”meningsskiljaktigheter oss emellan i ekonomiska frågor”. Stödd av Kalinin förringade Stalin dessa meningsskiljaktigheter och fortsatte, dock utan framgång, att yrka på att rapporten skulle framläggas av Trotskij.[35] Problemet löstes när Zinovjev, som hade kommit tillbaka från tjänstledighet och tydligen kände Lenins mantel på sina axlar, frivilligt erbjöd sig att presentera rapporten. Det viktigaste Stalin uppnådde i dessa förberedande diskussioner mellan ledarna var en överenskommelse om att man inte skulle uttrycka någon oenighet. Zinovjev var nöjd med uppdraget att avlämna den allmänna rapporten — det viktigaste talet på kongressen. Stalin skulle framföra den kompletterande rapporten om partiorganisationen, och Trotskij tog hand om den särskilda rapporten om industrin, vilket skulle göra det möjligt för honom att utbreda sig kring det ämne som låg honom så varmt om hjärtat — industriell planering. I utbyte skulle Stalin, liksom vid den tionde kongressen, svara för den vid denna tidpunkt så känsliga rapporten i den nationella frågan. I enlighet med sedvanligt bruk antog partiets centralkommitté i förväg förslagen till de viktigaste resolutioner som skulle läggas fram tillsammans med rapporterna, och dessa resolutioner publicerades som vanligt i *Pravda* innan kongressen samlades.[36] Detta förfaringssätt medförde ett kollektivt ansvar bland ledarna för samtliga rapporter. Det underförstods att Trotskij skulle avhålla sig från att angripa trojkan, och att denna inte skulle angripa honom. Denna överenskommelse följdes troget vid kongressen, med undantag för Zinovjev som, utan att nämna Trotskijs namn, hängav sig åt en del förtäckt kritik av Trotskijs åsikter om planhushållningen.[37] Trotskij följde dock överenskommelsen så bokstavligt att han på kongressen inte talade i någon annan fråga än sin egen rapport om industrin. Att kunna säkra Trotskijs tystnad i frågan om nationaliteterna, trots den vädjan som Lenin hade riktat till honom i sitt brev av den 5-6 mars, var antagligen den mest anmärkningsvärda av Stalins framgångar vid detta tillfälle.[38]

---

[34] L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 219-20: Påståendet att Lenins ”brev” om den nationella frågan var okända vid denna tid är felaktigt.

[35] Ibid., sid. 227; L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid. 366. Enligt den senare versionen bemötte Trotskij Stalins erbjudande genom att föreslå att Stalin själv som generalsekreterare skulle avge rapporten.

[36] Stalins teser om den nationella frågan publicerades i *Pravda* så tidigt som den 24 mars 1923 och Trotskijs teser om industrin den 11 april 1923. Bägge beskrevs som ”antagna av partiets centralkommitté”.

[37] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 425-28.

[38] I L. Trotsky, *Stalin* (sid. 362-63) finns, översatta till engelska, två opublicerade brev från Trotskij som daterar sig till strax före den tolfte partikongressen. Det ena är riktat ”till centralkommitténs medlemmar” och daterat 17 april 1923, och det andra är ställt till Stalin följande dag. Trotskij har uppenbarligen inte kommenterat dessa brev någonstans, och de omständigheter som gav upphov till dem får man sluta sig till genom deras innehåll. De hänför sig till en deklaration Stalin gjorde den 16 april 1923 inför centralkommittén, där han tydligen anklagade Trotskij för att otillbörligen vara i besittning av Lenins memorandum från den 30-31 december 1922 om den nationella frågan, och för att sprida dess innehåll utan Lenins godkännande. Lenins sekretariat bekräftade dock att Lenin inte hade givit några som helst föreskrifter om hur detta memorandum skulle användas. I sitt brev av

Den tolfte partikongressen i april 1923 var den första sedan 1917 som inte dominerades av Lenins närvaro, och den sista som hölls under hans livstid. Den ledde inte till några sensationella resultat och var typisk för denna tid av avvaktan och manövrerande bland partiets ledare. Dess mest betydelsefulla drag gavs sannolikt föga uppmärksamhet vid denna tid, men förebådade vad som skulle komma. Lenins namn var på varje talares läppar, och några av dem som hade de allra starkaste anledningar att önska att hans senaste uttalanden skulle glömmas bort, omgav sig med de mest översvallande hyllningar av hans vishet. Kamenev angav på ett skickligt sätt tonen då han inledde kongressen: ”Vi känner endast till”, utropade han, ”ett motmedel mot varje kris, mot varje felaktigt beslut: Vladimir Iljitjs lära.” Men han tillade att Lenin ”kan inte känna till, och känner inte till, dagordningen för denna vår kongress, inte heller de resolutioner som har förberetts av centralkommittén”. På så sätt försökte han få det till att ingenting denne hade skrivit var relevant för de omedelbara frågor som kongressen skulle behandla.[39] Zinovjev inledde, naturligt nog, sitt huvudtal med att erinra om hur ofta detta tal vid föregående kongresser hade hållits av Lenin:

> När vi reste till dess kongresser var vårt främsta mål att få höra detta tal, ty vi visste att vi i det skulle finna inte bara en utvärdering av erfarenheterna från den tid vi genomlevt, utan också fasta riktlinjer för framtiden. Vi minns med vilken törst vi alltid lyssnade till detta tal — med törsten som hos en man som en kvav sommardag finner en djup och klar källa och dricker sig otörstig.[40]

I detta liksom i andra avseenden skiljde sig Stalin från sina kolleger genom en utstuderad och tilltalande hovsamhet. Under de tre första månaderna 1923 hade hans enda offentliga uttalande varit en lång didaktisk artikel i *Pravda*, baserad på föreläsningar han hållit inför en arbetarförening och Arbetarnas och Böndernas Kommunistiska Universitet (”Sverdlovuniversitetet”), vilket han beskrev som ”en komprimerad och systematisk framställning av kamrat Lenins grundläggande uppfattningar”.[41] I bägge sina rapporter inför kongressen — om partiets organisation och om den nationella frågan — gick han direkt in på sitt ämne, hängav sig inte åt några retoriska lovtal över den sjuke ledaren, och citerade Lenin endast för att visa sig som försynt lärjunge och uttolkare.[42] Det överläts till Kamenev att, vid ett högtidligt offentligt sammanträde, som hölls i Bolsjojteatern för att fira 25-årsdagen av partiets grundande, följa Zinovievs exempel och slå an en ton som senare skulle bli alltför välbekant:

> Vid denna kongress har Vladimir Iljitj inte kunnat närvara. Men allt kongressen har gjort har visat att han, även om han inte funnits i salen där kongressen sammanträdde, i tanke och gärning ändå varit kongressens ledare. Det är hans förskrifter vi har följt när vi fattat våra beslut. Det är hans lära som har varit vår prövosten var gång vi har ställts inför det ena eller andra problemet, inför den ena eller andra svåra frågan. I sitt inre har var och en av oss frågat sig själv: Och hur skulle Vladimir Iljitj ha svarat på detta?[43]

Fraser som dessa, som hördes vid den tolfte kongressen, lät som de inledande takterna till en

---

den 17 april informerade Trotskij centralkommittén om hur Lenin hade skickat honom memorandumet, samt att han hade behållit en kopia och skickat tillbaka originalet till sekretariatet. Trotskij hade inte känt till om Lenin givit några ytterligare föreskrifter om hur det skulle användas eller inte. Brevet avslutades med att ”om någon anser att jag handlat felaktigt i denna fråga” så skulle han kräva en undersökning av partikongressens konfliktkommission eller någon annan särskild kommission. Under ett personligt samtal samma dag med Trotskij, tog Stalin tillbaka sin anklagelse om otillbörligt handlande, och utlovade en skriftlig deklaration med detta innehåll. Följande morgon skrev Trotskij, som ännu inte hade mottagit denna deklaration, till Stalin och sade att om han inte fick deklarationen under dagen, skulle han själv formellt kräva en undersökning. Brevet slutade: ”Du bör bättre än någon inse och förstå att det faktum att jag hittills inte har gjort det inte beror på att det på något sätt skulle skada mina intressen”. Eftersom inget mer hördes om denna fråga, får man anta att Stalin sände iväg deklarationen. Detta skulle också stämma med hans linje att undvika varje öppen brytning med Trotskij.

[39] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 3.

[40] Ibid., sid. 6.

[41] Stalin, *Sotjinenija*, v, 160-80. En översättning av artikeln publicerades i *Inprekorr*, No. 55-56, 28 mars 1923, sid. 443-47.

[42] Se avsnittet om Stalins tal nedan.

[43] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 479.

symfoni, och pekade på vad som snart skulle utvecklas till ett av dess främsta temata.[44]

Den begynnande kulten av Lenin användes för att i partienighetens namn stärka partiledningens auktoritet. Zinovjev målade upp mardrömmen om en ny utländsk intervention från de imperialistiska makterna, avpassad till att sammanfalla med Lenins frånvaro. Därefter förklarade han med hög röst att ”i denna tid får vi inte tillåta den allra minsta tvetydighet i frågan om partiets enighet, inga slingriga tolkningar”, och uppställde en grundsats vars knivsegg han en dag själv skulle få känna på:

> Varje kritik av partilinjen, också så kallad ”vänster”-kritik, är hädanefter objektivt sett mensjevikisk kritik.[45]

Den plats som lämnats vakant av Lenin kunde endast fyllas genom ”kollektiv vilja, kollektivt tänkande, kollektiv ansträngning och kollektiv beslutsamhet”.[46] Lenins fördömande av Rabkrin och hans långtgående förslag till dess förändring hade, som en av delegaterna sade, slagit ner som ”något av en granat”.[47] Men i sitt tal om partiorganisationen avväpnade Stalin kritiken i förväg genom att upprepa och ansluta sig till Lenins anmärkningar om byråkratin. Tiden hade kommit, förklarade Stalin, för att träna upp ”en generation av framtida ledare”, och i detta syfte skulle man ”dra in nya och friska arbetare i centralkommitténs arbete, och under arbetets gång få dem upp i toppen; föra upp de dugligaste och mest självständiga av dem i toppen”.[48] Den resolution han förelade kongressen, och som blev enhälligt antagen, innebar ett genomförande av Lenins förslag om att slå samman Rabkrin med partiets centrala kontrollkommission; den sistnämnda skulle vidare kraftigt utöka sitt medlemsantal.[49] Eftersom detta var Lenins egna recept för att motverka byråkratins faror, så skulle varje påstående om att det var otillräckligt eller ineffektivt ha låtit som illojalitet gentemot den sjuke ledaren.

Dessa åtgärder tog dock inte helt udden av kritiken. För första gången blev partibyråkratins enväldiga härskare huvudmålet för angrepp från alla oppositionella grupper och från alla missnöjda överhuvudtaget. V. Kosior, som ledde attacken, hävdade att centralkommitténs organisatoriska linje gjorde partienighet omöjlig:

> Enligt min åsikt är den grundläggande frågan att centralkommitténs härskande grupp i sin organisatoriska politik i stor utsträckning för en grupp-politik — en linje som enligt min mening ofta inte överensstämmer med partiets intressen. Denna linje visar sig först och främst i det organisatoriska sätt på vilket vi genomför rekryteringen av ansvariga funktionärer för partiarbete och statligt arbete. Dussintals av våra kamrater förblir utanför detta arbete, inte för att de år dåliga organisatörer, inte för att de är dåliga kommunister, utan uteslutande för att de vid skilda tidpunkter och av olika skäl har varit medlemmar i en eller annan grupp, eller har deltagit i diskussionerna mot den officiella linje som följts av centralkommittén.

Som exempel anförde han den förflyttning i stor skala av partimedlemmar från Ural och

---

[44] Enligt B. Bazjanov, *Stalin* (tysk översättning från franskan, 1932, sid. 116-17), berättade Krasin i sitt tal inför kongressen en humoristisk anekdot för att visa att Lenin inte var ofelbar, särskilt inte när det handlade om att ta upp lån. Detta kolliderade dock i så hög grad mot de förhärskande normerna för takt och ton att anekdoten på centralkommitténs order utelämnades ur protokollet.

[45] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 46. Radek, som snart skulle ådra sig Zinovjevs fiendskap, skyndade sig att uttrycka sitt helhjärtade stöd för denna formel. (Ibid., 125-26.)

[46] Ibid., sid. 47.

[47] Ibid., sid. 96.

[48] Stalin, *Sotjinenija*, v, 206-08. I sitt senare tal förklarade Stalin litet grovt att med ”självständiga” menade han inte ”oberoende gentemot leninismen . . . inte oberoende gentemot vår partilinje . . . men självständiga personer fria från andras påverkan, fria från de vanor och den tradition av strid inom centralkommittén som har utvecklats bland oss”. (*Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 182; texten i Stalin *Sotjinenija*, v, 226, utelämnar orden ”inte oberoende gentemot vår partilinje”.)

[49] Om denna resolution, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 251.

Petrograd som Utjraspred[50] genomfört efter den elfte partikongressen. Han yrkade på upphävande av den resolution från den tionde partikongressen som förbjöd grupper inom partiet en nödåtgärd som hade framkallats av Kronstadtkrisen, men sedan hade ”upphöjts till system för partiets administrering”.[51] Lutovinov gjorde gällande att det inte längre var partiet, utan politbyrån, som var ”den ofelbare påven”, och förkastade dess anspråk på ”att ha ensamrätt på ett rädda partiet utan deltagande av alla partiets medlemmar”.[52] Krasin klagade över att ”de ledande posterna inom partiet bestäms fortfarande på samma sätt som för 20 år sedan”, och gjorde narr av förslaget att ”någon grupp på tre eller fem personer skulle ersätta Lenin och sedan skulle allt förbli som före.[53] Preobrazjenskij betonade centraliseringens faror, uppehöll sig därefter vid ett klagomål som kom att bli en av partistridens nyckelfrågor, och påstod att ”30 procent av alla ordföranden i våra provinskommittéer är vad som kallas ordföranden som ‘rekommenderats’ av centralkommittén”.[54] När man senare på kongressen diskuterade den nationella frågan, tog Rakovskij åter upp kritiken mot partibyråkratin.[55] Det intryck dessa angrepp gav, var att det fanns en utbredd men splittrad och ineffektiv opposition. En opposition utan sammanhållning, som inte var organiserad eller hade någon ledning och som, framförallt, saknade en linje eller taktisk plan. Kosior avslutade sitt tal med att lamt motsätta sig varje slags förändring av centralkommitténs sammansättning. Och kongressen i dess helhet utmärktes inte heller av någon kritisk anda. Nogin, före detta textilarbetare och medlem av centralkommittén, samt ansedd som en förnuftig karl, gratulerade sekretariatet för den oerhörda förbättringen av dess tekniska effektivitet jämfört med föregående kongress.[56] Få delegater gav sig sannolikt tid att reflektera över hur snabbt inte bara sekretariatets effektivitet, utan också dess makt, hade ökat sedan Stalins tillträde för endast ett år sedan. Sällan hade väl en partikongress samlats i en sådan atmosfär av ovisshet och missnöje. Och ändå hade varje resolution på kongressen blivit enhälligt antagen, och det med endast obetydliga förändringar av den text som hade godkänts av politbyrån och centralkommittén. Inte heller hade denna kongress, till skillnad från de två föregående, vare sig ledsagats eller följts av några uteslutningar, eller ens hot om uteslutning, ur partiet. Oavsett vilket missnöje enskilda individer fortfarande kunde hysa, så verkade man ha lärt sig vad partidisciplinen i praktiken innebar. En partiledare som med så få yttre bevis på despotism kunde uppnå detta resultat, var helt klart en kraft att räkna med.

Kongressens två främsta debatter handlade emellertid inte om partiet, utan om Trotskijs rapport om industrin och Stalins om den nationella frågan. Ingen av dessa ledde till några anmärkningsvärda beslut eller några konkreta resultat överhuvudtaget, men var ändå utmärkande för styrkeförhållandena mellan partiledarna. Debatten om industrin visade Trotskijs isolerade ställning. Fången i sin egna högdragna läggning, i sitt förflutna och i sin

---

[50] Om denna institution, se ibid., sid. 251-52. (Utjraspred höll räkning på partiets personalstyrka och övervakade dess fördelning, dvs hade hand om mobiliseringar, förflyttningar och utnämningar av partimedlemmar till olika poster och orter. *Ö. anm.*)

[51] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), 92-95.

[52] Ibid., sid. 105-06.

[53] Ibid., sid. 114-15.

[54] Ibid., sid. 133. Den elfte partikonferensen i december 1921 hade antagit en resolution som föreskrev att de provinsiella partikommittéernas ordförande skulle ha varit medlemmar i partiet sedan före Oktoberrevolutionen, att länskommittéernas ordföranden skulle varit medlemmar i minst tre år, samt att utnämningar till dessa poster skulle ”konfirmeras av partiets högsta instans”. Denna resolution antogs i vederbörlig ordning av den elfte partikongressen i april 1922. (*VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 412, 436.) Detta till synes oskyldiga beslut ägnades föga uppmärksamhet vid den aktuella tidpunkten. Men eftersom det tillkom under en tid då man i vida kretsar kände ett behov av att stärka partidisciplinen gentemot oppositionella grupper och strax innan Stalin utnämndes till generalsekreterare, visade det sig bli en viktig milstolpe i byråkratiseringen av partiapparaten. Orgbyråns eller sekretariatets rätt att konfirmera utnämningar till nyckelposter inom partiorganisationen kom i praktiken att bli liktydig med rätt till ”rekommendation” eller ”nominering”.

[55] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Pann (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 532.

[56] Ibid., sid. 63.

beslutsamhet att inte bryta politbyråns enighet, kunde han inte göra gemensam sak vare sig med den så kallade arbetaroppositionen eller med industriledarna. När Kosior i sitt provokativa tal förklarade att man inte till fullo hade använt sig av Trotskijs tjänster, var denne av lojalitet gentemot sina kolleger tvingad att stämpla detta som ”helt irrelevant”; och Kosiors anmärkning ströks ur protokollet.[57] Tack vare uppgörelsen mellan ledarna kunde Trotskij utan öppna meningsskiljaktigheter inför kongressen presentera en övertygande genomgång av det ekonomiska läget och en överenskommen resolution som innehöll principerna för statlig planering och statligt stöd till industrin.[58] Men detta var blott en pappersseger så länge som Trotskij förblev formellt bunden till den officiella linjen. Hans iögonfallande vägran att nu, när Lenin hade dragit sig tillbaka från scenen, för egen del göra några anspråk på ledarskapet gjorde många förvånade — kanske främst dem som mest fruktade ett sådant drag från hans sida. Trotskijs självuppgivelse tolkades vanligen fortfarande endast som en taktisk manöver.[59] Men den besvikelse som orsakades av att han inte tog ledningen minskade hans anseende bland de oppositionella inom de vanliga medlemmarnas led, vilka skulle varit allra ivrigast att samla sig kring honom.

Kongressens överläggningar om den nationella frågan hade en sak gemensamt med rapporten och debatten om industrin. Samma formella tonvikt lades på allmänna principer som ingen ifrågasatte, medan de djupgående meningsskiljaktigheterna om tillämpningen av dessa principer så långt möjligt hölls utanför. Liksom i rapporten om partiorganisationen försökte Stalin avväpna oppositionen genom att reservationslöst godta all Lenins kritik och göra den till sin egen. På samma sätt som han hade presenterat och försvarat Lenins förslag om omorganisering av Rabkrin och därmed tagit udden av angreppen mot honom själv, så talade han nu med eftertryck för förslaget om att TsIK skulle få två kammare; ett förslag han hade motsatt sig när Lenin föregående höst första gången hade bringat det på tal. Stalin dristade sig också att förklara, att utan en andra kammare som skulle representera de olika nationaliteterna, så skulle det bli ”omöjligt att regera i detta land”.[60] Den resolution Stalin lade fram inför kongressen, och som blev enhälligt antagen, gick längre för att tillfredsställa nationaliteternas strävanden än något tidigare partiuttalande i denna fråga. I inledningen till sitt fientligt stämda tal medgav också Macharadze att ”på det teoretiska planet ger den nationella frågan här absolut inte upphov till några invändningar”,[61] och han lyckades aldrig riktigt utplåna det intryck som Stalin oförtrutet hade underblåst — nämligen att de georgiska klagomålen endast var en produkt av småsint lokal nationalism.

Det mest betecknande draget i debatten var dock den behandling man gav Lenins memorandum (vanligen kallat ett ”brev”) från den 30-31 december. Kongressens presidium beslutade att det ”med utgångspunkt från de instruktioner som V.I. själv gav” inte skulle publiceras. Men kopior hade cirkulerat vitt och brett och, som Zinovjev öppet sade, så hade alla delegater redan läst det.[62] Även om överenskommelsen om att inte göra ordagranna citat iakttogs, så visade många delegaters inlägg en nära förtrogenhet med dess innehåll. Såväl Mdivani som Macharadze och krimtataren Said-Galiev upprepade meningar ur det, och Macharadze

---

[57] Ibid., sid. 369. Denna anmärkning finns inte med i redogörelsen för Kosiors tal, ibid., sid. 92-95: Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik* (No. 15 (61), 1 september 1923, sid. 4), svarade Kamenev Kosior genom att lovprisa Trotskij vilken, förklarade han, hade avböjt ”denna allra högsta ära” som politbyrån hade erbjudit honom. Ingenting av detta finns med i protokollet.

[58] Om denna översikt och resolution, se sid. 12-15 ovan. .

[59] Detta intryck ges i hög grad av en försenad men välinformerad översikt över kongressen i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 15 (51), 1 september 1923, sid. 13-15.

[60] Stalin, *Sotjinenija*, v, 258-59; se också *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 436-37.

[61] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 471. I en artikel som publicerades i *Pravda* medan kongressen ännu var samlad, uttryckte Macharadze sitt ogillande av den Transkaukasiska federationen, och protesterade mot de metoder som använts av Ordzjonikidze för att säkra dess godkännande. (*Pravda*, 19 april, 1923.)

[62] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1923), sid. 552, 556.

hänvisade också till den tidigare brevväxlingen mellan Lenin och Stalin av den 27 september 1922.[63] Bucharin var ensam bland partiledarna om att ansluta sig till oppositionens sak och fick därigenom den ironiska titeln ”georgisk hedersmedborgare”. Bucharin frågade träffande varför Lenin ”med så ursinnig kraft hade slagit larm om den georgiska frågan” och varför han ”i sitt brev inte sade ett enda ord om avvikarnas misstag, utan använde alla sina ord — ord fem meter långa — mot den politik som fördes mot avvikarna”.[64] Av dem som försvarade den officiella linjen var det endast Jenukidze som öppet tog upp Lenins ”brev”. Hans försök att hävda att det inte hade skrivits ”för att helt och hållet stödja avvikarna och deras politik”, avbröts dock av en tvär kommentar från Bucharin (”Naturligtvis var det så”). Därefter retirerade han till det mer hållbara påståendet att Lenin, i brevets personliga delar, ”hade varit offer för ensidig och oriktig information”.[65]

Men det var Stalins sätt att behandla frågan som blev avgörande, och det förtjänar att studeras som ett exempel på hans metod. Stalin visste att han själv var sårbar. Han hade känt hullingarna i varje ord som riktats mot honom, både i brevet från den 27 september och i memorandumet av den 30-31 december, och handlade på sitt egna sätt för att befria sig från dem. Han hade sårats av anklagelsen om att han skulle ha ”förhastat sig”, som framfördes i Lenins första brev, och hade anfört samma anklagelse mot Lenin i sitt svar.[66] I sitt memorandum av den 30-31 december hade Lenin upprepat samma anklagelse. Med den ihärdighet som utmärkte honom när han var sårad, försökte sig Stalin nu inför offentligheten på ett listigare svar. Han citerade Lenins ännu tidigare förslag från november 1921 om en transkaukasisk federation, och erinrade om att han vid detta tillfälle hade skrivit till Lenin och uppmanat honom ”att inte jäkta på”, och att Lenin hade samtyckt till ett uppskov på ”två eller tre månader” med att genomföra beslutet.[67] Det var Lenin, inte Stalin, som hade visat överdriven brådska med den föreslagna federationen. I sitt huvudtal på kongressen återkom Stalin än en gång till detta hullingförsedda ord: ”Det är ingen tillfällighet att kamrat Lenin var i sådan brådska och insisterade på att federationen skulle genomföras omedelbart”.[68] I samma tal betonade han omsorgsfullt alla de punkter som Lenin i sitt brev från september och sitt memorandum från december hade anfört emot honom. Lenin hade avslutat med varningen att ”om vi faller in i imperialistiska attityder gentemot förtryckta folk” så skulle möjligheten gå förlorad att mobilisera Asien mot ”det internationella Väst som försvarar den kapitalistiska världen”; Stalin inledde nu sitt tal med samma påpekande. Lenin hade yrkat på, ”jämlik grund för en förening av republikerna”; Stalin förklarade att ”god vilja och rättslig jämlikhet” var unionens grunder. Lenin hade inte tagit upp faran av lokal nationalism, som Stalin hittills huvudsakligen hade uppehållit sig vid, och istället utförligt uppehållit sig vid den ”typiska ryske byråkratens storryska chauvinism”. Stalin hävdade nu att ”i samband med NEP växer den storryska chauvinismen bland oss dag för dag, timme för timme, och försöker sopa undan allt som är icke-ryskt”, samt att detta var ”vår farligaste fiende som vi måste besegra, ty om vi besegrar den kommer vi att ha besegrat nio tiondelar av den nationalism som har överlevt och håller på att utvecklas inom de enskilda republikerna”.[69] Än så länge hade han inte gjort någon som helst uttrycklig syftning på Lenins opublicerade memorandum. Men när han gick i svaromål i debatten, under vilken nästan varje talare direkt eller indirekt hade anspelat på detta memorandum, tog han sig frågan an med sällsynt förslagenhet och på ett karaktäristiskt indirekt sätt. Han citerade nu avsnitt ur två artiklar av Lenin från 1914 och 1916, och inledde

[63] Ibid., sid. 455-56, 473-74, 522.
[64] Ibid., sid. 563-64.
[65] Ibid., sid. 540-41.
[66] Se not 8 ovan. [i början av kapitlet]
[67] Stalin, *Sotjinenija*, v, 228-29. Utdraget ur Lenins förslag av den 28 november 1921 finns i Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 94, stött på Stalins citat; dokumenterat i dess helhet är förmodligen inte bevarat.
[68] Stalin, *Sotjinenija*, v, 257.
[69] Ibid., 237, 242, 245, 262.

bägge med en listigt uträknad ursäkt:

> Många har refererat till anteckningar och artiklar av Vladimir Iljitj. Jag skulle ha föredragit att inte citera min lärare, kamrat Lenin, eftersom han inte är här. Och jag är rädd att jag kanske refererar till honom på ett oriktigt eller mindre lämpligt sätt. Icke desto mindre är jag nu tvungen att citera ett axiomatiskt avsnitt som inte ger upphov till något missförstånd.

Och än en gång:

> Tillåt mig att också här referera till kamrat Lenin. Jag skulle egentligen inte ha gjort det, men eftersom det här på kongressen finns många kamrater som citerar kamrat Lenin på en höft och förvränger honom, så tillåt mig att läsa några ord ur en välkänd artikel av kamrat Lenin.[70]

Efter Stalins huvudtal, där han med sådan pedantisk noggrannhet hade gått i Lenins fotspår, var detta ett briljant drag. Stalins anspråk på att kalla Lenin sin lärare verkade lika oantastligt som måttfullt. Vilka kritiska anmärkningar Lenin från sin sjukbädd än kunde ha uttalat om smärre misstag hos en ståndaktig och hängiven lärjunge, så var de av underordnad betydelse och kunde kärleksfullt bortförklaras. Stalin hade med takt och heder tagit sig ut ur en svår position och byggt upp ett solitt anseende av måttfullhet och sunt förnuft. Trotskij höll sig helt och hållet borta från diskussionerna om den nationella frågan, och förklarade att han hade varit alltför upptagen med förändringarna av hans resolution om industrin.[71] Än en gång hade han vägrat att gå in i striden.

Den tolfte kongressens karaktär och plats i partihistorien bestämdes helt och hållet av Lenins frånvaro under förhållanden som gjorde hans eventuella återkomst oviss: det var tronledighetens kongress. Dess verkliga beslut begränsades faktiskt till att omorganisera Rabkrin och utöka centralkommitténs medlemsantal till 40, med mellan 15 och 20 ”kandidater”.[72] De huvudsakliga resolutionerna var till största delen platta redogörelser för redan överenskomna principer vilka dolde, eller i någon tillfällig ordvändning avslöjade, underliggande konflikter och rivalitet. Kongressens funktion var att bida tiden tills frågan om vem som skulle efterträda Lenin kunde klaras ut. Under tiden behövdes något slags interimistiskt styre för att fylla tomrummet. Zinovjev hade klart erbjudit sig själv till rollen som Lenins ställföreträdare i och med att han presenterade den inledande rapporten inför kongressen. Men Zinovjev vare sig kunde eller ville styra ensam, och nödvändigheten av en defensiv allians mot Trotskijs påstådda strävanden fanns alltid i minnet hos de ”gamla bolsjevikerna”. Det var Zinovjev som hade insisterat på nödvändigheten av att ersätta ”Vladimir Iljitjs auktoritativa ord” med ”kollektiv vilja, kollektivt tänkande, kollektiva ansträngningar och kollektiv beslutsamhet”. Trotskijs hotande diktatur — Trotskij som den ryske Bonaparte — måste mötas med partiets diktatur. I dessa planer kunde Zinovjev, som stöddes av sin avdelning i Petrograd, räkna med stöd från Kamenev, som ledde partiavdelningen i Moskva och alltid var tjänstvillig och inte personligt ärelysten, samt från Stalin. Denne var visserligen en mindre figur, men viktig för sin effektiva ledning av partiets sekretariat. Bucharin var den ende övrige ledare av jämförbar rang och anseende, men var alltför mycket av teoretiker och alltför litet av politiker. Dessutom hade han vid denna tidpunkt ställt sig själv i opposition till Stalin i den nationella frågan. Denna provisoriska trojka, bestående av Zinovjev, Kamenev och Stalin — med namnen i denna rangordning — hade i själva verket bildats redan innan kongressen samlades. All opposition vid kongressen riktade sig, oavsett politisk färg, enskilt eller kollektivt mot trojkan. Den anonyma plattform som föreslog att Zinovjev, Kamenev och Stalin skulle uteslutas ur centralkommittén[73] representerade alla de Oppositionella gruppernas hemliga strävan.

Stalin var trojkans svagaste och mest sårbara medlem, delvis på grund av sin ställning som

---

[70] Ibid., 266, 268.
[71] *Dvenadtsatyi S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* 1923), 577.
[72] *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 501.
[73] Se sid 152 ovan.

yngre medlem, delvis på grund av Lenins nyligen genomförda angrepp mot honom. Det var lätt att föreställa sig de omständigheter då Zinovjev skulle kunna frestas att stärka sin egen ställning genom att göra sig av med en impopulär bundsförvant. Det låg därför i Stalins intresse att framförallt bygga upp trojkans auktoritet och att kraftigare svetsa samman bandet mellan dess medlemmar. Det var också dessa uppgifter han obemärkt men oförtröttligen sysselsatte sig med före och under kongressen. Vid kongressen gavs Stalin ett gynnsamt tillfälle till detta genom ett elakt angrepp från Osinskij mot Zinovjev:

> Kamrater, jag kan inte gå förbi det utbrott som kamrat Osinskij tillät sig — ett fult och otillbörligt utbrott — som han tillät sig göra mot kamrat Zinovjev. Han hyllade kamrat Stalin, han hyllade kamrat Kamenev men kastade sig över kamrat Zinovjev; efter att bestämt sig för att det för tillfället räckte med att bli av med en av dem och att turen sedan skulle komma till de andra. Hans linje var att bryta sönder den kärna som har bildats inom centralkommittén genom åratals arbete; att gradvis, steg för steg, bryta sönder allting. Om han allvarligt tänker försöka uppnå detta mål, om kamrat Osinskij verkligen funderar på att genomföra sådana angrepp mot den ene eller andre medlemmen ur centralkommitténs kärna — då måste jag varna honom att han kommer att slå mot en gedigen mur, en mur mot vilken jag är rädd att han kommer att slå sönder sitt huvud. Må kamrat Osinskij ta sig i akt.[74]

Att detta uttalande i hög grad smickrade Zinovjevs fåfänga antyds av det faktum att denne ännu två och ett halvt år senare, när Stalin hade brutit med honom, fortfarande mindes och citerade det.[75] Zinovjev betalade därefter tillbaka skulden genom att, om än i långt kyligare ordalag, tala för Stalins resolution i den nationella frågan. Händelserna på kongressen beseglade solidariteten inom trojkan, en sammanhållning baserad på rädsla inför Trotskij och förstärkt genom oppositionens angrepp. De kom också att höja Stalins status, som arbetade både hårdare och klokare än bägge sina kolleger. Stalin fick nu status av jämbördig partner, och efter den tolfte kongressen i april 1923 var det inte längre möjligt att betrakta Stalin som en andrahandsfigur inom partihierarkin.

Sommaren som följde på den tolfte partikongressen var en tid av bedrägligt lugn vad gällde partiangelägenheter. Det var en tid av interregnum i verklig betydelse där det gamla styret hade upphört och karaktären av det styre som skulle komma ännu inte kunde förutses. Under denna tid framkallade med nödvändighet varje anspråk på att vilja inta en stol som formellt sett ännu inte var ledig, svartsjuk fientlighet från alla övriga potentiella pretendenter. Sådana anspråk betraktades också tvunget bland partiets vanliga medlemmar som en otillbörlig förmätenhet. Inför Lenins förlängda frånvaro hade kongressen provisoriskt förlänat trojkan ledarskapets roll. Trotskij, som fortfarande trots allt hoppades på att Lenin skulle återhämta sig, vägrade att utmana trojkan, och så länge som han höll sig tillbaka fanns ingen annan som var tillräckligt stark för att gå till handling. Under en yta av partidisciplin sjöd och frätte redan den strid som Lenin hade förutsett och fruktat i sitt testamente. Dess yttre uttryck dämpades dock av den svårt sjuke ledarens fysiska närvaro; och artigheten i polemiken mellan män som bekände sig till samma mål och samma yttersta lojalitet bibehölls, om än med en ständigt växande känsla av spänning. En anekdot från denna tid illustrerar både den konstanta irritation som låg under Trotskijs officiella självbehärskning och Stalins sorgfälliga vägran att göra den minsta provokation, eller att ens svara då han själv blev utsatt för någon sådan. Efter en bekymmersam diskussion godkände politbyrån ett svar på Curzons ultimatum, baserat på ett utkast från Trotskij och i stor utsträckning förändrat av hans kolleger. De två sekreterarna, som var Stalins underordnade, klåpade sig med den slutgiltiga texten. Trotskij tog tillfället i

---

[74] *Dvenadtsatyi S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1923), 183. Den version som finns i Stalin, *Sotjinenija* (v, 227), utelämar frasen "ett fult och otillbörligt utbrott", samt den avslutande meningen. (Denna version utelämnar också rutinmässigt ordet "kamrat" före namnen på efterföljande syndare — något som i detta avsnitt ger det bisarra resultatet att Stalin här endast talar om sig själv, och inte om någon annan, som "kamrat".)

[75] *XIV S" Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoj Partii (B)* (1926), sid. 454.

akt för att angripa inkompetensen hos Stalins sekretariat, vilket uppenbarligen slutade med en lång diskussion bland politbyråns medlemmar om handhavandet av hemliga dokument. Med all vederbörlig ödmjukhet avskedade då Stalin de två skyldiga sekreterarna och utsåg i deras ställe Bazjanov, vilken några år senare lämnade Sovjetunionen och återberättade händelsen i sina memoarer.[76]

Det enda iögonfallande provet på Stalins växande makt under sommaren 1923 var ett slag han utdelade på det område som i särskilt hög grad var hans eget. Under revolutionens tidiga dagar hade en bolsjevikisk tatar och skollärare från Kazan vid namn Sultan-Galiev varit medlem av Narkomnats styrelse och chef för dess muslimska kommissariat. Han var vid denna tid uppenbarligen en av dessa ”förryskade icke-ryssar” vars internationella synsätt gjorde dem till de kraftfullaste anhängarna av en centraliseringspolitik.[77] Under alla oroligheter 1919-20 i de östra gränsregionerna förblev han en trogen tjänare åt Moskva och en svuren fiende till Validov och övriga nationella ledare som drev de muslimska folkens krav på självständighet alltför långt och drog på sig anklagelser för borgerlig nationalism. Sultan-Galiev verkar också ha haft samband med den rörelse, i strävan efter en större tolerans gentemot muslimska religiösa bruk och institutioner som inleddes 1920.[78] Först när den nya regimen i de östra gränsstaterna och i Centralasien hade konsoliderat sin ställning, och den storryska chauvinismen började visa sitt fula ansikte, ändrade Sultan-Galiev inställning. Han gjorde sig snabbt till förkämpe för de förtryckta muslimska folken och sökte få till stånd gemensam handling mellan deras ledare och talesmän inom partiet för att ge dem en större grad av självständighet. Detta gjorde honom snabbt misstänkt i Moskva, i synnerhet efter bråket med de georgiska bolsjevikerna under senare delen av 1922. På våren 1923 uppsnappade GPU ett brev från Sultan-Galiev till partivänner i Ufa. I brevet klagade han över att ”Sovjetregeringens politik gentemot de icke-ryska folken skiljer sig knappast alls från de storryska chauvinisternas politik”, och att ”de löften som gavs 1917 har endast förblivit ord”. Han föreslog att man skulle samtala med ”kazakerna och turkmenerna” och ”gå till gemensam aktion med dessa vid partiets framtida kongresser och exekutivkommitténs möten”.[79] Sultan-Galiev sattes i arrest — den förste framstående partimedlem som drabbats av detta straff för en politisk försyndelse. Detta var ett viktigt och användbart prejudikat. Vittnesbörd finns om att Stalin först sökte och fick Zinovjevs och Kamenevs samtycke till denna åtgärd.[80]

Att tillkännage Sultan-Galievs fall och dra de passande lärdomarna och varningarna av detta, var huvudsyftet med den konferens inom partiets centralkommitté ”tillsammans med ansvariga funktionärer från de nationella republikerna och regionerna” som samlades tidigt i juni 1923.[81] Som ordförande för den centrala kontrollkommissionen, vilken hade hand om disciplinfrågorna, avgav Kujbysjev huvudrapporten i fallet Sultan-Galiev. Också Stalin talade

---

[76] B. Bazjanov, a.a., sid. 98-99.

[77] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 303-05.

[78] Se ibid., sid. 350-56.

[79] Vad som uppgavs vara texten till detta brev publicerades i den turkiska tidskriften *Yana Milli* Vol, No. 10 (1931), sid. 13-15, ur den tatariska tidningen *Kzyl Tatarstan*; varken dess äkthet eller riktighet kan dock anses säker. Enligt Stalin (*Sotjinenija*, v, 302-03), skrev Sultan-Galiev två hemliga brev, av vilka det första kan ha varit det som citeras ovan. Det andra sägs ha innehållit ett förslag om att ta kontakt med Basmatji och Validov. Även denna version kan dock ifrågasättas.

[80] Detta medgavs av Kamenev under ett efterföljande samtal med Trotskij. (L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid. 417.)

[81] För att förringa den ovanliga karaktären av detta möte beskrevs det som det ”fjärde” mötet av detta slag. Dess föregångare skulle då vara de två muslimska kongresserna i november 1918 och november 1919 (se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 346-47) och en i övrigt inte omvittnad konferens mellan turktalande kommunister i januari 1921. Det stenografiska protokollet från konferensen i juni 1923 (*Tjetvertoe Sovesjtjanie TsK RKP s Otvetsvennymi Rabotnikami Natsionai'nych Respubiik i Obiastei* (1923)), har inte varit tillgängligt, och konferensen verkar inte ha omskrivits i pressen. Viss information kan dock hämtas ur Stalins två större och två mindre tal (*Sotjinenija*, v, 301-41), samt ur de resolutioner som antogs av konferensen. *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 525-30.)

dock ingående i denna fråga; förutom att han även gav en allmän rapport i frågan om nationaliteterna. Med en lätt anstrykning av ironi erkände han sig skyldig till den anklagelse som riktats mot honom av ”vänstern” för att under det förgångna ha skyddat Sultan-Galiev, på samma sätt som han tidigare hade skyddat Validov. Dessa eftergifter för lokal nationalism, denna ”tålmodiga och varsamma” politik hade inspirerats av hoppet att nationalisterna ”skulle utvecklas till marxister”, och hade varit nödvändig för att hålla ihop de lokala partierna. Sultan-Galiev var naturligtvis inte själv närvarande för att försvara sig. Men Stalin fortsatte sitt angrepp genom att nämna de delegater som, även om de hade fördömt Sultan-Galievs handlingar, inte tillräckligt kraftfullt hade tagit avstånd från dennes åsikter. Stalin avslutade sitt tal med ett långt resonemang, byggt på det tema om medelvägen mellan höger och vänster som längre fram i hans bana kom att vara honom till så stor nytta. Högern i de nationella republikerna och regionerna riskerade, som fallet med Sultan-Galiev visade, att halka in i en kontrarevolutionär inställning; nationalismen var deras form av mensjevism. Vänstern protesterade mot nödvändiga och legitima eftergifter för borgerligt-demokratiska element som var lojala gentemot Sovjetregimen.

> Medan hotet från högern ligger i att de genom sin underkastelse under nationalismen kan försvåra tillväxten av våra kommunistiska kadrer i gränsstaterna, så utgörs hotet från ”vänstern” av att de genom sin fixering vid en förenklad och övernitisk ”kommunism” kan avskära vårt parti från bönderna och breda skikt av den lokala befolkningen.

Stalin var noga med att rätta sig efter det rådande bruket inom partiledningen genom att knyta samman sin politik i frågan om nationaliteterna med blidkandet av bönderna och genom att fördöma sina motståndare som mensjeviker.[82]

Konferensens resolution om ”fallet Sultan-Galiev” gav en än mer betecknande försmak än Stalins tal om vad som komma skulle. Anklagelserna mot Sultan-Galiev var att han inom partiet hade bildat ”en illegal organisation för att motsätta sig åtgärder som vidtagits av centrala partiorgan”; att denna organisations arbete hade avsett att åstadkomma ”ett sammanbrott av de tidigare förtryckta nationaliteternas förtroende för det revolutionära proletariatet”; att han hade försökt utsträcka denna organisation utanför Sovjetunionens gränser genom att upprätta ”kontakter med sina anhängare i vissa östliga stater (Persien, Turkiet)”; och att ”det anti-parti och objektivt sett kontrarevolutionära värv som hade bedrivits av Sultan-Galiev och själva logiken i hans anti-partiarbete ledde Sultan-Galiev till att söka ett förbund med öppet kontrarevolutionära krafter” — bland vilka Basmatji och Validov uttryckligen nämndes. Resolutionen avslutades med: ”Sultan-Galievs kriminella verksamhet gentemot partiet och dess enighet, och även gentemot de sovjetiska republikerna, som bekräftats av hans egna fullständiga bekännelse, ställer honom utanför kommunistpartiets led”. Inget annat straff angavs, och resten av resolutionen ägnades försiktighetsåtgärder att vidtas inom partiet till skydd mot ett upprepande av denna händelse.[83] Man kan förmoda att disciplinära åtgärder också vidtogs gentemot Sultan-Galievs anhängare eller medbrottslingar. Vid denna tid antyddes dock ingenting om de pan-turanska strävanden och den önskan om att skapa en väldig tatarisk-turkisk stat från Volga över Centralasien, som senare skulle komma att tillskrivas Sultan-Galiev.[84]

Bland de punkter som behandlades i Stalins allmänna rapport och konferensens resolution, fanns de ännu inte stillade ukrainska klagomålen över SSSR:s federala konstitution.[85] Eftersom partikongressen hade givit klara direktiv till den kommission som var sysselsatt med

---

[82] Stalin, *Sotjinenija*, v, 301-12.
[83] *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 525-26. Inga andra referenser till Sultan-Galievs påstådda bekännelse har påträffats. Han förefaller dock ha frigivits efter en kort tid i fängsligt förvar.
[84] Dessa anklagelser utgjorde kärnpunkten i åtalet mot honom under den rättegång 1929 där han dömdes till döden.
[85] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 435-37.

att lägga sista handen vid grundlagen, så var konferensen helt klart inte behörig i denna fråga. Både Rakovskij och Skirpnik tog dock under diskussionen upp denna fråga, och besvarades med ett skarpt avslutande genmäle från Stalin.[86] Rakovskij var ordförande för Sovnarkom i det ukrainska SSR och den huvudsaklige talesmannen för de ukrainska yrkandena under hela grundlagsdiskussionen. Han hade också stött på Trotskijs motstånd i partiets centralkommitté mot återinförandet av vodkamonopolet.[87] I juli 1923, en månad efter konferensen om nationaliteterna och endast några dagar efter det att SSSR:s konstitution formellt hade trätt i kraft, tillkännagavs att Rakovskij hade utsetts att efterträda Krasin som sovjetiskt sändebud i London.[88] Det var en rimlig utnämning, ty bland de ledande bolsjevikerna fanns få som hade mer uppenbara kvalifikationer för en diplomatisk post i Västeuropa. Inte heller är det ovanligt att regeringar till utlandstjänstgöring väljer framstående personer vars uppfattningar eller personliga egenskaper skulle kunna leda till motsättningar på hemmaplan. Ingen hade ansett det vara underligt att Krestinskij, efter att vid den tionde partikongressen i mars 1921 ha blivit avskedad från partiets sekretariat,[89] skickades på uppdrag till Tyskland, och senare blev Sovjets sändebud där. Nu hade dock partiets medlemmar börjat inse omfattningen av den makt som hade koncentrerats i Stalins händer genom dennes ansvar för viktigare utnämningar, och ana den aldrig sviktande skicklighet och grundlighet med vilken denna makt skulle kunna komma att användas. Utnämningen av Rakovskij till posten i London var förmodligen den första utnämning som på denna grund orsakade utbredda kommentarer. Ungefär vid samma tidpunkt utsågs vidare Osinskij, som vid den tolfte partikongressen hade gjort sig bemärkt som kritiker av trojkan, till Sovjets handelsrepresentant i Sverige.

Sommaren 1923 präglades av en händelse som blev tämligen allmänt känd inom partiet och som, även om den inte fick några omedelbara följder, bådade illa inför framtiden. Trots den synbara harmonin inom trojkan hade Zinovjev inte varit helt blind för den ökade makt i Stalins händer som var en följd av dennes exklusiva kontroll över partisekretariatet och dominerande ställning inom Orgbyrån. Med Lenin ställd åt sidan blev sekretariatet något helt annat än det sekretariat som hade arbetat under hans vaksamma ledning. När Zinovjev väl hade insett faran, valde han dock det mest klumpiga sätt för att försöka motverka den. Medan de flesta av ledarna var på semester i Kaukasus i augusti eller september 1923, inbjöd han några framstående partifigurer till ett möte i en grotta nära Kislovodsk. De man, förutom Zinovjev, vet var närvarande var Bucharin, Jevdokimov, Lasjevitj och Vorosjilov. Här framlade Zinovjev en plan för att ”politisera” sekretariatet och ställa det under politbyråns kontroll; Stalin skulle förstärkas av två medhjälpare med samma ställning som han själv — en av dessa skulle vara Trotskij, och den andre antingen Zinovjev, Kamenev eller Bucharin. Vad Zinovjevs gäster ansåg om förslaget framgår inte. Men några dagar efter mötet överlämnade Zinovjev ett brev till Ordzjonikidze, vilken reste till Moskva på väg till en tysk kurort, avsett för Stalin. I brevet skisserade Zinovjev sitt förslag.[90] Stalin, som var vida överlägsen en så oslipad diplomati, svarade med ett telegram klätt i vad Zinovjev kallade en ”rå men hjärtlig ton”, som antydde att det måste ha blivit ett missförstånd någonstans. Kort därefter anlände Stalin till Kislovodsk för att diskutera med Zinovjev och Bucharin. Man nådde snart en

---

[86] Stalin, *Sotjinenija*, v, 340-41.
[87] M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925), sid, 110; om vodkamonopolet, se sid. 20, not 101 ovan.
[88] Rakovskijs nära förestående utnämning omnämndes först i *The Times*, 6 juli 1923. Den tillkännagavs officiellt i ibid., 14 juli 1923.
[89] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 225-26.
[90] Vår information om denna episod är hämtad från de beskyllningar som framfördes om den vid den fjortonde partikongressen i december 1925. Enligt Zinovjev (*XIV S”ezd Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoj Partii(B)* (1926), sid. 455-56), var Frunze och ”ett antal kamrater med helt olika uppfattningar” närvarande vid mötet i grottan. I Vorosjilovs mer precisa och förmodligen korrektare redogörelse (ibid., sid. 398-99, 950) begränsas antalet till de fem som nämnts i texten. Han hävdar vidare att Frunze anlände först två dagar efter mötet. Inte heller finns det någon anledning att ta alltför allvarligt på att Zinovjev tillskrev Bucharin projektet. Om Ordzjonikidzes roll, se ibid., sid. 953.

kompromiss. Stalin behöll oförändrat sitt grepp över sekretariatet. Men Zinovjev, Trotskij och Bucharin inbjöds att närvara vid Orgbyråns möten. Stalin var en mästare i att organisera saker och ting. Zinovjev närvarade vid ett eller två möten inom Orgbyrån utan att finna någonting att invända emot; därefter uteblev han. Trotskij och Bucharin ansåg aldrig att det var värt att närvara överhuvudtaget; till skillnad från Zinovjev insåg Trotskij knappast ens problemets allvar.[91] Zinovjevs naiva plan för att tygla Stalins makt föll platt till marken, och ingenting mer hördes om den. Stalins självförtroende och förakt för de personliga egenskaperna hos hans kolleger i trojkan kan bara ha ökats av denna händelse. Men för tillfället fick den dock inga följder, ty genom det gemensamma intresset att bekämpa den potentiellt långt farligare Trotskij kom de tre att drivas allt närmare varandra.[92]

[91] Ibid., sid. 456. Stalins enda offentliga omnämnande av denna händelse var en ironisk anspelning på ”grott-männen”. (Ibid., sid. 487.) Avsnittet inom parentes i L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid. 367-68, härrör inte från Trotskij.

[92] Vorosjilovs påstående om att Zinovjev vid denna tid erbjöd Trotskij att bilda ett block mot Stalin, och att Trotskij skulle ha avböjt detta, är antagligen en uppblåst version av denna händelse. Som Zinovjev påpekade i sitt svar ägde händelsen rum före brytningen med Trotskij. (*XIV S”ezd Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoj Partii(B)* (1926), sid. 399, 457.)

12. Spänningar och slitningar

Partikrisen på hösten 1923 började som ett smärre utbrott av missnöje inom partiets utkanter och lägre nivåer, men kulminerade med öppen splittring bland dess högsta ledare. Bägge stadierna speglade spänningar och slitningar som härrörde från det olösta ekonomiska dilemmat, men visade också på en utbredd oro inför partibyråkratins växande styrka och den tilltagande tendensen att kväva avvikande uppfattningar inom partiet eller driva dem under jorden. När krisen skärptes kom frågor som härrörde ur tillämpningen av ”partidemokratin” att ta överhanden över de ekonomiska problem ur vilka krisen till en början hade uppstått. Missnöjet bland partiets vanliga medlemmar var en fortsättning på, eller ett förnyat utbrott av, det missnöje som under 1921 och 1922 hade kommit till uttryck genom arbetaroppositionen, gruppen kring Mjasnikov, diskussionsklubben i Moskva och ”de 22:s deklaration”[1] — ja, många av de gamla namnen återkom rentav i de nya grupperingarna. Ingenting hade gjorts för att reda ut tvetydigheten i den resolution om partiets enighet som hade antagits på den tionde partikongressen; en resolution som strängeligen förbjöd all slags fraktionsverksamhet samtidigt som den utgav sig för att försvara principen om demokrati inom partiet.

Av de två hemliga grupper man visste var verksamma inom partikretsar vid tiden för den tolfte partikongressen i april 1923, visade sig Mjasnikovs och Kuznetsovs Arbetarnas Grupp vara den mest ihärdiga. Det blev också denna grupp som först utsattes för officiella repressalier. Att Mjasnikov året innan hade uteslutits ur partiet för ”fraktionsverksamhet” gjorde honom särskilt sårbar. Vid slutet av maj 1923 arresterades han av GPU och Kuznetsov, som hade uteslutits ur partiet några veckor efter Mjasnikov, blev gruppens ledare. Vid det laget drog sig Moisejev, som varit den tredje upphovsmannen till gruppens manifest och hade en fläckfri meritlista inom partiet, ur vidare deltagande i gruppen. I början av juni 1923 höll gruppen ett möte i Moskva och valde en ”Moskvabyrå”. Man inledde vidare överläggningar med personer som hade varit knutna till tidigare oppositionsgrupper, i synnerhet Kollontaj, Sljapnikov, Medvedev, Lutovinov och Rjazanov, men tydligen utan några påtagliga resultat. Gruppen upprättade också kontakter med grupper av missnöjda industriarbetare i provinsiella centra. Utomlands hoppades man på stöd från KPD:s vänsterledare, Maslow. Gruppen förklarade sig vara partiprogrammet trogen, och dess medlemmar sägs — kanske inspirerade av krisen kring Curzons ultimatum — ha gått ed på att göra motstånd mot ”varje försök att störta Sovjetmakten”.[2] Med den våg av strejker och oroligheter på industrierna som ägde rum under juli och augusti, började nya utsikter öppna sig. Nu grydde tillfället för att omvandla arbetarnas ekonomiska krav till politiska krav. Ett förslag fördes på tal om att organisera en massdemonstration av arbetare, liknande den vid petitionsöverlämnandet till tsaren den blodiga söndagen, den 9 januari 1905.[3] Vid det laget hade dock GPU kommit ”konspirationens” huvuddrag på spåren, och i september 1923 arresterades Kuznetsov och ungefär 20 andra medlemmar ur gruppen. (Av ett sammanlagt beräknat medlemsantal på 200 i Moskva). Av de 28 personer som slutligen hade arresterats var 5 redan uteslutna ur partiet. Ytterligare 9 blev nu uteslutna, medan de återstående 14 kom undan med en tillrättavisning.[4] Straffen för brott mot partidisciplinen var fortfarande milda. Efter sin arrestering i maj hade Mjasnikov släppts fri och tillåtits resa till Tyskland. Vid sin återkomst på hösten blev han åter arresterad, men både han och Kuznetsov verkar ha släppts efter några månader. Något senare vidtogs liknande

[1] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 220-223, 229-234

[2] I sitt manifest definierade den sig som ”en grupp inte organisatoriskt förbunden med RKP, men som helt och hållet erkänner dess program och partistadgar”. (*Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei* (u. å. [1924]), sid. 27.)

[3] Detaljerna ovan kommer från förhören med Kuznetsov efter dennes arrestering, men det finns ingen anledning att tvivla på den huvudsakligen riktigheten i sådana vittnesmål från denna tid. (V. Sorin, *Rabotjaja Gruppa* (1924), sid. 97-100, 109-112.)

[4] Ibid., sid. 112-114.

repressalier mot gruppen Arbetarnas Sanning, där sju medlemmar av deras ”kollektiv” och sex sympatisörer uteslöts ur partiet.[5]

Ingen av de ledande partimedlemmarna tog Arbetarnas Sanning eller Arbetarnas Grupp på allvar, eller betraktade dem som något annat än ett nytt smärre utbrott av den halv-syndikalistiska avvikelse som från tid till annan hade framträtt inom partiet alltsedan 1917. Dessa grupper var dock ett symptom som riktade uppmärksamheten mot den växande oron på industrierna, samt mot den tilltagande känslan av olust inom partiets led och bland ledarna själva.[6] Centralkommittén blev orolig. Dzerzjinskij, som tidigare varit GPU:s ordförande och aldrig varit medlem av oppositionen, hävdade nu att ”vårt partis utdöende, förfallet av dess inre liv, nomineringarnas övervikt över valen, detta kan bli till en politisk fara och förlama vårt parti i dess politiska ledning av arbetarklassen”.[7] Resultatet blev ett beslut, fattat av partiets centralkommitté i september 1923, om att tillsätta tre kommissioner: om saxkrisen, om lönerna och om partiets inre situation.[8] Dzerzjinskij blev ordförande för den sistnämnda kommissionen. Stalin skämtade senare om det faktum att varken Trotskij eller de som längre fram blev de mest aktiva kritikerna av centralkommitténs politik — Preobrazjenskij och Sapronov — befann sig i Moskva när detta beslut fattades och att kommissionerna tillsattes på majoritetens spontana initiativ.[9] Trotskij anlände dock i tid för att omintetgöra ett annat förslag som tydligen framlades inför centralkommittén vid samma möte, om att omorganisera det revolutionära militärrådet, där Trotskij hade varit ordförande alltsedan det, då under namnet Högsta Krigsrådet, hade bildats i april 1918. Detta var inte det första försöket från Trotskijs rivaler att beskära hans dittills obestridda makt över Röda Armén. Vid ett ombildande av det revolutionära militärrådet i juni 1919 — mitt under inbördeskrigets höjdpunkt — hade Smilga och Gusev inträtt i rådet. Bägge var medlemmar av den militära fraktion som var motståndare till Trotskij.[10] Nu föreslog man att rådet skulle förstärkas och förändras genom att också flera medlemmar ur partiets centralkommitté, däribland Stalin, skulle ingå. Trotskij motsatte sig förslaget så kraftigt att det drogs tillbaka. Men två nya utnämningar gjordes vid denna tidpunkt ändå till det revolutionära militärrådet: Lasjevitj och Vorosjilov. Lasjevitj var före detta underofficer i den tsaristiska armén och hade vunnit sina sporrar under de militära förberedelserna för Oktoberkuppen, och Vorosjilov under gerillakriget i Ukraina. I partistriderna under inbördeskriget hade bägge ådragit sig Trotskijs fiendskap och betalat tillbaka med samma mynt. Lasjevitj hade uppenbarligen sin skyddspatron Zinovjev att tacka för denna nya utnämning, och Vorosjilov hade Stalin att tacka för samma sak.[11]

Det centralkommittémöte där dessa viktiga beslut fattades följdes snabbt av Trotskijs brevväxling i oktober 1923 med centralkommittén, av de 46:s plattform och slutligen av den tyska revolutionens sammanbrott. Tvisten inom partiet gick nu utöver ramarna för de diskussioner om den ekonomiska politiken inom vilka den hade fått sitt första öppna uttryck; den utvecklades till en kamp om makten över partiet. Trotskijs brev till centralkommittén av den 8

---

[5] *Pravda*, 30 december 1923. Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 20 (66), 3 november 1923, sid. 13-14, arresterades 400 medlemmar av Arbetarnas Sanning vid denna tid. Antalet är förmodligen överdrivet; skribenten medger att gruppens inflytande ”för närvarande inte är särskilt stort”.

[6] Bucharin skrev senare, med uttrycklig hänvisning till Arbetarnas Grupp, att ”sommarens strejker och anti-partigrupperna” under 1923 hade ”riktat all partiets uppmärksamhet mot nödvändigheten av att sänka priserna, av att höja levnadsstandarden och av politisk aktivitet inom vår egen partiorganisation”. (Förord till V. Sorin, a.a., sid. 3.)

[7] Dzerzjinskijs utbrott återgavs av Kamenev i hans tal den 11 december 1923 inför Moskvakonferensen för partifunktionärer. (Se början av nästa kapitel nedan.) Talet publicerades i *Pravda*, 13 december 1923.

[8] Se sid. 60 ovan.

[9] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 27-28.

[10] En förvirrad redogörelse för denna förändring återfinns i L. Trotskij, *Stalin*, sid. 276, 313-314.

[11] Källan för denna episod är Trotskijs brev av den 8 oktober 1923 till centralkommittén. (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 1924, sid 10.)

oktober 1923, ur vilket de ekonomiska delarna redan har citerats,[12] inledde ett angrepp på partiledningen inifrån själva politbyrån. Dess utgångspunkt var en rekommendation från Dzerzjinskijs kommitté om att partimedlemmar som hade information om grupper inom partiet skulle bli formellt skyldiga att sprida sin kunskap till GPU, till centralkommittén och till kontrollkommissionen. Att det ansågs nödvändigt att högtidligt tillkännage en så elementär skyldighet föreföll Trotskij vara ett tydligt bevis på det ”oriktiga och osunda styre inom partiet” som var ett av brevets huvudteman. ”Väldigt många medlemmar inom partiet, och inte på något sätt de sämsta bland dem”, fortsatte Trotskij, ”kände den största oro inför de kraftmetoder och tillvägagångssätt med vilka den tolfte partikongressen konstituerades”;[13] och efter den tolfte kongressen hade situationen ytterligare försämrats. Efter att därefter ha behandlat den ekonomiska politikens brister, återkom Trotskij så till partiangelägenheterna och kritiserade Orgbyråns metoder att utse partifunktionärer, i synnerhet till viktiga poster. Dessa utnämningar gjordes inte utifrån meriter utan ”först och främst utifrån i hur hög grad personerna ifråga kan tänkas stödja eller hindra ett bibehållande av det styre inom partiet som, i hemlighet men alltmer effektivt, tillämpas av Orgbyrån och centralkommittén”. I ett par bitande meningar klargjorde Trotskij frågan om nomineringar kontra val till nyckelposter inom partiet: inte ens under inbördeskrigets hårdaste dagar hade bruket av nominering till partiposter använts en tiondel så mycket som idag.[14] En ”uppifrån skapad sekreterarapparat”[*] hade samlat alla trådar i sin hand och partimassornas deltagande i partiorganisationerna hade blivit ”illusoriskt”. Under de senaste 12 eller 18 månaderna hade man bevittnat tillväxten av en ”ordförandepsykologi vars främsta drag är att ordföranden är mäktig att besluta om allting”. Missnöje inom partiet med sekreterarapparaten måste med nödvändighet komma att riktas mot de gamla bolsjevikerna, vilka identifierades med denna apparat. Trotskij protesterade mot de senaste försöken att ingripa i den militära ledningen, och citerade en påstått cynisk kommentar som yttrats till honom av Kujbysjev: ”Vi anser det nödvändigt att föra kamp mot dig men kan inte förklara dig för fiende; det är därför vi måste tillgripa dessa metoder.” Slutligen krävde han att ”sekreterarbyråkratin” skulle ersättas med ”partidemokrati — åtminstone i tillräcklig grad för att hindra att partiet hotas av förstelning och degenerering”. Brevet avslutades med ett hot. Under ett och ett halvt års tid, förklarade Trotskij, hade han slagits mot en ”felaktig politik”, samtidigt som han hade vägrat att föra ut striden utanför centralkommitténs snäva ramar. Denna återhållsamhet hade dock inte givit några resultat och hotade att orsaka *”en sällsynt allvarlig kris*”. Därför ansåg han sig nu fri att sprida uppgifterna ”till varje partimedlem jag anser vara tillräckligt skolad, mogen, disciplinerad och därmed kapabel att — utan häftiga fraktions-strider och kaos — hjälpa partiet ut ur dess återvändsgränd”.[15]

Denna bomb inom centralkommitténs led följdes exakt en vecka senare av spridandet av de 46:s plattform. Dock finns inget definitivt bevis på hemligt samförstånd mellan Trotskij och upphovsmännen till denna plattform. Den grupp som hade samlats kring Trotskij under tvisten om fackföreningarna 1920-21 var skingrad,[16] och Trotskij själv hade sedan dess med skrupu-

---

[12] Se sid. 60-61 ovan.

[13] Enligt Jaroslavskij talade Trotskij i sitt brev om den ”bedrägliga” sammansättningen av den tolfte partikongressen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 124.) Om brevet verkligen innehöll denna fras, eller någon annan vidareutveckling av denna anklagelse, kan inte längre bevisas.

[14] Trotskij torde ha erinrat sig att han i december 1920 hade försvarat bruket att ”nominera ovanifrån” mot fackföreningarnas angrepp. Han hade då beskrivit det som stående ”i omvänt förhållande till massornas upplysning, till deras kulturella nivå och politiska medvetenhet”. (Trotskij, *Sotjinenija*, xv, 422.)

[*] ”Sekreterare” syftar här på ”ordförande” dock inte endast på generalsekreteraren och hans post, utan även på ordförandena på lägre nivåer.

[15] För texten till detta brev, se not 48 i kapitel 3.

[16] Av de 7 partimedlemmar som till sist hade anslutit sig till Trotskijs fackföreningsplattform (se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 250—252) hade Andrejev helt gått över till den officiella linjen; Bucharin och Dzerzjinskij skulle, även om de vid denna tid fortfarande var kritiska, snart böja sig för den; Krestinskij och

lös noggrannhet åtlytt den tionde partikongressens förbud mot ”fraktionella grupperingar”. Bland de personer som undertecknat plattformen fanns dock de flesta av dem som, både tidigare och senare, var Trotskijs närmaste politiska bundsförvanter.[17] Det är svårt att tro att dessa inte skulle ha informerat honom om sina avsikter eller inte inbjudit honom att förena sig med gruppen; om han hade accepterat skulle han automatiskt ha blivit deras ledare. Att Trotskij höll sig på avstånd var symptomatiskt för hans ovilja att, så länge som det fortfarande var möjligt att Lenin skulle återhämta sig och komma tillbaka, öppet utmana trojkan. Genom att begränsa sig till isolerad kritik undvek han att beskyllas för ”fraktionsverksamhet” och brände inte slutgiltigt sina skepp. I det långa loppet gagnade dock hans återhållsamhet föga. Även om, vilket mycket väl kan ha varit fallet, Trotskijs brev av den 8 oktober 1923 och de 46:s plattform hade skrivits och lämnats ut oberoende av varandra, så var likheterna dem emellan i allmän disposition, i konkret innehåll, och till och med i språkbruk, tillräckliga för att de ängsliga partiledarna skulle misstänka en i hemlighet överenskommen gemensam attack. Det faktum att samma bittra kritik framfördes samtidigt från två av varandra oberoende håll, var dock mer ett slående bevis på den vitt utbredda oron inom partiet. De 46:s plattform fördömde ”otillräckligheten hos partiets ledning, både på det ekonomiska området och, i synnerhet, på de interna partiförhållandenas område”. Efter tre avsnitt ägnade den ekonomiska och finansiella krisen, gick undertecknarna in på sitt huvudsakliga tema.[18] Dokumentet beskrev ”den ständigt växande och nu knappast dolda uppdelningen i partiet mellan en sekretariatets hierarki och ‘det tysta folket’, mellan professionella partifunktionärer som rekryterats uppifrån och partiets stora massa som inte deltar i partilivet”. Vanliga partimedlemmar som ogillade något som gjorts ”är rädda att tala om det på partimöten, och är till och med rädda för att ta upp det i vanliga samtal, såvida inte samtalspartnern är fullständigt pålitlig vad gäller ‘diskretion’”. ”Sekretariatets hierarki” utövade alltmer öppet sitt inflytande för att rekrytera deltagare till konferenser och kongresser, ”vilka i allt större utsträckning håller på att bli denna hierarkis verkställande församlingar”. (Detta var en upprepning av Trotskijs kritik av förberedelserna till den tolfte kongressen.) Tillståndet av ”diktatur inom partiet” daterade sig, förklarade man, från den tionde partikongressen år 1921. Några av undertecknarna ansåg att de åtgärder som då hade vidtagits hade varit nödvändiga som ”tillfälliga åtgärder”, medan andra hade varit ”skeptiska eller negativt inställda” redan från början. Alla var de dock nu överens om att ”detta styre” vid tiden för den tolfte kongressen i april 1923 ”hade överlevt sig självt”. Men udden i protesten förtogs av det urskuldande medgivandet att ”de nuvarande ledarna inte under några förhållanden skulle kunna undgå att av partiet utses till de främsta posterna under arbetarnas diktatur” (ett medgivande av att det inte fanns något alternativt ledarskap), och av svagheten i den enda konkreta rekommendationen: att omedelbart sammankalla ett möte med centralkommittén och aktiva partifunktionärer för att dryfta vad man skulle göra åt problemen. Några av undertecknarna reserverade sig vad gällde beskrivningen av det aktuella läget, men instämde i dokumentets allmänna innehåll och det avslutande förslaget. Radek, som just bör ha varit på väg att ge sig av till Tyskland, sägs ha skrivit ett eget brev till centralkommittén i tämligen likartade ordalag. Texten till detta brev har dock inte yppats.[19]

Ungefär samtidigt som politbyrån utsattes för detta andra angrepp var dess majoritet sysselsatt med att utarbeta sitt svar på Trotskijs brev av den 8 oktober. Detta svar spreds uppenbarligen

---

Rakovskij hade diplomatiska poster utomlands; och Preobrazjenskij och Serebrjakov undertecknade utan reservationer de 46:s plattform.

[17] I sin självbiografi nämner Trotskij Rakovskij, I. N. Smirnov, Sosnovskij och Preobrazjenskij som de personer för vilka han vid denna tid berättade om sitt samtal med Lenin i november eller början av december 1922 om byråkratifaran inom partiet. (L. Trotskij, *Moja Zjizn* , ii, 215; om detta samtal, se början av föregående kapitel.)

[18] Om de 46:s plattform, se sid. 61 ovan; för själva texten, se Appendix nedan. En kopia finns i Trotskij-arkiven, T. 802. Medan de ekonomiska avsnitten ofta citerades i de efterföljande diskussionerna verkar av det politiska avsnittet endast några meningar ha kommit i tryck.

[19] M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925), sid. 37.

till centralkommittén men publicerades inte; endast ett kort utdrag ur texten har någonsin förekommit i tryck. I detta avsnitt förklarade politbyrån att den ”inte var benägen att godta Trotskijs diktatur vare sig på det ekonomiska eller militära området”. Han anklagades för att inte fullgöra sina uppgifter på de poster han redan innehade — han visade sig aldrig i Sovnarkom eller STO och hade avböjt erbjudandet om att bli vice ordförande för Sovnarkom — och för att handla efter formeln ”allt eller intet”. I ett avsnitt som inte blivit bevarat riktade man tydligen uppmärksamheten mot ett antal tillfällen i det förflutna då Trotskijs åsikter hade varit motsatta Lenins.[20] Detta framkallade ett svidande genmäle från Trotskij[21] där han hänvisade till att Lenin delvis hade bytt åsikt och anslutit sig till hans uppfattningar om planhushållningen, och till överenskommelsen mellan Lenin och honom själv, mot de övriga medlemmarna inom politbyrån och centralkommittén, för ett bibehållande av det statliga monopolet över utrikeshandeln.[22] Därefter förde han in kriget i fiendens läger genom att erinra om sin brevväxling med Lenin i den georgiska frågan och Lenins angrepp mot Rabkrin. Han fortsatte: ”Om vi erinrar oss vem som under längst tid har lett Rabkrin, så är det inte svårt att förstå vem denna beskrivning riktar sig mot, liksom vad gäller artikeln om den nationella frågan.” Därefter återgav han vidare den pinsamma scenen i politbyrån då Kujbysjev hade förslagit att man skulle trycka ett falskt nummer av *Pravda* för att blidka Lenin.[23] Skärpan i Trotskijs svar och rädslan för publicitet räckte förmodligen för att för tillfället göra slut på denna personliga strid.[24]

Detta var det läge i vilket partiets centralkommitté befann sig när den (med Trotskij frånvarande på grund av sjukdom) den 25 oktober 1923 samlades till en gemensam session med den centrala kontrollkommissionen och delegater från tio ledande partiavdelningar. Genom en konstitutionell tänjbarhet hade partiledarna alltid haft möjligheten att genomföra centralkommittémöten (eller, vad gäller regeringsapparaten, möten inom TsIK) med andra organ närvarande, och att behandla sådana gemensamma möten som särskilt högtidliga sammanträden inom det högsta organet. Denna möjlighet blev nu för första gången viktig när man önskade demonstrera partiets solidaritet mot oppositionen. Den centrala kontrollkommissionen var partilojalitetens väktare och man kunde alltid förlita sig på dess medlemmar för hård behandling av personer med avvikande åsikter. Och de tio inte namngivna partiorganisationerna skulle helt klart inte ha inbjudits om man inte varit säker på deras trohet gentemot partiledningen. Tolv personer som undertecknat de 46:s plattform hade också inbjudits att närvara och ge uttryck för sina uppfattningar, men endast de som var medlemmar av centralkommittén hade rösträtt. Preobrazjenskij framlade å dessa tolv personers vägnar en resolution i sex punkter som tog upp de åtgärder som var nödvändiga ”för att i praktiken genomföra principerna om arbetardemokrati”, så som dessa hade slagits fast i resolutionen från den tionde partikongressen. Denna sexpunktsresolution är den mest koncisa redogörelsen för vad oppositionen vid denna tid menade med arbetardemokrati. Dess huvudpunkter var: en diskussion inom partiets alla nivåer om ”alla de viktigaste frågorna om partiets inre liv, samt om det politiska och ekonomiska livet”; rätt att, enskilt och kollektivt, fritt uttrycka sin uppfattning inom partiet och ett upphävande av diskussionsförbudet, i synnerhet inom partiklubbar och i partipressen; att partiorganen skulle kontrolleras av ”partiets allmänna opinion”; ett slut på utnämningar av ledande partifunktionärer ovanifrån genom nominering och återupprättande av principen om att partiorgan och funktionärer skulle tillsättas genom val; ett slut på bruket att utse partiarbetare inte efter kompetens utan efter hur undergivna de var inför

[20] Detta utdrag finns i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 11; för kärnpunkten i det andra avsnittet se ibid., sid.8.
[21] Ibid., sid. 11-12; om detta brev, se också ovan.
[22] Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 505-508.
[23] Se förra kapitlet.
[24] Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik* (No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 8), svarade politbyrån också på Trotskijs andra brev; någon text har dock aldrig publicerats.

order; samt en undersökning av de förflyttningar av partiarbetare som utförts på grund av avvikande åsikter.[25] Överläggningarna varade tre dagar, men inget protokoll har bevarats. Preobrazjenskijs förslag fick inget stöd och det enda publicerade resultatet från mötet var en kort resolution, ”Om partiets inre läge”, som antogs med 102 röster mot 2 och 10 nerlagda.[26] Resolutionen uppmanade politbyrån att påskynda arbetet inom de tre kommissioner som bildats en månad tidigare och att vidta varje nödvändig åtgärd som deras rapporter skulle kunna föranleda. Vidare beskrev den Trotskijs handlande ”vid den ytterst ansvarsfulla tidpunkt som den internationella revolutionen och partiet nu genomlever” som ”ett allvarligt politiskt misstag” — detta desto mer som hans handlande hade ”tjänat som startsignal för fraktionell sammanslutning (de 46:s deklaration)”. Denna deklaration ”fördömdes bestämt” som ”ett steg av fraktionell och söndrande politik”, och inordnades således under det förbud mot ”fraktionsverksamhet” som uttalats av den tionde partikongressen 1921. Därmed rättfärdigade man centralkommitténs vägran att sprida eller publicera den.[27] Resolutionen upprepade samtidigt centralkommitténs anslutning till principen om arbetardemokrati. Den öppna splittringen inom partiet, i frågor som till en början och skenbarligen hade handlat om den ekonomiska politiken, kunde nu inte längre döljas. I en artikel i *Pravda* den 7 november 1923, med titeln ”Partiets nya uppgifter”, förklarade Zinovjev att det var ”absolut nödvändigt att praktiskt tillämpa arbetardemokrati inom partiet”. Och i en not till artikeln tillkännagavs att tidningens spalter nu skulle öppnas för en diskussion i vilken partimedlemmar, fackföreningsmedlemmar och icke partianslutna arbetare inbjöds att delta. Detta var en stor händelse i partiets historia.

Under större delen av november 1923 fördes debatten i *Pravda*s spalter i jämförelsevis måttfulla ordalag och inga framträdande personer deltog i den.[28] Saxkommittén sammanträdde fortfarande inför lyckta dörrar och strävade efter att nå en gemensam lösning i de ekonomiska frågorna. Den politiska frågan — utmaningen av den befintliga partiledningens principer och metoder — började dock alltmer dominera diskussionen. Den 28 november publicerade *Pravda* en viktig och kompromisslös artikel av Preobrazjenskij, den förste undertecknaren av de 46:s plattform och en av de främsta initiativtagarna till denna. Alltsedan införandet av NEP, skrev Preobrazjenskij, hade partiet följt ”en i huvudsak felaktigt linje i den interna partipolitiken”. Den tionde partikongressen i mars 1921 hade tillkännagivit en ”övergång från militära metoder till partidemokratins metoder”. (Han förbigick under tystnad kongressens beslut om partiets enighet och förbudet mot fraktioner.) Vad som hade behövts var ”att göra slut på militära metoder inom partiet, att återupprätta partilivet ungefär i enlighet med åren 1917-18”. Istället för detta hade den linje som genomförts av centralkommittén endast ”stärkt byråkratin, funktionärsväldet, ökat antalet frågor som avgjordes på förhand ovanifrån, skärpt uppdelningen av partiet . . . mellan dem som fattar besluten och bär ansvaret och massan av dem som utfört partiets beslut men inte deltar i att utforma dem”. Man hade slagit in på en väg mot ”en bra apparat och bra partifunktionärer”, men ”till priset av ett utplånande av partiets inre liv”. Följderna hade blivit ”ett utdöende av partilivet” och ”en tillväxt av karriärism och servilitet”. Dessa svepande angrepp mot byråkratin inom partiet var av ett slag som väckte en vag men utbredd sympati bland de vanliga medlemmarna, och partiledningen var högst känslig för detta hot mot dess auktoritet. Men bristen på sammanhållning och enighet om

---

[25] *Trinadtsataja Konferentisija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjeviov)* (1924), sid. 106-107.
[26] *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 531-532.
[27] Enligt Rykovs tal den 29 december 1923 (*Pravda*, 1 januari 1924) tog kommittén ett formellt beslut att inte sprida deklarationen. Efter detta skulle varje ytterligare försök från dess upphovsmän att sprida den ha behandlats som brott mot partidisciplinen.
[28] Stalin skrev senare om denna ”första period” att partiets centralkommitté ”inte ingrep i diskussionen på *Pravda*s sidor, och gav partimedlemmarna fullständig frihet till kritik”, samt att centralkommittén ”inte ens ansåg det nödvändigt att besvara orimliga anklagelser”. (Stalin, *Sotjinenija*, v, 372.) *Pravda*s spridning sägs ha fördubblats under diskussionen. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 62.)

målen bland kritikerna gjorde det möjligt för trojkan att misskreditera och besegra dem i en rad separata uppgörelser. Således hade de 46 hållit sig på avstånd från Arbetarnas Grupp, mot vilken åtgärder faktiskt hade vidtagits redan innan de 46:s plattform utarbetades. Den mer besvärliga uppgiften var nu att hålla Trotskij isolerad från de 46, vilka stod honom mycket närmare, och ivrigt skulle ha välkomnat honom som ledare. Att undvika en öppen sammanstötning med Trotskij, vilken skulle driva honom in i solidaritet med de 46 eller med andra oppositionsgrupper, och att hela den begynnande brytning som resolutionen från den 25 oktober innebar, var vid denna tid trojkans övergripande taktiska målsättning. Och för detta kunde den räkna med aktivt eller tyst stöd inte bara från de övriga medlemmarna inom politbyrån, utan också från majoriteten inom centralkommittén.[29]

Vid denna punkt inträder nu en underordnad faktor av viss betydelse i historien. Under vintern 1923-24 besvärades Trotskij, enligt vad man vet för första gången under sin bana, av ihållande dålig hälsa. Redan på våren 1923, under de avgörande veckorna före Lenins sista slaganfall i mars, låg Trotskij till sängs i Kreml, drabbad av ryggskott.[30] I slutet av oktober 1923 ådrog han sig en allvarlig förkylning då han var ute på andjakt — en händelse som han berättar ganska utförligt om i sin självbiografi, åtföljt av filosofiska reflektioner om slumpens roll i historien.[31] Följdsjukdomen blev vad han senare kallade ”en envis, mystisk infektion vars karaktär ännu är en gåta för mina läkare”.[32] En regelbundet återkommande feber med frossa höll i sig in i januari 1924, då Trotskij lämnade Moskva för att bege sig till Kaukasus. Under denna tid gjorde han inga offentliga framträdanden, men fortsatte dock att arbeta, och åtskilliga artiklar och brev han skrivit publicerades i december. Historikern kan knappast undgå att spekulera över tänkbara psykologiska faktorer i den sjukdom som under denna för Trotskij kritiska tid dömde honom till inaktivitet, eller försåg honom med en anledning till denna inaktivitet.

Det var under dessa förhållanden trojkan nu inledde sina underhandlingar med Trotskij. Det var ingen lätt uppgift. Stalin vittnar om två ”privata diskussioner” mellan Trotskij och hans främsta kolleger — Zinovjev påstår uttryckligen att alla medlemmar i politbyrån var närvarande[33] — under vilka man nådde en bas för överenskommelse om ”alla frågor av ekonomisk eller partikaraktär”. Att göra upp en resolution till politbyrån anförtroddes därefter till en kommittébestående av Stalin, Kamenev och Trotskij, vilken uppenbarligen satte sig över den tredje av de kommittéer som bildats av politbyrån i slutet av september.[34] Trotskij har inte lämnat några anteckningar om dessa diskussioner, med undantag för en beskrivning han citerar ur sin frus opublicerade memoarer:

> Han var ensam och sjuk och tvungen att bekämpa dem alla. På grund av hans sjukdom hölls

---

[29] Trotskij skrev senare om en ”hemlig politisk byrå” bestående av de sex som, förutom honom själv, var politbyråns fullvärdiga medlemmar, samt av Kujbysjev, ordförande för den centrala kontrollkommissionen. Dessa var ”bundna av ömsesidiga löften” och ”förband sig att inte polemisera mot varandra, och att samtidigt söka tillfällen att angripa mig”: liknande grupper upprättades i de lokala partiorganisationerna. (L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 240.) Detta är en utan tvekan överdriven och överdramatiserad bild av en faktisk situation.

[30] Ibid., 220.

[31] Ibid., 234-238.

[32] L. Trotsky, *Stalin* (1946), sid. 381. En bulletin undertecknad av Semasjko, Foerster, Guétier och tre andra Kreml-läkare, daterad 31 december 1923, beskrev sjukdomen på följande sätt: ”L. D. Trotskij insjuknade den 5 november i år i influensa med tecken på katarr i de övre luftvägarna. Dessa symptom har snabbt försvunnit, men ett febertillstånd inte understigande 38 grader har bestått till dags dato. En yttre undersökning visade viktförlust, blekhet, minskad arbetskapacitet och sänkt aptit. En undersökning av de inre organen visade en förstoring av lymfkörtlarna i bröstet, orsakad av ovan nämnda infektion”. (*Pravda*, 8 januari 1924.) Eftersom syftet med läkarbulletinen var att rättfärdiga Trotskijs avresa från Moskva på sjukledighet, har sjukdomssymptomen sannolikt inte förringats. Å andra sidan stämmer det datum som anges för sjukdomens början inte med Trotskijs eget påstående, eller med hans frånvaro på grund av sjukdom från centralkommitténs möte den 25 oktober 1923.

[33] Tal inför EKKI den 6 januari 1924, återgivet i *Inprekorr*, No. 20, 18 februari 1924, sid. 224.

[34] Om politbyråns kommittéer, se början av detta kapitel.

> mötena i vår våning; jag satt i det angränsande sovrummet och hörde hans tal. Han talade med hela sin varelse; det verkade som om han efter varje sådant tal förlorade något av sin styrka — han talade med sådan lidelse. Och till svar hörde jag bara kalla, likgiltiga genmälen. Allt hade naturligtvis beslutats på förhand, så varför behöva bli upprörd? Efter vart och ett av dessa möten steg L. D:s temperatur; han kom genomvåt ut ur arbetsrummet, klädde av sig och gick till sängs.[35]

Problemet var att förena det uttalade behovet av ”partidemokrati” med förbudet mot fraktioner och ”fraktionella grupperingar”. Trotskij försökte utvidga, och trojkan begränsa, oppositionens rätt att samordna sin kampanj mot centralkommittén. Stalin gav efteråt en cynisk redogörelse för den taktik man följde:

> Kamrat Kamenev och jag tog beslutsamt upp frågan om grupperingar. Kamrat Trotskij protesterade i form av ett ultimatum, och förklarade att han under sådana förhållanden inte kunde rösta för resolutionen. Vi begränsade oss då till en referens till resolutionen från den tionde partikongressen, som kamrat Trotskij tydligen inte hade läst på den tiden, och i vilken man nämner förbud inte bara mot fraktioner, utan också mot grupperingar.[36]

Allmänt talat var trojkan redo att gå nästan hur långt som helst i formulerandet av allmänna principer, förutsatt att Trotskij därmed kunde hindras från att ställa sig själv i spetsen för oppositionen och offentligt uttala sig emot centralkommittén Trotskij, som var van vid att meningsskiljaktigheter inom partiet utkämpades och löstes genom att man skrev parti-resolutioner, tillmätte en seger på papperet ett faktiskt värde som den, under de nya ledar-förhållandena, inte längre hade.[37]

Den resolution som nu gjordes upp av Stalin, Kamenev och Trotskij var en av dessa kompromisser som uppnås genom att de stridande parternas mål och beräkningar rör sig på skilda plan. Så kan båda parter tillfredsställas på samma gång, utan uppenbar motsättning. Resolutionen var ett hopkok på välkända tankar, vars betydelse endast låg i hur man lade tonvikten. Och olika uttolkare valde naturligtvis att betona olika punkter. En kort översikt över det ekonomiska läget innehöll inget nytt, och avslutades med att fästa uppmärksamheten vid ”Gosplans enastående betydelse, den socialistiska statens ekonomiska ledning”. Därefter behandlade resolutionen de faror för partiet som uppkom ur NEP:s motsättningar, och gjorde upp en lista på ”skadliga tendenser” som omfattade nästan alla de punkter som tagits upp av oppositionen:

> Den skarpa differentieringen i partimedlemmarnas materiella situation i samband med skilda uppgifter, och de så kallade ”överdrifterna”; det växande bandet till borgerliga element och de senares ideologiska inflytande; ett inskränkt synsätt bland funktionärerna (något som skall skiljas från nödvändig specialisering) och därav följande försvagning av banden mellan kommunister sysselsatta inom skilda arbetsfält; faran av att förlora det övergripande perspektivet på det socialistiska uppbygget i dess helhet och världsrevolutionen; den av kongressen redan noterade faran av degenerering hos de partiarbetare som under NEP, genom karaktären av sitt arbete, har närmast kontakt med den borgerliga miljön; den byråkratisering som har iakttagits inom partiorgan

---

[35] L. Trotskij, *Moja Zjizn* ii, 240.

[36] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 224. För resolutionen från den tionde kongressen och definitionen på ”fraktionalism”, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 221-223 (inklusive not 32, sid. 222.) Resolutionen förbjöd inte ”grupper” eller ”grupperingar” som sådana, utan endast ”grupper som konstituerar sig på basis av en eller annan plattform”. Denna distinktion var hårfin och existerade inte i praktiken. [Lenins ursprungliga utkast till denna resolution finns i Lenin, Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) tionde kongress]

[37] Påståendena i L. Trotskij, *Stalin* (1946), sid. 371 (ett avsnitt försett med parenteser för att visa att det tillagts Trotskijs manuskript av utgivaren) att ”Trotskij, som hade varit sjuk sedan början av november, fäste sin namnteckning på den tillsammans med alla andra medlemmar ur politbyrån” ger en felaktig bild. Trotskij fäste den allra största vikt vid denna resolution, vilken han betraktade som ett bestyrkande av hans uppfattningar. Och under den följande stridens hetta beskrevs han den som inledningen till en fjärde period i partiets historia; de föregående perioderna var ”pre-Oktober”, ”Oktober” och ”post-Oktober”. (L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 9, i en omtryckt artikel som först publicerades i *Pravda* den 29 december 1923 — se sid. 181-82 nedan.) Sex månader senare ansåg han fortfarande att resolutionen hade givit honom det viktigaste av vad han eftersträvat, och beskrev den på detta sätt inför partiets trettonde kongress. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 154.)

och det hot som därur uppstår om ett avskiljande av partiet från massorna.

Resolutionen var emellertid mindre kategorisk när den ordinerade botemedel. Den krävde visserligen ”en ordentlig förändring av partiets kurs i riktning mot en verklig och systematisk tillämpning av principerna för arbetardemokrati”. Men på den avgörande frågan om den kontroll som centrum utövade över utnämningarna av lokala partiordförande var resolutionen tvetydig. Den erinrade om att partiets stadgar krävde att sådana utnämningar konfirmerades av partiets högsta instans, men ansåg att ”i ljuset av den erfarenhet vi nu har, i synnerhet i de lägre organisationerna” så hade tiden nu kommit för att ”kontrollera lämpligheten” av denna och liknande begränsningar av de lokala avdelningarnas självständighet. Detta avsnitt i resolutionen slutade: ”Rätten att bekräfta ordförandena kan på inga villkor tillåtas förvandlas till att de i själva verket utnämns.” Det krävdes mycken optimism för att i dessa haltande meningar läsa in en fast beslutsamhet att förändra redan etablerat bruk. Förutom ”partidemokrati” var det andra hjälpmedel som återkom i mer än ett avsnitt i resolutionen, det gamla universalbotemedlet med ”ett inflöde [i partiet] av nya kadrer av industriarbetare”. Övervikten från ”icke-proletära element” måste tyglas genom att dra in fler ”industriarbetare från verkstadsgolvet” i partiet. Detta var en oantastlig partidoktrin, till vilken man hade gjort läpparnas bekännelse under många år. Ingen hade dock ännu besinnat för vilka syften dess genomförande skulle kunna användas.

Förutom dessa tillkännagivanden om principerna för partiets organisation och uppbyggnad, måste man också läsa resolutionen som ett utlåtande i den aktuella partistriden. Även här uttryckte den sig huvudsakligen indirekt. Arbetarnas Sanning och Arbetarnas Grupp fördömdes med namn. De 46:s plattform nämndes inte uttryckligen. Men resolutionen citerade och anslöt sig till den tidigare resolution från centralkommittén av den 25 oktober som godkände ”den inriktning som politbyrån angivit för partiets inre demokrati”. Eftersom ett av huvudsyftena med denna resolution, som hade antagits i Trotskijs frånvaro, hade varit att fördöma de 46, så var slutsatsen klar att också dessa omfattades av det förnyade fördömandet av ”fraktionella grupperingar”. På detta indirekta sätt förmåddes Trotskij att i partilojalitetens namn döma sina potentiella anhängare. Man kan också hävda att Trotskij, genom att gå med på att med gillande citera den politbyrå-resolution som hade fördömt hans eget brev från den 8 oktober, hade accepterat riktigheten i denna kritik; dvs. att det var han, och inte hans kolleger inom politbyrån, som verkade ha retirerat jämfört med positionerna i oktober. Enigheten bland ledarna hade återupprättats. Och medan Trotskij antog att den hade återupprättats genom att hans kolleger hade godtagit hans uppfattningar, så kunde andra med samma rimlighet tro att Trotskij hade anslutit sig till ropet på partilojalitet och i allt väsentligt accepterat majoritetens ståndpunkt. Det viktigaste sakförhållandet var dock, i bägge dessa antaganden, att det åter rådde enighet inom politbyrån. Oppositionen hade fördömts och isolerats. Den resolution som formulerats av Trotskij, Stalin och Kamenev antogs enhälligt vid ett sammanträde inom politbyrån, tillsammans med den centrala kontrollkommissionen, den 5 december 1923.[38] Trojkans medlemmar kunde dra en lättnadens suck. Faran av en splittring, där Trotskij skulle leda partiets vanliga medlemmar emot dem, hade än en gång avvärjts.

[38] Denna resolution publicerades i *Pravda*, 7 december 1923. Med de två första avsnitten bortskurna ur den del som uteslutande behandlade ekonomiska frågor, antogs den som den trettonde partikonferensens resolution om partiets Organisation. (*VKP(B) r Rezoljutsijach* (1941), i, 535-540; för de två utelämnade avsnitten, se ibid., 622-623.) I sin ursprungliga form förekom den än en gång i protokollen från den trettonde partikongressen. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 733-741.)

13. Kampanjen mot Trotskij

December månad 1923 visade sig bli en vändpunkt i den interna partikrisen. All undangömd bitterhet kom nu upp till ytan och gav partiet den nya form i vilken dess öden skulle formas under hela det kommande årtiondet. Det hela började så sakteliga. Efter att nu ha en överenskommelse med Trotskij inom synhåll, var trojkan försiktig med att göra något nytt drag. Zinovjevs artikel i *Pravda* den 1 december om den tyska revolutionen[1] innehöll ingen antydan till någon som helst lust att inleda ett gräl med Trotskij eller Radek i denna fråga. Samma dag höll Zinovjev ett färglöst och okontroversiellt tal inför en konferens inom Petrogradprovinsens partiavdelning. Konferensen antog en resolution vars nyckelmening endast upprepade den vanliga formeln utan att försöka överbrygga motsättningen i denna: ”Diskussionsfrihet inom partiet i en hel rad frågor är grundläggande: frihet att bilda ‘grupperingar’ och ‘fraktioner’ är utesluten.”[2] Den 2 december publicerade *Pravda* domarna om uteslutning eller tillrättavisning av dem som varit inblandade i Arbetarnas Grupp.[3] Detta beslut var ett tillkännagivande av enigheten bland alla ansvariga partiledare om att fördöma fraktionell opposition och upprätthålla partidisciplinen. Samma dag, det var en söndag, talade Stalin inför ett möte med partimedlemmar i Krasnaja Presnja, ett industriområde i utkanterna av Moskva. Utan att göra anspråk på att tala för centralkommittén, vars i september utsedda kommitté inom kort skulle rapportera om läget i partiet, varnade Stalin försiktigt för att gå för långt vad gällde principerna. Valen av ordförande till provningskommittéer och andra partikommittéer skulle bibehållas, men lika viktigt var att upprätthålla den regel som begränsade valbarheten till sådana partimedlemmar som hade tjänat partiet ett visst antal år. Diskussionen om meningsskiljaktigheter inom partiet skulle vara fri men inte obegränsad; partiets uppgift var inte bara att uttrycka åsikter utan också att genomföra ett handlingsprogram. Här försvarade Stalin Trotskij mot någon som hade tillskrivit denne en beskrivning av partiet som ”en frivillig förening av likasinnade personer”. Han trodde inte att Trotskij hade använt ett sådant uttryck, ty han kände Trotskij som ”en av de medlemmar inom centralkommittén som främst betonar den aktiva sidan av partiets arbete”.[4] Talet var betecknande endast för Stalins beslutsamhet att inte forcera några frågor och inte visa sina kort för tidigt. Det var fullt av sådana klichéer som, även om de inte spred något nytt ljus, inte heller kunde förnärma någon. Vilka ironiska undertoner som än skulle kunna upptäckas i hans försvar av Trotskij, så var det minnesvärt som det sista tillfälle då han offentligt talade om Trotskij utan öppen fientlighet. Den 5 december publicerade *Pravda* en förvirrad liten notis, tydligen från en provinskorrespondent, som klagade över att ”diskussionen om inre partifrågor har överrumplat provinserna” och att de flesta partimedlemmarna inte visste vad de skulle tycka, ty de ”fruktade en tyst konspiration”. Nästa dags *Pravda* innehöll en artikel av Trotskij med rubriken ”Om alliansen (Mer exakt: Om alliansen och om falska rapporter)”. Artikeln var en framställning av Lenins tankar om ”alliansen” mellan proletariatet och bönderna, och en vederläggning av de gängse rapporterna (bekvämt tillskrivna nepmännen) om meningsskiljaktigheter mellan Lenin och Trotskij i denna fråga. Artikeln upprepade, som allt annat Trotskij skrev under denna tid, hans övertygelse om nödvändigheten av ”ett medvetet beräknat och planerat angreppssätt vad gäller marknaden och ekonomiska uppgifter överhuvudtaget”.[5] Artikeln framkallade inget genmäle eller någon offentlig kommentar från partikretsar. Följande dag, den 7 december, publicerades den överenskomna politbyråresolutionen från den 5 december i *Pravda*.

---

[1] Se kapitel 9. Zinovjevs artikel behandlas även där
[2] Talet och resolutionen trycktes i *Pravda*, 7 december 1923.
[3] Se sid. 131 ovan.
[4] Stalin, *Sotjinenija*, v, 354-70; talet publicerades ursprungligen i *Pravda*, 6 december 1923.
[5] Artikeln omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 93-99. [Den nya kursen]

Fastän resolutionen från den 5 december 1923 av alla berörda godtogs som ett sätt att avvärja eller uppskjuta den hotande splittringen inom ledningen, fick den direkt motsatt effekt. Den visade sig vara det sista dokument där, oavsett med vilka hemliga reservationer, trojkan och Trotskij undertecknade en gemensam överenskommelse. Exakt vad som framkallade brytningen är än idag inte klart. När någon länge har funderat på och förberett ett slag bestäms det ögonblick då det utdelas ofta av en plötslig rädsla inför följderna om det skulle uppskjutas ännu en tid; detta är antagligen den rimligaste förklaringen till vad som följde. Brytningen inträffade i samband med ett brev från Trotskij den 8 december till ett partimöte. I brevet, som tillsammans med en efterskrift publicerades i *Pravda* den 11 december, ursäktade han sin frånvaro från detta möte. Det var utformat som en kommentar till resolutionen från den 5 december och var en framställning av vad Trotskij menade att resolutionen uttryckte och en vederläggning av alla övriga potentiella tolkningar. Brevet var inte, som man efteråt påstod, ett överlagt angrepp på den överenskomna texten eller på andra medlemmar ur politbyrån eller centralkommittén. De uppfattningar som framställdes var de som Trotskij naivt trodde att han hade övertalat eller tvingat sina kollegor till att dela. Trotskijs enda avsikt med brevet var att fylla i en del små oklarheter i resolutionen och inregistrera sin seger. Resolutionen skulle, trodde Trotskij, endast kritiseras av de ”konservativt sinnade kamrater som är benägna att övervärdera apparatens roll och undervärdera partiets självständighet”. Resolutionens innebörd var att ”den tyngdpunkt som under den gamla inriktningen felaktigt hade skiftats över till apparatens sida, nu med den nya kursen måste läggas om till aktivitetens sida, till den kritiska självständighetens sida, till partiets självförvaltning”. Detta ledde Trotskij till den reflektion som i efterhand kom att tas mest illa upp. Byråkratin, anmärkte han, som naturlig nog var bemannad av ”kamrater med mest erfarenhet och längst tjänstgöring” tyngde allra mest på den uppväxande generationen. Det var därför som ”ungdomen, partiets mest tillförlitliga barometer, reagerar allra skarpast mot partibyråkratin”. Historien hade ofta bevittnat ”förvandlingen av ett ‘gammalt garde’”, dvs dess förfall i ”opportunism”: de tyska socialdemokratiska ledarna under perioden före 1914 var ett iögonfallande exempel.[6] En del ”byråkratiserade representanter för apparaten” förberedde kanske också nu att ”formellt ‘iaktta resolutionen’, dvs att *på byråkratiskt sätt förinta den*”. Efter att ha utfärdat denna varning, avslutade Trotskij med att nämna ”fraktionsfaran”. Denna varning modifierades dock av den understrukna anmärkningen att ”*apparatens byråkrati är en av huvudkällorna till fraktionalismen*”, och var långt mindre övertygande än hans angrepp på ”apparaten”. I en efterskrift som publicerades tillsammans med brevet, men som skrivits först efter det att brevet redan hade lästs och diskuterats vid åtskilliga partimöten, försökte han vederlägga anklagelsen om att ha satt den unga generationen mot det ”gamla gardet”. Hänvisningen till socialdemokraterna före 1914, förklarade han nu, syftade inte till att dra någon exakt parallell mellan de två perioderna. Dock var det korrekt att ”rikta uppmärksamheten mot NEP:s faror, vilka är nära förbundna med den internationella revolutionens *utdragna* karaktär”.[7] Efterskriften lugnade sannolikt inte dem

[6] Detta exempel var välbekant i partilitteraturen, och Trotskij hade själv använt det för att peka på samma sensmoral innan den aktuella krisen uppstått. I förordet till en nyligen utgiven tysk upplaga av en del av hans artiklar och tal daterat den 4 maj 1923, berördes den snabba degenereringen av de tyska socialdemokraterna när några omedelbara revolutionära utsikter inte längre låg inom synhåll. Förordet fortsatte: ”Denna fara uppstår i viss utsträckning också för vårt parti, i den proletära diktaturens land. Vårt arbete blir med nödvändighet specialiserat och förlorar sig i detaljer ... Den nuvarande perioden gömmer i sig möjligheten av skarpa brott i tempo och djupgående störningar. Vår sansade, försiktiga och överlagda politik måste bevara förmågan till tvära förändringar. I annat fall skulle en ny revolutionär våg kunna ta kommunistpartiet med överraskning och bringa det ur jämvikt. Detta skulle nästan med säkerhet betyda ett nytt nederlag för revolutionen”. (L. Trotskij, *Grundfragen der Revolution* (Hamburg, 1923), förordet.)

[7] Brevet och efterskriften omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924). Det sändes uppenbarligen av Trotskij till åtskilliga partimöten, där det lästes upp. Den översättning som förekom i *Inprekorr* (No. 8, 21 januari 1924, sid. 69-71), beskrev felaktigt brevet som riktat till ”centralkommitténs utvidgade plenum”. Senare omnämndes det ofta som en artikel med rubriken *Den nya kursen*, en titel Trotskij gav den samling där det senare publicerades. (Trotskijs brev av den 8 december 1923 finns på svenska i Trotskij, *Den nya kursen* (1923), sid. 71-78. Ö. anm.)

som hade oroats av det ursprungliga brevet.

Samtidigt som Trotskijs brev cirkulerade fördubblade oppositionen sina ansträngningar vid partiets möten. Även om man ännu inte gick med på att jämställa Trotskijs uppfattningar med oppositionens, så var de botemedel som oppositionen förespråkade klart tillämpliga på de missförhållanden som Trotskij analyserade. Oppositionens mest aktiva förkämpar var vid denna tid Preobrazjenskij och Sapronov. (Pjatakov återkom tydligen inte från Tyskland förrän vid mitten av december.) En resolution som föreslogs av Preobrazjenskij vid ett partimöte den 8 eller 9 december i ett industriområde i Moskva var karaktäristisk för oppositionens program. Den krävde ”avskaffande av nomineringar som system”; ”införande av val (som regel) till partiorgan och av ansvariga funktionärer inom apparaten”; ”en faktisk ansvarighet för partiorgan inför partiets massor”; ”ett precist formulerande av fraktionsfrågan”; ”att, i första hand, förbehålla particellerna att besluta om disciplinära åtgärder mot partimedlemmar”; samt ”genomförande av val till alla partiorgan som hittills rekryterats genom nominering”.[8] Dessa krav var, med den vaghet som utmärkte en del av dem, helt klart avsedda att slå an hos partiets vanliga medlemmar. Det övergripande intrycket var dock förvirrat och maningen till demokrati inom partiet hade föga tyngd. Bortsett från de diskriminerande och repressiva åtgärder som partiets ledande organ vidtog, så fortsatte två brister att motverka framgång för oppositionen: brist på ledarskap och ett förlitande på missnöje med den befintliga politiken snarare än på ett positivt reformprogram.

Den 8 eller 9 december underrättades trojkans medlemmar om innehållet i Trotskijs brev.[9] De visade dock ingen större brådska att besvara det och beslöt inte genast att behandla det som en krigsförklaring mot resolutionen från den 5 december. Ännu vid ett stort möte inom partiets Moskvaavdelning, som hölls i fackföreningshusets pelarsal (före detta adelns hus) den 11 december, samma dag som Trotskijs brev publicerades i *Pravda*, hade trojkan inte någon som helst klar eller överenskommen angreppsplan. Kamenev öppnade förhandlingarna med ett långt och måttfullt formulerat försvar för centralkommittén och ”apparaten” där han refererade till angreppen från Preobrazjenskij, Sapronov och Smirnov men överhuvudtaget inte nämnde Trotskij. Sapronov, som inledde för oppositionen, visade inte samma återhållsamhet och späckade sitt tal med citat från Trotskijs brev. En allmän debatt följde, med ett tämligen jämnt antal talare för centralkommittén respektive oppositionen. Radek, som nyligen hade kommit tillbaka från Tyskland, försökte inta en mellanposition, men tonen i hans tal var fientlig mot ledningen. ”Proletariatet”, anmärkte han sarkastiskt, ”som har gått igenom inbördeskriget och nu har tillbringat tre år med att studera marxism, vill själv diskutera partiets angelägenheter.” Han beklagade Trotskijs jämförelse mellan de gamla bolsjevikerna och de tyska revisionisterna, men framhöll att Preobrazjenskij och Smirnov var överens med Trotskij om Gosplan. Han ansåg att bägge sidor höll på att ”inflammera frågan”. Zinovjev förde upp debatten på ett mer sensationellt plan. Han riktade uppmärksamheten mot det faktum att de flesta av de befintliga oppositionsledarna (bl. a. Preobrazjenskij, Osinskij, Radek, Pjatakov och V. Smirnov) 1918 hade varit vänsterkommunister. Därefter erinrade han om ett färskt (och tydligen inte omrapporterat) tal av Bucharin, där denne hade beskrivit hur en del vänstersocialrevolutionärer under Brest-Litovsk-krisen hade närmat sig vänsterkommunisterna med en plan för att arrestera hela Sovnarkom ”med Lenin i dess ledning”, och hur vänsterkommunisterna allvarligt hade diskuterat personer till ett nytt Sovnarkom ”med Pjatakov i dess ledning”.[10] Hans sätt att behandla Trotskij var långt mer återhållsamt. Dock

---

[8] *Pravda*, 12 december 1923; samma nummer rapporterar om två andra, liknande möten, vid vilka den officiella linjen försvarades av Sokolnikov respektive Kamenev. Dessa var antagligen bland de möten vid vilka Trotskijs brev av den 8 december lästes upp.

[9] Enligt ett uttalande vid den trettonde partikonferensen var Stalin den 8 december, och Zinovjev och Kamenev den 8 december, närvarande vid möten där brevet lästes upp. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 131-32.)

[10] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 208-10.

ansåg han att Trotskijs brev ”bådar inte gott” och ”vi får se hur saken framskrider”. Och han tillade olycksbådande: ”vem som än överträder den överenskommelse vi nått kommer att få svara för det inför hela partiet”. Preobrazjenskij nämnde inte Trotskij men gjorde ett direkt angrepp på den ”ledande trojka” inom politbyrån till vilken Stalin hade refererat vid den tolfte partikongressen.[11] Trojkan saknade, naturligtvis, stöd i partiets stadgar. Preobrazjenskijs försök att beskriva den som en illegal ”fraktion” var dock ganska ihåligt. Jaroslavskij, som var ordförande inom den centrala kontrollkommissionen och började anses som anhängare till Stalin, gjorde det enda direkta angreppet på Trotskij, vilken han i bittra ordalag anklagade för att försöka förstöra partiets ”apparat”. Protokollet visar dock att detta avsnitt blev illa mottaget och att talaren nästan överröstades av en fientligt stämd församling. Att vid ett partimöte öppet angripa Trotskij var fortfarande en riskabel och impopulär handling.

Kamenev avrundade debatten med ett tal som visade en slug medvetenhet om nödvändigheten av att gå försiktigt fram. Han tog Sapronovs citat från Trotskij till sin utgångspunkt. Det var naturligt att Sapronov skulle deklarera sig solidarisk med Trotskij.

> Det låter bra att säga: ”Jag är överens med Trotskij”. . . . Att Sapronov samtycker till att godta Trotskijs formel för att slå mot centralkommittén tvivlar jag inte på; men huruvida Trotskij är överens med Sapronov, känner jag inte till.

Uppmuntrad av den applåd som hälsade detta avsnitt fortsatte Kamenev med att dela Radeks beklagan över att Trotskij hade ”infört jämförelsen mellan ‘vårt partis ledare’ och Bernsteins med fleras degenerering”. Han antydde att Trotskijs artikel hade farliga implikationer och slutade:

> Det är uppenbart att Trotskijs artikel behöver kompletteras och förklaras, så att det inom de lägre partifunktionärernas led inte uppstår några farhågor för att Trotskij skulle yrka på att ”apparatmännen” skall avlägsnas.

Därefter antog mötet en deklaration om förtroende för resolutionen av den 5 december och för partiets enighet. Preobrazjenskij använde sig vid detta tillfälle av taktiken att framlägga en resolution som skiljde sig så litet från den officiella linjen att det verkade svårt att motsätta sig den. Den hyllade resolutionen från den 5 december som ”ett första steg på vägen för att genomföra åtgärder för vilka partiet sedan länge har varit moget” och betecknade den som ”partipolitikens nya kurs”. Trots detta förkastades Preobrazjenskijs resolution av en överväldigande majoritet.[12] Vid partikonferensen en månad senare uttryckte Stalin en hycklande förvåning över att denna Preobrazjenskijs ofarliga resolution ”av någon anledning” hade förkastats.[13]

Mötet i Moskva den 11 december 1923 förtjänar antagligen att ihågkommas som det sista tillfället av en öppenhjärtigt och fullständigt omrapporterad offentlig debatt, med möjligheter att förändra opinionen inom partiet. Nu förestod en vändpunkt. De följande två eller tre dagarna var trojkans medlemmar uppenbarligen sysselsatta av ängsliga överläggningar. Den 13 december åstadkom Radeks omnämnande av Trotskijs anseende och popularitet inom de utländska kommunistpartierna, som snart skulle följas av brevet från den polska centralkommittén till stöd för Trotskij,[14] ett nytt irritationsmoment och en ny källa till oro. Den 14 december publicerades ännu en försiktig ledare i *Pravda* som, utan att nämna Trotskij, kraftigt

---

[11] För Stalins ord, se kapitel 11 ovan (not 74 och motsvarande citat).

[12] Ett stenografiskt, fast utan tvivel förkortat, protokoll från mötet den 11 december publicerades i *Pravda*, 13, 14, 15, 16 och 18 december 1923. Kamenevs inledningsanförande och texten till de två resolutionerna publicerades den 13 december; Sapronovs tal samt Kamenevs avslutande tal den 14 december. Därefter följde de andra talen, förmodligen i den ordning de hade hållits. Stalin talade inte, även om en referens till mötet i *Sotjinenija*, vi, 12, antyder att han var närvarande. Översättningar av Kamenevs och Zinovjevs tal publicerades i *Inprekorr*, No. 7, 18 januari 1924, sid. 52-59, 63-68.

[13] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 12.14

[14] Se sid. 131-32 ovan.

motsatte sig varje försök att driva in en kil mellan den äldre och den yngre generationen inom partiet.[15] Den 15 december 1923 inleddes så en gemensam offensiv. Denna dag innehöll *Pravda* en artikel av Stalin, som inte hade brutit tystnaden sedan sitt tal den 2 december. Han antydde nu att debatten höll på att sluta med ett totalt nederlag för oppositionen, vilken han beskrev som ”ett förbund mellan en del av ‘vänster’kommunisterna (Preobrazjenskij, Stukov, Pjatakov, etc.) och de så kallade demokratiska centralisterna (Rafail, Sapronov, etc.)”. Han fortsatte med att i detalj kritisera ett tal av Rafail där denna hade jämfört den disciplin som pålades partiet med disciplinen inom en armé, samt artiklar av Preobrazjenskij och Sapronov. I en avslutande del, som mycket väl kan ha tillagts i efterklokhet, gick han plötsligt till skarpt angrepp mot Trotskij, vilken dittills inte alls hade nämnts i artikeln.

Trotskijs brev kunde endast betraktas som ”ett försök att försvaga partiets vilja till enighet i stöd för centralkommittén och dess uppfattning”. Stalin citerade Trotskijs reflektioner om ”förvandlingen” av bolsjevikernas ”gamla garde” och utvecklade med stark ironi något som hädanefter skulle bli ett av hans favoritämnen — ihåligheten i Trotskijs anspråk på att räknas till de gamla bolsjevikerna:

> Först av allt måste jag klara ut en möjlig missuppfattning. Som framgår av hans brev räknar sig kamrat Trotskij själv som en i bolsjevikernas gamla garde. Därmed visar han en beredvillighet att själv ta på sig alla tänkbara anklagelser som kan tänkas falla på gardets ledning, om detta garde verkligen genomgår en förvandling. Det måste erkännas att denna villighet att offra sig själv utan tvekan är en hedervärd egenskap. Men jag måste försvara kamrat Trotskij mot kamrat Trotskij, ty av förståeliga skäl varken kan eller bör han bära ansvar för en möjlig förvandling av den grundläggande kadern inom det bolsjevikiska gamla gardet. Att offra sig är naturligtvis en fin sak, men behöver de gamla bolsjevikerna detta offer? Jag tror inte de gör det.

Stalin försvarade de gamla bolsjevikerna mot anklagelsen för degenerering: faran för en förvandling kom helt visst inte från dem utan från ”en del av de mensjeviker som motvilligt inträdde i vårt parti och som ännu inte har gjort sig av med sina gamla opportunistiska vanor”. Slaget mot Trotskij var än en gång försåtligt, men kännbart. Stalin beskrev ”enheten mellan de ‘gamla’ och de ‘unga’ ”, som Trotskij hade försökt underminera, som ”den grundläggande styrkan i vår revolution”. Efter att ha antytt att Trotskijs brev var ”falskt” och ”hycklande” angav han slutligen sitt omdöme i en enda tvär mening:

> Kamrat Trotskij står i förbund med de demokratiska centralisterna och en del av ”vänster”-kommunisterna; detta är den politiska innebörden av kamrat Trotskijs handlande.[16]

Nästan allt som Stalin under de kommande fyra åren skulle komma att säga eller skriva om Trotskij fanns som embryo i dessa få meningar. Samma nummer av *Pravda* som innehöll Stalins artikel publicerade också en not undertecknad av Stalin i dennes egenskap av sekreterare för centralkommittén. Denna not inbjöd partimedlemmar utanför Moskva ”i varje vrå av SSSR” att organisera diskussioner om partiets situation, dock ”utan att gå så långt som till att bilda grupperingar, vilket har förbjudits av partiets tionde kongress”. Samma nummer innehöll vidare en rapport om en oppositionsresolution vid ett lokalt möte som, enligt en kort redaktionell kommentar till rapporten, ”utgjordes av citat från kamrat Trotskijs brev” och var ”ett exempel på fraktionellt användande av detta brev”. Zinovjev hade utan tvekan uppmuntrats av Stalins villighet att äntligen öppet gå ut mot Trotskij, och på kvällen samma dag inledde han sin attack inför ett stort möte med partifunktionärer i Petrograd. Zinovjev började stillsamt med att opponera sig mot Preobrazjenskij vad gällde ”fraktionella grupperingar” inom partiet. Han påpekade att 55 medlemmar och kandidater inom centralkommittén stödde

---

[15] I *Diskussiya 1923 Goda*, ed. K. Popov (1927, sid. 97) tillskrivs denna artikel. utan tvekan helt riktigt, Bucharin — som då var *Pravda*s redaktör.

[16] Stalin, *Sotjinenija*, v, 383-87. [I den version som finns i *Sotjinenija* liksom i den engelska översättningen i *Works* (vol 5, sid 393-97), så har ordet ”kamrat” strukits. Detta har genomförts konsevent i alla nyutgåvor av gamla tal och artiklar när han nämner sådana som senare hamnat i onåd / *Red*]

majoriteten, medan oppositionen endast stöddes av 3. Därefter gick han till öppet angrepp: ”Det är mig synnerligen obehagligt att diskutera mot kamrat Trotskij i hans frånvaro, men tyvärr kunde kamrat Trotskij inte komma.” Därefter angrep han gruppen ”demokratisk centralism” med välbekanta citat från Lenin. I denna fråga hade Trotskij först ”inte talat klart ut”, men när han såg att centralkommittén var besluten att ingripa mot ”hans nuvarande allierade från den demokratiska gruppen” hade han ”övergivit sitt förbehåll” och skrivit sitt brev om den ”nya kursen”. Efter att ha gått så långt retirerade Zinovjev något och summerade sin anklagelse i mer hållbara ordalag:

> Kamrat Trotskijs inställning är ytterligt oklar; men vi — centralkommitténs majoritet — ser i den inte ett stöd för, utan en motsägelse av, centralkommitténs uppfattning och dess enhälliga resolution.

Därefter kastade sig Zinovjev in på det förflutna. ”Ni känner till att ‘trotskismen’” — det var första gången som detta ord dök upp i den aktuella striden — ”motsvarar en bestämd tendens inom den ryska arbetarrörelsen”. Han berörde endast flyktigt Trotskijs åsidosättande av bönderna — detta tema hade ännu inte blivit ordentligt utarbetat för att desto mer kunna uppehålla sig vid Trotskijs gamla uppfattning av partiet som ”ett konglomerat av enskilda fraktioner och tendenser”. Trotskijs angrepp på partiapparaten och det ”gamla gardet” inspirerades av samma uppfattning, vilken var antitesen till bolsjevism. Som om han var skrämd över vad han hade gjort, retirerade Zinovjev i avslutningen på sitt tal än en gång till fastare mark: ”Komma vad som komma vill, kamrat Trotskijs samarbete inom politbyrån och andra organ är oumbärligt.” Men en försiktig början hade ändå gjorts på arbetet att, sida vid sida med ”leninismens” heliga rättesnöre, konstruera den nya och djävulska läran ”trotskismen”.

Som alltid när den inte underkastades det tryckta ordets hårda granskning visade sig Zinovjevs vältalighet effektiv. Ett långt dokument i form av ett ”brev till partiets alla medlemmar” från Petrograds partiavdelning antogs med endast 5 nejröster och 7 nerlagda i en församling på 3.000 personer. Dokumentet anklagade Trotskij för att bryta den enighet inom politbyrån som han endast några dagar tidigare hycklande hade skrivit under.[17] Liknande möten organiserades nu över hela landet. Och från och med den 16 december började *Pravda* publicera rapporter från möten på många centralorter, vilka nästan samtliga uttryckte förtroende för centralkommittén och med överväldigande majoriteter röstade ner motioner till stöd för Trotskij och oppositionen. Detta var den teknik som Stalin hade använt redan tre år tidigare, under tvisten om fackföreningarna.[18] Följande dag antog politbyrån, i Trotskijs frånvaro, en resolution vars försiktiga ordalag röjde den osäkerhet som ännu rådde bland ledarna. Resolutionen förklarade att Trotskijs brev (här omnämnt som en artikel) hade ”använts av oppositionen för att skärpa den interna striden” och med nödvändighet hade givit upphov till protester ”både från partiets centrala organ (*Pravda*) och från enskilda medlemmar inom centralkommittén (artikel av kamrat Stalin)”. Dock var det en ”illvillig lögn” att påstå att det skulle finnas en enda medlem inom centralkommittén eller politbyrån ”som skulle kunna föreställa sig politbyråns, centralkommitténs eller andra statsmaktsorgans arbete utan kamrat Trotskijs aktiva deltagande”. Politbyrån ansåg ”vänskapligt och gemensamt arbete med kamrat Trotskij” som absolut nödvändigt. Av en slump innehöll samma nummer av *Pravda* som publicerade denna resolution[19] också ett brev på en mening från Trotskij där denne avböjde att i tryck besvara de anklagelser som gjorts emot honom.

---

[17] Resolutionen publicerades i *Pravda*, 18 december 1923, och Zinovjevs tal i *Pravda*, 20, 21 december. Inget av de andra talen hållna vid detta möte trycktes i *Pravda* — en betecknande skillnad jämfört med den behandling som hade givits Moskvamötet av den 11 december. Översättningar av Trotskijs brev av den 8 december med dess efterskrift, av Stalins artikel från den 15 december, samt av Zinovjevs tal samma dag, publicerades i *Inprekorr*, No. 8, 21 januari 1924, sid. 69-82.

[18] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 250-51, not 246.

[19] *Pravda*, 18 december 1923; resolutionen omtrycktes i *Diskussiya 1923 Goda*, ed. K. Popov (1927), sid. 25-26.

Den fas i striden då *Pravda*s spalter hade utgjort ett viktigt slagfält för de stridande kom nu emellertid till ett slut. Den nya fasen, som började med att man den 15 december 1923 inledde en direkt kampanj mot Trotskij, åtföljdes av en betydelsefull förändring i partitidningens ledning och policy. Tillkännagivandet den 7 november 1923, då man hade öppnat *Pravda*s spalter på vid gavel för partidiskussionen, hade följts av att man i den avdelning av tidningen som rubricerades ”partilivet” hade publicerat många gentemot centralkommittén kritiska artiklar. Ansvaret för denna avdelning innehades av en ung man på tjugotre år vid namn Konstantinov, partimedlem sedan sex år. Tidigt i december hade Zinovjev, oroad över det stora antalet angrepp,[20] krävt att få se högen med opublicerade artiklar och ur denna valt ut fyra som han begärde skulle publiceras. Den beskedlige Bucharin, som var ansvarig utgivare för *Pravda*, hade inget att invända. Men Konstantinov förklarade att detta var en ”påtryckning” som stred mot resolutionen av den 5 december om partidemokratin, och avgick när en av dessa artiklar publicerades. Han ersattes av sin medhjälpare Vigiljanskij, tjugo år gammal.[21] När emellertid redaktionsstyrelsen beslöt att Vigiljanskij var alltför ung för en så känslig post och placerade en pålitlig partimedlem över honom, lämnade också han tidningen och återkom inte. Dessa händelser, som sammanföll med att den stora kampanjen mot Trotskij och oppositionen inleddes, togs på ena sidan som bevis för att Konstantinov och Vigiljanskij hade ägnat sig åt att göra *Pravda* till ett redskap för oppositionen, och på den andra sidan som bevis på att *Pravda* nu hade släppt alla falska anspråk på opartiskhet.[22]

Från och med denna tidpunkt upphörde därför i tysthet den exceptionella rättighet att gälla som hade beviljats genom kungörelsen den 7 november. Efter mitten av december återtog *Pravda* sin normala ställning som centralkommitténs organ. Samtidigt som kampanjen undan för undan blev allt bittrare tilläts nu endast ett fåtal ytterligare artiklar från oppositionen i *Pravda*s spalter — och då endast efter det att särskilda försiktighetsmått hade vidtagits. Rafails replik på Stalins artikel från den 15 december, och en kort not från Sapronov, trycktes visserligen i numren av den 22 och 23 december, men i bägge fallen såväl föregicks som följdes de av artiklar som stödde centralkommittén. Trotskij utvecklade sina ståndpunkter i två artiklar, ”Om grupperingar och fraktionella formeringar” och ”Frågan om partiets generationer”, vilka publicerades den 28 respektive 29 december. Den andra artikeln, som skrevs först,[23] upprepade inte det lovtal till den yngre generationen som hade väckt sådan anstöt i brevet från den 8 december, utan skiftade det fördolda angreppet mot det gamla gardet till en något annorlunda, om än besläktad, grundval: den makt som utövades av partiapparaten. Den senaste krisen hade avslöjat ”i hur hög grad partiet lever på två skilda nivåer: på den övre nivån beslutar man; på den lägre nivån får man reda på de beslut som fattats”. Den äldre generationen hade ”vant sig vid att tänka och besluta för partiet”; och ”somliga kamrater” hade ”inte uppmärksammat den byråkratiska faran, eftersom de själva är bärare av den”. Artikeln ”Om grupperingar och fraktionella formeringar” medgav att ”somliga anhängare av den gamla kursen” hade röstat för resolutionen av den 5 december ”i övertygelse att allting kunde förbli som förr”. Men detta var att kringgå problemet: ”att förklara grupperingar och fraktioner för något ont är inte alls något effektivt sätt för att automatiskt göra deras bildande omöjligt”. Artikeln löste inte den inneboende motsättningen mellan försäkrandet om diskussionsfrihet inom partiet och förbjudandet av fraktionella grupperingar; inte heller en

[20] I efterhand uppgavs att 44 procent av de artiklar som publicerats i *Pravda* härrörde från oppositionen. (Resolution av den 7 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionens presidium, citerad i K. Popov, a. a., sid. 44; vilken period som avses är inte klart.)

[21] Denne var antagligen upphovsmannen till en artikel som stödde diskussionsfriheten och som publicerades i *Pravda*, 27 november 1923, under signaturen ”N. Vigiljanskij”.

[22] Den rapport från den centrala kontrollkommissionen ur vilken dessa detaljer har hämtats, citeras i K. Popov, a. a., 45-46; det kan förmodas att rapporten framställde saken i minst fördelaktiga ljus för de två unga männen.

[23] I en not tillagd till den andra artikeln förklarade Trotskij att denna hade varit avsedd att föregå den som nu kom först, och publiceras den 25 december. Men när dess publicering fördröjdes hade han kastat om ordningsföljden. Den omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 7-14, 22-31.

anspelning på ”faran för *byråkratisk-konservativ fraktionalism*” klargjorde egentligen frågan.

För att motverka den effekt som Trotskijs artiklar kunde tänkas ha på *Pravda*s läsare, åtföljdes de av de två första avsnitten ur en lång osignerad artikel av Bucharin under rubriken ”Ner med fraktionalismen”. Denna artikel beskrevs som ”det centrala organets svar” till kritikerna och löpte genom fem på varandra följande nummer av *Pravda*.[24] Artikeln var det första systematiska försöket till det oblyga utnyttjande av Trotskijs gångna meningsskiljaktigheter med Lenin som senare blev ett utmärkande drag i kampanjen mot honom. I sin senaste artikel hade Trotskij vädjat till sina kolleger att man skulle ”försöka förstå varandra” innan man ”hetsade upp sig”. Bucharin genmälde skarpt att det var Trotskij som hade gjort sig skyldig till ”fraktionell upphetsning”. För tre år sedan hade Lenin, under den tidens tvist om fackföreningarna, skrivit om Trotskij som ”en medlem bland 19 inom centralkommittén, som kring sig samlar en grupp utanför centralkommittén, framträder med denna grupps ‘kollektiva’ ‘arbete’ i form av en ‘plattform’, och inbjuder kongressen att ‘välja mellan två tendenser’ ”.[25] Historien upprepade nu sig själv. ”I frågor om partiets interna politik avviker Trotskijs, Sapronovs och Preobrazjenskijs fraktion, vare sig de vill det eller ej, från leninismen.” Det var bolsjevismen som alltid hade stått för strikt partidisciplin, medan mensjevismen lät sig nöja med ”opinionsfrihet”, ”frihet för grupperingar” och ”tendensfrihet”. Denna anspelning på Trotskijs tidigare mensjevikiska tillhörighet utvecklades inte närmare. Någon sådan återhållsamhet visades dock inte när man behandlade partiets historia sedan 1917. Under denna tid, skrev Bucharin, hade partiet genomgått tre större kriser: krisen kring Brest-Litovsk, fackföreningskrisen 1920-21 och den aktuella krisen. Under alla dessa kriser hade Trotskij försökt få partiet med på lösningar som inte svarade mot verkligheten. Under dispyten kring Brest-Litovsk var han förbunden med vänsterkommunisterna, som förespråkade antingen ”revolutionärt krig” eller ”den värdelösa formeln: ingen fred, inget krig”. Under tvisten om fackföreningarna hade han inte förstått den böndernas ”masspsykologi” som krävde ”ett avlägsnande av krigskommunismens bojor”.[26] Nu visade han samma ensidiga och utopiska förkärlek för planhushållning och ”industrins diktatur”. Dessa ståndpunkter anfördes som bevis på Trotskijs ”avvikelse från leninismen”. Trotskijs appell till den yngre generationen mot det ”gamla gardets” potentiella degenerering bemöttes mer effektivt genom citat ur ett tal av Trotskij själv från den elfte partikongressen, där han hade sagt att ungdomen saknade ”de erfarenheter från klasskampen som skapade och härdade partiet” och att ”de unga arbetarna bär inte inom sig klasserfarenhetens, kampens. grunder”. Bucharins artikel präglades dock mer av fördomsfulla inslag än av logiskt resonemang.

Vid årsskiftet blev *Pravda*s förändrade hållning föremål för en kraftig utmaning från Trotskij, Radek och Pjatakov.[27] I ett memorandum som talade om ”det tillstånd av lögner som råder inom *Pravda*s avdelning om partiet”, krävde de suspension av två funktionärer på tidningen, Nazaretjan och Sapronov, samt att politbyrån skulle utse en kommitté för att undersöka deras

---

[24] Upphovsmannaskapet verkar ha varit en offentlig hemlighet; Stalin berörde det i sitt tal vid den trettonde partikonferensen en månad senare (Stalin, *Sotjinenija*, vi, 38). En översättning publicerades i *Inprekorr*, No. 13, 28 januari 1924, sid. 128-38. Denna artikel kan sägas markera Bucharins definitiva anslutning till trojkans linje. Ensam bland politbyråns medlemmar hade han början en oberoende hållning i den georgiska frågan (se sid. 157-58 ovan). I början av diskussionen om demokratin inom partiet hade han vidare hållit ett tal där han klagat över att röstningen på lokala partimöten i Moskva hade blivit en fars, och att ”valen till partiorganisationerna håller på att förvandlas till val inom citationstecken”. Detta tal verkar inte ha publicerats, men det citerades med verkan av Trotskij vid den trettonde partikongressen i maj 1924. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov*) (1924), sid. 155-56.)

[25] Detta avsnitt är citerat ur Lenin, *Sotjinenija*, xxvi, 114; några få rader senare fördömdes Bucharin själv som ”medbrottsling i den värsta och mest fördärvliga fraktionalism”.

[26] Dessa förvrängningar av Trotskijs position får ett pikant drag om man erinrar sig Bucharins egna inställning vid dessa bägge tillfällen. (Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 249-55; del 3, sid. 48-53.)

[27] Deras samarbete i denna fråga föregick antagligen deras gemensamma teser till EKKI om KPD:s framtid (se kapitel 9); men den exakta tidsföljden är oviss.

anklagelser och avge rapport inom tjugofyra timmar.[28] Kommittén förefaller ha utsetts. Karaktären av dess rapport kan bedömas från en resolution av den 7 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionens presidium. Denna resolution fördömde Konstantinovs och Vigiljanskijs uppträdande och förklarade att ”centralkommitténs organ är skyldigt att föra ut centralkommitténs helt otvetydiga linje”. Denna uppfattning antogs några dagar senare vid ett möte inom hela kontrollkommissionen.[29] Och den trettonde partikonferensen gratulerade, med tre avvikande röster, *Pravda* till att ha ”intagit en kämpande bolsjevikisk ståndpunkt och konsekvent försvarat leninismens grundläggande tankar under hela diskussionens förlopp”,[30] Partikrisen under november—december 1923 var det sista tillfälle då *Pravda* utgjorde ett forum för kontroversiella uttalanden från stridande grupper inom partiet. Därefter blev tidningen uteslutande centralkommitténs eller politbyråns officiella språkrör.

Historien om den allvarliga partikris som kom till ett avgörande under de sista veckorna av Lenins liv, innehåller fortfarande många dunkla element. De offentliga händelserna är väl dokumenterade. Uppgifter på vilka man kan basera en tillförlitlig bedömning av de krafter som var i spel finns det dock mindre gott om. På hösten 1923, vid ett öppet tillstånd av ekonomisk kris och med partiet ännu desorganiserat av den förvirring och ovisshet som härrörde från Lenins utdragna sjukdom, kunde oppositionen kring sig samla ett hav av mäktigt, om än vagt formulerat, missnöje gentemot en trevande ledning. Oavsett vad partiets vanliga medlemmar i övrigt ville, så skulle de kunna vinnas för det allmänna förslaget att det behövdes en förändring av ledningen i toppen. Utan tvekan var det i det långa loppet en källa till svaghet att Oppositionen huvudsakligen förlitade sig på ett negativt program. Men för tillfället var tecknen tillräckligt oroande för de ledare som var rädda om sina egna höga ställningar. ”Det var en strid”, utbrast Stalin vid en återblick, ”som gällde liv eller död för partiet.”[31] Rykov sade mer realistiskt att kampen ”förde Moskvaavdelningen till själva randen av en sprängning”.[32] Eftersom partipressen tenderade att skjuta fram endast de resultat som var gynnsamma för den officiella linjen, är det svårt att uppskatta hur stor sympati oppositionen hade. Dock finns vittnesbörd om ett stort partimöte i en Moskva-region där Kamenev, som framträdde som centralkommitténs talesman, endast kunde samla 6 röster mot en överväldigande majoritet av anhängare till oppositionen; och Rykov medgav att både Pjatakov och andra talare för oppositionen ”ofta” fick majoritet vid partimöten.[33] Inte heller kan stödet för oppositionen alltid mätas i röstsiffror eftersom rädslan för repressalier, vare sig den var befogad eller ej, säkert verkade som en återhållande faktor, i synnerhet under diskussionens senare stadier. I en situation med en så känslig jämvikt är det inte förvånande att trojkans inställning gentemot Trotskij dominerades av beslutsamhet att förhindra att denne väldige ledare skulle gå till angrepp emot dem.

Resolutionen från den trettonde partikonferensen noterade i efterhand att oppositionens kampanj hade varit särskilt intensiv i particellerna inom armén och inom högre utbildningsinstitutioner.[34] Det fanns också grund för att trojkans farhågor var särskilt stora just inom dessa två områden. Trotskijs anseende som folkkommissarie för krigsväsendet var högt inom Röda armén och inom den militära administrationen. Inte ens av hans bittraste fiender antyddes det dock att han skulle försökt utnyttja detta i partistriden. Två av dem som undertecknat de 46:s plattform var dock mindre försiktiga — Antonov-Ovsejenko, chef för Röda

---

[28] Citat från detta memorandum finns i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 11, (81), 28 maj 1924, sid. 8; ingen fullständig text har publicerats.
[29] Bägge resolutionerna citeras i K. Popov, a. a., sid. 44. Den senare av dem finns också i *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 191.
[30] Ibid., 218.
[31] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 253.
[32] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 91.
[33] Ibid., sid. 108.
[34] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 541.

Arméns politiska administration,[35] och I. N. Smirnov, viktig medlem av administrationen. De anklagelser som framfördes mot Antonov-Ovsejenko var att han organiserade möten med partimedlemmar inom militära utbildningsinstitutioner för politiska diskussioner, utan centralkommitténs kännedom eller godkännande. Vidare att han den 24 december 1923 till particeller inom militära enheter hade sänt ut ett cirkulär om den inre partidemokratin, utan att iaktta partisekretariatets anmodan att varje sådant dokument först skulle underställas centralkommittén. Samt att han, slutligen, när han tillrättavisades för denna uppstudsiga handling skrev ett förolämpande svar i vilket han anklagade centralkommittén för ”skamlösa och oärliga angrepp på en som i de breda massornas ögon är ledaren, organisatören och inspiratören till revolutionens seger”. Föga förvånande återkallades Antonov-Ovsejenko från sin post av Orgbyrån. Detta verkar ha varit det första fallet av öppen disciplinär åtgärd mot någon av de 46. Vad gäller Smirnov anfördes inget mer bestämt än att han hade uppmuntrat fientlighet inom particeller i Röda Armén gentemot centralkommittén och sedan skrutit över att en tredjedel av cellerna stödde oppositionen. Han lämnades för tillfället orörd.[36]

Det andra mest farliga området var de massor av studenter inom tekniska institutioner och på universitet, vilkas ungdom och entusiasm lätt fick dem att ansluta sig till oppositionen. Den 10 december 1923 rapporterade *Pravda* om en nyligen genomförd serie av möten med 400 unga partimedlemmar från skolor som tillhörde folkkommissariatet för kommunikationsväsendet. Vid dessa möten hade, uppenbarligen med allmänt gillande, sådana påståenden framförts som att Gosplan förde en kapitulationspolitik gentemot nepmännen; att partiet bestod av 40.000 medlemmar med hammare och 400.000 med portföljer; att centralkommittén hade drivit partiet under jorden; samt att ledningen var oduglig eftersom ”politbyrån var splittrad till och med i en sådan fråga som den tyska revolutionen”. Om sådana stämningar var representativa för studenterna i huvudstaden,[37] behövs ingen förklaring till den oro som väcktes av Trotskijs plötsliga åberopande av den yngre generationen som ”partiets säkraste barometer”, och som garantin mot byråkratins maktmissbruk och det ”gamla gardets” degenerering.

> För ungdomen [hade Trotskij skrivit] är det fullständigt otillräckligt att bara upprepa våra formler. Ungdomen måste anta sina revolutionära, kämpande formler, förvandla dem till kött och blod, arbeta fram sina egna uppfattningar, sin egen front, och vara förmögen att kämpa för sina egna uppfattningar med ett mod uppburet av allvarlig övertygelse och självständig karaktär. De som visar passiv lydnad, mekanisk underkastelse under order, brist på individualitet, servilitet, karriärism — ut ur partiet med dem.[38]

I den rådande stämningen kunde dessa ord knappast läsas på annat sätt än som ett eggande av de unga till att trotsa centralkommitténs påbud. Det var inte lätt att hitta vapen att försvara sig med. Den 1 januari 1924 publicerade *Pravda* en artikel av 9 medlemmar ur Komsomols [Det

---

[35] Antonov-Ovsejenko var en före detta tsaristisk officer som efter 1905 deserterade för att ansluta sig till det Ryska Socialdemokratiska Partiet, då förbunden med dess mensjevikiska flygel. 1915 var han den främste initiativtagaren till den anti-krigstidskrift som publicerades i Paris, *Nasje Slovo*, i vilken Trotskij och Martov medarbetade. 1917 var han, efter att tillsammans med Trotskij ha anslutit sig till Bolsjevikpartiet, medlem av Petrogradsovjetens revolutionära kommitté, och spelade en framstående roll under Oktoberrevolutionen — han förde själv befälet över den truppavdelning som stormade Vinterpalatset. I oktober 1923 undertecknade han de 46:s plattform, och under de följande två åren var han förmodligen, näst efter Rakovskij, Trotskijs närmaste medarbetare.

[36] Källorna för dessa anklagelser är en resolution av den 12-13 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionen (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 190); samt tal av Jaroslavskij och Stalin vid den trettonde partikonferensen (ibid., 123-24; Stalin, *Sotjinenija*, vi, 42-43).

[37] Vid den trettonde partikonferensen medgav Jaroslavskij att en majoritet av Particellerna inom de högre utbildningsinstitutionerna hade röstat för oppositionen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistijeskoi Partii (Bol'sjevikov*) (1924), sid. 126.) Samma medgivande gjordes av Zinovjev i en artikel som omtrycktes i *Partija i Vospitanie Smeny* (1942), sid. 10—11.

[38] L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 81-82.

ryska kommunistpartiets ungdomsförbund] och Kommunistiska Ungdomsinternationalens centralkommittéer i vilken Trotskij anklagades för att ”använda sig av ungdomen på ett irrelevant sätt”. Man citerade Lenin för att uttrycka att ”vi får inte smickra de unga” och att ”teoretisk klarhet och fasthet” inte kunde förväntas från de unga. Två dagar senare tillade Krupskaja, i en artikel som betonade nödvändigheten av att rekrytera fler arbetare till partiet, att detta hade glömts bort av Trotskij ”när han uppmanar partiet att följa ungdomen”. Detta var dock inte mycket att komma med, och de nios artikel besvarades av en grupp på 8 medlemmar ur Komsomol (inkluderande 2 medlemmar ur dess exekutivkommitté) i ett uttalande som sändes till Trotskij och publicerades av denne. Uttalandet försvarade Trotskij mot anklagelsen att smickra de unga och angripa det gamla gardet.[39] Ordningen återställdes inte förrän en majoritet av medlemmarna i Komsomols centralkommitté — 15 allt som allt — hade entledigats och skickats ut på landet. Missnöjet fortsatte dock för lång tid att störa organisationen, i synnerhet då dess Petrogradavdelning.[40]

Den del av de vanliga partimedlemmarna som oppositionen vid denna tid hade minst framgång med att få över på sin sida var industriarbetarna. Vad gällde det materiella riktade sig oppositionen visserligen till industrin, men till företagsledarna och teknikerna snarare ån till industriproletariatet. Dess ideologiska upprop för partidemokrati berörde en västerländsk tradition som var stark endast inom en krympande minoritet av intellektuella i partiet. Vare sig i dess ekonomiska eller politiska plattform fanns något som var ägnat att gripa tag i arbetarnas fantasi eller beröra deras omedelbara materiella intressen; ingenting gjordes för att relatera plattformen till deras aktuella klagomål. Oppositionens främsta medlemmar var sällsynt fria från demagogisk begåvning. Partiledningen hade föga problem med att skapa intrycket att de var orostiftande politiker utan praktiskt program, som endast ville söka gräl med ledningen och som hissade demokratins fana blott av eget missnöje och ärelystnad. ”Arbetarna kommer att fråga mig”, ropade en järnvägsarbetare vid Moskvamötet den 11 december, ”vilka som är era grundläggande meningsskiljaktigheter; för att vara ärlig så vet jag inte hur jag skall svara.”[41] Vid samma tid då en majoritet av studenterna inom partiet röstade för oppositionen kunde den i Moskva endast vinna 67 av industriarbetarnas 346 celler.[42] Även om det antagligen fanns en viss grund för svaret att arbetarna inte vågade ställa sig på oppositionens sida av rädsla för att förlora sina jobb, så finns det omfattande belägg som stöder Larins påstående att oppositionen huvudsakligen vilade på de icke-proletära elementen inom partiet.[43] Vid den trettonde partikongressen fördömdes den officiella lönepolitiken av en oliktänkande fackföreningsdelegat, en transportarbetare, men denne anslöt sig icke desto mindre med bitterhet och kraft till angreppet på Trotskij.[44] Medan oppositionens nederlag helt riktigt tillskrivs Stalins oändligt överlägsna skicklighet vad gäller organisering, så är det samtidigt och i djupare mening sant att oppositionen var dömd att misslyckas eftersom den saknade varje slags bred social och ekonomisk grundval för stöd inom partiet och, mer precist, därför att den inte vågade, och inte kunde, identifiera sig själv med industriproletariatets sak. En del av skulden för misslyckandet kan läggas på Trotskij som, genom sin politik för en militarisering av arbetslivet och ”förstatligande” av fackföreningarna, hade gjort mer än någon annan för att rättfärdiga anklagelsen att proletariatets diktatur hade förvandlats till diktatur över proletariatet. Detta hade också gjort det omöjligt för honom att samla proletariatets krafter bakom sig i partikrisen. Det var denna paradox som gjorde Trotskij, i sin nya roll som förkämpe för partidemokrati, så sårbar för anklagelsen om inkonsekvens.[45]

---

[39] L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 100-04.
[40] *XIV S”ezd Vsesojuznoi Kommunistitjeskoj Partii (B)* (1926), sid. 459-60, 526.
[41] *Pravda*, 18 december 1923.
[42] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 134.
[43] Ibid., sid. 67.
[44] *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 172, 174-75.
[45] Se slutet av detta kapitel

Misslyckandets verkliga orsaker låg dock djupare än så. Den lilla, kraftfulla och högt klassmedvetna del av proletariatet som hade agerat som revolutionens spjutspets i Petrograd och Moskva hade, i entusiasmens tid, på sina skuldror burit fram den massa av halvt illiterata och halv-proletariserade bönder som fortfarande utgjorde huvuddelen av fabriksarbetarna. Under efterverkningarna av besvikelsen, svälten och desorganiseringen hade proletariatet självt böljat upplösas. Flykten från fabrikerna och städerna samt industrins stagnation medförde mer än ekonomisk katastrof: den förändrade sammansättningen av de sociala och politiska krafter som hade genomfört revolutionen. NEP:s tillkomst hade hejdat och vänt processen av ekonomisk nergång, men hade ännu inte påverkat de politiska konsekvenser som härrörde ur denna. Oppositionens oförmåga att basera sig på proletariatet var ett tecken på svaghet inte bara hos oppositionen utan också hos själva proletariatet. Detta var ännu ett tragiskt exempel på det faktiska dilemmat i försöket att bygga socialism i ett land som ännu saknade både de ekonomiska och politiska förutsättningarna för demokrati.

Från mitten av december 1923 framskred förberedelserna för den allmänna partikonferens som skulle mötas i mitten av januari. Den föregicks av ett antal andra viktiga möten i Moskva, vilka samtliga dominerades av kampen mot oppositionen. Den 6 januari 1924 inledde EKKI:s presidium sitt sammanträde och åhörde ett långt uttalande från Zinovjev om meningsskiljaktigheterna inom det ryska partiet. En stor del av Zinovjevs tal ägnades ett klumpigt försök att förstöra det anseende och den popularitet Trotskij åtnjöt i de utländska kommunistpartierna och som hade blivit föremål för allvarlig oro bland de ryska ledarna. Zinovjev började med att försvara förbudet mot fraktioner som ett grundläggande inslag i bolsjevikisk tradition och hyllade partiapparaten, som obefogat hade attackerats av förkämparna för partidemokrati, som det ”järnhårda redskapet” för att garantera partiets enighet. Han tillbakavisade Trotskijs försök att sätta den unga generationen mot den gamla och dennes beskyllning mot det bolsjevikiska gamla gardet för degenerering. Därefter övergick han till Trotskijs ekonomiska kritik och anspelade på dennes åsidosättande av bönderna:

> Han hade ingen känsla för de verkliga ekonomiska förhållandena i Ryssland: det har han aldrig haft. Detta är en psykologisk faktor som måste tas med i beräkningen.

Också Trotskijs förkärlek för planering var ett tecken på borgerliga band; ty Gosplan ”består av 300 professorer och specialister, som tidigare varit aktiva i ekonomiska angelägenheter och vilkas erfarenhet och kunskap är mycket användbar för oss, men vilka icke desto mindre på det hela taget är vanliga borgerliga element”. Trotskijs bana granskades ingående och fientligt. Hans opposition gentemot Lenin före 1914, vid Brest-Litovsk och i kontroversen om fackföreningarna under 1920-21 drogs åter upp. Han ”förbisåg jordbrukets behov”. Han var ”en utpräglad individualist”, och av detta skäl var han ”aldrig förmögen att skapa en solid fraktion”. Zinovjev försäkrade sina åhörare att de bland partiets vanliga medlemmar som stödde centralkommittén i antal var oppositionen så överlägsna som förhållandet 9 till 1; till och med i Moskva, där oppositionen var som starkast, räknade den inte med mer än 20 till 25 procent av medlemmarna. Talet avslutades med ett bittert angrepp på Radek och det polska partiets centralkommitté för dess ”inblandning till förmån för Trotskijs fraktion”. [46] De följande överläggningarna visade dock att Zinovjev inte hade lyckats förjaga den förtrytelse som hade väckts på många håll inom Komintern genom den behandling Trotskij hade utsatts för.[47]

Nästa tillfälle var en partikonferens inom Moskvaprovinsen, vilken sammanträdde den 10-11 januari 1924 under Kamenevs ordförandeskap. Den visade sin ovillighet att gå till ytterligheter genom att till hedersordförande välja Lenin, Zinovjev, Stalin och Trotskij (i denna ordning), samt genom att skicka hälsningar såväl till Lenin som till Trotskij, vilka bägge var frånvarande på grund av sjukdom. Kamenev lyckades både anklaga Trotskij för opportunism

[46] *Inprekorr*, No. 20, 15 februari 1924, sid. 215-26; om det polska ingripandet, se sid. 132-33 ovan. Det ryska protokollet från detta sammanträde inom EKKI:s presidium verkar inte ha publicerats. Se sid. 133-4 not 84 ovan.
[47] Se sid. 131-132 ovan.

och mensjevism, och samtidigt beskriva honom som absolut nödvändig för partiet — en inkonsekvens för vilken Preobrazjenskij hånade honom i oppositionens huvudtal. Detta till trots fick Kamenev 325 röster för en resolution om förtroende för centralkommittén; endast 61 delegater stödde Preobrazjenskijs oppositionsmotion och 9 en underlig resolution från Rjazanov.[48] Denna lätta framgång i oppositionens starkaste fäste måste ha varit lugnande för partiledarna. Den 12-13 januari sammanträdde partiets centrala kontrollkommission och antog en lång resolution. Denna behandlade Antonov-Ovsejenkos uppträdande och snedsprångsen på *Pravda*,[49] och gav en tydlig vink till partiet att inte visa någon mjukhet gentemot rebellerna:

> Den centrala kontrollkommissionens plenum riktar hela partiets uppmärksamhet mot nödvändigheten av att så snart som möjligt utplåna och övervinna de ömsesidigt förbittrade fraktionella förhållanden som uppstått bland en del av våra partikamrater under diskussionens gång. . . . Det bästa sättet att uppnå detta är dock, enligt den centrala kontrollkommissionens plenums uppfattning, inte att förvisa de meningsskiljaktigheter som har uppstått eller kan komma att uppstå till tystnaden och dunklet, utan att å ena sidan befrämja en sammanhängande och fullständig förklaring av dessa meningsskiljaktigheter, och å andra sidan beslutsamt och aktivt genomföra de resolutioner som antagits av partiet.

Åtskilliga avsnitt ur denna resolution utgjorde basen för partikonferensens slutgiltiga resolution om resultaten av diskussionen. Kommissionen gjorde dock också en rekommendation som inte antogs eller diskuterades av partikonferensen, och som heller inte genomfördes:

> Den centrala kontrollkommissionens plenum anser det absolut nödvändigt att upphäva det beslut från centralkommitténs och den centrala kontrollkommissionens sammanträde i oktober som förbjuder spridandet av centralkommitténs brevväxling med kamrat Trotskij och av alla dokument som utgör inledningen till diskussionen — de 46:s appell, etc. Gränserna för spridandet av dessa dokument bör fastställas av den centrala kontrollkommissionens presidium tillsammans med centralkommitténs politbyrå.[50]

Dessa dokument publicerades aldrig och spreds inte till partiet, och inte ens idag är de fullständiga texterna tillgängliga. Den centrala kontrollkommissionens möte följdes omedelbart, den 14-15 januari, av ett möte inom partiets centralkommitté som genomförde de slutliga förberedelserna för partikonferensen. Enligt den korta notis om dess överläggningar som publicerades i *Pravda*, lyssnade mötet till rapporter från ett antal medlemmar som hade arbetat ute i provinserna och som ”skarpt och kategoriskt fördömde oppositionens linje (Trotskij, Radek, Pjatakov, etc.)”, godkände den resolution från politbyrån som fördömde Radek[51], samt fastställde dagordningen för den kommande konferensen.[52]

Bland de bekymmer som tyngde partiledarna medan de förberedde konferensen måste frågan huruvida Trotskij skulle gå till angrepp mot dem eller ej ha varit av stor betydelse. Svaret på denna fråga gavs den 31 december 1923 i en läkarbulletin undertecknad av sex av Kremls läkare, bland dem av Semasjko, folkkommissarien för hälsovården. Bulletinen publicerades en vecka senare. Efter att ha fastställt Trotskijs hälsotillstånd avslutade läkarna med en rekommendation:

> Med beaktande av sjukdomens långvarighet, och av att den under de lokala klimatförhållandena kan komma att bli häftigare, anser vi det absolut nödvändigt att ge patienten omedelbar tjänstledighet med befrielse från alla plikter för ett klimatombyte under en tid icke understigande två månader.[53]

Trotskij böjde sig för rekommendationen och lämnade Moskva i mitten av januari 1924 för att

---

[48] *Pravda*, 12, 13 och 15 januari 1924.
[49] Se sid 180ff ovan.
[50] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov*) (1924), sid. 190-92.
[51] Se sid. 133 ovan.
[52] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 533-34.
[53] *Pravda*, 8 januari 1924; den föregående delen av denna bulletin har citerats ovan, se föreg. kapitel not 32.

resa till Kaukasus, den tidpunkt då den trettonde partikongressen skulle till att samlas. Strax före hans avresa publicerades en skrift med titeln *Den nya kursen*. Denna innehöll hans brev av den 8 december 1923, hans artiklar som hade publicerats i *Pravda* under samma månad, samt fyra dittills opublicerade artiklar om partidiskussionen. I en av dessa, rubricerad ”Tradition och revolutionär politik”, försökte han ge ett personligt svar på angreppen mot hans partiförflutna.:

> Jag anslöt mig till Lenin kämpande, men jag anslöt mig till honom helt och fullständigt. Förutom min verksamhet i partiets tjänst kan jag inte ge några ytterligare försäkringar. Och om frågan skall ställas inom ramen för biografiska granskningar, då skall det också göras ordentligt. I så fall skulle det vara nödvändigt att besvara en del känsliga frågor: Var alla de som var mästaren trogna i det lilla honom trogna också i det stora? Har alla de som visat åtlydnad i läromästarens närvaro därmed garanterat att de kommer att följa detta även i hans frånvaro? Begränsar sig leninismen till åtlydnad? . . .
>
> Bolsjevismens traditioner i deras fulla vidd är oss lika kära som för någon annan. Men må ingen våga jämställa byråkrati med bolsjevism, eller tradition med officiell rutin.[54]

Publicerandet av denna skrift hälsades som ett medgivande av att Trotskij nu hade ställt sig i spetsen för oppositionen, även om han inte var närvarande för att upprätthålla denna roll. Detta gjorde det dubbelt enkelt att behandla honom som det främsta angreppsmålet vid konferensen, trots att han inte själv var där och kunde försvara sig.

Den trettonde partikonferensen inleddes den 16 januari 1924 och varade tre dagar. Konferenserna var mindre och mindre allmänt representativa, liksom mindre auktoritativa, än kongresserna; konferensen i januari 1924 räknade endast 128 delegater med rösträtt. Deltagarna rekryterades dock på samma sätt som till kongresserna. De valdes ut av provinsiella partikonferenser, vilka i sin tur bestod av delegater från distriktskonferenser. Sammansättningen av dessa konferenser var en fråga som, under Stalins expertledning, ständigt hade sysselsatt Partihögkvarteret. Redan i de 46:s plattform hade man framfört anklagelsen att sammansättningen av partiets konferenser och kongresser manipulerades av ”sekretariatets hierarki”.[55] Och den enda punkt på vilken trojkan hade gjort motstånd mot arbetardemokratins inbrytningar i resolutionen av den 5 december var just i insisterandet på centralkommitténs rätt att nominera ordförande till provinsiella och lokala partikommittéer, vilka spelade en viktig roll i genomförandet av valen till konferenser och kongresser. Inte mycket är känt om vad som hände utanför Moskva i valen av delegater i december 1923 och januari 1924. Oppositionen sägs ha vunnit partiavdelningarna i Rjazan, Penza, Kaluga, Simbirsk och Tjeljabinsk. En talesman för oppositionen hävdade, helt rimligt, att resultatet berodde på det faktum att dessa provinshuvudstäder dominerades av partifunktionärer som förflyttats från centrum som repressalier för sina kätterska uppfattningar.[56] Men oppositionens kärna fanns ändå i Moskva, och det var här som slaget utkämpades och förlorades. Av alla delegater till konferenserna inom partiets respektive distriktsavdelningar i Moskvaprovinsen, vilka hölls under december 1923, var 36 procent anhängare till oppositionen. Vid konferensen för hela Moskvaprovinsens partiavdelning den 10-11 januari 1924, vilken var det omedelbara förspelet till den Allunionella konferensen, tillhörde 18 procent av delegaterna oppositionen. Men både själva valen och de uträkningar som följde på dessa var föremål för ändlösa beskyllningar och motbeskyllningar. I de fall då man tidigare hade haft olika uppfattningar vid lokala partikonferenser, hade det ditintills uppenbarligen varit praxis att välja delegaterna till den högre konferensen i proportion till antalet röster. Nu svallade dock känslorna så högt att majoriteterna på konferenserna i distrikten — vare sig de var för centralkommittén eller för oppositionen — strävade efter att utse delegationer som uteslutande företrädde majoritetens uppfattningar;

---

[54] L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 48-49. [Den nya kursen]
[55] Se sid. 168-169 ovan.
[56] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 124, 133.

ibland lyckades man, ibland misslyckades man med detta. Anklagelser om ”påtryckningar från partiapparaten” på urvalet av delegater framfördes i mängd. Det minskande stödet för oppositionen tillskrevs av officiella talesmän den växande insikten om farorna för en sprängning av partiet, medan det av oppositionen tillskrevs rädslan att var och en som öppet gick emot centralkommittén skulle förlora sitt arbete. Partifunktionärer som var kända för att vara för oppositionen hade också all anledning att förvänta sig förflyttning till avlägsna och mindre tilltalande poster. Före den trettonde partikonferensen vidtog man uppenbarligen inte direkta och öppna repressalier mot kritiker av partilinjen, annat än mot dem som formellt fördömdes för ”fraktionell” verksamhet. Indirekt diskriminering användes dock säkert, och rädslan för kommande, mer drastiska, åtgärder var redan en mäktig faktor i formandet av partiopinionen, och än mer för att bestämma urvalet av delegater.[57]

Planerna för konferensen hade gjorts upp med omsorg. Man hade beslutat att Rykov skulle framlägga resolutionen om den ekonomiska politiken, Stalin resolutionen om partifrågor och Zinovjev resolutionen om den internationella situationen. Kamenev satt ordförande. Hans roll begränsades till att formellt inleda och avsluta tal och till ett underordnat tal i den ekonomiska debatten. Anmärkningsvärt var att hans namn nu följde efter Lenins, Zinovjevs och Stalins på den lista över presidiet som antogs vid det inledande sammanträdet.[58] När konferensen började hade Stalin redan upphört att räknas som juniormedlem av trojkan. Debatten om den ekonomiska politiken var den mest utdragna, förmodligen snarare för att den stod först på dagordningen än för att den betraktades som den viktigaste. Den slutade med att oppositionen, i Pjatakovs person, blev i grunden slagen och jagad på flykten.[59] Därefter steg Stalin upp för att hålla konferensens känsligaste och viktigaste tal.[60] Han angav tonen redan i början då han raljerade litet med oppositionens känslighet för angrepp mot Trotskij, som själv aldrig hade varit sen att angripa andra. Därefter tog han resolutionen av den 5 december till stöd och använde en schematisk uppställning som kom att bli karaktäristisk för alla hans större tal. Han räknade upp två villkor för förverkligandet av den inre partidemokratin — tillväxt inom industrin och av industriproletariatet, samt frihet från yttre hot. Vidare tre befintliga hinder för att demokratin skulle kunna förverkligas — de psykologiska följderna av krigskommunismen, statsbyråkratins tryck på partiet och den låga bildningsnivån hos många partifunktionärer. Allt detta rörde sig på det teoretiska planet och var relativt okontroversiellt. Det följdes av en mycket kort återblick på de senaste stadierna av partikrisen som avslutades med en hänvisning till Trotskijs brev av den 8 december. Denna hänvisning ledde så fram till vad som uppenbarligen var talets kärnpunkt — en lista på ”6 allvarliga fel” i Trotskijs handlande.

De 6 felen var alla på ett eller annat sätt relaterade till Trotskijs brev, vilket Stalin nu för första gången otvetydigt fördömde som ”en ny plattform som står i motsättning till centralkommitténs enhälligt antagna resolution”. Det första felet var att Trotskij genom sitt handlande hade avskiljt sig från centralkommitténs övriga medlemmar och satt sig emot dessa. Därigenom hade han brutit mot den grundläggande partidisciplinen; han hade ”upphöjt sig själv till en övermänniska stående över centralkommittén, över dess lagar, över dess beslut”. Här anspelade Stalin således dunkelt på den allmänt förekommande anklagelsen mot Trotskij om personlig ärelystnad. Det andra felet var att Trotskij hade underlåtit att klart ange huruvida

---

[57] Bevis för att det gick till på detta sätt kan hittas i Jaroslavskijs tal för centralkommittén, och i Sapronovs tal för oppositionen; bägge vid den trettonde partikonferensen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), 123-37, 130-31.) Fastän uppenbarligen i viss utsträckning censurerade, är således de officiella protokollen fortfarande avslöjande. Vid den fjortonde partikongressen två år senare framförde Krupskaja det hela rakt på sak: ”Om vi fortsätter att skriva resolutioner om den inre Partidemokratin men samtidigt skapar sådana villkor för varje enskild medlem att han kan förflyttas till en annan post för att öppet ha uttryckt sin åsikt, då kommer alla ens goda avsikter med partidemokratin att stanna på papperet”. (*XIV S"ezd Vsesojuznoi Kommunistitjeskoj Partii (B*) (1926), sid. 572.)

[58] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 4.

[59] Se sid. 72-76 127-31 ovan.

[60] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 5-26.

han var för eller emot centralkommittén, för eller emot oppositionen; diskussionerna hade inte varit avsedda att uppmuntra ”slingranden”. Detta var ett listigt angrepp mot Trotskijs svagaste punkt — hans inte klargjorda position, hans mellanställning i partistriden. Men det var Stalin som, genom kompromissresolutionen av den 5 december, hade hjälpt till att fånga honom i denna fälla. Det tredje felet var att Trotskij hade ställt apparaten emot partiet, som om partiarbetet skulle kunna genomföras utan apparaten. Stalin drömde naturligtvis inte, förklarade han älskvärt, om att jämställa Trotskij med mensjevikerna, men icke desto mindre var detta en ”anarko-mensjevikisk uppfattning”. Det fjärde felet var att han hade ställt ungdomen mot det gamla gardet. Stalin insåg det demagogiska värdet i detta åberopande av ungdomen och bemötte det med en del tämligen falskt patos om jämförelsen mellan det bolsjevikiska gamla gardet och de tyska socialdemokraterna. Det femte felet var den betoning som Trotskij gav studenternas och de intellektuellas roll i partiet. Här beväpnade Stalin sig med citat från Lenin och hävdade att Trotskij, genom att upphöja de intellektuella, nedvärderade arbetarnas anspråk och avsåg ”att bryta med bolsjevismens organisatoriska linje”. Det sjätte felet, slutligen, var Trotskijs försök att dra en skiljelinje mellan grupperingar och fraktioner samt att hävda att grupperingar var tillåtna: under NEP:s farliga förhållanden skulle centralkommittén aldrig tolerera grupperingar. Bomben sparade Stalin till slutet, då han inför konferensen läste upp den hemliga ”punkt 7” från den tionde kongressens resolution om de förhållanden under vilka disciplinära åtgärder kunde vidtas gentemot medlemmar ur centralkommittén.[61] Han föreslog att denna punkt skulle tas med i konferensens resolution och offentliggöras. Det gick inte att ta miste på denna varning till högt uppsatta medlemmar av oppositionen.

Preobrazjenskij svarade å oppositionens vägnar på Stalins tal. Han ägnade mycket tid åt kontroversens historia och målade upp en konservativ och sömnig centralkommitté som av trycket från oppositionen drivits till att gå till handling i oktober och till att godta resolutionen av den 5 december. Han var ensam bland oppositionens talesmän om att ha modet att angripa centralkommittén för dess behandling av Trotskij som ”en utböling i vår bolsjevikiska familj”, och protesterade mot att man återuppväckte gamla gräl i syfte att brännmärka oppositionen som ”mensjeviker” samt att man använde termen ”leninism” för att rättfärdiga byråkratin. Hans tal fick dock ett kallt mottagande av den väldisciplinerade församlingen. Därefter urartade debatten snabbt. Lominadze och Jaroslavskij, som bägge var ivriga att vinna sina sporrar som Stalins män, såg ingen anledning att ta efter sin läromästares utstuderade återhållsamhet och hängav sig åt mycket grövre smädelser av oppositionen och uppmanade till drastiska åtgärder. Jaroslavskij läste upp brev som påstods varit riktade till Trotskij från medlemmar ur gruppen Arbetarnas Sanning och som skulle ha snappats upp av den centrala kontrollkommissionen. På så sätt försökte han dra in Trotskij som medbrottsling inte bara till de 46, utan också till en tidigare och mycket mindre ansedd oppositionsgrupp. Anmärkningsvärt var att när Lasjevitj som hittills hade räknats som anhängare till Zinovjev, i förbigående nämnde trojkans medlemmar vid namn så placerade han Stalin först — detta var antagligen första gången som denne förekom på denna plats. Två eller tre medlemmar ur oppositionen, däribland Radek, talade förgäves och utsattes för viss häckling. ”Kanske har vi bara ett par timmar kvar av fullständig demokrati”, ropade Vratjev, en av oppositionens talare, till dem som avbröt honom; ”tillåt oss använda dessa timmar.” Vid slutet av Vratjevs tal, när han spekulerade över vad generalsekreteraren skulle komma att rapportera vid nästkommande partikongress, ropade Lominadze rått från sin bänk: ”Du kommer inte att vara där och få höra det.” Preobrazjenskij och Stalin avrundade debatten. Preobrazjenskij försökte, inte helt framgångsrikt, vederlägga anklagelsen att oppositionen inte hade någon positiv politik.[62] Stalins avslutande tal var nästan lika långt som hans första men mycket lösare konstruerat och fam-

[61] För texten, se *Ryska Revolutionen*, del I, sid. 222-23.
[62] Debatten återges i *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 104-48.

nade vitt och brett.[63] Han förklarade sig ha blivit löst från sin tidigare återhållsamhet genom Preobrazjenskijs utsvävningar i partihistorien och kastade sig huvudstupa in i kampanjen att misskreditera oppositionens medlemmar genom att gräva upp deras förflutna. Han talade öppet om ”den av Trotskij ledda oppositionen” och pekade hånfullt finger mot Trotskij som ”byråkraternas patriark” vilken nu förklarade att ”han inte kan leva utan demokrati” — samme Trotskij som tidigare hade krävt ”en omruskning” av fackföreningarna ovanifrån.[64] Preobrazjenskij hade varit emot Lenin i Brest-Litovskdebatten, Sapronov vid den tionde partikongressen; ändå hävdade de nu att Lenin var deras läromästare. Radek var en av dessa människor som ”är sin tungas tjänare och styrs av den”. Oppositionen, konkluderade han, ”företräder tendenserna och strävandena hos de icke-proletära elementen inom och utanför partiet”.

Vid slutet av debatten om partikrisen tillkännagavs att konferensen genast skulle inbjudas att stadfästa politbyråns resolution av den 5 december 1923, och att en ytterligare resolution senare skulle framläggas som resultat av diskussionen. På den första punkten inträffade en smärre motgång. En delegat från Kazachstan lämnade in ett tilläggsförslag till resolutionen av den 5 december som underströk vikten av ”arbetardemokrati” inom partiet och i synnerhet inom de lokala organisationerna. Förslaget behandlade också ”den absoluta nödvändigheten av att än mer dra in kamrat Trotskij i arbetet att leda partiet och landet”. Ordföranden tillkännagav att ett ändringsförslag hade mottagits men förklarade det, utan att yppa dess innehåll, för oacceptabelt. Resolutionen ställdes sedan till röstning och antogs enhälligt. Ingen protest mot detta förfaringssätt finns i protokollen. Det faktum att texten till det avvisade tilläggsförslaget lästes upp vid kvällssammanträdet visar dock, fastän ingen talade för förslaget, att inflytelserika protester hade framförts mot att det hade undertryckts.[65] Partiets konferenser och kongresser var det sista fästet för traditionen av fri yttranderätt inom partiet.

Den tredje punkten på dagordningen var den internationella situationen. Denna förvisades till konferensens sista kväll och överläggningarna begränsades till två tal av Zinovjev och ett kort uttalande av Radek.[66] Zinovjev började med att under allmän munterhet i detalj berätta om de rykten om den ryska partikrisen som var vanligt förekommande i den utländska pressen — att Trotskij hade blivit arresterad, att Trotskij hade tagit sin tillflykt till ett pansartåg, att den sovjetiske ambassadören i Berlin, Krestinskij, var en av oppositionens ledare, och att Sovjetunionen stod inför en ”politisk NEP”. Han talade om de snara utsikterna till att Sovjetunionen skulle komma att erkännas av Storbritannien, Frankrike och Italien. Han hånade oppositionen för att den var oförmögen att bestämma sig för om den, som Krasin, ville intensifiera NEP genom ytterligare eftergifter åt utländskt kapital, eller om den ville återvända till krigskommunismen. Huvuddelen av hans tal ägnades dock de nyligen inträffade händelserna i Tyskland. Och också här tog han sin blygsamma del i arbetet att misskreditera Trotskij och, alldeles särskilt, Radek. Därefter antog man en passande resolution.[67] Både debatten och resolutionen var dock konferensens kortaste. De beslut som berörde KPD togs inom EKKI. Och det bidrag som de internationella frågorna kunde ge för att tillfoga oppositionen ett nederlag var fortfarande litet och av underordnad betydelse.

Då den internationella debatten var över återstod för konferensen endast att formellt anta resolutionerna om den ekonomiska politiken och om diskussionen om partikrisen. Den ekonomiska resolutionen antogs med smärre förändringar. Resolutionen om partiet var mer besvärlig. Centralkommitténs förslag konfronterades med ett alternativt förslag framlagt av

---

[63] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 27-45.
[64] Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 249. För Trotskijs försvar av byråkratin vid tiden för debatten om fackföreningarna, se sid. 50-51 ovan.
[65] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Parti! (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 156, 180.
[66] Ibid., sid. 158-80
[67] För denna del av Zinovjevs tal, liksom för Radeks uttalande samt resolutionen, se sid. 134 ovan..

Preobrazjenskij. Detta förslag beklagade djupt det faktum att kritik, vare sig den gällde byråkrati inom partiet eller en osystematisk ekonomisk politik, hade fördömts som försök att förstöra centralkommitténs auktoritet, samt att försvaret av byråkratin jämställdes med försvar av bolsjevismens principer. Slutsatsen var dock endast en vag rekommendation om ”ett styrelseskick med aktivitet från partimassornas sida”.[68] Preobrazjenskij säkrade endast tre röster och återstoden gick till centralkommitténs förslag. Detta var en lång och detaljerad historieskrivning om striden avsedd att otvetydigt knyta samman Trotskij med oppositionen och fastslå hans fördärvliga roll som dess ledare och som källan till den eventuella auktoritet oppositionen kunde ha. Trotskij gjordes nu öppet ansvarig inte bara för de 46:s plattform, utan också för hela den efterföljande kampanjen mot ledarna. Stridens öppna stadium hade inletts genom hans ”fraktionella manifest” av den 8 december. Oppositionen beskrevs som ”inte bara ett försök att revidera bolsjevismen, inte bara ett direkt avsteg från leninismen, utan också en klart uttalad småborgerlig avvikelse”; etiketten ”mensjevism” undveks dock. Slutsatserna lades fram i 15 punkter. Dessa var i korthet: (1) att ta in inte färre än 100.000 ”arbetare från verkstadsgolvet” som nya medlemmar i partiet och under tiden blockera tillträdet för alla icke-proletära element; (2) att ta in icke partianslutna arbetare i alla sovjeter och sovjetorgan; (3) att genomföra ”det mest omsorgsfulla förklarande arbete” i celler vilkas lojalitet gentemot partilinjen hade varit tveksam; (4) att skära ner antalet studenter inom partiet men samtidigt förbättra deras materiella ställning och ”höja kvaliteten på arbetet inom de högre utbildningsinstitutionerna”; (5) att förbättra studiet av partihistorien, ”särskilt av grundläggande fakta i bolsjevismens strid mot mensjevismen, de olika tendensernas och fraktionernas roll vid tiden för denna strid, och i synnerhet av de eklektiska fraktioner som försökte ‘försona’ bolsjevismen med mensjevismen” (detta var de enda omnämnandena av mensjevism i resolutionen); (6) att i alla partiorganisationer införa ”cirklar för studier av leninismen”; (7) att förstärka *Pravda* för att göra den kapabel att ”systematiskt förklara bolsjevismens grunder och föra en kampanj mot alla avvikelser från den”; (8) att förflytta den nuvarande diskussionen från *Pravda*s spalter till ett separat ”diskussionsblad” (detta var förmodligen ett taktfullt sätt att få slut på publicerandet av avvikande uppfattningar, ty inga ytterligare ”diskussionsblad” verkar ha givits ut); (9) att hålla diskussionsfriheten inom partidisciplinens gränser; (10) att belägga spridandet av ”obekräftade rykten” eller förbjudna dokument med stränga straff ”upp till uteslutning ur partiet”; (11) att förbättra spridningen av partilitteratur; (12) att ”med särskild stränghet bestraffa” försök att införa fraktionell verksamhet inom Röda armén; (13) att bestyrka den tionde partikongressens förbud mot fraktionella grupperingar; (14) att publicera den hemliga ”punkt 7” från den tionde kongressens resolution; samt, (15) att vidta de mest bestämda åtgärder, ”upp till uteslutning ur partiet”, gentemot dem som hade organiserat en ”fraktionell gruppering” i Moskva. Resolutionen slutade med en deklaration om att diskussionen nu var avslutad samt en appell om enighet.[69]

När centralkommitténs förslag hade antagits av konferensen antogs eller förkastades några smärre ändringsförslag genom handuppräckning. Två av dessa var av visst intresse. På förslag av Ordzjonikidze utelämnades en fras från originaltexten som noterade att till oppositionen hade slutit sig ”ett antal kamrater som har kommit in i partiet ur mensjevikernas och SR:s led”.[*] Avsikten var antagligen att ge en försäkran om att före detta mensjeviker och SR-medlemmar som nu var lojala gentemot partilinjen inte skulle få sitt förflutna vänt emot sig. Det andra förslaget ville att de 100.000 som skulle tas in i partiet skulle innefatta inte bara arbetare från verkstadsgolvet, utan också ”fattigbönder och jordbruksarbetare”. Stalin

---

[68] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 180-84.
[69] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 540-45.
[*] SR = Socialrevolutionärerna (Socialistrevolutionärerna); Socialrevolutionära partiet, bildat 1902. Ett parti som under tsartiden uteslutande kämpade för böndernas intressen; dess huvudkrav var kravet på jordreform. (Med någon slags kompensation till jordägarna.) Genom en utbrytning 1917 bildades Vänstersocialrevolutionära partiet, som ibland samarbetade med bolsjevikerna. Moderpartiet, SR, samarbetade med mensjevikerna.

motsatte sig denna förändring med skälet att det, fastän det i princip var oklanderligt, skulle försena den brådskande uppgiften att ”dra in industriproletariatet i partiet”.

I enlighet därmed förkastades förslaget.[70] Stalin delade vid denna tid ingenting av Zinovjevs entusiasm för bönderna. Anklagelsen för att undervärdera bönderna var ett av de få inslag i den senare blandningen av ”trotskism” som inte förekom i Stalins anklagelseakt mot Trotskij vid konferensen.

Trots dess formellt sett underordnade status blev den trettonde partikonferensen i januari 1924 en mer avgörande händelse i partihistorien än den tolfte kongressen som hade föregått den i april 1923, och även än den trettonde kongressen som följde i maj 1924. Den gjorde slut på den bittra diskussion som under mer än tre månader hade skakat partiet, och säkrade åter trojkans auktoritet gentemot oppositionens utmaning. Den hade emellertid ett nytt och oroande kännetecken. Det var den första representativa partiförsamling där man tydligt kunde se att det snarare gällde personer än principer. Partiledarnas främsta intresse var att misskreditera oppositionen, inte att säkra ett antagande eller förkastande av en politik. Maktkampen hade antagit naken form. Men konferensen markerade också ett nytt och avgörande stadium i denna kamp. Fram till mitten av december 1923 hade ledarna varit ängsligt sysselsatta med att driva in en kil mellan Trotskij och oppositionen och minimera omfattningen av deras gemensamma grund. På denna punkt hade man också iakttagit en viss försiktighet även efter inledandet av den direkta angreppskampanjen mot Trotskij. Vid den trettonde konferensen kastades denna försiktighet för vinden som inte längre nödvändig. Den tidigare taktiken blev nu omvänd och man gjorde allt för att jämställa Trotskij med oppositionen i varje detalj. Detta var tecken på en ny tilltro som ledarna, särskilt Stalin, kände vad gällde deras styrka. Det var inte längre nödvändigt för dem att manövrera för att splittra sina fiender. Såväl Trotskij som hela oppositionen hade försvagats och avväpnats så mycket att deras ställningar nu kunde tas genom direkt stormanfall.

[70] *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 184-85.

14. Lenins död

Efter slaganfallet den 9 mars 1923 blev Lenin aldrig förmögen att yttra mer än några enstaviga, osammanhängande ord. Hans högra sida var för en tid totalt förlamad, och även hans vänstra sida var delvis drabbad. När han den 15 maj flyttades till lantgården vid Gorkij, var de medicinska utsikterna ”mycket dystra”.[1] Miljöombytet medförde en viss lindring av symptomen. En smärre kris i juni följdes av en markerad och successiv förbättring under de följande tre eller fyra månaderna, vilket än en gång gjorde det möjligt att hoppas på en partiell återhämtning. Under hela denna tid kommunicerade Lenin fullt begripligt, om än med smärta, genom tecken. Den hängivna Krupskaja läste tidningar för honom och försökte, dock tydligen utan framgång, lära honom skriva med vänster hand. Efter slaganfallet i december 1922 träffade han förmodligen aldrig mer någon av sina politiska kolleger. Under de följande tre månaderna kommunicerade han endast med dem i skrift eller genom Krupskaja. Efter slaganfallet den 9 mars 1923 finns särskilt upptecknat att ”han bestämt sade nej till alla möten med de otåliga politiska ledarna”.[2] Å andra sidan tog han då och då emot delegationer av bönder och arbetare, förmodligen från de omgivande distrikten, vilkas hälsningar han besvarade med ”vänliga gester”. Han kördes regelbundet ut i bil, och återfick för en kort tid förmåga att använda det förlamade högra benet tillräckligt mycket för att kunna gå omkring utan hjälp. Vid ett tillfälle, den 21 oktober 1923,[3] visade han en stark önskan att bli körd in till Moskva, och övertalade sina motvilliga vårdare till detta. Han förmådde kliva upp för trapporna till sitt gamla arbetsrum i Kreml och tillbringade några minuter där, såg sig omkring och plockade planlöst med en del böcker i hyllorna. Därefter kördes han tillbaka till Gorkij, som han sedan aldrig mer lämnade. På senhösten inträdde en ”ny och slutgiltig försämring”. Sista gången han förmådde ta emot en arbetardelegation var den 2 november.[4] Inga uttryckliga tecken på kollaps var dock synliga förrän den 19 januari 1924, då han föreföll ytterst utmattad och visade tecken på att synen var drabbad. Måndagen den 21 januari, klockan sex på kvällen, fick han ytterligare ett allvarligt slaganfall och dog femtio minuter senare.

Under hela denna tid hade omvärlden endast fått föga information om Lenins tillstånd.[5] Mot slutet av april 1923 hade bulletinerna i pressen upphört, och de som i maj och juni hade tillgång till de hemliga medicinska rapporterna måste haft skäl att misstänka att Lenin aldrig skulle återvända till arbetet. I somliga öron lät det antagligen olycksbådande när partiets centralkommitté, på begäran från en partikonferens i Moskva, beslutade att upprätta ett Lenininstitut där Lenins manuskript och dokument relaterade till honom skulle samlas, och utfärdade en not undertecknad av Stalin och Kamenev om att allt sådant material skulle sändas till Kamenev,[6] eller när en ”Leninhörna” till åminnelse av Lenins liv och partiets historia inrättades i det ”centrala bondehuset” vid jordbruksutställningen.[7] Den 30 augusti

---

[1] Den utförligaste och uppenbarligen mest tillförlitliga redogörelsen för Lenins sista månader gavs tre år senare av Osipov, en av de läkare som vårdade honom hela tiden från maj 1923 till hans död. (*Krasnaja Letopis*, No. 2 (23), 1927, sid. 237-46.) Medicinska rapporter publicerade omedelbart efter hans död (*Pravda*, 24 och 31 januari 1924; *Proletarskaja Revoljutsija*, No. 3 (26), mars 1924, sid. 16-23) är mer konventionella till tonen och, så vitt kan bedömas, mindre exakta i detaljerna.

[2] *Krasnaja Letopis'* , No. 2 (23), 1927, sid. 243. Trotsky, *The Real Situation in Russia* (u. å. [1928], sid. 304-05), och Tjitjerin i *Izvestija*, 30 januari 1924, nämner uttryckligen att de träffade Lenin för sista gången före slaganfallet i december 1922; ingen annan politisk ledare har sagt sig haft ett senare möte. Zinovjev återgav ett tillfälle då han, Kamenev och Bucharin var vid lantgården i Gorkij och från ett fönster iakttog hur Lenin togs ut för en tur (*Izvestija*, 30 januari 1924); det står dock klart att de inte träffade honom. Det uttalande av Zinovjev som återgavs i *Izvestija*, 30 augusti 1923, att han två dagar tidigare hade ”sett” Lenin, hänför sig uppenbarligen till detta eller ett liknande tillfälle.

[3] L. A. Fotieva, *Poslednyi God Zjizni i Deyatel'nosti V. I. Lenina* (1947), sid. 23, anger datumet till 19 oktober.

[4] Ibid., sid. 23-24

[5] För de första läkarbulletinerna från mars—april, se kapitel 11 ovan.

[6] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 8 juli 1923.

[7] *Izvestija*, 28, 30 augusti 1923.

1923, som uppmärksammades som årsdagen av försöket att mörda Lenin fem år tidigare, återgav *Izvestija* tal av Zinovjev och Kamenev som beskrev en nyligen inträffad förbättring i Lenins hälsotillstånd. Den 9 oktober publicerade pressen ett detaljerat uttalande som gjorts två dagar tidigare av Molotov inför en utbildningskurs för partisekreterare. Molotov rapporterade att Lenins tillstånd under sommaren hade varit mycket allvarligt och givit upphov till intensiv oro; under de senaste två månaderna hade hans hälsa emellertid genomgått en stor förbättring och den huvudsakliga svårigheten var nu att återfå talförmågan. Uttalandet slutade med att uttrycka förhoppningar om att Lenin snart och fullständigt skulle återhämta sig. Några dagar senare gjorde Semasjko, folkkommissarien för hälsovården, ett liknande uttalande vid en fest på jordbruksutställningen:

> Alltsedan början av augusti har en sådan markerad förbättring inträffat i V. I. Lenins hälsotillstånd att de läkare som vårdar honom blivit överraskade. Vladimir Iljitj mår i huvudsak bra, läser tidningarna och intresserar sig för åtskilliga frågor, inklusive denna utställning. Men naturligtvis måste han genomgå en kur och vila innan han åter kan börja arbeta.[8]

Vid ungefär samma tid talade Zinovjev inför ett Komsomolmöte om en ”oavbruten förbättring” av Lenins hälsotillstånd under de gångna två månaderna. Han tillade den karaktäristiskt överdrivna kommentaren att ”det är inte läkarna som leder behandlingen av den store ledaren, utan han själv som leder behandlingens förlopp”.[9] Tomskij följde hans exempel och förklarade att ”läkarna är förvånade över den förändring som har inträffat och försäkrar oss att tillståndet nu snabbt kommer att förbättras”.[10] Före slutet av oktober upphörde denna flod av lugnande uttalanden. Därefter bröts inte tystnaden av någon officiell rapport. Men stämningen av ivrig optimism fortsatte att råda. Vid ett järnvägsmannamöte i Brjansk i mitten av december 1923, där Lezjava talade, ropade en röst: ”Vi vill veta om Lenins tillstånd.” Lezjava svarade att Lenins hälsa förbättrades och att ”den tid är inte avlägsen då han, om han än inte helt kommer att ta över rodret i administrationen, dock kommer att kunna ge oss direktiv och råd”.[11]

Slutet inträdde på kvällen den 21 januari 1924, innan några nyheter Lenins omedelbart kritiska tillstånd hade nått Moskva. Den andra Allunionella kongressen av sovjeter och den elfte Allryska kongressen av sovjeter satt i sammanträde, och tidigare på dagen hade Zinovjev just avslutat det utdragna mötet inom EKKI:s presidium.[12] Tidningsupplagorna för den 22 januari hade redan gått i tryck, varför extrablad som tillkännagav Lenins död gavs ut. Sent samma kväll körde de ledande bolsjevikerna ut till Gorkij i slädar. Sällskapet bestod av Zinovjev, Bucharin, Tomskij, Kalinin, Stalin och Kamenev; Rykov hindrades från att ansluta sig till dem på grund av sjukdom.[13] Zinovjev har beskrivit scenen i Gorkij. Det var en iskall natt med månsken. Lenins kropp hade placerats på ett bord omgiven av blommor och granris i ett rum som vätte mot den terrass där, erinrade sig Zinovjev, ledarna hade träffats på sommaren 1920 för att diskutera närmandet till Warszawa. Efter att ha betygat den döde ledaren sin vördnad återvände de till Moskva för att närvara vid ett högtidligt möte inom partiets centralkommitté, som hade sammankallats till klockan 2 på natten, och till vilket de anlände en timme för sent. Obduktionen genomfördes nästa morgon, och det tillkännagavs att dödsorsaken hade varit ”utbredd arterioskleros i hjärnans blodkärl”.[14]

Samma dag, den 22 januari, publicerade centralkommittén en sista hyllning, riktad ”Till

---

[8] *Trud*, 14 oktober 1923.
[9] Ibid., 18 oktober 1923.
[10] Ibid., 23 oktober 1923.
[11] *Pravda*, 16 december 1923.
[12] Se sus 134-135 ovan.
[13] En lång redogörelse för denna resa gavs av Zinovjev i *Pravda*, 30 januari 1924. I den översättning av artikeln som publicerades i *Inprekorr*, No. 17, 7 februari 1924, sid. 179-81, utelämnades Stalins namn från listan. Detta utelämnande kan knappast ha varit annat än en tillfällighet.
[14] *Proletarskaja Revoljutsija*, No. 3 (26), mars 1924, sid. 17; läkarkommunikén publicerades i *Pravda*, 24 januari 1924.

partiet, till alla arbetande". Innan den gick in på Lenins bedrifter som Oktoberrevolutionens ledare, beskrev den honom (inte helt sanningsenligt, men Trotskij var inte närvarande och kunde inte protestera, även om han så skulle velat) som "den man under vilkens ledning bolsjevikernas oövervinneliga led kämpade år 1905". Den angav Lenins främsta bidrag till den marxistiska teorin: "hans utarbetande av läran om den proletära diktaturen, om alliansen mellan arbetarna och bönderna, om de nationella och koloniala frågornas fullständiga betydelse för det kämpande proletariatet, och slutligen hans lära om partiets roll och karaktär." Hyllningen talade om "hela vår kommunistiska familj" som "det kollektiva förkroppsligandet av Lenin", och slutade med ett stolt anspråk på överlägsenhet:

> I de europeiska ruinerna är vi det enda land som återföds under arbetarnas välde och som oförväget gläds över sin framtid.[15]

Den 23 januari kom tidningarna inte ut, och *Pravda*s utgåva den 24 januari ägnades helt åt hyllningar och åminnelseartiklar.

De följande högtidligheterna var uttryck för en djup och vida omfattad folklig känsla. De var också den revolutionära regimens första erfarenhet i organiserandet av officiell pompa och ståt. På onsdagen den 23 januari gav sig centralkommitténs medlemmar iväg till Gorkij och eskorterade sedan kistan på den korta järnvägsresan in till Moskva. Vid ankomsten dit anslöt sig delegater från den andra Allunionella kongressen av sovjeter och den elfte Allryska kongressen av sovjeter till processionen. Denna gick till fackföreningarnas hus, där Lenins kropp låg på lit de parade fram till begravningen, omgiven av hedersvakter ur de ledande bolsjevikernas led. Trotskijs frånvaro var iögonfallande. Han hade lämnat Moskva några dagar tidigare för att resa till Kaukasus, och mottog nyheten om Lenins död i Tiflis på kvällen den 21 januari. Nästa dag telegraferade han, enligt vad han själv berättat, till Moskva för att förhöra sig om begravningen och informerades av Stalin att den hade fastställts till lördagen den 26 januari, vilket inte skulle ha givit honom tid nog för den fyra dagar långa järnvägsresan från Tiflis till Moskva. (I själva verket ägde begravningen rum söndagen den 27 januari.) Trotskij fortsatte då på sin resa till Suchum.[16] Efter det utlåtande som den trettonde partikonferensen hade avgivit om Trotskij tre dagar före Lenins död, kan Trotskijs frånvaro från högtidligheterna knappast varit annat än en lättnad för hans kollegor. Stalin hade för sin del under det gångna året lärt sig vikten av att uppträda i rollen som Lenins anspråkslösa och mest trogne lärjunge. Nu erbjöd sig ett tillfälle att omsätta denna lärdom i praktiken, och det var föga sannolikt att han skulle missa detta tillfälle. Dock företog han inget särskilt förrän dagen innan begravningen. Den dagen, den 26 januari, höll den andra Allunionella kongressen av sovjeter ett högtidligt sammanträde vid vilket framstående bolsjeviker talade för att hylla sin döde ledare. Stalin talade som fjärde man, efter Kalinin, Krupskaja och Zinovjev. Medan de andra talarna klädde sina lovtal i bolsjevismens traditionella ordalag, så var Stalins bidrag unikt både till innehåll och form. Dess innehåll beskrev partiets relation till Lenin som förhållandet mellan ödmjuka lärjungar som vördade och lydde grundläggaren, deras lagstiftare, deras ledare, hoppet för alla egendomslösa och föraktade över hela världen. Den kalla analysen av Marx hade givit plats för ett andaktsfullt upprop. Till form och språk hämtade talet, som var lika noga övertänkt som allt som någonsin kom från Stalins penna, sin liturgiska inspiration från hans tidiga prästutbildning. Dess språk var bibliskt, dess uppbyggnad var växelsångens — framförandet av vart och ett av Lenins "budord" följdes av ett likalydande svar å tillbedjarnas vägnar. Dokumentets utmärkande ton framgår av det inledande avsnittet och raden av "körsångssvar":

> Kamrater! Vi kommunister är folk av en särskild karaktär. Vi är gjorda av ett särskilt material. Vi

---

[15] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 557-58.

[16] Denna berättelse finns i L. Trotskij, *Moja Zjizn* , ii, 250, och upprepas med nästan samma ord i L. Trotskij, Stalin, sid. 381-82. Huruvida uppgiften om datumet var avsiktligen felaktig är tveksamt; förändringen av dag från den 26 till 27 januari tillkännagavs först i *Petrogradskaja Pravda*, 24 januari 1924.

är de som bildar den store proletäre generalens armé, kamrat Lenins armé. Det finns ingenting högre än äran av att tillhöra denna armé. Det finns ingenting högre än kallelsen hos en medlem av detta parti vars grundare och ledare är kamrat Lenin. Det är inte var man givet att vara medlem av ett sådant parti. Det är inte var man givet att kunna utstå de vedermödor och stormar som följer av medlemskapet i ett sådant parti. Söner ur arbetarklassen, nödens och stridens söner, de exempellösa umbärandenas och de hjältemodiga ansträngningarnas söner — sådana är de män som, först och främst, är skickade att bli medlemmar av ett sådant parti. Det är därför som detta parti av leninister, detta parti av kommunister, också kallas arbetarklassens parti.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att hög och ren hålla den stora kallelsen av medlemskap i partiet. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofullt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att som vår ögonsten vårda enigheten i vårt parti. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att ärofullt uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att vårda och stärka den proletära diktaturen. Vi svär inför dig, kamrat Lenin, att vi inte skall spara några krafter för att ärofullt uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att av all vår kraft stärka förbundet mellan arbetarna och bönderna. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofyllt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att stärka och utvidga republikernas samgående. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofullt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin trohet gentemot den Kommunistiska Internationalens principer. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi inte skall spara våra liv för att stärka och utvidga detta förbund av hela världens arbetare — den Kommunistiska Internationalen.[17]

För många bolsjeviker som uppfostrats i västerländsk tradition måste ett sådant förhärligande av ledaren låtit lika främmande som det skulle verkat för Lenin själv. Men för dem som hade vuxit upp i en rysk miljö utan kännedom om västvärlden kan det mycket väl ha slagit an någon välbekant, halvt bortglömd känslosträng och givit deras sorg en känsla av värme och färg som saknades i marxismens sträva intellektuella klimat.

Samma kongressmöte som lyssnade till dessa tal antog också ett antal förslag till hedrandet av Lenins minne. Det första var att ändra Petrograds namn, revolutionens stad, till Leningrad.[18] Detta förslag framlades av Kalinin i ett formellt tal å TsIK:s vägnar och antogs utan diskussion. Timmen var nu sen och de återstående förslagen antogs i klump utan vidare formaliteter. Man beslöt att göra den 21 januari, Lenins dödsdag, till nationell sorgedag, att resa monument över Lenin i landets största städer och att publicera en samlad utgåva av hans verk. Det sista beslutet var:

(1) att bevara Vladimir Iljitj Lenins kropp i ett mausoleum tillgängligt för besökare;

(2) att bygga detta mausoleum under Kremlmuren bland hedersgravarna för Oktoberrevolutionens kämpar.[19]

Ingenting är känt om vem som ursprungligen var upphovsman till dessa olika förslag eller om den diskussion om den som förmodligen ägde rum inom politbyrån eller bland ledarna. I

---

[17] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 46-51. Det liturgiska intrycket förhöjs i den samlade utgåvan av Stalins verk genom att ”körsvaren” där genomgående tryckts med stora bokstäver. Detta har dock inget stöd i *Pravda*, 30 januari 1924, där talet ursprungligen trycktes, eller i de officiella protokollen från kongressen.

[18] Detta var den första stad efter revolutionen som blev omdöpt som hedersbevis. Nästa stad blev Jekaterinburg, som den 7 november 1924 blev till Sverdlovsk. (*Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, i (1944), 407.) Kort därefter (datumet finns inte angivet, ibid., xxvii, (1933), 51) ändrades Jelizavetgrad till Zinovjevsk — den första stad som döptes efter en ännu levande bolsjevikledare. Den 10 april 1925 (ibid., iii (1947), 625) blev Tsaritsyn till Stalingrad.

[19] Endast beslutet att ändra Petrograds namn togs med i de officiella kongresshandlingarna. (*Vtoroi S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 54-55.) De övriga besluten, som faktiskt inte hade diskuterats på kongressen, publicerades i *2i S”ezd Sovetov Sojuza Sovetskitj Sotsialistitjeskich Respublik: Postanovlenija* (1924), sid. 7-9.

stundens stämning antogs varje projekt för att hedra Lenins minne, när det en gång väl hade framlagts, i det närmaste automatiskt med acklamation.[20]

Begravningen på söndagen den 27 januari genomfördes med traditionell högtidlighet. Klockan nio bars kistan från fackföreningarnas hus av Stalin, Zinovjev och sex arbetare. Därefter övertogs den av Kalinin, Kamenev, Kurskij, samt fyra arbetare och en bonde, och bars i procession över Röda Torget. Här stod folkmassorna timme efter timme under hela dagen i den stränga kölden, medan oräkneliga delegater och representativa personer lade ner kransar och höll tal till den dödes ära. Inte förrän klockan fyra lyfte Stalin, Zinovjev, Kamenev, Molotov, Bucharin, Rudzutak, Tomskij och Dzerzjinskij åter kistan och sänkte därefter ner den i det skyndsamt konstruerade gravvalvet i framsidan på Kremlmuren — som snart skulle ersättas av det mer permanenta mausoléet.[21] Under de följande dagarna och veckorna innehöll alla sovjetiska tidningar och tidskrifter artiklar som hyllade Lenin och där artikelförfattarna berättade sina upplevelser och intryck från möten med honom. Av alla dessa minnesskribenter var Zinovjev den mest ordrike och vältalige. Hans umgänge med Lenin i Schweiz under hela kriget gav honom en unik plats i partiets historia. Han hade återvänt till Petrograd i april 1917 i det förseglade tåget* som ledarens oumbärlige och erkänt närmaste man. Och når partiet under ”Julidagarna” hade beslutat att dess ledare till varje pris måste undvika att bli arresterad, var det Zinovjev som följde Lenin till hans gömställe. Hans opposition mot gripandet av makten och Lenins upptuktelse av honom vid denna tid var knappast känd utom för de få ståndaktiga partikämparna inom centralkommittén. När Lenin dog var det lätt för Zinovjev att åt sig bygga upp en i det närmaste obestridd ställning som Lenins närmaste följeslagare och överstepräst för den nya trosläran leninismen.

> Lenin är död, [lydde avslutningen på hans långa minnesartikel i *Pravda* den 30 januari] men leninismen lever. Den lever i vårt mäktiga parti, i Komintern och i den revolutionära rörelsen över hela världen. När den proletära revolutionen segrar över hela världen, då kommer det först och främst att vara leninismens seger.

Stalin, som inte hade mycket att skryta över vad gällde personliga förbindelser med den döde ledaren, uppträdde med självutplånande anspråkslöshet. Men hans tal inför den All-unionella kongressen av sovjeter följdes dagen efter begravningen av ett tal till studeranden vid partiets militärskola, i Kreml. Innan han gick in på det vanliga lovprisandet av den revolutionära ledaren och geniet, berättade han här historien om sina egna tidiga möten med Lenin i Tammerfors, i Stockholm och i London. Han inledde berättelsen med en ny episod till vilken det inte finns någon annan källa förutom detta hans egna och enda, omnämnande. Han be-

---

[20] Den traditionella berättelsen inom partiet om att Krupskaja skulle varit motståndare till många av dessa åminnelseceremonier, inklusive balsameringen av Lenins kropp, saknar belägg i dokumenten. Den får dock viss bekräftelse i Krupskajas tackbrev för kondoleanserna, som publicerades i *Pravda*, 30 januari 1924: ”Jag har en stor önskan till er: låt inte ert sörjande av Iljitj ta formen av yttre vördnadsbetygelser för hans person. Uppför inte minnesmärken för honom, praktfulla byggnader döpta efter honom, högtidliga festligheter till hans åminnelse, etc. Han fäste så liten vikt vid allt detta under sitt liv, allt detta hade han så svårt för. Minns hur mycken fattigdom och försummade områden det fortfarande finns i vårt land. Om ni önskar hedra Vladimir Iljitjs namn bygg barnkrubbor, lekskolor, hus, skolor, bibliotek, läkarvårdscentra, sjukhus, hem för de handikappade, etc, och, framför allt, låt oss omsätta hans föreskrifter i praktiken.”

[21] Uppställningen av namnen i rapporten från begravningen i *Pravda*, 30 januari 1924, kan inte ha varit slumpmässigt gjord; det är betecknande att Stalin nämns först i partiets dagstidning om ceremonins inledning och avslutning. Dock finns inget annat tecken på att han eller hans ämbete skulle givits någon särskild vikt. *Trud*, 30 januari 1924, nämnde ”Zinovjev, Tomskij, Kamenev, Stalin och andra” som de vilka bar kistan till graven. Efterföljande redogörelser (t. ex. kronologin i Stalin, *Sotjinenija*, vi, 418-19) som gjorde Stalin till den mest bemärkte personen under hela ceremonin, bestyrks inte av samtida vittnesbörd.

* När (den borgerliga) revolutionen bröt ut i Ryssland i mars 1917 befann sig Lenin fortfarande i exil i Schweiz. De tyska myndigheterna vägrade först att släppa honom över gränsen. Efter mer än en månads förhandlingar och väntan nådde man dock en överenskommelse. Lenin och en grupp på ungefär tjugo bolsjeviker tilläts nu resa genom Tyskland till Sverige i en järnvägsvagn avstängd från kommunikation med världen utanför. (Det ”förseglade” eller ”plomberade” tåget.) Man nådde Petrograd den 3 april 1917.

rättade hur han, när han hade läst de första numren av *Iskra* och andra tidiga partiskrifter, hade blivit imponerad av hur vida överlägsen Lenin var alla övriga bolsjeviket; han var som en ”kungsörn”. Han hade skrivit om detta sitt intryck till en icke namngiven vän, som visade brevet för Lenin. Vid slutet av 1903 hade så Stalin, som då befann sig i exil i Sibirien, fått ”ett enkelt men djupt betydelsefullt brev” från Lenin, vilket han ”med den gamle underjordiske partiarbetarens vana” omedelbart hade bränt.[22] Stränga kritiker har förvisat denna berättelse till kategorin historisk dikt. Men vare sig den nu är sann eller falsk, så var dess funktion i det samtida sammanhanget klar; den stärkte tilltron till Stalin som en gammal bolsjevik, vilken så tidigt i partiets historia hade dragit till sig den framtida ledarens uppmärksamhet. Trotskij hade träffat Lenin först 1902 i London.

Det formella efterträdandet av Lenin på hans officiella poster vållade inga problem, och var inte någon stor fråga. Rykov blev ordförande för SSSR:s Sovnarkom och kombinerade denna post med ordförandeskapet också för RSFSR:s Sovnarkom. Som ordförande för Vesencha efterträddes Rykov av Dzerzjinskij. Kamenev tog Lenins plats som ordförande för STO, och Tsjurupa efterträdde Krzjizjanovskij som ordförande för Gosplan: dessa två blev också vice ordföranden för Sovnarkom. Lenin hade varit såväl partiets ledare som chef för den statliga verkställande myndigheten. Utnämningarna ovan, som bekräftades av TsIK den 2 februari 1924,[23] visade att det hädanefter skulle råda en uppdelning av funktionerna, och att tyngdpunkten låg i partiet. Några dagar efter Lenins begravning sammanträdde partiets centralkommitté för att stadfästa den trettonde partikonferensens resolutioner. Ty som konferens saknade dess beslut laga myndighet tills de i den regerande kongressens namn hade antagits av centralkommittén. Sensmoralen i konferensens resolution ”Om diskussionens resultat” betonades genom ett påpekande om att det, ”nu när kamrat Lenin har fallit ifrån”, var än mer nödvändigt med enighet inom partiet.[24] Den viktigaste uppgiften var att vidta åtgärder för att till partiet rekrytera ”arbetare från verkstadsgolvet”, vilket hade beslutats vid konferensen. Centralkommittén förklarade nu att Lenins död hade ökat trycket från arbetarna om att bli upptagna i partiet, och kungjorde en tre månaders rekryteringskampanj. De regler som gällde för inträde mildrades till den grad att arbetare som ansökte om inträde skulle sättas i förbindelse med sådana som redan var medlemmar, om möjligt arbetare på samma fabrik, och som kunde intyga deras pålitlighet. Allmänna arbetarmöten kunde också sammankallas i detta syfte, men inträde i partiet förutsatte ”förberedande noggrann granskning av varje enskild ansökan”, och särskilda försiktighetsåtgärder måste vidtas för före detta medlemmar av andra partier. Slutligen måste undervisningen i partiets skolor av medlemmar och kandidater till medlemskap ses över i syfte att garantera ”att tyngdpunkten i dessa *politgramota*-skolor[*] förläggs till partiets historia och den exklusiva roll som i denna spelas av kamrat Lenins ledande tankar”.[25]

Beslutet att utöka partiets led genom en stor rekrytering av ”arbetare från verkstadsgolvet” hade inte väckt någon större uppmärksamhet vid konferensen i januari, och verkade mer vara en konventionell gest åt tesen om partidemokrati än någon verklig nyhet. Det visade sig dock bli högst betydelsefullt både med avseende på antalet medlemmar och för partiets sammansättning. Från att ha varit litet till en början hade partiet stadigt växt sedan februarirevolutionen 1917, och än mer efter erövrandet av makten i oktober. Före den första stora utrensningen under 1921 hade medlemsantalet varit drygt 650.000. Utrensningen vände på ett dramatiskt sätt denna tillväxtprocess. Den inte bara minskade medlemskapet till under 500.000 i

---

[22] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 52-54; talet publicerades ursprungligen i *Pravda*, 12 februari 1924.
[23] *Pervaja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 5-6, 8.
[24] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 559.
[*] Skolor för elementär politisk utbildning.
[25] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 561-62.

ett enda slag,[26] utan utgjorde också prejudikat för stränga periodiska granskningar av medlemmar, något som vid början av 1924 ytterligare hade reducerat det totala antalet till 350.000, jämte 120.000 kandidater.[27] Dessa beslut återspeglade Lenins med eftertryck framförda åsikter. 1919 hade han skrutit över att ”den revolutionära arbetarklassens parti” var ”det enda parti vid makten som inte intresserar sig för att öka sitt medlemsantal, utan för att förbättra kvaliteten på medlemmarna”.[28] Och alldeles innan den elfte partikongressen 1922, den sista vid vilken han var närvarande, tryckte han fortfarande på om strängare begränsningar för medlemskap i partiet:

> Om vi i partiet har 300.000 till 400.000 medlemmar, så är även detta ett överdrivet antal, ty dessa fakta pekar avgjort på en otillräcklig skolningsnivå bland partiets medlemmar.[29]

Beslutet vid den trettonde partikonferensen i januari 1924, som fattades medan Lenin låg på dödsbädden, vände denna process och föreskrev en ökning av partiets led som automatiskt skulle svara mot kravet på mer ”partidemokrati”. Från denna stund och framåt, kastade sig partiet in i en tillväxt som fortsatte utan avbrott rakt igenom alla dess senare förändringar.

Beslutet att begränsa den nya rekryteringen till ”arbetare från verkstadsgolvet” visade sig lika betydelsefull, men utgjorde inget nytt i partiets doktrin. Det proletära inslagets litenhet inom partiet hade varit ett stående klagomål från de allra första åren av dess existens: vid den tredje partikongressen 1905 hade Lenin krävt att partiets kommittéer skulle innehålla åtta arbetare för varje två intellektuella.[30] Den snabba tillväxten av partiets storlek efter Oktoberrevolutionen innebar nya problem genom att den till partiet förde ett stort antal nya medlemmar som ”ansluter sig till det styrande partiet bara för att det är det styrande partiet”. Bland dem som anslöt sig av karriäristiska skäl var icke-proletärerna om inte flest så åtminstone de mest iögonfallande; och det var rimligt att anta att faran kunde motverkas genom att begränsa andelen icke-proletära medlemmar. Lenin avslutade sin analys av detta problem vid slutet av 1919 med att rekommendera partiet ”att, förutom från arbetarklassen, från andra klasser endast släppa in sådana som partiet kan underkasta de svåraste prövningar”.[31] Det färskaste uttryckliga partiuttalandet i denna fråga var ett beslut från den nionde partikonferensen i september 1920 om att reglera tillträdet till partiet på ett sätt ägnat ”att minska alla formaliteter för arbetare och proletära element bland bönderna, och till maximum öka hindren för icke-proletära elements inträde i partiet”.[32] I detta avseende överensstämde beslutet från konferensen i januari fullständigt med Lenins och alla andra ansvariga partiledares uppfattningar.

Under hela februari, mars och april 1924 fortsatte det som i partihistorien kom att bli känt som ”Leninuppbådet”. Inträdesreglerna hade fastställts med en sådan vaghet att de gav de lokala partifunktionärerna nästan obegränsad handlingsfrihet; därmed fick den effektiva partiapparat som skapats av Stalins sekretariat ett tillfälle att visa vad den gick för. När centralkommittén sammanträdde i slutet av mars för att förbereda den trettonde partikongressen, beslöts att kandidater till medlemskap inom partiet (vilket förmodligen avsåg de som hade registrerats som sådana av de lokala partiorganen) skulle ges samma rösträtt som medlemmar vid valen

---

[26] Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 227-29.
[27] A. Bubnov, VKP (B) (1931), sid. 613. Systemet med ”kandidater” fastställdes först i den reviderade stadga som antogs av partikonferensen i december 1919: kandidater till inträde i partiet hade en prövotid på inte under två månader när det gällde arbetare och bönder, och inte under sex månader när det gällde övriga. (A. a., sid. 612.)
[28] Lenin, *Sotjinenija*, xxiv, 484.
[29] Ibid., xxvii, 209.
[30] Ibid., vii, 282; jfr Krupskaja, *Memories of Lenin* [i] (engelsk översättning, 1930), sid. 140. [svenska: Lenin]
[31] Lenin, *Sotjinenija*, xxiv, 571-72.
[32] *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 350-51.

av delegater till kongressen.[33] Detta säkerställde att de nyrekryterade skulle få full tyngd vid kongressen även om det inte fanns tillräckligt med tid för att avsluta inträdesprocedurerna. Då kongressen samlades i slutet av maj 1924 tillkännagavs att 128.000 medlemmar hade beviljats inträde fram till den 1 maj. Därmed ökade partiets totala medlemsantal till 600.000 och till slutet av maj hoppades man ha höjt antalet nya medlemmar till 200.000.[34] Kongressens resolution tillkännagav som en målsättning för partiet att ”inom nästa år mer än hälften av partiet skall utgöras av arbetare från verkstadsgolvet”.[35] Den redan tunga övervikten för det storryska inslaget ökade också, ty storryssar utgjorde alltjämt den överväldigande majoriteten av industriarbetarna.[36]

Den viktigaste förändring som Leninuppbådet medförde gällde dock den politiska innebörden av medlemskap i partiet. I och med att det hade uppnått makten hade partiet självt ändrat karaktär. Och inte ens Lenins ansträngningar kunde hålla vid liv uppfattningen av partiet som en homogen grupp hängivna revolutionärer, under förhållanden då denna uppfattning inte längre var tillämpbar. Efter 1917, och ännu klarare efter 1921, var partiet inte längre en förening av djärva äventyrare som slutit sig samman för att vinna frihet genom att störta orättvisans och förtryckets styre: omärkligt förvandlades det till en politisk apparat inriktad på att leda och övervaka ett stort lands angelägenheter. Partiets äldre medlemmar var entusiastiska intellektuella eller grundligt klassmedvetna arbetare som hade anslutit sig för att genomföra revolutionen. Men vid år 1923 fanns endast 10.000 av dessa ”gamla bolsjeviker” kvar, och inte alla av dessa var fortfarande aktiva.[37] Av dem som hade inträtt i partiet sedan 1917 hade många — i synnerhet kanske de unga — drivits av uppriktig revolutionär glöd, offrat sig under inbördeskrigets vådliga strider och utan att spara sig arbetat för att bygga upp det nya socialistiska samhället. Men allteftersom tiden gick utgjordes ett stigande antal av de nya medlemmarna av personer som under stormarnas och påfrestningarnas tid hade förblivit utanför partiet, och som nu gick in i det inte för att störta ett gammalt styre eller för att kräva nya rättigheter, utan för att bevara en etablerad organisation och åtnjuta privilegierna från att delta i denna. Fram till tiden för Lenins död hade egoisterna inom partiet förmodligen huvudsakligen funnits bland de medlemmar som rekryterades från den tidigare borgarklassen — dess intellektuella och företagsledare. Vad dessa sökte i partiboken var lika mycket en väg till inflytande och makt som till materiellt avancemang. Visserligen hade de begränsningar som fortfarande var i kraft vad gällde partimedlemmarnas inkomster ofta inneburit att en partimedlem anställd i den ekonomiska förvaltningen fick mindre ersättning i pengar än hans kollega som inte var medlem av partiet. Men Leninuppbådet gav nu nya egoistiska lockelser till en större klass. Detta var den första rekrytering i stor skala som var planerad och organiserad i ett medvetet och bestämt syfte. Partiets medlemmar hade alltid sett sig själva som i besittning av särskilda privilegier och plikter. För första gången började dock privilegierna nu anta en övervägande materiell form — i tider av arbetslöshet var partimedlemmarna de första som anställdes och de sista som avskedades. Och bland de plikter vars noggranna verkställande garanterade att man fick åtnjuta privilegierna, räknades nu plikten att vara lojal gentemot styrande organ högre än någonsin tidigare. Leninuppbådet genomfördes under inflytande från striden med oppositionen, och verkade vara såväl ett firande av den seger man just hade uppnått som en garanti mot varje återupptagande av denna strid. Partiets enighet och trohet gentemot dess ledare förkunnades klarare än någonsin som det högsta idealet. ”Partiets

---

[33] Ibid., i, 563. Detta beslut, som var en överträdelse av partistadgan, erfordrade och erhöll senare bekräftelse av själva kongressen. (*Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 12-13)

[34] Ibid., sid. 122; senare tillkännagavs en sammanlagd siffra på 203.000. (A. Bubnov, a. a. sid. 613.)

[35] *VKP (B) v Rezoljutsiach* (1941), i, 570.

[36] Enligt Molotov, hade en partikonferens i Ukraina angivit 65-70 procent som sitt mål för andelen arbetare inom partiet, vid en tid när det redan innehöll mer än 70 procent arbetare. *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1934), sid. 535.) Den höga andelen arbetare i det ukrainska partiet var utan tvekan förbunden med storrysk dominans i det. (Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 316.)

[37] *Dvenadtsarji S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 134.

framtida utveckling", förklarade Molotov, "kommer utan tvekan att basera sig på detta Leninuppbåd".[38]

Framskridandet av Leninuppbådet åtföljdes av en motsvarande utrensning. Inget formellt partibeslut om att sätta utrensningsmaskineriet i rörelse finns upptecknat, och vad som gjordes skilde sig antagligen inte från de periodiska granskningar av medlemmarna som från tid till annan hade genomförts alltsedan den första utrensningen 1921. Detta var inte första gången som oegentligheter hade förekommit vid genomförandet av utrensningar. Kort före sitt sista slaganfall hade Lenin eftertryckligen klagat över att de lokala partikommissioner som ansvarade för utrensningen även använde denna till att ge igen för gamla gräl.[39] Denna process drabbade nu med nödvändighet oppositionens anhängare hårdast. De anklagelser om diskriminering mot dem som framfördes av Preobrazjenskij, såväl privat som vid den trettonde partikongressen, kan ha varit överdrivna, men var sannolikt inte ogrundade. Det skulle ha varit bättre, klagade Preobrazjenskij, om medlemmarna öppet hade uteslutits på grund av sitt stöd till oppositionen, istället för med förevändningar som lämnade dem "politiskt och moraliskt vanhedrade". Enligt officiella talesmän begränsades utrensningen i första hand till de fyra städerna Moskva, Leningrad, Odessa och Penza, och var riktad mot "icke-proletära element" som "själva hade anslutit sig till partiet". Den omfattade också "karaktärslösa personer som till och med röstat för centralkommittén". Man medgav dock att "misstag" hade begåtts.[40] Eftersom utrensningen kom vid denna tidpunkt, kunde den inte undgå att upplevas som ett nytt vapen i händerna på en partiledning som var besluten att genomdriva disciplinerad åtlydnad av dess beslut. Utrensningen var visserligen ett mindre diskret vapen är kontrollen över inträde i partiet, men var mer omedelbart och skoningslöst effektiv. En händelse under denna tid som fick publicitet i *Pravda* — utan tvekan som en varning till andra var dock ett bättre kännetecken på partiorganens beredvillighet att vidta disciplinära åtgärder. Två unga partimedlemmar förklarades skyldiga till "spridande av hemliga dokument, trots vetskap om att de var hemliga och att partiet inte tillät att de publicerades". Brottet erkändes, och försvarades allvarligt av att de anklagade vägrade ge centralkommittén namnen på dem från vilka de hade fått dokumenten. Detta beskrevs i kommissionens rapport som en "principfråga": i en av sina sista artiklar hade Lenin beskrivit det som den centrala kontroll kommissionens plikt att säkerställa att "ingen myndighet skulle hindra den från att utföra en undersökning, verifiera dokument och erhåll, ovillkorlig information". De två syndarna uteslöts ur partiet med tillåtelse att inom en tid av sex månader ansöka om återinträde — förmodligen på villkor att de avslöjade de begärda namnen.[41]

Medan Leninuppbådet framskred upprepade Stalin i större skala sin gest från den föregående våren, då han innan den tolfte partikongressen hade givit två föreläsningar inför en arbetarförening och på Sverdlovuniversitetet; något som då hade visat honom som en uppriktig studerande av och lärjunge till Lenin som revolutionär teoretiker.[42] Ett år senare äntrade han nu, strax före den trettonde kongressen, än en gång partidoktrinens område med en serie föreläsningar vid Sverdlovuniversitetet. Dessa publicerades i april och maj 1924 i *Pravda* under titeln *Leninismens grunder*. Hans framställning av leninismen, som han definierade som "marxismen under imperialismens och den proletära revolutionens epok", var metodisk och högst schematisk. Den gjorde klokt nog inget anspråk på originalitet eller djupsinnighet, utan visade än en gång sin upphovsman i rollen av en tålmodig och trogen lärjunge. Endast ett par punkter föreföll betydelsefulla. I avsnittet om teorin angrep han, utan att nämna Trotskij vid namn, förkämparna för "den permanenta revolutionen", och bemödade sig att förklara hur Lenins lära (också Lenin hade, liksom Marx, använt detta uttryck) skiljde sig från deras:

---

[38] *Trinadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 515.
[39] Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 300.
[40] *Trinadtsati S"ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 202-03, 208, 234-35, 283-85.
[41] *Pravda*, 22 februari 1924; för Lenins uttalande, se *Sotjinenija*, xxvii, 405.
[42] Se sid. 168-169 ovan.

> Lenin förespråkade att ”uttömma” böndernas revolutionära krafter, att tömma böndernas revolutionära kraft till botten för att fullständigt göra slut på tsarismen och få till stånd övergången till den proletära revolutionen. Förespråkarna för den ”permanenta revolutionen” förstod inte böndernas vägande roll i den ryska revolutionen. De undervärderade styrkan av böndernas revolutionära kraft, undervärderade det ryska proletariatets styrka och förmåga att dra bönderna med sig, och försvårade således böndernas frigörelse från borgarklassens inflytande, försvårade grupperandet av bönderna kring proletariatet . . . Lenin föresatte sig att revolutionens arbete skulle fulländas genom överförandet av makten till proletariatet, medan förespråkarna för den ”permanenta” revolutionen tänkte sig att börja arbetet direkt med proletariatets välde.[43]

Genom att beskylla Trotskij för att stödja en icke-leninistisk doktrin, för att åsidosätta bönderna och (mer subtilt) för att vara oförmögen att förstå de särskilda ryska förhållandena, försökte Stalin således att ogiltigförklara Trotskijs anspråk på att vara en Lenins anhängare. Trots detta fortsatte dock Stalin, i ett avsnitt där utelämningar och förändringar gjordes i senare upplagor, med att åter framställa den traditionella uppfattningen att socialismen endast kunde genomföras på internationell grundval:

> Att störta borgarklassens välde och upprätta proletariatets välde innebär dock ännu inte socialismens fullständiga seger. Socialismens främsta uppgift att organisera den socialistiska produktionen — återstår ännu att genomföra. Kan denna uppgift fullbordas, kan socialismens slutliga seger uppnås i ett land, utan gemensamma ansträngningar från proletärerna i flera avancerade länder? Nej, det kan den inte. För att störta borgarklassen är ett lands ansträngningar tillräckliga, detta bevisas av vår revolutions historia. Men för socialismens slutliga seger, för att organisera en socialistisk produktion är ett lands, och i synnerhet ett bondelands som Ryssland, ansträngningar otillräckliga; för detta krävs ansträngningar från proletärerna i åtskilliga avancerade länder.[44]

I ett avsnitt längre fram om bönderna garderade sig Stalin mot den motsatta ytterlighetens entusiasm för bönderna, som man inom vissa partikretsar bekände sig till. Det var, förklarade han, ”helt oriktigt” att behandla bondefrågan som ”leninismens grundläggande fråga”. Den grundläggande frågan var proletariatets diktatur: leninismen var en lära ”som betraktar böndernas arbetande massa som en proletariatets reserv”. Även vid denna tid höll Stalin således försiktigt en mellankurs. I hans alldagliga uttalanden fanns ingenting som drog till sig de andra ledarnas uppmärksamhet, vare sig fördelaktigt eller ofördelaktig sådan. Inte heller verkar någon ha fäst någon särskild vikt vid att han framträdde på ett område där han ditintills hade visat föga ambition att briljera.

Strax före den trettonde partikongressen i maj 1924 utspelade sig en pinsam scen. Genom dess högst personliga karaktär verkade Lenins ”testamente” ämnat snarare för hans direkta partikollegor än för partiet i dess helhet. Men å andra sidan önskade Krupskaja, som måste ha känt till Lenins önskningar och avsikter, att det skulle läsas upp inför den kommande kongressen, vilken sedan kunde fälla utslag och skrida till handling i enlighet med detta. Det finns ingen vittnesbörd om vid vilken tidpunkt partiledarna fick vetskap om testamentets innehåll och ordagranna text. Men den bestörtning med vilken testamentet måste ha mottagits är lätt att föreställa sig. Zinovjev och Kamenev påmindes skarpt om att deras felaktiga handlande vid revolutionens kritiska tidpunkt ”inte var någon tillfällighet”. Vidare beskrevs Trotskij, även om han kritiserades för sina brister, som ”den mest kompetente personen i den nuvarande centralkommittén”. Och Stalin, som i själva testamentet behandlades med en omsorgsfullt avvägd blandning lovord och kritik, var i efterskriften måltavla för ett direkt angrepp som

---

[43] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 103. För Lenins och Trotskijs uppfattningar om den Permanenta revolutionen före 1917, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid, 71-75.

[44] Detta avsnitt publicerades i *Pravda*, 30 april 1924, och i *Oh Osnovach Leninizma* (1924), sid. 60. Det citerades av Stalin själv i en pamflett, *K Voprosam Leninizma*, från januari 1926, där han förklarade att det utgjorde en ”ofullständig och därför oriktig” formulering, och att den hade modifierats i de upplagor av pamfletten som följde efter december 1924. (Stalin, *Sotjinenija*, viii, 61-62.)

rekommenderade att han skulle avlägsnas från sin post som partiets generalsekreterare.[45] Både frågan om de åtgärder som skulle vidtas på grundval av testamentet, och frågan om vilken publicitet det skulle ges, var högst känslig. Med eventuellt undantag för Trotskij hade ingen av ledarna något att vinna på att det publicerades. Och Stalin hade mer att förlora på det än de övriga. Än en gång enades trojkan av ett gemensamt intresse mot Trotskij.

Den 22 maj 1924 hölls ett partimöte för att behandla frågan.[46] Testamentet lästes av Kamenev som satt ordförande vid överläggningarna. Därefter talade Zinovjev i ordalag som har upptecknats ur minnet av en av de närvarande:

> Kamrater, Iljitjs sista önskan, varje ord från Iljitj, är utan tvekan lag i våra ögon. Mer än en gång har vi svurit att uppfylla allt som den döende Iljitj tillrådde oss att göra. Ni vet mycket väl att vi skall hålla detta löfte ... Men vi år glada över att kunna säga att på en punkt har Lenins farhågor inte visat sig välgrundade. Jag avser punkten om vår generalsekreterare. Ni har alla varit vittne till vårt arbete tillsammans under de senaste månaderna, och liksom jag har ni glatts över att kunna bekräfta att Iljitjs farhågor inte har besannats.

Därefter följde Kamenev, som stödde inlägget om att inte genomföra uppmaningen om att avsätta Stalin. Ingen verkar ha tagit upp anklagelsen mot honom. Många av de närvarande kan mycket väl ha delat Lenins tvivel, men var inte mer kapabla än han att föreslå ett konkret alternativ. Trotskij förblev tyst under överläggningarna. Och om Stalin (och med honom den befintliga ledningen) skulle kvarstå, så kunde det inte vara till annat än skada att sprida Lenins tankar och farhågor inför omvärlden. Med en majoritet på ungefär 30 röster mot 10 beslöt man, trots motstånd från Krupskajas sida, att inte läsa upp testamentet inför kongressen. Däremot skulle dess innehåll konfidentiellt förmedlas till ledarna för de delegationer som närvar vid kongressen.[47] Detta beslut avvärjde ett slag som skulle kunnat göra slut på Stalins bana inom partiet. Visserligen stärkte det inte heller hans ställning. Men trots Lenins inträngande analys av Stalins egenskaper och förmåga hade partiet ännu inte lärts att se honom som sin framtida ledare.

Den 23 maj 1924 samlades partiets trettonde kongress. Inledningsdagen präglades av en ceremoni som vittnade om den snabba tillväxten av kulten av Lenins minne. Unga ”pionjärer” organiserade av det kommunistiska ungdomsförbundet höll en uppvisning vid Lenins grav på Röda Torget. Vid denna parad gavs de högtidligen beteckningen ”leninister” och man antog en förändrad form av pionjärernas ed, under vilken de lovade att ”orubbligt iaktta de unga pionjärernas lagar och regler samt Iljitjs påbud”. Bland dem som vid detta tillfälle talade till pionjärerna, fanns Kamenev, Bucharin, Trotskij och Clara Zetkin.[48] Fastän kongressen inte inledde något nytt drag i någondera riktningen, så tjänade den ändå till att befästa oppositionens nederlag. Till en början gjordes vissa förespeglingar om att man skulle undvika stridigheter och låta såren läkas. Zinovjev, som liksom vid den tolfte kongressen framförde huvudrapporten, begränsade sin polemik till ett kort avsnitt i slutet av talet. Han riktade uppmärk-

---

[45] För denna text, se: Lenin, Brev till kongressen m m

[46] Alla redogörelser överensstämmer i att behandla detta som ett möte inom partiets centralkommitté, förutom L. Trotsky, *The Suppressed Testament of Lenin* (N.Y., 1935), sid. 11-12 [svensk översättning av Trotskijs text: Om Lenins testamente på marxistarkiv.se], som beskriver det som ett ”seniorernas råd”, till vilket frågan hade remitterats på grund av oenighet inom centralkommittén. Trotskijs redogörelse skrevs inte förrän 1932, men det är osannolikt att han skulle tagit fel på denna formella punkt som övriga skribenter väl kan ha glömt eller betraktat som irrelevant: distinktionen hade i praktiken ingen betydelse.

[47] Den fullständigaste rapporten från detta möte finns i B. Bazjanov, Stalin (tysk översättning från franskan, 1931), sid. 32-34. Den är skriven med Bazjanovs färgade stil, och den kommentar som tillskrivs Zinovjev kan inte göra anspråk på ordagrann riktighet. I huvudsak är dock redogörelsen förmodligen korrekt. Ytterligare detaljer finns i M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925, sid. 28), och i L. Trotsky, *The Suppressed Testament of Lenin* N.Y., 1935, sid. 13); referensen i L. Trotskij, *Stalin* (N.Y., 1946. sid. 376), ger det felaktiga intrycket att mötet ägde rum medan Lenin fortfarande levde.

[48] Ceremonierna återgavs i pressen följande dag, och talen finns i *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 629-33

samheten mot faran av ”tillväxten av en ny borgarklass” under NEP och, därmed, av en ”ny mensjevism” — vad han kallade ”mensjevismens brittsommar”. Han avhöll sig dock från att öppet förbinda denna fara med partioppositionen, och nämnde inte Trotskijs namn någonstans i hela sitt tal. Den avslutande passagen hänförde sig till stridigheterna inom partiet under det gångna året, och slutade med en retorisk vädjan:

> Det klokaste steg, och det steg som är mest värdigt en bolsjevik, som oppositionen skulle kunna ta är det som en bolsjevik tar när han råkar ha gjort ett eller annat misstag — att från partikongressens talarstol träda fram inför partiet och säga: ”Jag gjorde ett misstag, och partiet hade rätt” . . . Det finns bara ett sätt att verkligen undanröja stridigheterna och en gång för alla göra slut på dem — att komma fram till denna talarstol och säga: ”Partiet hade rätt, och de hade fel som sade att vi stod på ruinens brant.”

Det föreföll som om talaren slog an en försonande ton, vilket hälsades med ”stormiga och långa applåder”. Men i själva verket uppställde han för första gången i partiets historia det ödesdigra prejudikatet att av en opposition kräva inte bara lojal underkastelse under majoritetens vilja, utan också att den skulle ta tillbaka sina åsikter. Få delegater på kongressen tog dock intryck av denna nyhet, eller anade dess betydelse för framtiden — minst av alla Zinovjev själv. Därefter följde Stalins rapport om partiorganisationen. Stalin nöjde sig med att göra en faktisk genomgång av årets arbete och nämnde överhuvudtaget inte oppositionen. Hans anseende för väl överlagd återhållsamhet i stridigheter och för att inte göra sig själv bemärkt, kom honom fortfarande väl till pass.

Trotskij fann sig vara i klämma. Det var otänkbart att han skulle vara närvarande vid en partikongress utan att tala. Men det var likaledes otänkbart att han skulle tala utan att bry sig om Zinovjevs mycket applåderade avslutning. Han kunde inte slåss mot partiets beslut: ställd inför äkta ”gamla bolsjeviker” som Zinovjev och Stalin, befann sig Trotskij alltid i den svaga positionen hos den som nyligen kommit till en troslära och måste kompensera sin senfärdiga omvändelse med dubbelt ivriga bedyranden av sin trohet. Den ”alltför stora självsäkerhet” som Lenin hade noterat som utmärkande för Trotskijs karaktär, tillät honom inte att tro sig själv om att ha fel; och han var oförmögen till taktisk förställning. I ett tal som var mycket kortare än de som partikongresserna hade vant sig att höra från honom, underströk han åter farorna av byråkrati inom partiet och stödde sig därvid på ett citat från Bucharin. Vidare upprepade han ännu en gång de tvetydiga fraserna ur resolutionen av den 5 december 1923 om frågan om fraktioner och grupperingar inom partiet, samt framförde sin vanliga plädering för mer och bättre planering. Men den verkliga lidelsefullhet han kände i sin situation kom till uttryck i de förvridna meningar i den avslutande passagen, där han försökte sig på en direkt replik till Zinovjevs maning:

> Kamrater, en inbjudan har här framförts till alla de som har felat att öppet förklara att de har tagit miste. Ingenting är enklare, moraliskt och politiskt lättare, än att bekänna det ena eller andra misstaget inför sitt egna parti. För detta tror jag inte det krävs något stort moraliskt hjältemod.

Men resolutionen av den 5 december utgjorde ett medgivande från centralkommittén om att den hade begått misstag, och om att en ny kurs nu skulle bestämmas. Därför kunde inte de, vilkas varningar hade drivit fram denna resolution, nu förklara sig ha haft fel.

> Kamrater, [fortsatte Trotskij] ingen av oss önskar ha rätt, eller kan ha rätt, gentemot sitt parti. Partiet har i sista hand alltid rätt, ty partiet är det unika historiska redskap som givits proletariatet för att det skall fullgöra sina grundläggande uppgifter. Jag har redan sagt att ingenting är lättare än att inför partiet säga: ”All denna kritik, alla dessa deklarationer, varningar och protester var helt enkelt ett rent misstag”. Men, kamrater, jag kan inte säga detta, för jag anser inte det. Jag vet att man inte kan ha rätt genom partiet. Man kan ha rätt endast med partiet och genom partiet, ty historien har inte skapat några andra vägar för förståelsen av vad som är rätt. Engelsmännen har ett historiskt ordspråk: ”My country, right or wrong.” Med långt större historisk rätt kan vi säga: ”Vare sig det har rätt eller inte rätt i enskilda, konkreta frågor, så är det ändå mitt parti.”

Han kunde dock inte rösta för den resolution från den trettonde partikonferensen som hade fördömt honom, ty:

> Inte bara den enskilde partimedlemmen, utan också partiet självt kan göra enskilda misstag, sådana som de särskilda resolutionerna från den sista konferensen, vilka jag i vissa delar anser vara oriktiga och obefogade. Men partiet kan inte fatta något beslut, hur oriktigt och obefogat det än må vara, som det ringaste skulle kunna rubba vår gränslösa hängivenhet för partiets sak, för villigheten hos var och en av oss att under alla förhållanden bära partidisciplinen på våra axlar. Och om partiet fattar ett beslut som den ene eller andre av oss anser vara ett oriktigt beslut, så skall jag säga: ”Rätt eller orätt, men detta år mitt parti och jag bär konsekvenserna av dess beslut intill slutet.”[49]

Fler än en av dem som nu lyssnade till dessa ord skulle senare komma att avge liknande deklarationer, kompromissande med sitt samvete, i situationer långt värre än den Trotskij nu befann sig i.

Under den efterföljande debatten angreps Trotskij av mindre figurer inom partiet — Uglanov, Zacharov och Rudzutak. Preobrazjenskij inskränkte sig till ett försvar för oppositionens ekonomiska politik. Uglanov försökte misskreditera oppositionen med argumentet att den stödde sig på intellektuella och före detta borgerliga element; något som redan hade antytts vid konferensen i januari. Han berättade att vid Sormovoverken, där han hade varit då Trotskijs ”brev” hade publicerats, hade arbetarna, både medlemmar och icke-medlemmar, stött centralkommittén medan ingenjörerna hade försvarat Trotskij. ”Där”, utbrast Uglanov triumferande, ”där har ni klasskaraktären av de olika skiktens inställning till kamrat Trotskijs uttalanden”.[50] Kamenev besvarade såväl Trotskij som Preobrazjenskij och stod fast vid januarikonferensens utlåtande om att oppositionen utgjorde en ”småborgerlig avvikelse”. Krupskaja försökte förtvivlat förhindra en ytterligare vidgning av sprickan. Livet självt, förklarade hon, visade till sist alltid huruvida partiet hade rätt eller inte; Stalin och Zinovjev hade gjort rätt i att basera sina argument på det faktum att livet hade rättfärdigat centralkommitténs linje. Men det viktiga nu var att gripa sig an de nya uppgifterna som väntade, och inte ”upprepa diskussionen från det förgångna”. Zinovjev hade gjort fel som uppmanat oppositionen att från talarstolen bekänna sina misstag: ”psykologiskt är det omöjligt”. Det räckte att oppositionen var villig att arbeta med partiet. Trotskij hade godtagit detta när han i sitt tal uttalade sig mot fraktioner och grupperingar. Vad som nu var nödvändigt var ”att få slut på ytterligare diskussion och först och främst koncentrera sig på de frågor som livet ställer partiet inför”.[51] För sista gången åhörde en partikongress Lenins vädjan, nu framförd av hans änka, till stridande fraktioner inom partiet om att arbeta tillsammans för den gemensamma saken.

Men det var för sent att komma med råd om försoning — något som också klart visades av de farhågor som uttryckts av Lenin själv i hans testamente. När Stalin dagen efter Krupskajas vädjan talade till kongressen, genmälde han att också han var emot att ”upprepa debatterna om meningsskiljaktigheterna”, och att han av detta skäl inte hade tagit upp dessa meningsmotsättningar i sitt första tal. Men när nu Trotskij och Preobrazjenskij hade givit sin version av det hela, då skulle det vara ”otänkbart” och ”brottsligt” att förbli tyst. Därefter kastade sig Stalin in i ännu ett angrepp mot Trotskij för dennes trotsande av resolutionen från den 5 december genom hans brev och artiklar om den ”nya kursen”, och för hans vägran att godkänna den trettonde partikonferensens utlåtande om dessa händelser. Zinovjev följde efter i samma stil, fast klumpigare och ordrikare.[52] Kongressens huvudresolution befäste januari-

---

[49] Ibid., sid. 153-68.
[50] Ibid., sid. 169; vid ett senare stadium på kongressen hävdade Molotov att författarna till de 46:s plattform ”speglade det negativa inflytandet från Proletariatet främmande skikt” (ibid., sid. 523).
[51] Ibid., sid. 220-21, 235-37.
[52] Stalin, *Sotjinenija*, vi, 220-23; *Trinadtsati S”ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol’sjevikov)* (1924), sid. 259-67.

konferensens dom om oppositionens ”småborgerliga avvikelse” och prisade centralkommittén för dess ”fasthet och bolsjevikiska orubblighet . . . i försvaret av leninismens grundvalar mot småborgerliga avvikelser”.[53] Trotskij var bland dem som av kongressen valdes till partiets centralkommitté. Det antal röster som varje kandidat hade fått tillkännagavs inte längre offentligt, men enligt samtida rykten kom Trotskij på 51:a plats bland de 52 kandidater som blev valda.[54]

Den trettonde partikongressen i maj 1924, fyra månader efter Lenins död, markerade kulmen och slutet på den period av tvekan och förvirring i partiangelägenheter som daterade sig från Lenins slutliga tillbakadragande från aktivt arbete i december 1922. Under denna tid hade trojkans medlemmar hållit hårt ihop, förenade av den fasta beslutsamheten att utesluta Trotskij ur ledningen. Medvetna om sitt beroende av varandra hade de beslutat sig för att föra en avvaktande politik och med varandra, eller med andra inom partiet, ingå alla de kompromisser som kunde behövas för att de skulle kunna upprätthålla sin makt. Tack vare det goda skörderesultatet hade det varit möjligt att upprätthålla ekonomin med endast ett minimum av förändring av NEP:s skrangliga struktur, samt vinna en iögonfallande seger i genomförandet av valutareformen. Oppositionen hade skickligt splittrats och dess angrepp slagits ner. Trotskij, som var isolerad och ovillig att slåss, hade vid partikonferensen i januari besegrats i sin frånvaro. Hans närvaro vid den trettonde partikonferensen återställde inte jämvikten, tvärtom bekräftade den bara nederlaget för hans ståndpunkter och hans minskade auktoritet inom partiet. Trotskijs nedgång löste dock snabbt upp det kitt som hade hållit trojkan samman. Vid den trettonde partikongressen framträdde Zinovjev — interregnumperiodens typiske figur — för andra och sista gången i den roll som partiets provisoriske ledare vilken han hade lagt beslag på vid den tolfte kongressen i april 1923. Kamenev hade klart accepterat att förpassas till en andrahandsroll. Stalin fortsatte att framträda som självutplånande, förslagen och med ett oändligt tålamod. Efter att ha rest sig ur den svåra prövningen med Lenins testamente, och efter att genom Lenin-uppbådet på ett omärkligt sätt ha stärkt sin kontroll ofantligt över partiets vanliga medlemmar, inväntade han nu endast tillfället för att lägga korten på bordet och visa den fulla omfattningen av sin makt och ärelystnad. Det osäkra jämviktsförhållandet, som präglats av en kompromissande och avvaktande politik, skulle inte komma att överleva sommaren 1924. Tronledighetens tid var över.

[53] *VPK (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 566.
[54] *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 15 (85), 24 juli 1924, sid. 13.

Appendix: De 46:s plattform

Till politbyrån inom det Ryska Kommunistiska Partiets centralkommitté

Hemligt

Lägets extrema allvar tvingar oss (i vårt partis och arbetarklassens intresse) att öppet förklara att ett fortsättande av den politik som förs av majoriteten inom politbyrån, hotar att leda till svåra nederlag för hela partiet. Den ekonomiska och finansiella kris som började vid slutet på detta år – med alla de politiska följder, inklusive internt partipolitiska, som härrör från den – har obevekligen uppenbarat otillräckligheten hos partiets ledning. Detta gäller både på det ekonomiska området och, i synnerhet, på de interna partiförhållandenas område.

Den planlösa, oöverlagda och osystematiska karaktären av centralkommitténs beslut, som inte har lyckats få ekonomin att gå ihop, har lett till en situation där vi – trots alla utan tvekan stora framgångar på industrins, jordbrukets, finansens och transportväsendets område – inte bara står inför utsikten av att dessa framgångar upphör, utan också en allvarlig ekonomisk kris. Ty dessa framgångar har åstadkommits av landets ekonomi spontant, och inte tack vare utan trots ledningens otillräcklighet, eller snarare trots frånvaron av varje ledning över huvud taget.

Vi står inför ett annalkande sammanbrott för *tjervonets*-valutan, vilken på ett spontant sätt har förvandlats till grundläggande valuta innan budgetunderskottet har undanröjts. Vi står inför en kreditkris där Gosbank inte längre utan risk för ett allvarligt sammanbrott kan finansiera vare sig industrin, handeln med industrivaror, eller ens uppköpen av säd för exporten. Vi står inför ett avbrott av försäljningen av industrivaror till följd av de höga priserna, vilka å ena sidan förklaras av frånvaron av planerad ledning inom industrin, och å andra sidan av en felaktig kreditpolitik. Vi står inför att det kan bli omöjligt att köpa upp säden. Vi står inför extremt låga priser på matvaror, vilket skadar bönderna och hotar att leda till en massiv minskning av jordbruksproduktionen; och vi står inför oregelbundenheter i löneutbetalningarna, vilket framkallar ett naturligt missnöje bland arbetarna med budgetkaoset, något som indirekt framkallar kaos inom statsapparaten. ”Revolutionära” metoder för nedskärningar under budgetplaneringen och nya och uppenbara nerskärningar vid budgetens genomförande, har upphört att vara övergångsåtgärder och blivit en vanlig företeelse. Detta orsakar ständiga störningar i statsapparaten, störningar som till följd av frånvaron av en plan för de nerskärningar som genomförs, sker på ett oberäkneligt och spontant sätt.

Detta är några element i den ekonomiska, finansiella och kreditmässiga kris som redan börjat. Om man inte vidtar omfattande, välöverlagda, planerade och kraftfulla åtgärder; om den nuvarande frånvaron av ledning fortsätter; då står vi inför möjligheten av ett extremt häftigt sammanbrott, vilket oundvikligen kommer att innebära interna politiska komplikationer och en fullständig förlamning av vår yttre effektivitet och handlingsförmåga. Och detta sistnämnda är, som alla förstår, i dag viktigare än någonsin för oss; på detta beror världsrevolutionens öde, liksom ödet för arbetarklassen i alla länder.

Också på de interna partiförhållandenas område finner vi samma felaktiga ledning, som lamslår och bryter sönder partiet; detta framträder alldeles särskilt tydligt under den period av kris vi nu genomgår.

Vi förklarar inte detta med bristande politisk förmåga hos partiets nuvarande ledare. Tvärtom, hur mycket vi än skiljer oss från dem i vår bedömning av läget och i valet av metoder för att förändra det, så förutsätter vi att de nuvarande ledarna inte under några förhållanden skulle kunna undgå att av partiet utses till de främsta posterna under arbetarnas diktatur. Vi förklarar det i stället med det faktum att, under den yttre fasaden av officiell enighet, har vi i praktiken en ensidig rekrytering av individer, och ett styre som är ensidigt och anpassat till åsikterna och sympatierna inom en trång krets. Till följd av en partiledning som snedvridits av dessa

snäva synpunkter, håller partiet i betydande utsträckning på att upphöra vara det levande och självständiga kollektiv som känsligt uppfattar den levande verkligheten därför att det är knutet till denna verklighet med tusentals trådar. I stället observerar vi den ständigt växande, och nu knappast dolda, uppdelningen av partiet mellan en ordförandenas hierarki och ”det tysta folket”; mellan professionella partifunktionärer som rekryterats uppifrån och partiets stora massa som inte deltar i partilivet.

Detta är ett faktum som varje partimedlem känner till. Partimedlemmar som är missbelåtna med ett eller annat beslut från centralkommittén, eller till och med från en provinskommitté; som har ett eller annat tvivel på hjärtat; som privat noterar ett eller annat misstag, oegentlighet eller förvirring är rädda att tala om detta på ett partimöte. De är till och med rädda för att ta upp det i vanliga samtal, såvida inte samtalspartnern är fullständigt pålitlig vad gäller ”diskretion”; fri diskussion inom partiet har praktiskt taget försvunnit, partiets allmänna mening undertrycks. Numera är det inte partiet, inte dess breda massor, som föreslår och väljer medlemmarna till provinskommittéer och till det [Ryska Kommunistpartiets] RKPs centralkommitté. Tvärtom är det nu partiets ordförandehierarki som i allt större utsträckning utser delegaterna till konferenser och kongresser, vilka i allt större utsträckning håller på att bli denna hierarkis verkställande församlingar.

Den regim som upprättats inom partiet kan absolut inte tolereras. Den förstör partiets självständighet och ersätter partiet med en rekryterad byråkratisk apparat som fungerar klanderfritt under normala tider, men som oundvikligen brister i tillfällen av kris, och som hotar att bli totalt oduglig inför de allvarliga händelser som nu är överhängande.

Den situation som har skapats förklaras av det faktum att den fraktionsdiktatur inom partiet, som faktiskt bildades efter den tionde kongressen, nu har överlevt sig självt. Många av oss accepterade då medvetet att underkasta oss ett sådant styre. Politikens vändning under år 1921, och därefter kamrat Lenins sjukdom, krävde enligt somliga av oss diktatur inom partiet som en tillfällig åtgärd. Andra kamrater intog redan från första början en skeptisk eller negativ inställning gentemot den. Hur det än må ha varit med detta, så hade detta styre vid tiden för partiets tolfte kongress överlevt sig självt. Partiet började dö bort. Extrema och uppenbart osunda oppositionsrörelser inom partiet började anta en anti-partikaraktär, eftersom det inte förekom någon kamratlig diskussion i inflammerade frågor. Sådana diskussioner skulle utan svårighet ha avslöjat den osunda karaktären hos dessa rörelser, både inför partiets massor och inför majoriteten av dem som deltog i dem. I stället har resultatet blivit illegala rörelser som drar medlemmarna utanför partiets ramar, och ett avskiljande av partiet från de arbetande massorna.

Om inte den sålunda skapade situationen radikalt förändras inom den omedelbara framtiden, kommer den ekonomiska krisen i Sovjetunionen, och den kris som härrör från den fraktionella diktaturen inom partiet, att utdela hårda slag mot arbetarnas diktatur i Sovjet och mot det Ryska Kommunistpartiet. Med en sådan börda på sina skuldror, skulle den proletära diktaturen i Sovjetunionen och dess ledare RKP (B) [Bolsjevikerna] inte kunna träda in i fasen av nya förestående världsomspännande oroligheter med andra utsikter än till nederlag, nederlag utmed hela linjen av proletariatets kamp. Naturligtvis skulle det vid första anblicken vara enklast att avgöra denna fråga genom att besluta att det vid denna tidpunkt, med avseende på omständigheterna, inte finns och inte kan finnas något utrymme för att resa frågan om en förändring av partiets kurs; för att ställa nya och komplicerade frågor på dagordningen, etc, etc. Dock står det fullständigt klart att en sådan inställning skulle innebära att officiellt blunda för det verkliga läget, ty hela faran ligger just i det faktum att det inte finns någon verklig enighet i tanke eller handling inför en extremt komplicerad inre och yttre situation. Den strid som förs inom partiet blir allt bittrare ju tystare och mer i hemlighet den fortskrider. När vi nu tar upp denna fråga inför centralkommittén är det just för att få till stånd den snabbaste och minst smärtsamma utvägen ur de motsättningar som håller på att slita

sönder partiet, och för att utan dröjsmål ställa partiet på en sund grundval. Verklig enighet i uppfattning och handling är absolut nödvändig. De överhängande problemen kräver broderlig enad, fullt medveten, extremt kraftfull och ytterst koncentrerad handling från alla parti-medlemmar. Fraktionsstyret måste avskaffas, och detta måste i första hand göras av dem som har skapat det. Detta styre måste ersättas av ett styre av kamratlig enighet och intern partidemokrati.

För att klargöra vad som ovan framlagts, och för att vidta nödvändiga åtgärder för att lösa den ekonomiska och politiska krisen samt krisen inom partiet, föreslår vi centralkommittén att som ett första och brådskande steg kalla samman en konferens med centralkommitténs medlemmar och de mest framstående och aktiva partifunktionärerna – med förutsättningen att listan över de inbjudna skall omfatta ett antal kamrater vars uppfattningar om läget skiljer sig från uppfattningarna hos centralkommitténs majoritet.

Underskrifter till deklarationen till RKP (B)s centralkommittés politbyrå om den interna partisituationen, av den 15 oktober 1923. [1]

J. Preobrazjenskij
B. Breslav
L. Serebrjakov

Jag instämmer inte i en del av de punkter i detta brev som förklarar orsakerna till den situation som har skapats. Men i beaktande av att partiet omedelbart konfronteras med frågor som inte helt kan lösas med de metoder som använts hittills, ansluter jag mig helt och hållet till den sista slutsatsen i detta brev.

A. Beleborodov

Jag instämmer helt i förslagen, men är oense på vissa punkter i motiveringen.

A. Rozengolts
M. Alskij

Jag delar i huvudsak uppfattningarna i denna appell. Kravet på ett direkt och uppriktigt närmande till alla våra problem har blivit så trängande att jag helt stöder förslaget om att sammankalla en konferens, med syfte att utstaka praktiska utvägar ur denna anhopning av svårigheter.

Antonov-Ovsejenko
A. Benediktov
I. N. Smirnov
J. Pjatakov
V. Obolenskij (Osinskij)
N. Muralov
T. Sapronov

Läget inom partiet och den internationella situationen är sådan att det, mer än någonsin tidigare, krävs en sällsynt ansträngning och koncentration av partiets krafter. Jag ansluter mig till deklarationen och betraktar den uteslutande som ett försök att återställa enigheten inom partiet och förbereda det för förestående händelser. Det är självklart att det vid nuvarande tidpunkt inte kan bli fråga om en strid inom partiet i någon som helst form. Det är absolut nödvändigt att centralkommittén sakligt värderar läget och vidtar skyndsamma åtgärder för att avlägsna missnöjet inom partiet och bland de icke partianslutna massorna.

A. Goltsman

[1] På den kopia från vilken denna översättning har gjorts, är namnteckningarna uppställda på ett sådant sätt att det är omöjligt att vara säker på att den ursprungliga ordningen har bevarats.

V. Maksimovskij
D. Sosnovskij
Danisjevskij
O. Sjmidel
N. Vaganjan
I. Stukov
A. Lobanov
Rafail
S. Vasiltjenko
M. Zjakov
A. M. Puzakov
N. Nikolajev

Eftersom jag på sista tiden varit borta en del från de centrala partiorganens arbete, avstår jag från varje bedömning av de två första avsnitten i den inledande delen. Vad gäller resten instämmer jag.

Averin

Jag instämmer i framställningen i den första delen om landets ekonomiska och politiska situation. I det avsnitt som beskriver den interna partisituationen anser jag att en viss överdrift har smugit sig in. Det är absolut oumbärligt att åtgärder omedelbart vidtas för att bevara partiets enighet.

I. Bogoslavskij
P. Mesjatsev
T. Choretjko

Jag instämmer inte i ett antal uppfattningar i deklarationens första del, och jag instämmer inte i ett antal av karaktäriseringarna av partiets interna situation. Samtidigt är jag djupt övertygad om att partiets situation kräver vidtagande av radikala åtgärder, ty det nuvarande läget inom partiet är inte hälsosamt. Jag delar helt det konkreta förslaget.

A. Bubnov
A. Voronskij
V. Smirnov
Bosj
I. Byk
V. Kosior
F. Lokatskov

I bedömningen av det ekonomiska läget instämmer jag helt. Jag anser ett försvagande av den politiska diktaturen farlig vid nuvarande tidpunkt, men ett klargörande är absolut nödvändigt. Jag anser en konferens vara helt oumbärlig.

Kaganovitj
Drobnis
P. Kovalenko
A. J. Minkin
V. Jakovleva

Med det praktiska förslaget är jag helt ense.

B. Eltsin

Jag undertecknar med samma reservation som kamrat Bubnov.

L. Levitin

Jag undertecknar med samma förbehåll som kamrat Bubnov. Dock gillar jag inte vare sig formen eller tonen, vars karaktär desto mer övertalar mig att instämma i deklarationens praktiska del.

I. Palydov

Jag instämmer inte helt i den första delen som behandlar landets ekonomiska situation. Denna är verkligen mycket allvarlig och kräver extremt uppmärksam behandling, men partiet har hittills inte frambringat män som skulle leda det bättre än de som hittintills gjort det. Vad gäller frågan om den interna partisituatonen anser jag att det finns ett betydande inslag av sanning i allt som sägs, och jag anser det nödvändigt att vidta skyndsamma åtgärder.

F. Sudnik

Förkortningar och ordförklaringar

arsjin	= ryskt längdmått motsvarande 0.711 meter.
artell	= produktionskooperativ med lång tradition i Ryssland.
chozrastjet	= ekonomisk eller affärsmässig bokföring, redovisning.
CPGB	= Communist Party of Great Britain (Storbritanniens Kommunistiska Parti).
Gosbank	= Sovjetunionens statsbank.
Gosplan	= Statliga planeringekommissionen. (Organ för planering av ekonomin.)
GPU	= Statliga politiska förvaltningen. (Officiellt namn för politiska polisen.)
GUM	= Statliga varuhuset.
IFTU	= Internationella Fackföreningsfederationen.
IKKI	= Kommunistiska Internationalens exekutivkommitté.
Inprekorr	= *Internationale Presse-Korrespondenz*, veckotidning utgiven av Komintern.
KAPD	= Kommunistische Arbeteir-Partei Deutschlands (Tysklands Kommunistiska Arbetarparti). Bildat 1920 efter en omfattande vänsterutbrytning ur KPD. Upplöstes 1921.
Komintern	= Kommunistiska Internationalen. (Samma som Tredje Internationalen.)
Komsomol	= Ryska kommunistpartiets ungdomsförbund.
Komvnutorg	= Kommissionen för inrikes handel.
KPD	= Kommunistische Partei Deutschlands (Tysklands Kommunistiska Parti).
kulak	= rik bonde. Ordet betyder ”knytnäve” och användes som skällsord om dessa bönder, vilka ofta uppträdde som hårdhänta penningutlånare och ockrare.
Narkomfin	= Folkkommissariatet för finansväsendet.
Narkomindel	= Folkkommissariatet för utrikesärenden (Utrikesdepartementet).
Narkomprod	= Folkkommissariatet för livsmedelsförsörjningen.
Narkomput	= Folkkommissariatet för kommunikationsväsendet.
Narkomsobes	= Folkkommissariatet för sociala försäkringar.
Narkomtrud	= Folkkommissariatet för arbete.
NEP	= Nya Ekonomiska Politiken.
nepman	= en som skodde sig på NEP, dvs främst privata handelsmän.
NF	= Nationernas Förbund, föregångare till FN.
Orgbyrån	= Ryska kommunistpartiets organisatoriska byrå.
Petrograd	= hette fram till 1914 S:t Petersburg. Efter Lenins död 1924 omdöpt till Leningrad
politbyrån	= partiets politiska byrå. Mellan kongresserna kommunistpartiets högsta organ, utsett bland centralkommitténs medlemmar.
Profintern	= Röda Fackföreningsinternationalen, bildad 1921.
Prombank	= Banken för industri och handel.
pud	= ryskt viktmått, motsvarande 16,38 kilo.
Rabkrin	= Folkkommissariatet för Arbetar- och Bondeinspektionen. (Skulle genomföra arbetarnas och böndernas kontroll av andra myndigheter.)
RKK	= tolknings- och konfliktkommissioner (för tvister inom arbetslivet).
RKP(B)	= Rysslands Kommunistiska Parti (Bolsjevikerna). Senare kallat Sovjetunionens Kommunistiska Parti (Bolsjevikerna), SUKP(B).
RSFSR	= Ryska Socialistiska Federativa Sovjetrepubliken.
Sovnarkom	= Folkkommissariernas råd.
SPD	= Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Tysklands Socialdemokratiska Parti).
SSSR	= De Socialistiska Sovjetrepublikernas Union, Sovjetunionen.
STO	= Rådet för arbete och försvar.
tjekan	= politiska polisen. Omorganiserades 1922 till GPU.
Tsentrosojuz	= Allryska centralförbundet av komsumtionsföreningar.

TsIK	= Allryska centrala exekutivkommittén.
USPD	= Unabhängige Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Tysklands Oavhängiga Socialdemokratiska Parti). Vänsterutbrytning ur SPD, bildat 1916. Splittras i sin tur år 1920, då majoriteten (vänstern) går till KPD. Därmed mångdubblades plötsligt KPD:s medlemsantal.
Vesencha	= Högsta rådet för folkhushållningen.
Vnesjtorg	= Folkkommissariatet för utrikeshandeln.